

АДЫГЭ ИОРЫИОТЭ ПАМЯТНИКХЭР

НАРТХЭР

VI
А Д Ы Г Э Э П О С

ТОМИБЛ ХЪУРЭ
ТЕКСТ УГЬОИГЬЭХЭР

Ванда

С. Ад

Зэфээзыхысыжъхи зэхээгъэуцуагъэр, ублэнІэ
очеркыимрэ комментариехэмрэ зытхыгъэр

Хъэдэгъэлэ АСКЭР

VI
ТОМ

МЫЕКЪУАПЭ—1971

си бзэ sibza.org

vk.com/circasbook

АДЫГЭ НАУЧНЭ-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКЭ ИНСТИТУТЫМ И УЧЕНЭ
СОВЕТ ИУНАШЬОКІЭ КЪЫХАУТЫ

РЕДКОЛЛЕГИЕР:

Кэстан Д. Г. (редактор шъхьаI)
Мэрэтыкъо Къ. Хъ., филологическэ наукэхэмкІэ кандидат
Хъут Ш. Хъ., научнэ ЙофышI

ПЕЧАТАЕТСЯ ПО РЕШЕНИЮ УЧЕНОГО СОВЕТА АДЫГЕЙСКОГО
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

Д. Г. Костанов (главный редактор)
К. Х. Меретуков, кандидат филологических наук.
Ш. Х. Хут, научный работник.

тыпкъ къикIыкIэ къэбарIуатэхэри, орэдыIохэри ежь ялъепкъ жабзэ
ицбзэхэм атекIыхэу мэхъу.

9. А зы хъишъэр зэфэшъхъафэу зэтриIотыкIэу къыхэкIы. Ащ
фэшIы зы нартым икъехъукIэ, игъехъагъэхэр, илIакIэ зэфэшъхъаф-
хэу цIыфмэ къялотэжъеу берэ урехъылIэ. ГушыIэм пае, ащ фэдэу
Нарт Саусырыкъо икъехъукIэ къэлокIабэ иI. Зым Саусырыкъорэ
Шэбатныкъорэ янэхэр зэшыпхъугъях еIо, адырэм ахэр зэшыгъэхэу
кьеIуатэ. Ащ фэдэ нэшанэ хэтрэ цIыфльэпкы ифольклор хэлъеу
щыт. Ащ фэдэ къэIотэкIэ зэтекIхэр, вариантихэр къыдахъях.

10. Адыгэ лъепкъ зэфэшъхъафхэмэ абзэ хабзэу хэлъым елъиты-
тэу чыпIэхэм, нартхэм аIэхэр зэтрайгыкIых: нат, нарт, Натие,
Басэ губгъ, Барсэ губгъ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж, Уазыр-
мэдж, Сэосырэкъо, Саусэрыкъу, Саусырыкъу, Сосрыкъуэ... А зэт-
теIотыкIыныгъэхэри текстмэ къахэдгээнэжыгъях.

Нартхэм яхылIэгъэ текстхэр ежь шъхъадж ыбзэкIэ къызэриIо-
жыгъэм тетэу вариантихэу яIэхэр къыхэтыутыгъях. Ащ эпосым
лингвистическэ географиене иIери, нартмэ яорэдхэмрэ яхъишъхэм-
рэ игъекIотыгъеу адыгэмэ зэрэхэлъыри нафэ къешIы, вариантихэр
ятворческэ банингъэ къеушыхъяты.

11. Текстхэу томхэмэ къадахъэхэрэм адыгэ лъепкъ пстэуми
ащыш корректорхэр ядгъэджэжыхи, еIланэ а текстхэр, тэрэзыны-
гъэм лъэныкъо пстэумкIи нахь пэблагъеу зэрэхъунхэм пае, тиорэ-
дыIохэм, тхыдэ Iуатэхэм еIланни адэтыуплъэкIужыгъях.

12. Адыгэ алфавитым тамыгъеу иIэмэ къамыхърэ макъэхэу,
шапсыгъэхэмэ абзэ (натыхъуаджэхэм, пишызIус шапсыгъэхэм,
къушхъэчIэс шапсыгъэхэм) къахафхэхэрэр мыш фэдэу ттхынхэу
дгъэнэфагъях: кь (къеты), кIь (кIэкIынгъ), сI (сIыфы), джь
(«джы» шъаб: ащыджь).

13. Тэ тыугъоигъэ пишынальэхэм, орэдыхэм, хъишигъэхэм якъэIо-
кIэ шъхъафхэу Къэбертае, Черкесиен къашаугъоигъэхэм ащыш-
хэу къыхэтыутыгъэхэр ежыхэмэ яалфавиткIэ зэрэхъижыгъэхэм
тетых. Къэбертэе-черкес алфавитыр Адыгейим иалфавит зэрэтекIы-
рэр бэп. Ахэр анахъеу мыш фэдэх.

Адыгэ алфавитымкIэ:

Къэбертэе-черкес алфавитымкIэ

Щ
Шъ
ШI
Жъ
Жъ

Ш
Щ
ЩI
Ж
Жъ

14. Нартхэм яхылIэгъэ адыгэ текстхэу тхылъ зэфэшъхъафхэм
къадэтхыхъыгъэхэр, зи зэхъокIыныгъэ афэтымышиIэу къыхэтыуты-
жыгъях.

15. Адыгейим иллитературабзэкIэ комментариихэр ттхыгъях.

Томхэр адэтхэмкIэ нахь зэфэдизхэ хъунхэм фэшIы цикл инхэм
нахь цикл цIыкIухэр ятыдзэкIыгъях.

Джащ фэд нартхэм яхылIэгъэ адыгэ ЙорыIотэ текст угъоигъэ-
хэу къыхэтыутыгъэхэмэ ягъэпсыкIэ къэбар кIэкIэу пылъыр.

П С Э Л Ъ А П Э

Нартхэм ятеухуа адыгэ текстхэр зэхуэхъесауэ, тхылъ зыбжанэ хъууэ, адыгэ культурэм гулъытэрэ гъешІегъуэнъыгъэрэ хузіэ посоми папшІэ тхылъым научнэу кытыдодзэ. Мыр етхуанэрей томым кіэлъокІуэ.

ЩыкІэ гъэнэхуам тету томхэр гъэнпасаш.

1. Текстхэр томиблым ягъекІуаш.

БлэкІа томхэм ядэтхэр мыпхуэдэш.

Яперей томым: «ГушыІап» — «Псэлъапэ»;

«УблапІэ очерк» (Адыгей хэкум и литературэбзэкІэ), адыгэ лъэнкъ посоми я бзэкІэ хэха текстхэу №№ 1—104.

Етхуанэрей томым: «ГушыІап» — «Псэлъапэ»; очерку «Адыгэ нартхэр» (къэбэрдеибзэкІэ); нартхэм яхылІа адыгэ текстхэу №№ 105—220.

Ещанэрей томым: «ГушыІап» — «Псэлъапэ»; нартхэм яхылІа адыгэ текстхэу №№ 221—282;

ЕплІанэрей томым: «ГушыІап» — «Псэлъапэ»; нартхэм яхылІа адыгэ текстхэу №№ 283—382.

Етхуанэрей томым: «ГушыІап» — «Псэлъапэ»; нартхэм яхылІа адыгэ текстхэу №№ 383—478.

2. Текст пэбж номер щхъэхуэ иІеш.

3. Текстхэр цикл-цикли гүэшаш. А зы нартыхуа текстхэр зы цикл тщІыри а нартыхуа цІэр фІэтщыжащ. Я куэдагъ — я мацІагъкІэ циклхэр зэхуэдизкъым, адыгэм къахэтхыхын тлъекІа текстырыщ ар зэлъытар.

4. Нартлыхъужхэр къызэралъхуамкІэ къыщІидзэу, абыхэм ягъехъяр кіэлъыкІуэрэ я кіуэдыхыкІамкІэ иухыжу, дэтхэнэ зы циклми апхуэдэ ухуэкІэ иІеш.

5. Нартхэм ятеухуа уэрэдхэмэр пишиналъэхэмэр я мэкъамэхэр истикІэ тхыжауэ том пэбж ярытиш.

6. Том посоми комментариехэр ярытиш. Ахэм циклхэм яхыхъэ текстхэм я паспорт къагъэлъагъуэ: къэзыІуэтэжар, зытхар, абыхэм я гъащІэм тухуауэ хъыбар кіэшІхэр...

7. Ебланэрей томым «Псэлъальъэ» дэтш. Абы кіуэдыхыа псаљэжь дыдэхэм я мыхъэнэр къеІуатэ.

8. Текстхэр нэхъ уэрэджыІэ, ІуэрыІуатэмкІэ Іэзэхэм къызэрьжайІажа дыдэм тету тхыжащ, — я лъэнкъыбзэри, я къэпсэлъыкІэ щхъэхуэхэри зэрыштытауэ къэдгъэнэжаш. Хъыбар е пишиналъэ зэпешхъэхуэхэр зэпидгъэувакъым, дгъещІэрэшІакъым, яхэдгъэхъуакъым, яхэдгъэшІакъым. Уэрэдхэм я ежъухэр ягъусэжш.

Текстхэр ІуэрыІуатакІуэ пэбж щхъэуэу къыжиІуэрэ зэрратхыхам тету тыдодзэж. Зэрыдгъэунэхуащи, дэтхэнэ ІуэрыІуатакІуэри къэ-ІуэтэкІэ щапхъэ гуэрым иткъым. А зы ІуэрыІуатакІуэм «аш»,

«джаш», «ай», «жи», «жири», «жеири», «джиуап», «джэуап» жи-
иэу урехъэлэ.

9. Адыгэхэм тхыгъэ зерамынам къыхэкіу, нартхэм ятеухуа адыгэ уэрэдхэмрэ хъыбархэмрэ мытхауэ, зым адрайм хунгуэтэжурэ лыщэгъуэ бжагъе куэдхэм къызэрыкіуэцырахэм къыхекіэ ахэр зэтемыхуэу жаиэ хъуаш. Абы къыхекіэ, зы нартыр къызэра-
лъхуа, абы игъехъахэр, и лэжыкіар зэтемыхуэу цыыххэм къалуатэжу куэдрэ урехъэлэ. Псалъэм папшіэ, апхуэдэу, нарт Сосрыкъуэ къызэралъхуа щыкіэр зэмыйфэгъу куэду къаупсэль. Сосрыкъуэрэ Шэбэтныкъуэрэ я анэхэр зэшыпхуу щытауэ зым жеиэ, адрайм ахэр зэкъуэшахэр къеупсэль. Дэтхэнэ цыиху лъэпкъими и Йуэрыгуатэм апхуэдэ нэшэнэ хэлъщ. Научнэ лэжыкіуэхэм а текстхэр ди япекіэ нэхъ тыншу зрагъещіэн щыхэкіэ дэиэпкъуэгъуфі дазэрыхуэхъуным дыпылъурэ, а къэпсэлъыкіэ псори къытеддзащ.

10. Адыгэ лъэпкъ зэпэшхъэхуэхэм я бзэм хабзэу хэлъым ельы-
тауэ щыпхэмрэ нартхэм я цэхэмрэ зэтемыхуэу къаупсэль: Нат,
Натие, Басэ губгъуэ, Барсэ губгъуэ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж
Уазырмэдж, Сэосырэкъуо, Саусэрыкъу, Саусырыкъу, Сосрыкъу...
Апхуэдэу зэтемыхуэхэр текстхэм къахэдгъэнэжащ.

11. Нартхэм ятеухуа текстхэр езым щыхъэж и бзэкіэ къызэры-
жииэжкам тету, вариантихэр яиэу къытеддзащ. Абы лингвистическе
географу эпосым ииэри, нартхэм я пшинальхэмрэ я хъыбархэмрэ
лъэхъэнэ жыжъэм къызэрыщежъяар къегъэльгъуэ, вариантихэр
абыхэм я творческе беягъым и щыхъэтш.

Текстхэу томхэм къытрадзэхэм адигэ лъэпкъ псоми ящищ кор-
ректорхэр ядгъэдгэжхэри, етланэ а текстхэр лъэныкъуэ псомкіи
дгъэтэмэмын щыхэкіэ ди уэрэджыиэкіуэхэмрэ Йуэрыгуэтакіуэхэм-
рэ аргуэрэ зэ хэдгъэпльэжащ.

12. Адыгей алфавитым дамыгъуэ ииэхэм къамыщтэ макъхэу,
шапсыгъэхэм я бзэ (нартхъуаджэхэм, Пшизэ Йус шапсыгъэхэм,
къурш жыэгъум щиэс шапсыгъхэм) къахэхуэхэр мыпхуэдэу ттхину
тедубыдаш: кь (кьетыу), кі (кіекіыгъ), сI (сыфы), джь («дж»
щабэ: ашыдкъэ).

13. Къэбэрдей, Шэрджесым щызэхуахъеса пшинальхэмрэ
хъыбархэмрэ къэпсэлъыкіэ щыхъэхуэу яхэлъыр зэрыштыу къэдгъэ-
наш, а текстхэр езым я алфавиткіэ зэратах тетиц.

Къэбэрдей-шэрджэс алфавитыр адигей алфавитым зэрыте-
кыыр куэдкъым. Ахэр мыпхуэдэш.

Адыгей алфавитымкіэ:

Щ
Шъ
ШІ
Жъ
Жъ

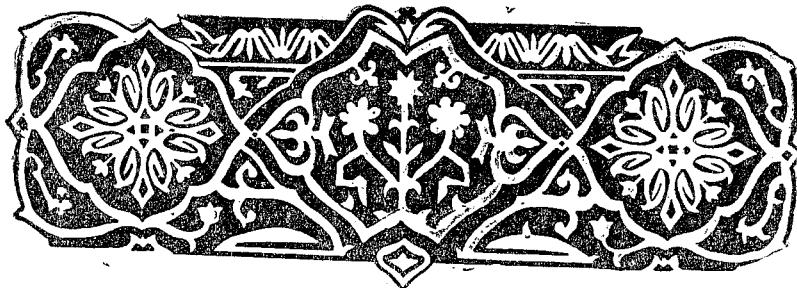
Къэбэрдей-шэрджэс
алфавитымкіэ:

Ш
Шъ
ШІ
Ж
Жъ

14. Нартхэм ятеухуауэ адигэ текстхэу тхылъ зыбжанэхэм къи-
тыхъахэр дыхэмымлэжыхыжу къытеддзэжащ.

15. Адыгейим и литературэбзэкіэ комментариехэр етташ.
Томхэр, Іэмал зэрииэкіэ, нэхъ зэхуэдиз тиціын щыхэкіэ, цикл
нэхъ инхэм цыклюхэр еддзылэхүрэ зэдгъэзэхуаш.

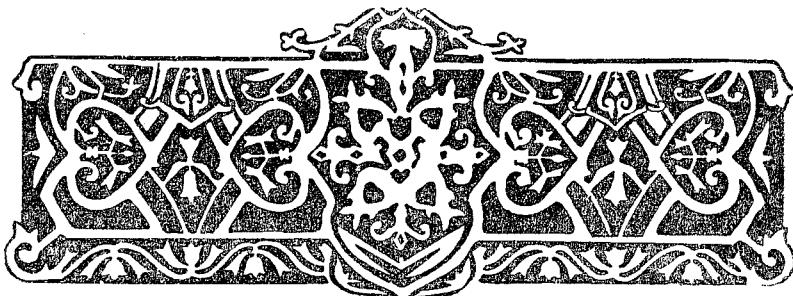
Апхуэдэш нартхэм ятеухуа адигэ Йуэрыгуатэ текстхэу зэхуэхъ-
сауэ къытеддзахэм я щытыкіэр кіэшіу.

ТЕКСТХЭР

(№ 479—568)

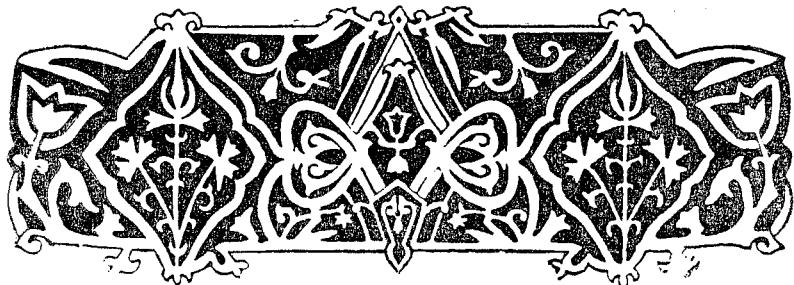
АДЫГЭ ОРЭДХЭР, ПЩЫНАЛЪЭХЭР,
ХЪИШЪЭХЭР

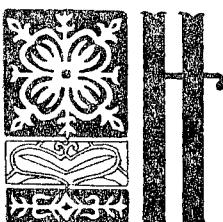
ЯТІОКІЭНЭРЭ ЦИКЛ

ЯЩЭМЫКЪО ІАЩЭМЭЗ

479. ЯЩЭМЫКЬО ІАЩЭМЭЗЫ ИКЪЭХЪУКІ

(Бжъэдыгъу текст)

арт Ящэр аюу лы дэгъу горэ щыагъ. Лыхъужъеу, чыгуубэ къыгъэгъунэу, ичыгу гъунэхэр чыжъеу щытыгъ. Къуих иягъ.

Нарт Ящэм ичыгу гъунэ нарт Лъэгүц-жакІэ ичыгу жынэсэу щытыгъ.

Нарт Ящэм ичыгу зы дэшко чыиг горэ итыгъ мэл мин фэдиз ыгъэжъаунэу. Лъэгүц-жакІэм ар ыдагъэп.

— Мы чыгыэр о уичыгу итын фаеп, сэ сичыгу итын фае нахъ, — елошъ къышхъэ.

— Сэ сичыгу мыр зэрэйтэр, укъысщымыхъ, — рею-жышиш къаигъэ зэфэхъух.

— Мы чыгыгэри, мы чыгоги птесхыт, — елошъ къышхъэ шъхъае, езэгтырэп мыдрэр.

Зэфэгубжыгъэх ай къырагъэкИи. Сагындаакъыщэджэ зээзонхэу, мафэ къэс сагындаакъыщэ щэкI-щэкIыдже зээзонхэу унашъо зэдашигъэ.

Мэфищэ зээзуагъэх. Лъэгүц-жакІэм щэ хахьэтыгъэп. Ящэм шэр къыхахьэтыгъ. Аш фэдэгоу къыукыгъа Ящэр. Ящэм иш Лъэгүц-жакІэм ыубытын ыIуи шъхъай, фэмыубытэу къышюкIожыгъ.

Ишъузи, шэр шъхъарытIупищэу зэрэдэхъажыгъэр ылъэгъугъ. Яджэгъягъ ыкъохэмэ шъузэр.

— Шъо непэ шъуимэфэ мыгъу, тхъамыкІэ куп, шъу-къызыкIэнэгъэми тхъэeuагъ, шъяятэ иш онэгу нэкIэу къэкIожыгъ, — ыIуишъ ариюгъагъ.

Калэхэр псынкIэу зэкIэшасэхи, яIашэхэр зыгуалъхи къогъагъэх. Лъэгүц-жакІэр мыкIожыгъэу, зигъэпсэфэу ыкIэгъагъэх калэхэр.

— Шыд тятэ лажьэу и Iэу зыфэуукIыгъэр? — аIуи, пхъашэу дэгүшэIэгъагъэх.

— Шъори шъусыукIыт, — аIуи, къафэгубжи къя-зэуагъ. Къязауи, зэшихэри къыукIыгъэх.

— Үджы сыерэхъат, — аIуи Лъэгуц-жакIэр кюжыгъэ ядэжьы.

Хъадэхэри къащэжьи чIалъхажыгъэх.

Ящэм ишъуз гъумэу а чIапIэм къэнэгъагъ. Шъузым шъао къифэхъугъ. Сабыеу къылъфыгъэм «Ящэм ыкъо Iашэмээ» цIэу фиусыгъагъ.

480. IАШЭМЭЭ И САБИИГЪУЭР

(Къэбэрдэй текст)

Iашэмэзу щIалэр къышалъхуа махуэм
Санэхуафэр нартхэм щыгуашIэт,
ЩIалэм щатхъэгъуэт,
Лыгъэр щынахуэт.
Хутык'уахэм къурагъ лъымысу
Я насыпым пэплъэу къыщиnэт,
Нэхъуеиншэу хыхъэхэкI пащхэм
Шым лъэкIынур щIалэм щигъэнайуэт,
Лыгъэ, Iущыгъэм насып щагуэшт,
И шыр, и Iещэр IедакъэцIэлъу
Балигъ нэмьсыр шауэм къышихът.
Iашэмэзыр къышалъхуа махуэр
Санэхуафэм щинэхъ гуашIэгъуэт,
Къурагъ пыцыIутIкIэ шхыныгъуэ Iэнэр
Фэху яем щызэпэштиш;
Нарт тхъэмадэу Нэсрэн-жъакIэми
Лыгъэ-шыгъэкIэ щауэхэр зэхедз,
Дзы имыIэу Iещэ, шы зиIэм
Нарт утыкур яхуегъэфащэ,
Фашэ екIур зи мастэ ужъхэм
ЖъантIэр яхуегъэлъагъуэ,
Зи шхынщIафэр нэхъ дэгъуэ гуашэхэм
Щытхъу нэхъ лейкIи закъыхуегъазэ.
А зэманыр, Iашэмэз щIалэр
Нарт Хэкум щиIэ махуэшхуэт,
Санэхуафэм щауэ нэсахэм
Бжы-къурагъыр лыгъэм щырапэст.
ЩIалэ жанхэр фэхум щызэпоуэ:
Уэгъуэ закъуэм шабзэ фиижкIэ

Я нэшанэр пхэшIым щыхагъащIэ,
ЩIалэ лъэшхэр шурэлъэс зэхуокIуэ,
Я нэхъ икIэм и бжым щIыр пыхуамэ,
Хуэлыгъыну зыщыгугъ лIыхъужхъэш.
Я джатэпэм лъея щхъэцнальэр
Нэм къимыштэу псынщIэу зэпегъэху,
Нэхъ хуэмыхури къоIэбых алъп жэрми
ЩIым щылъ дыщэ чысэр къепхъуэтэф.
Уафэм щоIур Iашэмэз хуаIэту
Санэхуафэм нартхэм щаIэт хъуэхъур.
Сыту жыпIэм Iашэ —
Лъэбыцшэм ихыгъам
ЩIэблэ хъупхъэ къыщIэхъуаш.
Хъуэхъу жиIэну нартхэм я тхъэмадэм
Дэп жъэражъэ фальэр къыIэшIэтиш,
Нарт лIыхъужхъэр я лъэ игъещIауэ
ЛIыгъэ уасэм пэплъэхъу зэхэтш.
Нэсрэн-жъакIэми и бжъэр Iетауэ
Нарт Iетащхъэхэм закъыхуегъазэ,
Зи махуэшхуэр бжыыфIа щIэблэшIэу
Iашэмэzym и хъуэхъум щIедзэ:
Уей, нартхэ, нобэ ди Санэхуафэм
Иджыри нарт афэр псыф

къыщытищIакъым,

Къытхалъхуауз щIэблэшIэ цIыкIури
Бэдэуши¹ нарт лIакъуэр зыгъэбыдэфынщ.
АтIэ, лъхугъэшIэм
ГъашIэр хуэмыйбу,
Нарт пылагъуэ хъуну
Псатхъэм дыхуохъуэхъу.
Мыхъужын удыныр
Чынхэм ятыридзэу,
Дзэ пэлъытэ шууэ,
И уэгъуэ закъуэр
Уэгъуишэ пIалъэу,
И нэр зытеплъэр
Шабзэм IэшIэммыкIуу,
Я нэхъ хукIэу ищIэм
Сэрэбэгъуэр хэту,
Джатэр иIэтамэ
Дзэ пакIэр ирилъэшIэхуу,
Къызэхэзыхым яфIэтелъыиджэу,

¹ Б э д э у щ — бэм дэхъурэ, күэдхэм лы ядэхъурэ хъупхъэ.

ДжакIуэ зыхуацIым я щхъэжу,
Жылэм я Iумахуэу,
И мэIуху бжы къутэу,
И джатэр маисэу,
И Псатхъэр бжэблыгу имыкIыу,
Тхъэгъэлэджри лъахэм щыпсалъэу,
Лъэпщ емышу Iэшэр къыхуищIу,
Зи гъашIэм кIэ имыIэжу,
Лъабжъэшхуэ нартхэм тхурехъу!
Хъуэхъу!

Абы хэту гущэлIым пхъашэу
Выфэ гущэпсхэр еукъуэдий,
Лъэдийхэр нарту ешэшI,
ГущэшIэм и бжей натIитIыр IуещIыкI,
КIей быдэу и гущэ башыр
Шхий цIыкIуу къизэпешIыкI,
КIапсэшхуэу зэрыхэпхари
Зегъэпшири къизэпеуд,
Дадэ къуапэу утыку йолъадэ,
Нарт тхъэмадэм емыупщIыж,
Жэхэфэгум ар щоджэрэз,
Зэрызехъэу цIыху къэу Iэбжъахэм
Яльагъуу бжыр егъэдалъэ,
IэкIуэлъякIуэу джатэр егъабзэ.
Нэсрэн-жъякIэм ар къышилъагъум,
ГуфIэгъуэм игу зыIэпешэ.
Ашэм хуэдэлI хъужыни
Арауэ псоми гу лъатэ.
Сэтэнейм ар къышилъагъум,
Ар гухэхъуэм зэшIигъэнаш,
Хъымыщи зыкъыхуигъэшхъри, —
«Нэсауэ Iашэш» — жиIаш.
Сосрыкъуэ гъущI нэ жанитIкIэ
НыбжыщIэр лышхуэу елъагъу,
Щыгъузэу пшэхум алъп шыщIэ
Щалъхуари уанэш къыхуещI,
«НэхъышIэми лыгъэр зи набдзэш»,
ЖеIэри, Сэтэней-гуашэм
Нэсрэным и бжы дыкъуакъуэр
Къурагъ папщIэу Iашэмэзым къыреупсей,
Санэхуафэм къэкIуа бжыифIэжъхэм
Захуегъазэ, мыр яжыреIэ:

— Щымылауэ лыхъужь зырызыхэш
Бжы дыкъуакъуэ зылыгъыфар,
Ауэ фэкъым лыгъэр зэрыпш!эр —
Лы Iэдакъэм щIэкIа IуэхушIафэш;
Зышыгугъуы бидагъ зыкъуэлъри
Мывэ щашIэу гъэжа сэрейркъым —
Къэмыманджэу къарур щыбатэу
Лым и бгъэгум иль гу мубзэIурш,
Зи Iущагъым мывэр игъэткIурш.
Щымыгъупщэу цыхум я гукъинэр,
Бэ насыпыр зыгъэин бэнакIуэрш, —

ЖеIэр Сэтэнейми, Iашэмэzym
Тхъэгъэлэдж бжьамири къыIэшIелъхэ.
МувыIэжуи нарт санэхуафэр
Уафэ щхъуантIэм зэпхопсэлъыкI,
МыкIэшхъыу зэIэпэгъу щауэхэр
Фэху утыкум къышоуджэкI.
Ашэмэзми хузэкIэшIоплъхэ,
Къыхузоплъакъуэ;
«Нарт лакъуэм лъабжъэ хуэхъунущ»,
ЖыхуаIэу нартхэр мэпэкIур.
Ауэ Нэсрэн-жыакIэр гурыгъуши
Ашэмэzym хуодзыхъщIыгъуэджэ:

— Игъуэджэу щIалэр хутыкъуэм
Нарт лакъуэм дыхэкIыжакъэ,
Къэмыхъупс ирагъэIубмэ,
ЩIэблэшIэм дыпагъэкIакъэ!
Ауэ щыхъукIэ,
Жыир лъэмымыIесу,
Дыгъэps темыпсэу,
ЩIыунэм къышытхурехъу, —

ЖеIэри, Iашэмэз щIалэм
И гушэр щIыунэм яхъ,
Хъэрэм зигу ильхэм пэIэшIэ ящI;
ЩIыунэм жыри нэмис,
Дыгъэpsi щIэмыхъэ,
Къыхуахъ и шхыныгъуэу
Зи хъугъуэ щIалэр щIыунэм щапI.
Куэд дэкIа, машIэ дэкIа —
Зэгуэрым, щIыунэм и щхъэм
Хыв гуэрэр кIэбдзкIэ пхощэт,

ЩIэмытауэ щIыунэ лъэгуми
Дыгъэм лъакъуэр щыре гъеввэх.
Хэпхауэ хэл Iашэмэзым
Дыгъэпсым зыкъыхуеIэт,
Нарт щIалэм зэрыхэпхауэ
Вы тхыщIафэр зэпегъэльэль,
Дыгъэ лъакъуэр къиубыдын фIещIу
ЩIалэм лъэкIыу зы къимыгъанэ,
Ауэ щIалэм сый имышIами
Дыгъэ пищIыпищIыр Iэм изэгъакъым;
Къыпежыхыр, ар кIэльоIэбэ,
Дыгъэ бзийми зимыгъэхъейуэ
ЩIалэм и щхъэм зэ Iэ къыделъэ,
Зэ и нэкIум лыдыжу къоплъэ,
Лъэрэзыжу къэзыжыхъ щIалэм
И нэ цыкIухэр къыхуегъэджыл;
Езыр джалэу къышылъетыжу,
Блындабэм къегъэлъеиж,
Лъыр къежэхыу, удэрэшхъуауэ,
Жэхэфэгуми тоукIуриеж.
Мыжеижу Сэтэней-гуашэр
Ашэмэзым ныхуогупсысэ,
Дыгъэпсыншэу щIы щIагъым щапIу
Зэрыштым ныхуогумашIэ.
ЗызэщIекъуэ Сэтэней-гуашэм
ЩIыунэжым ар йобэкъуэх,
КъызэхимыщIэу щIалэм бгъэдыхъэмэ,
И щхъэ нэпкъым лъыпсыр къожэх,
УзэхимыщIэу удэрэшхъуаш,
Нэхъуеиншэ дыгъэ зыщIари
ЩIалэм и бгъэм тежеихъаш.
ШтэIэштаблэу Сэтэней-гуашэм
ЩIалэ есыр къыздышIехыж,
Нэсрэн-жяакIэми ирэгъэлъагъу,
ЗэдэшIыгъуути тэхъуанэжж¹ кIыфIым
Iашэм и щIалэ пажэр къахыиж.

¹ Тэхъуанэ — унэш.

481. НАТ ІАЩЭМЭЗ ИПЩИНАЛЬ

(Натхъоджэ текст)

Наты исы қалэхэр къызэйукіэхэмэ —
Уакъыхахь, Іашэмэз!
Паюхэр къашлоохь, Іашэмэз!
Қіалэхэр къызэфачэмэ —
қіалэмэ уакъытэчы, Іашэмэз!
Қіэнү үкъадешіэмэ —
О оғъематых, Іашэмэз!
Зы къуифхо къыхекіи
Қіэнүм къекіотыліе, Іашэмэз!
— Қіэнү тызэдегъаш,
Іашэмэз къырею
— О пфэдэ къуймэ садешіэреп, —
Іашэмэз аш рею.
— А фәдэу удэгъумэ, Іашэмэз,
үятэ зыукіыгъэр укіыжы! — къырею.
— Тятэ зыукіыгъэр къысэмійуатэмэ —
Усыукіын, — аш рею.
— Уятэ зыукіыгъэр
Уянэ ешие, Іашэмэз!

Іашэмэз гъэу егъазэ.
Янэ къыпэгъокіи:
— Уебэ фәгъмэ —
Тызэдэгъын, Іашэмэз!
Умәлекіе фәгъымэ —
Щэджъэгъо нышэр фязгъеукіын, Іашэмэз
Упсанэ фәгъымэ —
Щыгъыным идахэ, пщязгъельэн, Іашэмэз!

— Мамрысэ фаліе сәліе —
ею Іашэмэзы.

Мамрысэр къыфиши
къытргъеуцуагъ янэ.

— Сапэ о хай, тян, —
Іашэмэzym ею.

— Сэ хъулъфыгъэ сыдащхэреп,
сицу чэмы дащхэреп, Іашэмэз!
силы кіэлэ щхэгъу фэсшіреп, — ыуагъ.

— Сапэ ухэмьІэу сыхэІэштэп, — еIo.
Мамрысэ стырым
Янэ ыпэу хегъяІэ
янэ хегъяИи,
Мамрысэ стырым ыІашъхэ хеубытэ.
«СІашъхэ пымыгъэжь,
сикІэлэ закъу!» — ыІуагъ янэ.

— Тятэ зыукІыыгъэр къысэмьІомэ!
Іашъхэ пызгъэжъышт, тян!

— Уятэ зыукІыыгъэр
Лъэгуцэжьы ЖъакІь, сикІал!
Ау сыйдджэ уамал
Бейблы икІыыжьыгъ ар, Іашэмэз!
— Тятэ ищи-Іашэ тэ хъугъэ?
— Уятэ ищижъри
кІыунэми чІэт, Іашэмэз!
уятэ иІашэхэр
Пхъотэржъым дэлъ, Іашэмэз

Ятэ ищижъы
Зэе тэмэпкъиблэр тыреубатэ,
«Піорэр сшІэн!» — къырегъяIo.
Ятэ иІашэ Іэпэпсэр риутхи,
ятэ иІашэ ыгъэупалжьи,
ятэ ищижъы тэмэпкъибл тыреубатэ,
«Піорэ сшІэн», — къырегъяIo,
КІалэхэр гъусэ ешІы,
зэрэшІэхэу ищхэр къыфынэу
Лъэгуц ЖъакІэм дэжь ежъэ.
Псиблы арэкІы Іашэмэз,
ЗэпырыкІын гъусэмэ амылъэкІь.
Къолэнишъэ — кІэфшъиймэ
зы джыджыф хакІорэ,
зы хъэрэ ящакІух.
Іашэмэzym щыхэр псым къырефы,
Джыджыф хакІомрэ хъэмрэ
мэкъэгъэIoу мэкІожых.
Щыхэр гъусэмэ къареты,
Джыджыф хакІом ыужы тэуцо.
Ежь ыгъази
Гъогум рыкІозэгъю,
Іашэмэзыр

Лъэгуцым къыIокIъэ.

— Сищхэр зыфыгъэр олъэгъя? —

ЕIo Iащэмэзы къеупкIы

«Щэхъогъор зыфыгъэ уфаемэ, —

еIo Iащэмэзы, — ар сэры»

— Лажъэ умыщэфы, сикIал, —

ЕIo Лъэгуцым.

ЕтIуани мо лIитIур зэIокIъэ,

ЕтIуани Лъэгуцэр къеупкIы.

— Щыхэр зыфыгъэр — сэры, — аш реIo.

Лъэгуцэр къамыщыджъэ Iащэмэзы къеои,

Iащэмэзи еожки Лъэгуцым.

Iащэмэз кIапIэм къырегъеуцу:

«Неуучы сыкъэгъэс», — къыреIo,

ядэжы мэкIожы Лъэгущыр.

Джыджыф хакIом къытэIысхьани къэкIошт
джыы!

Iащэмэзы ищ пиахъом хигъэджыджахъи,

Къэтранэр къатиблэу тырее,

Джыджыф хакIор къинэс,

Iащэмэз ицы къебэнимэ —

къэтранэм химытхъэу,

Iащэмэзы ищ ебэнимэ —

Джыджыф хакIор ышъукIэу,

МымакIэрэ зэфелъы,

Лъэгуц ЖъакIъэр мэкIожы.

Iащэмэзы ищ къепсалъэ:

— Къынэсэу къыуаомэ,

къыптэмыфэу зедзыхи,

УкIнэпсIэу зыкъэш!

Джыджыфыр къынэсы,

Лъэгуцэу аш тэсыр

Iащэмэзы къепыджы.

Iащэмэз тэмифэу

УкIыыгъэ зыкъешIы.

Лъэгуцыр мэгушIо,

ИшыIэ къирешIи,

Iащэмэз ядэжы

Елъэшъуи мэкIожы.

ПчэIупэм къыIуенэ.

— Яти сиукIыыгъэ,

Ыкъуи сиукIыыгъэ, —

Ягуашэ къиреIo.

Унэм шъузэр къекІоти,
Іашэмэзы қызызеплъым,
зэрэпсаум гу лъетэ!
Шъузэр кІалэм енэсІы
НэуцІыргъо ехъажы:
— Е, кІэлэ цЫнэ цЫкІу оукЫыджъэ
Лы уукІыгы мыхъун!
Лъэгущэр екІоти,
Іашэмэзэр ештэжы,
Ищэшы негъесы
Ищхылъэ дедзэжы.
КъекІожы, чынену
Иунэ ехъажы.
Лъэгушым ягуашэ
Щэшыфхом къынэсы;
— Іашэмэзэу псэ пыт,
Моу сІорэм къедэІу.
Зы Іуагъэ пфэсэшІы,
СемпІындже тхъэ сэІо!
Уц дагъэ пфэсшІини
Сыюазэу сыублэшт,
Узгъэхъужьмэ, Іашэмэз,
Сэ шъузджъэ сыщэж.
Іашэмэзыр къытинэ,
Іашэмэzym къеіазэ,
Іашэмэзыр лыпытэу
Тхъэмафэм мэхъужы.
Іашэмэз къэтэджы, къызежъэм,
Лъэгучы пкІыхъеджъэ къелъэгъу,
Гугъу хэтэу къэтхью.
— Алахъэм симыукІы,
кІэлэцІыкІу фэдэу укъыкІашта?! —
Ягуашэ аш рею.
Іашэмэз унэм къехъэ,
Икятэ шъхъащэхы
Лъэгущэр еукІы.
Шъузэр псэогъуджъэ игъусэу,
Іашэмэзэр ядэжы къекІожы.
Лъэгуч ЖъакІэм ягуащи ишъхъагъусэгъоу,
Былым яІу къэнэжы.

482. ІАЩЭМЭЗЫ ИОРЭД

(Шапсыгъэ текст)

Кіалэхэр:

— О ти Іащэ-Іащ,
О ти Іащэмэз,
ПэІуахъэ узагъакіом,
Паіо къепхыышъугъа?

Іашэмэз:

— ПэІуахъэ агъакіорэм
Паіо къызимыхъджъэ,
Натымэ ашымышэу
Унашъо щыІагъа?

Кіалэхэр:

— Ліэу зышІодэгъор,
Шъхъехъэ загъакіоджъэ,
ИкъекіожыкІьеджъэ ашІэ,
О улІы щэгъумэ,
Уятэ зыкукыигъэр,
Уянэ къуиІон.
Ар зызэхехым,
Бышъо къыпегъэзы,
Плъызэ-Іумызэу
Яунэ, къекіожы.

Ян:

— Шыид къыпщишІыгъа?
Пишъо пыгъээзыгъи,
А си Іащэмэз?
ЧыІэ уегъалІэмэ,
Джэдигор зыщыль.
МэлакІьэм уегъалІэмэ,
Мамрысэ шын!

Іашэмэз:

— МэлакІьэ сегъалІэ,
А сизэпэлІыкІы,

ПсыкIэу сфэпщэрахь,
Сянэжъ-гуаша!

А фэдизрэ пэтыния,
Наты яжъэпхъэфор
ПсыкIэу пегъэуцо,
Къыпегъэуцукийжы
Ыпашъхъэ къегъэуцу,

Іашэмэз:

— Сапэ ухэмэйэмэ
Ер, сыхэмэйэн!
Мамрысэм хэйэнэу,
Ыиэ къызещэим,
Іашэмэз къэіаби,
Ыиэ ыубытыгъ.

Ян:

— Шъыдэр охъуи,
А сикIэлэ кIас?

Іашэмэз:

— Сятэ зыукIыигъэр
ПсыкIэу къысаIу.
Ар къызысэмыюджъэ,
Пашъхъэ езгъэстышт!
Сянэжъы-гуаш,
ПсыкIэу къысэIуат!

Ян:

— УкъэзэуIущым
Iущ иунэ къемыкIыжь
Уятэ зыукIыигъэр
О Лъэгуцы-жъакIьэ!

Іашэмэз:

— Тятэ къелыгъэ Іашэмэхэр,
Тэдэ бгъэтIыльыгъя?

Ян:

— Уятэ къелыгъэ Іашэмхэр
Убгы фэІэтынэп.

Іашэмэз:

— Сыбгы фэмыІэтмэ,
Пкъэу къыкІэгъа!

Ян:

— Кыунэм укІомэ
Зэужы къыкІэпхын!

Іашэмэз:

— Тятэ ифарэхэр
Тэдэми щыа?

Ян:

— Уятэм ифарэми
Уашъом укІыхына?

Іашэмэз:

— Уашъом сыкІихмэ,
Зэе тэмэпкъиплІэр
Пытэ фэсэгъэгъу,
О сянэжъы-гуаш!

Ян:

— Ахэр пкІуакІэ къыхьыштмэ
Кыунэми кіэти,
Ещэс, Іашэмэз!..

483. НАРТ ІАШЭМЭЗЫ ИОРЭД

(Бжъэдыгъу текст)

«О, си Іаш-Іаш,
О си Іашэмэз!
Хасэм узыгъакІоджэ

Нартмэ я Къуйжъые
Кіэны удемыш!..»

Ац фэдизрэ пэтына,
ЗэІукІэ къызэхъум,
Іашэрмэзи Іуагъэ,
Къуйжъием зыкъфыригъахьи:
«О, си Іаш-Іаш,
О си Іашэрмэз!
Кіэны тызэдегъаш!», — къыреIo.

«Кіэны тызэдешІэн», — аІошъ,
Іашэрмэз идышъэхэуи
Дышъэ кіэнищэр
КъытырегъэтІысхь.
Къуйжъием
Ипхъэ кіэныжъитІуи
къыфтырегъэтІысхъэшъ,
Кіэны къызыдешІэхэм
Іашэрмэзым идышъэ кіэнищэри
Къуйжъиеу тхъагъэпІым шІуихъыгъ.
— Лыгъэджэ охъа,
Хабзэджэ охъа? —
ЫІуагъ Іашэрмэзым.
— Лыгъэджэ сымыхъмэ,
Хабзэджэ сэбгъахъытэп, —
КъыриІуагъ Къуйжъием.

Къуйжъием жэхэбани
Дышъэ кіэнхэр тырехыжь.
«Мыш фэдэу улІы пхъашэмэ
О уятэ зыукІыгъэр
Мы чылэм джыри дэс!»

— Тятэ зыукІыгъэр, —
ЫІуагъ Іашэрмэзым, —
СыукІыпэн...

— Уятэ зыукІыгъэр
Уянэ къыуиIon, — ыІуагъ.

Іашэрмэз ядэжь къэкІожки
ХъакІэшими игъолхъагъ.
Янэжь къакІошь джы къеупчы:

— О, си Йаш-Йаш,
О си Йашэрмэз!
МэлакІэ олІэ сІонти,
Пчэдыжь узгъешкагъ,
ЧыыІэ олІэ сІонти,
Танышъоу уиджэдыгор
О къыпшислъэжкыгъ.

— Сыныбэ макІэу мэузы,
Шъхъэузы бзаджэр къечъагъ.
Бэджынэ тІэкІу къысфэшІи,
ДжэмышкитІу хэлъэу къысфаҳъ...

Янэжъы гуашцэр мэгуаІэ,
Бэджынэр шІэхэу къегъэсы.

— Укъыздыхэмэ Іэу шъыдыджи
Сыхэмэ Іэндже тхъэ сІон.

— О, си Йаш-Йаш,
О, си Йашэрмэз,
Мы Іэгум цоу къидэхъуагъэмэ
Чэм дэшкэгъу яІагъэп,
Хъулъфыгъэуи къихъуагъэми
Бзылъфыгъэ шкэгъу яІагъэп.

— Укъыздыхэмэ Іэу сыхэмэ Іэндже
Мы уашхъори тикъан! —
Йашэрмэзыми еІо.

Янэжъ бэджынэм къыхаІэ,
Мэлабэшъ ыІэшхъитІу еубыты,
Бэджынэ стырыми ащ хеІу:

— О, тятэ зыукЫыгъэр
Джы къызымы Іоджэ
ПІэ пезгъэжъипэн!

— Укъэзыу Іушым
Іуш иунэ къемыхъу,
Уятэ зэкІодыл Іагъэр —
Лъэгуцы-жакІ,
О, мыгъо закъори,
Ащ уекІодыл Іэжкын!

Ишыуанэ зэгуегъакІэ,
ДэшэсыкІышъ
Лъэгүц-жакІэм зыфрегъахы,
Лъэгүц-жакІэм
Ышъхъэ къехыышъ ар къэкІожы.

484. ІАШЭМЭЗ И ПШЫНАЛЪЭ

(Къэбэрдэй текст)

Ди нарт тхъэмадэр Нэсрэн-жъакІещ.
Нэсрэн-жъакІэр ди дыщэ жъакІещ.
И жъакІэр уэсци бынджэгум нос.
Шым ар нэшэсым шы сокум хэлъщ.
Нэсрэн жъакІэм и щакІуэ хужым
Шы пхэщІыр псори зэщІебгъэ.
Нэсрэныжьыр афэ джэдыгуш,
Нэсрэныжьыр джэдыгу плІэпysэш.
Нэсрэныжьыр зэлуродзэсыкІ.
Хы тхъурымбэ лулэр зылурегъэкІыкІ*
Ты пшэр къыхуашэмэ зэрегъэпщІылІэ,*
Тласхъэ къыхуахыр. Тласхъэу къыхуахыр
ТлаущІэр зи хъупІэу Лъэбыцэ и щыбэш.
Нэсрэныжым благъуэр къеgeаджэ,
Нэсрэныжым дзэ джакІуэ нешI.
Псыжыщхъэ нэскІэ ди нартыжыбэр
Нэсрэн жъакІэм къызэхуешэс.
Нэсрэн жъакІэр ныдошэсыкІыр.
Шу кІапсэ инщи ижыгум нохъэ.
Индылыжь Іуфэм нызэдыІуохъэ,
Ахэм дзэгъуэлъыр абы ныщащI,
Чыбэр щагъэш, шэтыр щаухуэ.
— Ди нарт тхъэмадэу Нэсрэн-жъакІэ!
ЗыгуэркІэ нартхэр дынолъэІунш:
— Зи адэр Іашэу Іашэмэз щІалэм
Дэ, нартыжыбэм джакІуэ нытхуэпщІтэмэ!..
ЗэуакІуэ зехъэу Арыктуужыр —
Нэсрэн-жъакІэм джакІуэ негъакІуэр.
Ар пщІантІэм дохъэри нышоджэ.
— ХъэщІэ, уепсыхмэ удгъэхъэшІэнш!
— Іашэмэз щІалэр щІэхыу къысхуевджэ!
Хывыфэ гущэпсыр нызэпиудри
ЩІалэ кІэн джэгум ар яухыхъаш.
Ар къышІыхъэжмэ ныпхуагъэкІуэнш.

— КIэн джэгум хэту сабий быдзафэр
Нартыжхэм дауэ къытихъэпэфын? —
ЖиIэу къожьэжри дзэм хопсэхэж:
— Нэсрэн-жьакIэу, жыщхэ мыгъуэжь,
СыздэбгъэкIуар щIалэ быдзафи!

* * *

Іашэмэз щIалэр мылым щитехъэм
Мы къуажэ щIалэр зэбгыокIыж,
— Нарт къуижь цIыкIур мылым къитеонэ.
— Нарт къуижь цIыкIур, кIэн дыгъэджэгү!
— КIэн сыбдэджэгумэ, къыпфIэсхъэхунщ,
Ар стомыхыжу уэ къысхуэбдэнкъым!
— ПтезмыхыжынкIэ, уашхъуэр си къанц!
КIэн тырагъэувэри нызэдоджэгү,
КъыхуегъэнакIэри къихегъэкIыжыр.
«КIэн сфиIэхъэхуахэр къэштэж», — щыжиIэм,
— УэзмытыжынкIэ, уашхъуэр си къанщ!
Іашэмэз щIалэм и кIэнуанэжкыымкIэ
Нарт къуижь цIыкIум и щхъэбгъум йоуэр,
Къуйм и лъакъуитIыр ззреубыдylIэри
Ар мыл гущIыкIум щызэрелъафэ:
— Сэ сумыукIыу уэ улIмэ, уи адэр
КъэзыукIыгъэр къэгъуэтыхыф!
Ашэмэз щIалэм ар щхъэкIуэ ѩохъури
КIэныр къегъянэри къокIуэж.
Ар шэтэжьеи кIыхым йогъуалъхэ,
И ныбэр узу пцIыуэ зыкъешI.
И анэу гуашэр гъунэгъум щыIещ,
Блэнашхъуэ макъщи кIийуэ къосыж:
— Си щIалэ мыгъуэ, си щIалэ закъуэ,
Хэт уигъэIущ, хэт уиущий?
— Зым сигъэIущкъым, зым сиущийкъым,
Си анэу гуашэ, сныбэузщ, —
Хъэ гъэлыгъуа сыбгъэшхмэ
Си ныбэ узыр, си анэ, хъужынт,
И анэу гуашэм хъэр хуегъэлыгъуэ.
СыхъэнкIэ къешигэри ныретыр,
Ар ныIимыхыу къюIэдэкъяуэ,
Ишхын имыдэу Iурегъэхыж.
СыткIэ ушхэну атIэ, си щIалэ?
— Си анэу гуашэ уи IэбжыбытIымкIэ сышхэнт!
— Си Iэр псынкъэ, си щIалэ закъуэ?

Хъэ гъэлыгъуар ІэбжыбыкІэ къещтэ.
Іашэмэз щІалэр къызэфІотІысхъэ,
И анэм и ІитІыр зэтреубыдэр.

— Си Іэр йогъэсыр, си щІалэ мыгъуэ!
— Си тур къосыкІыр, си анэу гуашэ!
— Сытыр къыпщыщІ, си щІалэ закъуэ?
— Хэт зыукІар си адэр? — КъызжеІэ
— Ар зыукІам сыйт епщІэфын?
Нэсрэн-жъакІэ уи адэ иль щІэжхи,
Индылыжь Іуфэм ар Іуозэшыхь.
Лъэбыцэш уи адэр къэзыгукІыгъэр.
Лъэбыцэжьеир хы тІуащІэм дэсш...
Хы ин зэхэуэм уитхъэлэжынш.
— Си адэжым и щыр дэнэ зыдэшыІэр?
Си анэу гуашэ, щІэхыу къызжеІэ!
— Уи адэжым и шыр пщІэгъуалэ кІэщІш,
Шы Іэл шынагъуэщи, уиукІыжынш.
Гъуаплъэ гуэн боми ар щІозэшыхь,
СыткІэ апхуэдэм упэлъэшын?
Абырэ мывэр и пхъэрыгъажэш,
— Си анэу гуашэ, си адэм и уанэр
Дэнэ зыдэшыІэр? — КъызжеІэт!
— Си щІалэ закъуэ, уи адэм и уанэр
Пхъэшакъуэ мафІещ, укъиукІынш,
Пхъуантэ фІыцІэжым ныдогъуэтыхь!..
И анэм и Іэр щІэхыу еутІышири
И адэм и уанэр щІыбым къышІех.
Зей дэмэкъуишири и кІэпкъым делхъэр,
Абырэ мывэр къыздыІуегъэжыр,
ПщІэгъуалэ кІэщІым ныбгъэдокІуатэри
И тхъэкІумитІыр быдэу хуеІуантІэ.
«Уей, пщІэгъуэлэжьу хъэм яшхыжын!» —
ЖиІеу, и адэжым и уанэр
ПщІэгъуалэ кІэщІым нытрекъузэ,
Зей дэмэкъуишицымкІэ и щхъэм йолэжь,
Лажъэу бгъэдэлъыр нэ джыджым хуехь.
Іашэмэз щІалэр шым къопсихыж.
Пхъуантэ фІыцІэжыр нызэтрех,
Пхъэшакъуэ мафІэт, къызэшІолыдэ,
Быдэу нобжытхри, къегъэущІынуж.
И адэжь Іэщэр нызыкІэрещІэ,
И бгъашхъуэжьеир сэшхуэкІэм тесш,
И самыр жьеир шыбгъэгум щІэтш,
Іашэмэз щІалэр къыдошэссыкІыр.

«Си анэ, нэхъыф! Кээ дызэ! Уш! Эж!»
Ар ижыгужым хуарзэу нохъэж,
Жэрыжым тесци гъуэгупэрык! Уш,
Зы мэзджэд гуэрээр самыр хуолъатэ,
И бгъашхъуэжьейм къыхуеубыдых.
Ар и лъэтэпсым абы къырепх,
Хэш! Ап! Э шхъэхүи щ! Алэм къэухуэ,
Ар йохъуэск! Уауэри маф! Эшхуэ къещ!,
И Гугъуэ маш! Эр пшэгум ирехъэ.

* * *

Нэсрэн-жъак! Эр ипщэк! Э къоплъэ,
А Гугъуэ маш! Эми щ! Эхыу гу лъетэ.
«Хэт си нэхъышхъэу мы къэунэхуар?
Си пщэк! Э къак! Уэгүэ къышыувар?
Фышэси щ! Эхыу къысхуэзгъэунэху!»
Сосрыкъуэ хэту шыуипщ! Егъак! Уэ,
А Гугъуэ маш! Эм ахэр ныхуок! Уэ,
Жыжъэу нэмысхэу ахэр мэувы! Эр.
Нышхъэпроплъхэри, нырамыкуфхэ.
Зэпагъэзэжхэри дзэм яхогъэжхэр.
— Дыздэбгъэк! Уауэ а Гугъуэ маш! Эм
Дыбгъэдыхъэфыркын, — жыра! Э.
Нэсрэн жъак! Эр къэгубжыпауэ,
Уанэр теп! Ати шыбгым зыредзэ.
Сагындакъыбэр зэ! Удзагъэхэу
Ар Гугъуэ маш! Эм ныхуок! Уэ,
Ныбгъэдок! Уатэри ногуоур:
— Уей, пщы! Э махуэ апиц, щауэхъу!
— Тхъэмадэ махуэ тхъэм уэ утхуищ!
Бысы мдыхъунщ, къеблагъэ!
— Уэ, щ! Алэ цык! Ур хэтхэ уащыщ?
— Сэ сзызыщыр сый зэрыпщ! Инуур?
— Бысым ухуеймэ, бысым сыхъунщ.
— Ухущ! Эмыхъэк! Э, щауэ дадафэ! —
Жи! Эу Нэсрэнэри къожъэжьир.
— Тхъэмадэ махуэ, щхъэ угубжья?
Мыдэ къэгъазэт, си лъэпкъ бжес! Энш.
Сэ си адэр Іашэмэц, си Іашэмэзш.
Нэсрэн-жъак! Эм занщ! Эу къегъазэ,
Нэсрэн жъак! Эр плащ! Эу къопсых,
Іашэмэз щ! Алэр и нэм ныхуехь,
Іашэмэз щ! Алэр зыдегъэшэс,

Ахэр къосыжри дзэм къахохъэж.
— Насрэн жыакІэ, жыы кхъуахъэ ухъу!
Щалэ быдзафэр щхъэ къытхуэбушэ?
— Уэзырмэдж, кІуэи псыр къытхуэпшытэ.
— Псы абырагъуэм севгъэтхъялэну?
— Уэ, Сосрыкъуэ, псыр къытхуэпшытэ!
Ар Сосрыкъуэм идақъым.
— Анейим и къуитІ, псыр къытхуэфпшытэ!
— ЗэуакІуэ зехъэу, Арыкъ шуужь,
Псыр къытхуэпшытэ!
ЗэуакІуэ зехъэу Арыкъ шуужьми идақъым,
— Іашэмэз щІалэ, псыр къытхуэхутэ!
ПшІэгъуалэжк кІэшІыр къыхуегъэпІашІэ,
Кхъуафэжьей хабзэу зэпыросыкІ.
Си нартыжыбэр зыкІэлъегъэплъ,
ЗэкІэлъыхъэри псыхъэлъэхуафэу
Ди нартыжыбэр нызэбгырех,
ЗэпрыкІахэр къызэІуощІэжхэри,
Ерагъ-сэрагъкІэ нызэпирокІхэр,
Аузыдз гъуэгукІэ нырагъэзых,
Лъэбыцэ и шыбзым ахэр ныІуощІэ,
Къыздырагъазэ, шы къуэлэн гуэрым
нафІегъэзэж.

Іашэмэз щІалэм абы гу лъетэ,
Къыригъэзэну и ужым йохъэ,
Си нартыжыбэр зыкІэлъегъэплъ.
Шы къуэлэныжым ныщІозерыхъ,
Къахурегъазэ. «Сыт къыппысхын,
Гуэуж ухъункъэ?» — жыхуйІэ щыкІэу
И саурыщхъэр хуреупшІэх,
И блэгъущытІыр къыресыпэх,
Лъыпсыр къежэхыу ар еутІыпшыж,
Іашэмэз щІалэр и ужым йохъэри
Лъэбыцэ и Іуашхъэ ар нытоувэ.

* * *

Быдыхуу-дахэр тхъэгурымагъуэш
— Си тхъэмадэжь, уи шыбзыр яху,
— Мо тенджыз тІуашІэм къыдыхъэу,
Хэт зыхур? — жиІэу Лъэбыцэ,
Шы къуэлэныжыр ныдолъэдэж.
Шы къуэлэныжыр нызэпеплъыхъ:
И саурыщхъэр къеупшІэхаш,

И блэгъущхыитІри хуесыпэхаш,
Лъыпсыр къежэхыуи къаутЫпщыжаш.
«Си адэм уезыхъэкІи, си шыбзыр яху!»
Быдыхууэ-дахэр щЫбым къышІож,
И бахъэр щІэуэри пшІэгъулэр,
А напІэзыпІэм зэуэ мэхъуж.
Лъэбыцэжъейр къыдошэсныІри
Іашэмэз щІалэм ари ныІующІэ:
— Уей щІалэ цЫкІу, шыбз тІэкІур яху,
Зыхур плъегъумэ къызжыІэт!?
— Хъэхэм къалъхуа, сэ шыбз схуфынкъэ?
— СыбдэгушыІэркъым, уэ къэмыхъуним,
Шхъэр умыгъавэу пэжыр къэІуатэ!
— Си адэр щыбуکІым уэ щхъэр бгъевакъэ?
— Уэ куэд къыумыбжу зыкъэзгъэцІыху!
— Ухуейү щытмэ сэ си адэр Іашэш,
Сэ Іашэмэзу абы сырикъуэш.
— Сэ а зи лъэпкъыр схуэмыгъэгъущу
Батыргъэн лъабжъэу уэ укъинаи!
Шэхужку щащІэр зэпракІутыр,
НызэпокІуэтри зауэр яублэр.
Я шэхужыбэр щызэдаухым...
— Іашэмэз щІалэ, шэр щыдухакІэ,
КІэужи шэ, гыныр къызэгъэпэш! —
ЖиІэу Лъэбыцэм ар къыщиІуатэм,
Іашэмэз щІалэм мэуэ жиІаш:
— Пыгъе уэ пхэлъмэ, си унэр жыжъэш,
Тіум тхурикъунри уэ къыздэхыыф!
Лъэбыцэжъейр унэм къокІуэжри
Абы уІэгъэу тельяхэри пІэншэу
Быдыху и бахъэмкІэ ныхуегъэхъуж.
Тіум ярикъунури шэуэ къыздештэ,
Быдыхуу-дахэм ар ныхуимыдэ,
Шэ Іашэмэzym хуримыгъэхь.

* * *

Лъэбыцэжъейр къышыблэгъэжым,
Іашэмэз щІалэм шэ ныхуимыхъу
Ар зэрыкІуэжым гу къылъитащ,
Лъэбыцэжъейр нышысыжыпэм
Іашэмэз щІалэм нышхъэшолъадэ.
«Сэ махуиш пІалъэкІэ сыйызэбгъажъэри
Шэ къысхуумыхъу укъекІуэжащ,

Лыгъэкъым, нобэ Іашэншэ щІалэм
Лъэбыцэжъей, уэ лей йомых!»
Іашэмэз щІалэр пІантІэм къосыжри
Лъэбыцэжъейм зэхеупицІэтыхыр.
И лъэдакъэхуэр абы хуеугъуэнри,
ШыкІэ аркъэныр нырешІэ,
ПщІэгъуалэ кІашІыр Іэдэж къыздешІ,
Іашэмэз щІалэр къырелъэфажъэ.
Лъэбыцэжъейри пщІантІэм къосыжри
Быдыхуу-дахэр къыреджэ:
— Ди лъэпкъ и бийуэ дызмыгъэпсоур
Мис сыукІащи хъэхэм ягъешх!
Быдыхуу-дахэр щІалэм чыщеплъкІэ,
— ЩІалэ сабийр дауэ уукІыт?
Хъэм езгъэшхынкъым, — жиІэри
Іашэмэз щІалэр ІэплІэкІэ къещтэ,
Ар куэншыбыжьми нышІелъхъэ.

* * *

Жэшхэри къохъухэри вагъуэ къотІысхъэр,
Іашэмэз щІалэри зэфІотысхъэж.
Лъэбыцэ мыдкІэ пщІыхъ Ией ельагъу.
ПщІыхъу ильагъум ари къыдоискІэр,
Абы гу лъетэр Быдыхуу-дахэми
«Сытыр къэухъу?» — жыреІэр.
— Іашэмэз щІалэр къэтэджыжарэ
Си щхъэр схуфІихъу слъэгъуаш.
— Ауей, гуІэгъуэ, щІалэ быдзафэр
Хъэм яшхыжакІэш, ар дауэ хъун?
Лъэбыцэжъейм и тур быдэжри
Быдыху и гупэ щыжеижаш.
Дзажэ къупщикъэжьыр и башу
Іашэмэз щІалэр пщІантІэм къыдохъэр,
Ельэбышауэу блыным къокІуалІэр,
Блыныр щІетІыкІри лъэщІесым
Щэхуу, къамыщІэу щІотІысхъэр.
Зы тэлай нэужым Іашэмэз щІалэр
Лъэбыцэжъейм хуэму нопшылІэ,
Мэлыхым хуэдэу фІегъэжыр.
Быдыху и ІэплІэм къырехри
Іашэмэз щІалэр Быдыху къимышІэу
И тупэ макІэуэри мэгъуэлъ,
Бахъэ пштырыр абы къышІехури

Къызэралъхуаui мэхъуж.

— Уэ ди гуашэжь, щIэхыIуэу къэтэджи
зыужь!

— Си тхъэмэдэжь, сыйхэр къэхъуа?

— Іашэмэз щIалэр зэрыдукIамкIэ
Нэсрэн-жъакIэм дзэшхүэ چишащ.

— Арамэ сынэтэджынши мафIэ сщIыжыниц.

— Ар хъункъым, мафIэр бгъенэхумэ,
Дзэм дэ нэхунэмкIэ дащIэнщ.

Іашэмэз щIалэм гуимэр нышIещIэри
Быдыху имышIэу къыдешыр.

Іашэмэз щIалэр гуимэм бгъурыту,
ПщIэгъуалэ кIэшIым тесу къыздэкIуэм
Нэхушыр мэхъури Быдыхур малпльэ,
Уанэ къуапитIым шыпльагъу къудейуэ
Іашэмэз щIалэр къельагъур.

А сыхъетыпэм Быдыхуу-дахэр мэгъуэг.

— А куэпэчыжь, сыйтым утегъэрэ?

Уэ узытегъэр згъэбэяужи,
Сэ сылфIещIалэрэ сылфIещIэлэIуэми,
Уашхъуэр си къанщ, лIы сыпхуэхъункIэ.
Быдыхуу-дахэр егъэбэяури,
Ахэр гъуэгуанэм тохъэжыр.

* * *

Ауэ къыздэкIуэм, аргуэру гуартэ

Шыбзыхъуэр щIыгъуу наIуошIэ

— Хэт мыр зи шыбзыр? — щIоупшIэ.

— Нарт Уэзырмэдж и шыбзи.

— Дэнэ къырихуа шыбзыр? КъэIуатэт!

— Индыл и щIыбкIэ къиреху.

«Арамэ хъункъэ!» — жиIэу мэгубжь,

Шыбзыхъуэр щIалэм ѹокIуалIэ,

И тхъэкIумитIыр пегъэж —

«Мы шыбзыр зер лIыхъужьши,

Хъыбар егъашIэ ухъунщ!» —

ЖиIэу шыбзыхуэр унэм ехуж.

Шыбзыр зэхехуэри къызыдышIегъу.

Зы тэлай машIэкIэ аргуэру

НэгъуэшI зы гуартэ къыIуошIэ:

«Хэт мыр зи шыбзыр?» — щIоупшIэр.

— Нарт Сосрыкъуэм и шыбзи.

— Армэ езыр лIыхъужьши,

Күэжи пхъэрый бэ къегъэш! —
Шыбзыхъуэм и пэр ныхупеупщыр:
— Мы шыбзыр зер лыхъужьши,
Хъыбар егъаш! — жреэр.

Шыбзыр зэхехуэри къызыдыш! —
Нарт Сосрыкъуэм и шыбзыр
Зыхур къицшами къепейетакъым:
«Угъурсызыжьш ар зыхур», — жиэр,
Щатэу унэм къинаш арыхэу.
Тэлай къикшуаэ аргуэру, тафэм
Нэгъуэш! зы гуарти ныгуош! —
Ныщыцш! эупш! экш! арыхэу, нагуэу
Нэсрэн-жъакш! и гуартэу къеш! —
«Тхъэмадэжыфш, аруи нэхъыжьш,
Абы и гуартэ схуфынкъым», — жеэр,
Шыбзыхъуэ шалэм ѹокшуа! —
И тхъэкиумитш! —
Хъыбар егъаш! —
Иашэмэз шалэм Быдыхур щыгъуу
И адэжь и пшантш! — дохъэж.

485. НАТ ІАШЭМЭЗ ИОРЭД

(Шапсыгъэ текст)

Оси Іашэ-Іашэу,
Оси Іашэмэза,
Зянэ тхъэн!

Жъыур:

о-рэ-да, о-рэ-ри-рэ,
о-рэ-дэ-ра-ра!..

Наты исы шалэмэ
Кіэны уакъыдеш! —
Іашэмэз!

Кіэнхэр къашюохьышь,
Кіалэхэр огъэгъя,
Іашэмэз!

Кіаләхәр:

— Арэу улЫ дэгъумэ
Уятэ зыукІыгъэр
Ер, укІыжь!

Іашэмәз:

— Сятэ зыукІыгъэр
КъызышъумыГуатэджъэ,
ШъусукупІын!

Кіаләхәр:

Уятэ зыукІыгъэр
Уянэ къыуерэIуа,
Іашэмәз
Іашэмәзыр гъизэ,
Ядэжы къэкІожы,
Іашэмәз!

Ян:

— Ар, укъэзыгъэгъыгъэм
Иунэ тхъэ еуа,
Іашэмәз!..

Іашэмәз:

— МэлакІэм сегъалІи
Сыныбэм сыкъелІыкІы,
Тянэ гуаш!

Ян:

— МэлакІэм уегъалІэмэ,
ЩэпІастэ фэсшІына,
Ох сикІал!

Іашэмәз:

— Мамырысы стырыми
Тхъу стырышIур хэлъэу,
Тян, къысфэшI
Мамырысэ стырым
Тхъу стырышIу хэлъэу
Ыкъом фешI

— Укъыздыхэмыйэмэ,
Тян, сыхэмыйэнджьэ
Тхъэ пфэсIon

Ян:

— Е сыйдыхэмийэнти,
Шъуилъэпкъыджьэ
шъуихабзэп,
Иашэмэз

Иашэмэз:

— Укъыздыхэмыйэмэ,
Ер, сыхэмыйэнджьэ,
Ор, сикъан

Янэр мэйсты,
Мамрысэ стырым
Ор къыха!

Иашэмэз ебэни,
ЫПашъхъэ хеубыта:

— Тятэ зыукIыыгъэр
Къызысэмыйуатэджьэ
Пезгъэжъин

Ян:

УкъызыуIущым,
О, Иущ имылтыжьэу
Тхъам еш!

Иашэмэз:

— Пашъхъэ
пезгъэжъынджьэ
Мы уашъухъор сикъана,
Тянэ гуаш!

Ян:

— Уятэ зыукIыыгъэр
О Лъэгуцы-жъакIа,
Иашэмэз!

Ар хырыкIым щыIи,
Шъыды тхъа уфихына,
Ер, сикIал!

Iашэмэз:

— Сятэ ишы-Iашэмэхэр
КъызысэмыIуатэджьэ
Пезгъэжъин

Ян:

— Уятэ ишы-Iашэмэхэр
Пхъотэрыфхом дэлъыба,
Iашэмэз

Сагъындакъыр пштэмэ
ПкIыпкъ зэпикIыныба,
Iашэмэз!

Iашэмэз:

— СкIыпкъэхэр зэпикIымэ
Пкъэухэр кIэзгъэкъонба,
О, синан!

Ян:

— Ашъохэр зыщыплъэмэ
Мэшиофхо къыпкIэнэнба,
О, сикIал!

Iашэмэз:

— Мэшиофор къыскIанэмэ
МыутIэм сыхэхъанба,
О, синан!

Ян:

— Кятэхэр зыдаплъхъэмэ
Къичын уиукIынба,
О, сикIал!

Іашэмэз:

— Кятэр ер зыдасльхъэмэ
Слапшъе фэгъесагъи,
О, синан!...

Тятэ ор ифарэр
Къызысэмыг уатэджъэ
Пезгъэжъын!...

Яи:

Джаны күщэрэхъэр
Ер, ашт Йугъяуагъи,
Іашэмэз!

Наты лыжъэу исхэм
Афыгумычъэча,
Іашэмэз!

Іашэмэзыр мактуй
Джаны күщэрэхъым
Ер, елъэгоджъауа!

Джаны күщэрэхъэр
Куогъуйбл егъача,
Іашэмэз!

Ипхъэшьо онэжъэр
Фарэми тырелъхъа,
Іашэмэз!

Ятэ ишэ-Іашэхэр
Щыгъэуи къэшэса,
Іашэмэз!

О Лъэгуц-жъактэм
Дэжымыи къынэса,
Іашэмэз!

486. НАТ ІАШЭМЭЗ ИОРЭД

(Агуе текст)

Айрэ-рэра¹, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
О си-ра Іашы-рашы гүщэри,

¹ Дежыухээ къяло.

О си-ра-Іашэмэза,
Іашэмэз!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
Шъыдэу гущэ
Пшъор пзыгъе гущэри,
О си-ра, Іашэмэз!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
МэлакІэм уегъалІэ гущэмэ
Мамырысэр къыпфэсшЫна,
Ра, Іашэмэз!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
ЧыІэ гущэм
Ра, уегъалІэ гущэмэ
Уятэ гущэм иджэдьгу
Зыщылъэжы!
Айрэ-рэра, айрэ-ри-ра, рэ-рэ...
— МэлакІэм сегъалІэ гущэри
О сызэпэлІэкІа,
Тянэ гуаш!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
Псы т'уанэ кіэмыйтугущэуи
Мамырысэ къыфарешЫы,
Ра, Іашэмэз!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
— Сапэ гущэ ухэмыйІэ гущэми
СыхэмыйІэхэна,
Тянэ гуаш!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
Орырэ тызэцхэгъу гущэпи
О си ра, Іашэмэза,
Іашэмэз!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
УкъыздыхэмийІэ гущэми
Сэ зызгъэлІэжына,
Тянэ гуаш!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
Апэрэ хэІэгъу гущэми
ІэшъхыитІор хеубытэ,
Тянэ гуаш!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
Тятэ зыукІыгъе гущэри
Ор, къысэумыІуатэмэ
Пезгъэжъын!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...

— Укъызэукуш гущэми
Къушхэри къытемына,
Іашэмэз!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
Уятэ зыукІыгъэ гущэми
Лы удэмыхъуна,
Ра, Іашэмэз!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
Уятэ зыукІыгъэ гущэри
Псы гущэми икІыжкыгъа,
Ра, Іашэмэз!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
— Тятэ иши-Іашэ гущэхэри
Сэ къесэгъэгъоти,
Тянэ гуаш!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
— Уятэ иши-Іашэ гущэмэ
Уапэмымлъэшина,
Ра, Іашэмэз!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
— Сятэ иши-Іашэ гущэмэ
Сэ сапырекъуна,
Тянэ гуаш!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
Уятэ иши-Іашэ гущэмэ
Убгхэри зэпакІына,
Ра, Іашэмэз!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
— Сыбгхэри зэпыракІы гущэмэ
Пкъэухэри КэзгъэІэна,
Тянэ гуаш!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...
Афэдизрэ упэтыныя
ІашъхьитІор пырежкыы,
Тянэ гуаш!
Айрэ-рэра, айрэ-орэра, ри-ра, рэ-рэ...

487. ІАЩЭМЭЗЫ ЯТЭ ҮЛҮ ЗЭРИШІЭЖЫГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

— А си Іашэ-Іашэу,
А си Іашэмэза,
Зянэ тхъэн е орэдэ, орэдэ-рада!
Нарты исы кіалэмэ
Кіэнү уакъыдешІ.
Кіэнү уакъыдешІашъ
Кіалэхэр огъемарт.
Кіалэхэр огъемартышы
Кіалэмэ уязау.

— Тэ укъытэоны нахьи
Уятэ зыукІыгъэр
О укІыжь, е орэдэ, орэдэ-рада!
— Тятэ зыукІыгъэр
КъызысәшъумыІоджэ
ШъусыукІын, орэдэ-рада!
— Уятэ зыукІыгъэр
Уянэм къыуерэІу, орэдэ-рада!
Іашэмэзэр гъызэ
Ядэжым къекІожь.
— О тхъэри къысауи
Нарты исы кіалэмэ
Шъыдэр къыуашІагъ?

— Нарты исы кіалэмэ
Зыри къысашІагъэп, е орэдэ-рада!
— ЩэпІастэри пшкытымэ
Радэм, къыфэсшІын,
Іашэмэз, е орэдэ-рада!
— ЩэпІастэри сшкытэп,
Бэджынэр къысфэшІ,
Нэнэ-гуаш, е орэдэ, орэдэ-рада
Бэджынэр къыфешІашъ
Ыпашъхъэ къегъеуцу, орэдэ-рада
— А укъыздэмышкэу
Ер сымышкыхэн, нэнэ-гуаш, е орэдэ-рада
— Нибжыри джымайфэу
Тлъэпкыыджэ тихабзэп,
Іашэмэз, е орэдэ-рада
— А укъыздэмышкэу,
Ер сымышкэхэн, орэдэ-рада

Нэнэ-гуаш, е орэдэ-рада!
Нэнэ-гуашэр мэйыстышьы
Бэджинэм хэлаб,
Ыашхъехэр къеубыт.

— Е тхэрикъысауи
Шыдэ пай сыбгъэстэрэ?
— Тятэ зыукыгъэр
Къызысэмыгатэджэ
Пызгъэжын, о орэдэ, орэдэ-рада
— Уятэ зыукыгъэр
Ер Лъэгүц-жакI, е орэдэ-рада
— Тятэ ишшо-лъашъохэр
Къызысэмыгатэджэ
Пызгъэжын, е орэдэ-рада
— Уятэ ишшо-лъашъохэр
Пхъотэрышком дэлъ,
Іашэмэз, е орэдэ-рада!
— Тятэ ишыкъарэр
Къызысэмыгатэджэ
Пызгъэжын, е орэдэ-рада!
— Уятэ ишыкъарэр
Джаныкущэрыхъэр Іугъяагъ.
Джаныкущэрыхъэр
НартыисыгАалэмэ
Афыгумыгъэч, е орэдэ-рада
Іашэмэзэр макIoшъ
Джаныкущэрыхъэр Іуегъэч, е орэдэ-рада
Джаныкущэрыхъэр
Шэчъэгью егъач, е орэдэ-рада
Іашэмэзэр чахъэшъ
Шыкъарэр къычIеш, орэдэ-рада!
— А синэнэ-гуаш, тятэ ионэжъэр
Моу къысфахь, орэдэ-рада!
Ятэ ионэжъэр
Нанэм къыфырех, орэдэ-рада
Ятэ ионэжъэр
Шыкъарэм тырелъхь, орэдэ-рада
Іашэмэзэр шыкъарэм къешэс:
— А синэнэ-гуаш,
Тятэ ылъ сшижьыт, орэдэ-рада!
Іашэмэзэр къежъэшъ
Лъэгүц-жакI э дэй къакIуй:
— А джауры жакI,
Мо зэ о къикIот!

Лъэгуц-жакІэр къекІышъ
 Іашэмэзым къепль:
 — Уятэ сыукІыгъэу
 Шъыдэ пай укъакІуи, Іашэмэз?
 — Сятэ ылъ сшІэжынэу
 Уадэй сыкъэкІуагъ,
 Хъэ жэкІэжъ, орэдэ-рада!
 Лъэтуц-жакІэр мэгубжышъ
 Іашэмэзым къыфель.
 ПчыкІэ-хъупкІэм фэдэу
 Іашэмэзэр тефарз.
 Лъэгуц-жакІэ ышъхъэ шІуеупкІы.
 Лъэгуц-жакІэ ышъхъэ
 Шъхъарыхъоным къырелъхъ,
 Іашэмэзэр къежъэжышъ
 Ядэжым къэкІожъ:
 — А синэнэ-гуаш,
 Тятэ ылъ сшІэжыгъэ, е орэдэ-рада!

488. ІАШМЭЗРЭ СЫРАНРЭ

(Сирием щатхыгъэ текст)

Іашмэзыр ихъупхъагъэрэ ичаныгъэрэджэ икІэлэ джэгогъумэ къахэшщэу щытыгъ. Къызэдачъэмэ къатечъэу, мыжъо юадзымэ атыридзэу, тІыргу-джэгухэмэ атекІоу.

Зы мафэ горэм изы шъэогъу горэм Іуагъэ пехын джэгог къызышІуехым, ыту ыгъэплъигъети:

— Арэу улІыхъужъмэ, улІы хъатэмэ о уятэ зыукІыгъэр о уукІыжыни! — къыриІуагъ.

— Хэт адэ, зыукІыгъэр, къайлъ?..

— Ар уянэ ышІэн нахь, тэ тшІэнэп...

КъыраІуагъэр шІошъхъакІоу унэм къэкІожыгъ.

Еплъыхыпэу, хэщэтыкІэу къэзылъэгъугъэ янэр къеупчыгъ:

— Адэ шъыдэу фырикъура? Шъыд гущэ къыпщышИ, зянэр зикүурмэн зэкъо цыкІу?! Шъыдым угу еІун, шхынэу къайл шъыд фэсшын?..

— Бэджынэ сыгу къэкІыгъ!

Бэджынэу ыпашъхъэ къыригъэуцуагъэм хэІагъэп:

«Укъыздэмышхэу?! — ыІуи.

— А сикІэлэ дышъ, шъулъэлкъымэ зэдашхэр ямыхэ-бзагъэу тэ къэохи мы хабзэр! Узэхахымэ, уилэгъухэмджэ цІэгужь.

— Мы уашъор сикъан! Сапэ ухэмьIагъэу сымышхэндже! — ыIуи тхъэлъанэ зешъым Iащмэзы.

— Сшиэрэм игубгъэн сэзгъашIэрэм ыдэжь, — ыIуи Iулхъэр къыхынэу зэIабэм бэджинэ стырым ыIэ хэIу-гъэу ылъегъуи:

— А сишъау! Сыогъэстыти адэ! — ыIуагъ.

— Пэ өмьгъэсты пшIоигъомэ сята зыукIыгъэр къы-сэнIон, сята иIэшагъэхэри къисэптыжын.

— Сыран-жакIэр ары уятэ зэуки гущэр!... Ар къио-зыIо кIалэм тхъэм фэмьгъю ешI! Щэ цынэр къипIучъэу а жакIэу мэхъаджэм удэхъун гущэп, бэу шъхъэ ышхыгъай! Аужылжъэрэри о уятэ ышхъх. Шъхъэмыхыжы гу-щэу сыкIипшIахы, зэкъо нэф. А гухэкигъэр къиоз-гъэIум сиgъэунэхъуи сэ, сикIэсэ закуу! КъакIо мыдэ уятэ ишхъэшыгъэм, — ыIуи, тхъэусыхээ, чычIэгъ шъхъэ-щым зехъэхэм, ятэ икъонтхъыгъэхэр зэкIэ кIэракIэу ри-гъотэжкыгъэх.

Шъуашэр шъуфэбэхъущэм къыкIоцIихи жыутэхэу зыгуильхыагъ. Чэмидэри хъушIэу, джэгоу къычIиши ешхъэси, янэ зыктыфигъази:

— Пкъо адэ Лъэгүц-жакIэм зышхъэ ыхыгъэмэ анах дэгъоп. Къызысымыгъээжыдже укъысфэмьшьы-гъожь, — ыIуи, апэрэ къамыш огъур Чэмидэм зырехым, ошьопщэ къуал плонэу нэрэ-Iэрэ азыфагу ибыбыкIи, ошьуапщэм хэкIоцIэжыгъ. Фыльежьи, хифити, аркъэ-ныр ридзи, Iэхъу-пшъэхъоу зэкIоцIипхи, къамышэр дигъэ-джэгүэ ыпэбэзыджынитIо утын икIэтIэпсэр къапычъэу, Iэхъогъум хэтэу лъэмиджым къызекIум, зигъэчъэхъуи къыгъээжий, лъэмиджым къашIузэпырычъыжий, къэба-рыхъэу къэкIожыгъ. Хъугъэ-шIагъэр зыреIом, Сыран гу-бжыкIаеу губжи, къеупчIыгъ Джыджыф хажIом:

— Адэ шъыдэр илIыIо-лIышъу, а лIыхъоу Iэхъогъор зыфырэм?

— Ыпэ къарышхъх,
Ышхъэр мылы,
Лыеу мао,
Заорэм пхыреуты,
Заорэм пхыречы,
КIэлэ нэпцакI,
КIабзэр егъэлыйды,
Ыпэ лыдэу къыптэлъадэ,
ДэхашI,
ЫпэкIашIэ цы къэмыхIу, — ыIуагъ Джыджыфым.

— ЖакІэр ышъхагъыджэ пылъегъэ шъхъегъумэ ахэ-
Іаби, зы шъхъе къахихи:

— А кіалэр мы шъхагъуанэм ылъ ышІажынэу къэ-
кІуагъ. Мы шъхъе мәхъаджэр илъесиблэ къисзэуагъ,
ыкъо цынэ цыкІум мәфиблэ нахыбы сидәджәгүнәп!..
Мыдэ о шІәхәу тытәгъәГашъхь, — аш ыIуи, Джыджыфым
ешэси, гъоплъэ лъэмыйджым вытәлъадәм, Гашэмәзәр лъэ-
мыйджышъхъэм къышежәу щытыгъети, къыриIуагъер ары:

— Лъэгуц-жакІэу, жәкІә мәхъадж, шыдым уччъэрә?!
Къоләнишъемрә кІәф шъимрә зыфырәм уфаемә, сәры!

— О лыхъу цыкІоу джыгытыр! Уятәу илъесиблэ
къисзэуагъэм ышъхагъу о фәІэтәу фәхыжышъунәп!
О фәдэ кІәлә цыкІумә сюонэр сиджагъо. Мыхъумә, о
къао, — зеIом:

— сятә ылъи сшІажын, ышъхи схыжын! О фәдэ
мәхъаджәм сюмьюшъутмә иIәхъогъуи сфышъунәп, —
ыIуи щәмрә щабзәмрә зеIуидзи, заоу ыублагъэм пчы-
хашъхъе охъуфә пәтыгъ. Нәрә нәрә зәрэмымлъегъужы
зәхъум, етIонэрә мафәр пIалъэу зәрати, ыуIегъе мәкІә
тIәкІухәр ателъеу зәкІәкІожыгъех.

ЖакІэр зынәсыжым, иунә гуашәр къипәгъокIи унәм
рищәжы:

— Уимыхабзәштыгъэу шъыдәу уIегъе макІәхәр къип-
тефи! — ыIуи, мыжъо упцIэр къишифи, уIагъәхәр кы-
жыгъеу нәф къызекІожым:

— Сыгор мәкІоды, мызәогъум укъыгъәкІодынкIә. Бы-
лымым нахы шъхъар нахъ лъапI, — гуашәм къыриIуи
шъхъам, емыдIоу Сыран-жакІэр пIалъэм къекІожи зәуа-
пIәм Iухъажыгъ.

ЕтIонэрә мафәри зәондже ракыгъ. УIагъэу атәлъери
нахыбы хъугъе. Мафә къесирә Гашэмәзы иуIагъәхәр
учыыIажыгъеу, Сыран-жакІэм иуIагъәхәр хъужыгъеу
зәуапIәм къекІолIажыххә зәгъо, Гашэмәзәр уIегъае хъуи,
Лъэгуц-жакІэм ишыкІә, пилъхъеу иунә ылъәшъуи гуашәм
ыпашъхъе зырелъашъом:

— Узәзэуагъэр зы лыхъужыгор сшIошIыгъ!.. Аш
фәдиз къиптәзышагъэр мы шъеожъыера?! Ауми о утэ-
кІуагъ уипый! Олъегъуа ыпсә хәтыжъәп?! Ар о узәрыфәе-
ным фәдэу шъоу чIядгъетIэн, — риIуи ЖакІэм, кІаләу
ыгъәбылъыгъэм иуIагъәмә, а мыжъо упцIэр ашифәзә,
ыгъәхъужы, зы чәңзы горәм чыыеу щылъыгъе Сыраным
у чатәу ышъхагъы пылъагъәмдже ышъхъе къышIуихи
Гашэмәзы гуашәм къоләнишъемрә кІәф шъимрә кы-
гъоу, къышәжы янәу гуашәм дәжыны къидәхъажыгъ...

Зэра Йорэр, Іашэмэзы и Іаштүгъэр идэхатъэрэ зы Іэ-
кІэу Іаштогъэ гуащэм Сыран-жакІэм икъупшъхъэ-лъашъ-
хъэхэр гухъа-гужъджэ ыгъэстыжыным паи Іуштхъэу
икъехапІэр аригъэтІызэ ныкъоу къэнагъэу, ащ пай «Юшт-
хъэ ныкъу фаусыжыгъэу ары.

489. ІАШЭМЭЗ

(Сирием шатхыгъэ адыгэ текст)

Іашэмэз есэу, Асраним ыкъо закъу!
Зянэ гущэр зикъурмэн.
Янэм ар зыхафэм
Нартхэр къызэІукІи.
— Шъаоу къыльфымэ тыукІын.
Пшъаштъэу къылъфымэ едгъэпІун — аIуи.
Янэ гущэм къызельфым,
Чыунэм ехьышъ къышепІу.
Іахъ къыфиҳызэ, егъашхэ.
Мафэ горэм ашъуракІэ къыфехы.
АшъуракІэр ыгъукІи.
АшъурекІэ къупшъхъэм риджэгузэ
Чыунэр къеугъоны.
Дунай нэфыр къелъэгъу.
Янэ Іахъ къыфиҳы къызэкІом
— Дунай нэфым сыхэбгъэни — къирело —
— Дунай нэфыр оркІэ мэзах.
Дунаим уятэ илІукІэгъухэм усшІуаукІын.
— Тяэтэ илІукІэгъухэм самуукІын.
Мы чыунэжъими зэ сыйчІещ.
Дунай нэфым о сыхаш.
Іашэмэз гущэр къычІешцы,
Дунаехэр егъэшІагъо.
ЕтІэгъуймэ арыджэгузэ къышэжыгъ.
— Тянэ гуаш, нартмэ якІэнэ джэгумэ
сахэгъахъ.
— Кіалэмэ узахахъэкІэ
Нартмэ я ҚъийцІыкІу джэгогъу умыши.
Іашэмэз осэу Асраним ыкъо закъо
Кіэнэ джэгухэм къахэхъагъ.
Іашэмэз ихъупхъагъэрэ ичаныгъэрекІэ
ИкІэнэ джэгогъумэ къахэшыгъ.
Къызэдачъэхэмэ къатечъы,
Мыжъо зэдадзымэ къатредзы.

Тыргъу джэгухэмэ атекЮ.
Нартмэ якIэнэ пстэури ыгъэмэртэу
КIэн фыжыхэр ашIуихыхэу ельэгъу.
Iащэмэз есыр, кIэлэ густырти, фэшайIеп.
— Нартмэ якIэнэ пстэури
Мо къуй Iаем шъукъигъэмэртэу зеIом
КьюйцIыкIур Iащэмэзым къышыхи.
КьюйцIыкIум филъи зезаом:
— УлIымэ сэ укъысэмизау,
Уятэ икIэн фыжыхэр къахы къыздешI.
ДешIэгъу укъысфэхъущтэп — къыриIуагъ.
Iащэмэз янэ дэжь къэкIожыгъ.
— Тянэ гуаш, тятэ икIэн фыжыхэр
Къысэтри кIалэмэ садэгъэджэгу.
— А къыозыIуагъэм фэмыгъо тхъэ еши — Иуи
Ятэ икIэн фыжыхэр къыритыгъэх.
— КIалэмэ уадэджэгун хъумэ,
Кьюир джэгогъу умыши, — къыриIуи —
Iащэмэз есыр кIалэмэ адэжь къэкIожы.
Iащэмэз есыр, Кьюим кIэн къыдешIи
Нартмэ якIэмэ пстэуми
Кьюим ашIуихыгъэхэр
Iащэмэзы къышIуихыгъыгъэх.
Нартмэ якIэлэ пстэуми
Iащэмэзы кIэнхэр афигощыгъыгъ.
— Джы къынэуж, Кьюим шъудемышIэжь —
Иуагъ.
Iащэмэз есым КьюйцIыкIур къышыхыагъ.
Iащэмэзым КьюйцIыкIум ышъо егъэплы.
— Сэ укъсэон нахыи, уятэ зыукIыгъэр
укIыжь.
— Сятэ зыукIыгъэр къысаIоль адэ.
— Уятэ зыукIыгъэр уянэ нахы ышIэн.
Ащ нахыи нахышIоу тэ тшIэнэп.
Iащэмэзым шъхакЮ ригъэши,
— Сыд фасшиэмэ сянэ къысион.
— Бэджинэ жъапхэ егъэши
Бэджинэ шIыгъэм ыIэ хэгъэб.
Iащэмэз, янэ дэжь, гъызэ къэкIожыгъ.
КIэлэ гъымакъэр, янэ зэхихи, пэгъокIыгъ.
— Зянэ гущэр зиукъурмэн.
Шъыды гущэр уилажь?
Уныбэ гущэр мэуз?

Шъхяуз мыгъор къэпштагъа?

Шъыдэу къыпфырикъупэр?
— Сыныбэ гущи мыуз
Шъхъауз гущи симыI.
ШъхъакIо сиIэу сыкъэкIожыгъ.
СымэлэкIалIешъ сыгъаш.
— Щэламэ пфэзгъэжъэна?
Тхъужъэут пфэсшIына?
— Щэлами сфергъэжъэштэп,
Тхъужъэти сфершIыштэп.
Бэджынэ сыгу къэкIыгъ.
Бэджынэ ышIи къызфехым.
— Укъыздэмыхэу сымхэнэп — ыIуагъ.
— Уятэ цумэ чэтыр адигъашхэштыгъэп.
Ежыри бзы шхэгъу ышIыштэгъэп.
Плъэнкъмэ ныбжы амышIагъэу
Мы шIыкIэри тыдэ къэеох.
Мы хабзэри тыдэ къыпфикI.
УкIэлэгъумэ зэхахымэ цIэIужь,
— Укъыздэмыхэу сымышхэнкIэ.
Мы уашъор сихъамыгъэпцI.
Янэжъ гущэм фэгъэхъуен.
— Сшиэрэп игубгъэнхэр
СэзгъашIэрэм ыдэжъ — ыIуи
Янэжъ гущэр зыхаIэм,
Ыашхъэ хегъэбы.
— Сыд гущэ пай сеогъэст.
— Тятэ зыукIыгъэр къысаIу.
— Осюшт гущэп сIэ тIупщ.
— КъызсэмыIокIэ пIэ хэсымыхынкIэ
Мы уашхъор тхъамыгъэпцI.
— КъыозыIуагъе гущэм фэмыгъо тхъэ ешI.
Уятэ гущэр зыукIыгъэр
Лъэгуц-жакI, жэкIэ мэхъадж.
Уятэ ышхъэ жьабгъу пчъаблэм пилъагъ.
О пшхъэ гущэ сэмэгу пчъаблэм пидзэн.
Тхъэ къысаи сикIэлэ дышъ.
А жакIэм бо щхъабэ ышхыгъ.
— Тятэ иш, иIашэхэр къысэт.
— Уятэ гущэ иIашэхэр пфызехъанэп.
Иши укIалэшъ пфэгъэшынэнэп.
Уятэ ипэфыжъ чIыунэм ѿысэгъашх.
Чан щэрыхъыр Iугъэлъэдагъэшъ
Хэты пфыIуихын Iашэмэз.
— Тятэ иIашэхэри къысэт

Иши зыдэштыр къысаIу.
ЗыукIыгъэр зыдэшыIэри сэгъашI.
— Уятэ зыукIыгъэр, Лъэгуц-жакI.
ЖэкIэ мэхъадж, иныжъ лъепкъ.
Хыккумиблымэ акыб.
ИкIыгъо закъоу иIэм
Гъоплъэ лъэмидж тель.
Хьишъэ Iулъ, бгъишъэ Iут.
Щэбзэуишъэ ипэсакIу.
Лъэмиджым узытехъэкIэ
КуогъуиблыкIэ зэпэджэшт.
Джынджыф хакIор нэсыжынышъ,
Лъэгуц-жакIэр къыгъэсышт.
Лыбэхэр ыукIыгъехэшъ
УзиукIкIэ пшъхъэ ыхынышъ
Шхъагъоу иIэмэ ахилхъан.
О лы ухъумэ уятэ ипэфыжъ
Пфэсэгъашхэшъ Чыунэм чIэт.
Уятэ иIашэхэр пфэIэтынмэ
ГъучI пхъортэрим дэлъых.
Уятэ идышъэ чатэ пфэсэлъэкIышъ унэм
ильт.—

Зэе тэмэпкъиблыр ышIи
Чыунэм екIуи
Чан щэрыхъыр, ельэпекIауи Iуигъечъи,
Пчъэр Iуихишъ ихагъ.
Пэфыжъ тушэр къыфелъы.
Фельыжъышъ, текуюшъ егъэкъы.
ДэIэбаешъ ытхъакIумэ еIуантIэ.
Зэе тэмэпкъиблыр, Чэмыйдэм тыреубатэ.
Чэмыйдэ пэфыжъыр къэгущыIэ.
— Мы уашхъор зэфамыгъэпци.
Лы ухъумэ, шы сыхъун.
Ятэ идышъэ уанэ гуегъакIэ
Ятэ идышъэ щатырхэр регъэкIу.
Ятэ исагъында克ъхэри зыгуелъхъэ.
Чэмыйдэ пэфым къещэсы.
Янэ моштэу къырею:
— Нартмэ яшыу тхъамэфакIор
О уиши ищэджэгъуакIу.
Нарт ильфыр гъоплъэ лъэмиджым екIугъэх.
Къолэниншъэмрэ Кэф шъииимрэ
КъафынкIэ кIуагъехэшъ Iулъых.
Ашмэ о уафэдэ гущэп.

ЩэцЫнэр къыпIучъэу.
А жэкIэ мэхъаджэм унэхъун гүщэм
Нарт пстэури яш пэхъухэрээ.
Нартмэ янэрыплъапIэ узихъакIэ
Уахэмыхъэу гъуим хахь.
Уидышъэ щатыр щыгъяIэри щепсых.
Нартхэм укъалтъэгъоу
КIэлэ пщэрахъ къызагъакIокIэ
А къэкIуагъэм нэмымпль ет.
Тхъаматэ къызагъакIокIэ егъэпсых.
Хабзэ ехи, гъусэкIэ зыдегъаш.
Дзэм узыхищекIэ, лыгъэр Iахъ мыгощ.
КIалэр ежъашъ, нартмэ ятхъамэфакIор
Зы щэджагъокIэ екIу.
Нэплъэгъум зехъэм гъуим хахъи
Дышъэ щатырыр щигъяIи
Тыгъэр къызыкъокIым
Нартхэм янэплъэгъуми
Дышъэ щатырыр алъэгъугъ.
— Мы тлъэгъурэм хэт кIон, —
Нартхэм аIуи, зэупчIыжъхи.
Саусэрыкъор о укIон — аIуи, —
Саусэрыкъор щатырым къекIуашъи,
Шъаоу чIэсир къышилтъэгъуи
— Шъхъабгъу лъэныкъор дэнэф,
Шъхъабгъу лъэныкъор дэнапцI,
Ищатыр дышъэ.
Ищи шхоIу тыжъын.
ТхъакIумкIыхъэ егъажъэ.
Чэтыжъэ ешIы.
ЫкIи зыфэпщэрахъы.
ЫкIи зыфэтхъаматэ.
Аш фэдэу къэслъэгъугъ.
ЫIуи нартмэ ариIожъыгъ.
— Пщэрахъым къыфэмыплъагъэми
Тхъаматэм къытфищэн — аIуи
Джамборэжъыр дзэ тхъаматэти
— О тфылъыкIу — раIуагъ.
— Сэ сзыыкIокIэ сыкъэмымкIожъмэ—ыIуагъ.
— О укъэмымкIожъмэ тинартыгъэ
 дгъэкIодын.—
АIуи тхъаматэри къагъэшэси
Iащэмэзым дэжь къынэсигъ.
Iащэмэз къыпэгъокIи

Тхъаматэри ригъэпсыхи
Хабзэ рихэу дэгушыИи,
ГъусэкиИ зыригъашти
Илашэхэр къышти, къыдэшэси
Нартыдзэм къыхэхъажыгъэх.
— Мы къэпщагъэр хэт ашыц?
Кіалэми къафэмыши.
Ятэ иш ашIэжьыгъ.
ГъусэкиИ афэмышт.
ШъхъакIо ышти къахэкIыжви
Зы тхъамафэри янэрыплъапIэм
НэгъоплъакIо щепсыхыжыгъ.
Iашэмэз кІэлэ ос густырти,
Къэшэсъижви, нартыдзэм къыхэхъагъ.
— Нарт пстэури тхъамэфищим
Мы лъэмыйджым шъущиIулъ.
Шъугу къысэIумэ мы лъэмыйджым
 сышъуфикIын.

— Мыщ икIын тэ тхэмыйт.

УахэкIотмэ гъоплъэ лъэмыйджым
Щэбзэуишъэр ипэсакIу.

Хьишъэри аш Iулъ.
Бгъишъэри аш Iут.

Щэбзэуишъэм, щэогъупшъэ
Къашыретышь егъеуцух.

Бгъишъэми чэт укIыгъишъэ къареты.
Хьишъэми мэл укIыгъишъэ ареты.

— Гъоплъэ лъэмыйджым утехъамэ
КуогъуишъэкIэ куошт — aIo.

— Гъоплъэ лъэмыйджыр згъэкуона?

Елошь иш лъабжъэ упкIэ кIебзэ.

Чэмидэри атэкъэ лъабжъэти
Макъэ ымгъэIоу зэпрыкIи

Къоленишьемрэ кІэф шъииимрэ
Къамыл гъэхъунэм ихэти

Макъэ аришви къызрефыжъэм
Джынджыф хакIор къыфилъыгъ.

Филъыжви, хифити, кIапсэ ридзи
Чым къытридзи, къамыщыр дигъэджэгүзэ,

ЫпэбзджынитIу утын пкIэнтIэпсыр
Къалычъэу зешIым

Ашлъэу хъужви.

Iахъогъум хэтэу лъэмыйджым къикIи

Зигъэчъехъуи лъэмыйджым ашIукIыжыгъ.

Ипшы дэжбы ашIуигъэзэжбыгъ.
Iашэмэзыр къылъежьешъ
Джынджыф хакIом къыкIахъэмэ
ХъаупIэр җъфгуупкIызэ
КIэмыхашью шокIожьыгъ.
Iашэмэзым къыгъэзэжби
Лъэмыйджым къикIыжьыгъ
Нартхэри IукIыжьыгъэх.
Шъхъэ гъунапIэ ихъэжьыгъэх.
Iашэмэз Iушхъэр благъэти тепсихэжь.
Джынджыф хакIор нэсыжьыгъэти
КуогъиблыкI щыщэу зыдэхъажым
Лъэгуц-жакIэр жъилъэти
Лъыр ечъэхэу, хъаупIэр хэзыгъэу
Джынджыф хакIор къыштельэгъу.
ИшьIуагъэ мыжъоупцIэр къыфыкIехы.
Псыр дигъэчъэхи къызщефэм
Джынджыф хакIом иуIагъэ егъэхъужь.
Хъугъэ-шIагъэр, Лъэгуц-жакIэм реiotэжь.
— Адэ шъыд илIыIo — лышьу — eIo. —
— Ыпэ къарышьу, ышъо мылы.
Лыеу мао, заорэм пхырелы.
Зайэрэм пхыречы, кIэлэ нэпцащ
Щабзэр егъэлыйдь, ынэ лыдэу къыптельадэ.
Дэхашью, ыпэкIашью цыкъемыкIу.
ЖакIэр шъхъагъумэ ахэIаби
Зы шъхъэ гъугъэ къахихи
— А кIалэр мы шъхъэ гъуанэм
Ылъ ышIэжбынэу къекIуагъ.
Аш ятэ ильэсиблкIэ сезэуагъ.
Ыкъо цынэ цыкIу зэуи сщыхъунэп. —
ИзекIо уанэ къытрельхъешъ
Лъэгуц-жакIэр шхъуакIоу къидэчъы,
Лъэмыйджым къызечъэхым
Дэчъэхыгъэу зы шыу цыкIу
Iушхъэм тетэу къылъегъуи
ШIехэу ыдэжь къынэсыгъ.
Шыу цыкIур къеупчIыгъ.
— Лъэгуц-жакI, жэкIэ мэхъадж
Шъыдым о учъэрэ — ыIуи.
— О сикIал, къоленишъэмрэ кIэф шъиимрэ
Мы лъэмыйджым къырафыгъ
Къизыфыгъэр о плъэгъугъэмэ
КъызсанпокIэ зы сагъындакъышэ остын

— Уишхэр зыфыгъэм уфаемэ осIon.
Ар АсранкъокIэ Iашэмэз.
Ятэ ышъхъэ жьабгъу пчаблэм
 къыпЫплъагъ.
Ежь ышъхъи сэмэгу пчаблэм пыплъэжын.
Къоленишъемрэ кIэф шъимрэ
 къырифыгъэшъ
О къуажэшъ Iуашхъэм тет.
Хабзэм тетэу тызэон пIомэ
Къепсыхи, кIэкIо пакIэм къитеуцу.
— А сикIал, къоленишъемрэ кIэф шъимрэ
 о пфэфынэл.
Зыфыгъэхэр къысаIори псаоу укложын.
— МыкIожын зао сшиын — сIуи
Мы Iуашхъэм сепсыхыгъ.
Мо шыужъыр а чыпIалъэм къышепсых.
А кIэкIуакIэм лыххужъитIур къитеуцу.
Щэфыжъэуи щэкI-щэкIыр тыратакъо.
— О ушхъуакIу пым улъэIэсыгъэшъ
Заор къеубл.
— О укIалэшъ зэ огъум сищэ уихын.
УзэрэкIалэм пае, паор осэты.
— О уишэми сэ сихынэл.
Хабзэм тетэу зэоныр къеубл.
О укъемыоми сыкъыон.
Сыомыошъущтмэ, уиIахъогъу сфышъунэн.
Еюшъ, щэмрэ бзэмрэ зэIудээ.
Щэ блырыбл къышакъутэ.
Лъэгүц-жакIэм ыгу мэкIоды.
Пчыхашхъэ нэс зэзаох.
Нэрэ нэрэ зэрэмлъэгъужь зэхъум
— Уятэ ихабзэмкIэ тыгъэзау,
Пчыххъэ хъумэ тыгъэкIожь.
— Тятэ ихабзэм тетэу
СызэонкIи сызэфэшIу.
— Сэ сиунэм сыкIожымэ
УицыкIагъэри къыпфэсхын.
Гъомыли къыпфэсхын озгъэшхын. —
БИуи шыужъыр къэшэссыжыи
Еомэ етхъозэ, лъыпсыр пычъэу нэсыжыгъ.
ИцыIуагъэр къыпэгъокIи
— Мы къэкIожыкIэмкIэ укъэкIожыгъэу
 сэмылтэгъу.

Уимыхабзэу улагъэхэр къылтефагъ.
— Зэогъоу сэ слъэгъугъэм сыкъиуИ,
Палъэ фэсшИ сыкъэкIожьыгъ.
МыжъоупцIэр къыфыкIехышъ
Псыр дегъэчъэхышъ къыщефэшъ
Иулагъэхэр егъэхъужых.
Щэ мыпсыхъэу, хэмыхъанэу
Щэ зыхыбл къарегъэшIы.
ГъомлашIэм щыгъу дэлъэу ригъэшIыгъ.
Ишъольэкъу щыгъу-щыпс къирекIэ
ЗэкIэкIагъэр кIыжыгъаххэу
Нарт Палъэм къекIолIэжьы.
Игъомыли къыреgeшхы
ЗигъэшхэкIи псым ешъожьи
ЛыхъужъитIур щызэзао.
Зэогъу щэ пишIырыпшI къыщакъутэ.
— Хабзэм тетэу тызээшошт,
Щэ пишIырыпшI зыткъутэкIэ тыгъэкIожь.
Уишэхэри къыпфязгъэшIышт.
Гъомылэ шIыгъи къыпфыздэсхышт.
Лыхъужъижъыр къэшэси
Кьеомэ къачъээ къэсыжъыгъ.
ИшIуагъэ къыпэгъокIи
Инартыжъы ригъэпсихи
— Мы зэуакIэр уимыхабзэу
О уибзэжъы лъымпсыр пычъэу
Уичъэр кIэмыхIэу укъэкIожьыгъ.
УкIожьыни зао пишIышта?
— СыкIожьыни зао сшIышт.
МыжъоупцIэр къыфыкIехы.
Псыр дегъэчъэхышъ къыщефэ.
Ищашъхъэхэри къыхехыжьы.
Щэ мыпсыхъэу, хэмыхъанэу
Щэ зыбгъупшIы къарегъэшIы.
Гъофыщэхэу, щэ псыхъагъэу
Щэ зыбгъупшIи къарегъэшIы.
Нэф къызэшъым ишIуагъэ къельэIу.
— Сыгу мэкIоды, мы зэогъум укIодынкIэ.
УмыкIожь мы зы Палъэм.
Былым нахьи, шхъэр нахь лъапI.
Лъэтгүц-жакIэр емыдэIоу,
Палъэу ѿшIыгъэм къекIолIэжьы.
Изэогъу кIалэр зэкIэкIагъэу
Псэр хэкIыгъэу къыщелъэгъу.

ЕІэбэхи, шыкІэм пишІи
Къеуи къачъээ къесыжыгъ.
— Сизэгъуи къесыукІыгъ — ыIуи.
Зэпэбгъуеу къыкІидзыгъ.
ИшыIуагъэ кІэлэ хъадэм къышъхарьхыи
— Мы къэпхыгъэр хэтмэ янаныу
Янэ ибыдзыщэ мычъэпхъыгъэу.
Зэогъу о пфэхъуныя — ыIуи
Мэкъу шхафэм кІэлэ хъадэр къыхилъхьагъ.
— Мы къэпхыгъэр дзэу къыпфачъа?
Щыу течъыгъэу уукІыгъа?
— Зэон зысэубли, ащ нахь бланэ
Зы лыхъуи щэ къыдзыгъэу сымльэгъугъэ.
Нарт лыукуIэгъукІэ мыр зылъэгъурэм
ПыникІэ хэти зэрипэсиххэнэп.
— Псэ хэтыжъэп ольэгъуа?
Куоу кІязгъэтІэн сэ пчэдыж.
Чэш къэхъуи жакІэр хэчъыежы.
ИшыIуагъэр къыкІэкІэкІи,
КІалэм дэжь къэкІожыгъ.
— Сабый — ыIозэ Iэ къышифи
Псэ хэтти къызэтхытхым
Иныжъым ишыIуагъэ къынэсыжыи
МыжъоупцІэр къыфыкІихи
Псыр къыдигъэчъэхи
КІалэм ыкІышъо къышифи
Щэфрыжышъхахэр къыфыхыхыжыи
КІалэри къыгъэхъужыгъ.
ГъомылэшІу ащ къыфихыи
КІалэри къышегъашхэ
Унэшхом кІуи ихъажьи
Итхъаматэ гогъолъхъажыгъ.
Иныжъыри къыщыкІаштэ.
— Уштэ уимыхабзэу
Шъыдэу укъыкІашти.
— СыукуIыгъэр къэхъужыгъ — ыIуи.
— АукІырэр къэхъужь хабза?
СилIыжъ уигъэштэгъапи — ыIуи
Лыжъыр хигъэчъыежыгъ.
Иашэмэз унэ пчэIум къынэсы.
Иныжъыри Iаеу къыкІаштэ.
— Чэш кІаштэр уимыхабзэу
Мы хабзэр хэмийнэжъэу сымыдэн.
Иныжъыри хигъэчъыежыи

Іашэмэзи унэм къихьи
Иныжъым ышъхъэ къыпиупкIи
Шъхъэ пыупкIыгъэр къэкуожки
— Сызэнэгуягъэр къысщышIыгъ — ыIуагъ.
ИшыIуагъэ Іашэмэзыр зыгуигъэлъи
Игухэлъи риIотэжки
Нэфыр къызэшъым
Джынджыф хакIор къыфкIиши
ЗекIо уанэр фыгуигъакIи
Ятэм ышъхъэм къыфлъыхъуи
ЛыхъужъитIум ашъхъэхэр
УнэкIэ алъмэкъым къыригъэкIуи
ЗекIо шыжъыр иIэдэжъэу
Нарт гуашэр ащ тесыжъэу
Янэ дэжь къэкIожыгъ.

490. ІАШЭМЭЗЫ ЯТЭ КЪЫЗЭРИГЬОТЫЖЫГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

КIэлэцIыкIухэр кIэнэ ешIэхэ зыхъуджэ Іашэмэз кIо-
нэу фаетыгъ. Янэ: «умыкIу» ыIоти, ыгъакIотыгъэп. Аузэ
ІэкIэкIымэ кIалэхэмэ аахахъэу хъугъэ. АдешIэзэ кIэн къа-
шIуихы хъугъэ. «Къытэтыхъ» аIоми, аритыхытыгъэп.
Ящэнэрэ дэкIыгъом кIэн адешIи, къашIуихыгъ.

Къуйжъыер къезэонэу къыпыхъагъ. Зэшыхъэхи, Къуй-
жъыем ыIэ зэпикIыгъэ, дзыкIаеу ыдзыгъ. «ХытIумэ азы-
фагу къикIыгъ, сэ сIэ зэпьюокIы, уятэ зыдэшыIэр пиIэ-
рэп!» — ыIуи къырихъоныгъ.

Нарт Іашэмэзы ятэ иIэми ышIэтыхъэп.

КIалэр чэфынчъэу Іэгум къыдэхъажыгъ. Янэ къеуп-
чIыгъ:

— Шъыд, сикIал, узкIэчэфынчъэр, шъыд къыохъу-
лIи?! — ыIуи.

— Тян, — ыIуагъ, — коц мамрыс сферI, — ыIуагъ.

— Бо пфэсшIын, сикIал, уикIасэмэ! — ыIуагъ. Коц
мамрыс къыфишIыгъ.

— Тызэдэгъашк, — ыIуагъ.

— Уятэ шкэгъу иIагъэп, сикIал, — ыIуагъ.

ЕлъэIуи янэ Iанэм къыпигъэIыстагъ. Янэ къызхэIабэм
тэIункIишъ, ыIэ ригъэстыгъ.

— Шъыд адэ, сикIал? — зеIом.

— Тятэ щыIа? — ыIуи еупчIыгъ.

— Тэ щыI адэ?

— Илъэсий хъугъэу дэкІыгъэу къэт. ХытІулэм къи-
кырэ благъом ыхыгъэу ало.

— Ащыгъум иІэшэ-шъуашхэр къысэтыхэри сегъажь.
ЩыІэмэ къыпфэсщэжын, щымыІэжымэ икъупшъхэ-
лъашхъэхэр къыпфэсхыжыных.

Иалынэр къырити къыгъэшэси кІалэр къытІупщыгъ.

Къеомэ къакІозэ, ХытІулэм къынэси, ащи къисы-
кІыгъ. Янэ къыриІогъэ чыпІэм иІэгъо-благъо етІэ унэ
цЫкІу горэ рилъэгъуагъ. Ащ дэжь благъом бы щыриІэу,
ыхыхэрэй рилъашхомэ ришкахъэу, зичэзыу къэмисы-
гъэхэр а унэм щиІыгъыхэу щитыгъ.

Унэ цЫкІум пшъашхэе горэ къильти къыпэгъочьыгъ:

— УшыІэ пшІоигъожыба! Мы благъом укъельнэу
огугъя! Нэбгыришхэ хъундже зы щыкІэу ышкыгъах! Ори
уишкыт! Гъэр ышыгъэу ышыгъэри бэ!

— Шыыд итІэсхъапІэр?

— Бы лъапсэм Іут чыгым төйистэри амал зэриІэджэ
ышхъэ къызэгоупкI!

Ахэр къыриІуи пшъашхэер етІэ унэм ихважьыгъ.

Иш къогъупэ горэм къуигъэуцуи, Гащэмэз чыгым тө-
йистагъ. Ешээ, благъом ышхъэ Иэрыфэгъу охъуфэ ежи,
ичатэ ритІупщи благъом ышхъэ зэ еогъуджэ нарт Гащ-
мэзы зэгуигъэзыгъ. Ау ащи къышмыуцуо еомэ пиупкІы-
зэ благъор зэхиупкIати Иэтиблэу зэтырилъхагъ.

А Пэдизым мо пшъашхэер къыпапльти, псынкІэу къе-
си, Гащэмэзы псы Іуигъафи, ынэгу кІэлъэкІахи тІэкІу-
тІэкІузэ къыгъэнэхъэжыгъ.

ЕтІанэ етІэ унэжъым ихвэхи благъом къыхыгъагъэ-
хэр къатІупщыжыгъэх. Гащэмэзы ятэ ахэмэ ахэтити,
Иэлъыныр къызелъэгъум, гуцафэ къыфиши:

— Хэты мы Иэлъынэр къуитыгъэми, сэ сиунэ жъи-
кІыгъ, ори усикІэлэн фае, — ыІуагъ. Гащэмымкью Гащэмэ-
зы... Мы Иэлъынэр къысэзытыгъэр — сян, о — усят.

Джар игъотыжыкІэу Гащэмэзы ятэ къыгъотыжыгъ.

491. НАРТ ГАШЭ И КІУЭДЫКІАР

(Къэбэрдей текст)

Нэсрэн-жъакІэ, Имыс,
Ашэ, Арыкъшу сымэ зэш-зэгъусэт,
Сэтэнейр нартхэ я нысэт.
Ахэр лІакъуэ ин зэдэут,

Нарт гуп зэрыгът,
Афэ гъуапэ мубзэгут,
Къащыятэр ягъэнт.
А нарт лыхъухэм я лыщхъэу
Ашэр, жаэ, ялтытэрт,
Къимыкүэт лы бланэт.
Гъуэгу щитетхэм ар пашэт,
Шу зэхыхъэмэ, нэхъыжът,
Нэхъыжъыбжы къиратт.
Ауэ Ашэ игу химыхыу,
Хы зэхуакум зыгуэр щигэт.
Ар жыхуагэр Лъэбыцэт,
Лы ета емынэт,
Шы лъэдакъэ цыджэт,
Къеджар зэхимыцэт,
Щэпхъуар лъэщіемыхъэт,
Иші ихьари къимыкыжт.
Бжы дыкъуакъуэш и Іашэр,
Зыщыхъари хегъашіэ,
Зищі техъари егъеунэхъу,
Іаш хъушэхэр къипеху,
Цыхухэр гъеру къирехужъэ,
Жыри, щіери егъепыхъэ.
Ар Нарт Хэжуми къытоуэ,
Я унагъуэхэр ехъунщіэ,
Я щым нафіэ къиредз;
Ауэ нартхэр зэхуосри
Ан хы зэхуакум дахуэж.
А Лъэбыцэр хы зэхуакум
Къимыкыжу щопсэу,
Іашхэр уэру зэрехуэ,
Цыху Іашіыхъэм еукі.
Пэрымыкыу Іаш хъушэр
Хакіуэ гуэрым егъэхъу;
Ар хакіуэ къэрапціаш,
Щыпциэр, зекіуэм къиреуд,
Езыр натіэ гъуджэш.
Ашэр, жеіэ, зэгуэрым
Хы тіуашіэм йокіуаліэ,
Емыліаліэу хым йолъэ,
Лъэбыцэжым и Іашыр къызэщіекъуэ,
Ар къихуну мурад еші.
Ауэ щіехыу хакіуэр фыхож,
Лъэбыцэм и деж носыж,

Зэрынэсыжу Лъэбыцэм абы зыредз.
Шабзэр зэIуедзэри ар къожьэ,
КъызыкIэлъежъари ар Ашэт,
Хы Iуфэм къышылъэшIохъэ,
Пщыхъэшхъэ хъухункIэ а тIур зозауэ,
УIэгъэу абдежым Ашэр щыхошIэ,
Лъэбыцэм и щIым йокIуадэ.
Ауэ Ашэм и шыр шы псынщIэт,
ЩIыри хыри зэпызыщэфт,
Уафэри, щIылъэри эи зэхуэдэт.
Хъэдэр абы къепхъуэтэж,
Нарт жылагъуэми къехъэс.
Сосрыктуэр абы къыпожьэ,
Нэсрэн-жыакIэри абы къыкIэлъос,
Имыс и шы-уанэ зэшIелъхъэ,
Ахэр къызэрыдох, къызэрохъэжъэ,
А шынэхъыжъыр къэзышха бийр
Къагъуэтыху я пIалъэу зэдожьэ.

492. НАРТ ИАЩЭМЭЗ ЛЪЭГУЦ-ЖАКИЭМ ЗЭРЕЗЭУАГЬЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Иащэмэз нартымэ ашыщиgъ. Ятэджэ Ящэмыкъо. Ар ятэхэр ышнахыжъхэр Лъэгүц-жакIэ ыукIыгъагъэх, шъузэбакъо щытыгъ. Иащэмэзэу плъэгъурэр цыкIоу янэ къылъэхэнэгъагъ. Янэ ыпIужыгъ кIэлапIэм икIи тыкъыр хъазыр хъугъэу кIалэмэ аахаxъэ хъугъэ. Зэрэпелуан лъэпкъым пае янэ тIэкIу зыкъуиубытетыгъ, аrimыгъашIэ шIоигъоу. Тян, шыда джэгүакIо сыйкIэммыгъакIорэр? — ыIоти янэ ригъэзытыгъ.

— КIоба сикIал, адэджэгу, ау узэIэммышихъу — ыIуагъ.

— СыкIона, кIэн сиIэп. Тятэ дышъэкIэн иIагъ аIо шыда къызкIысемытырэр, епшIэтэр?

— Хэты гущэ къыуIуагъ, нынэ, ар уятэ идышъэ кIэн пхъотэрым дэлъ иныжъымэ IункIыбзэр рагъэтетыгъэу фэ-шIу ухъунэп, сикIал.

КIалэм етIуанэ ыIуагъ:

— А тян, сыщэри сэгъэлъэгъу нахыыбэ сыйкIэрэп — ыIуагъ.

— Ам пае укъэнэна, сикIал усщэнба — ыIуи янэ шыагъ.

КIалэр чыунэм зычIетIупшхъэм Iэбжымдже еуи

пхъотэрэр зэтыриутыгъ. Зызетыреутым дышъэ кІэнэр тхылъыпІэм кІоцІылъеу лулапэм дэлъти кІалэм къидигъэзыгъ. Иджыбэ къырилъхи къежъагъ. Янэ кІалэм къылъыджи:

— А сикІал, уятэ сирихъакІ, джэгуакІо Къуйжъые цІыкІор умышЫ, — ыІуагъ.

— А тян, нарт кІалэу щыІэр зэкІэ щыІеу ар джэгогъу сшЫна, — ыІуи къэкІуагъ.

Къызэсым Къум кІэнэр зэкІэ ыхыгъеу елъытэшъ дзыом ретакъо щыс. Къуйжъые къыриІуагъ Іашэмэзы.

— Іашэмэзкъо Іашмэз, арэу уешІэ пшІонигъомэ сэ сыбдешІэнба! — ыІуи къэтэджыгъ.

КІэнхэр тырагъэІыстишь пэралІэм кІуишь къзуагъ, ау къытыригъэфагъеп. Къуйжъьеер къызэом дышъэ кІэнэр тыриутыгъ. ЯтІонэрэм зэкІэ ыхыгъ.

— Іашэмэзы сикІэн къысэтыжь, — ыІуагъ.

— Ахырэр атыжыреп, остыжытэп. Нарты хабзэу имылъэр о къебгъэжъагъа, — ыІуи ыдагъеп.

Іашэмэз ёИ Къуер риутыгъ. Адрэр гъеу машІор къыригъэкІы зэхъум Къум янэ ныор къэкІуагъ. «Хэта мыр зыгъэгъирэр?» — ыІуи къызяупчым раІуагъ.

— Арэу улІы дэгъумэ мы Къуй тхъамыжІэмджэ умылІы дэгъу, уятэ зыдэшыІэм үүжы ихь, — ыІуагъ.

— Нарты мыжъоу ильи, кІэнэу ильи плъехэсэнэ тятэ зыукІыгъэр къысаІори.

— Сэ ар осІонеп, ау уянэжъы джадэу аш укъэзгъэкІуагъем ар къуиІон, — ыІуагъ.

КъэкІожьыгъ. Сымэджае зишІыгъ. Янэ ыгучІэ изыгъ.

— Тхъа къысауи шъыд къыпщышІыгъ, а къыпфыри-къун нарт иса, шъыд къыохъулІагъ? — ыІуагъ.

— Хъау, тян, мо чыІэ сэлІешь мэшІо тІэкІу сфершмо зезгъэкІыт.

МашІори фишІыгъ, Пори фишІыгъ. «Зянэ гущэ зи-къурмэн, зегъэкІ», — ыІуагъ ныом. ТІэкІу зышэшІэм ныор ыкъо еупчІыгъ.

— Шъыд угу рихъыт, шъыд пшкыт? Шъынэ фэсыу-кІын, чэт фэсыу-кІын, — ыІуагъ.

— Хъау, зи сшкын слъэкІытэп.

ЕтІани фэмышыІеу янэ еупчІыгъ.

— СшІэрэп, тян, бэджынэ тІэкІу сфершыимэ сыхэ-Іэндже хъун, — ыІуагъ.

Жъэпхъэ бэджынэ ышІыгъ. КІалэм ыпашъхъэ ыгъэу-цугъ. КІалэр янэ къеплъыгъ.

«УхэміІеу сыхэміІэндже мы уашъор тикъан, тян», —

ыIуагъ. Ныом «ялахь сикIалэ гъэхъужь сыхэмыIэ мыхъухэтмэ сыхэIэн», — ыIуи хэIагъ.

Ныор зыхаIэм кIалэр Iаби ыIашъхъэ ыубыти бэджынэ стырым хиIугъ.

— Адэ сикIал, сIэ пыогъэстыкIыри, — ыIуагъ.

— ПызгъэстыкIыпэт, тятэ зыукIыгъэр къисэмыIотымэ, — ыIуагъ.

— Тхха къисауи мыгъоджэ джэгуакIо узгъакIуи. Уятэ зыукIыгъэр Лъэгуц-жакI, псым зэпырыкIи Iыстыжыгъэ. Пшинахыжъихи ащ ыукIыгъ, ори уиукIын. ЫджаIуагъ — уятэ къыкIэнныгъэ фарэр шэцым ит, Iашэри мүулъыигъэу сIыгъ. КIо уемыжъэ мыхъутмэ шъидэу сIын, — ыIуагъ, зэкIэ фиухъазырыгъ.

Ашъохэмэ Iэтэгъу уфапIэхэмэ схъаджацэхэр¹ ахэлъэу танджхэр къышцилъи, ыгъэхъязыри кIалэр Лъэгуц-жакIэ дэй кIуагъе.

Мэфитфэ Лъэгуц-жакIэ метрэ тIокI фэдизэу пэчжъэу еуцуалIи Iашмээз езэуатгъ. Ятфэнэрэ мафэм ыукIыгъ. БIашъхъэ къыниупкIи къыхыи къэктожыгъ. Ар ишПэжыкIэу ятэ ылъ ышIэжыгъ.

493. ЯЩЭМЫКЬО IАШМЭЭ ЛЪЭГУЦ-ЖАКИЭМ ЗЭРЕЗЭУАГЬЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Ящэм ыкъо Iашмээ къызэхъум, шъэфыджэ, цIыф римыгъэлъэгъоу кIэлэцIыкIор янэ ыпIутыгъ. Иныжъэу, шъэджашъэу, пелыуанэу Ящэм иунэ зыгорэ Iутыгъ. А иныжъэр лIыджэ ыштэжыгъагъ Ящэм ишъузы. ЦIыф ригъашIэтыгъэп зэриштэжыгъэр, шъэфыджэ ыIыгъытыгъэ нахь.

КIалэр ыпIугоу ины хъугъагъэ, ильэс пиIыкIутф фэдиз ыныбжъэу. Ау Iэгум дигъэкIытыгъэп, цIыфымэ ахигъахъэтыгъэп, аригъэлъэгъутыгъэп. Къэбар къыраIотэны кIалэр ежъени къаукIынам енэгуетыгъ.

КIалэр егушицытэгъ Иэгум зэрэдимыгъэкIырэм зыфыдимыгъэкIрэ ымышIэу.

Зымафэ горэм зыкъигъэбылъи къыдэкIыгъ кIалэр. КъыздэкIым кIалэхэр зэхэтэу кIэн ешIэхэу фэдэ ымыльэгъугъэу ылъэгъугъ.

¹ Схъаджацэ — Iэтэгъу уфапIэм гъучы папцIэхэр хэлъытыгъэх, къыруаомэ лые къуихынэу.

— Қіенің салындырғанда, — ыңғи лъешеу ялъәІугъ.

— Узакъоу укъызыхәдгъәхъатәп, гъусә уиІэлышъ, — къыраІуагъ.

— Сизакъоу сыйызыхәжъугъахъ, шъо шъузәгъус, «Қурау» ціэу къысфәшъуус, — ыңғи ахәхъәгъагъ.

Қіаләмә кіенеу айыгъэр зәкіә къашІуихъыгъагъ.

«Қіаләмә айыгъ кіене о пхъэу» ыңғи кіеләшко горә къаигъә къыфәхъугъагъ «сә сыйбашеІени, пшІосхыжыт» ыңғи.

Кіеләшком қіенхәр ашІуихъи ежъәжъыгъ. Іашмәз лъежъи къыубытыгъ, а кіеләшкор «сикІенхәр озгъәхъытәп»— ыңғи.

Қіаләр шІоцЫкІоу кіенхәр шІуихъын ыңғи шъхье зәкіә къытырихъыгъ.

«СикІенхәр зәкіә къысәптыжъыгъәпышъ къысәмыйтыжымә усыукІындже мы уашхъор ситхъамыгъәпци», — ело Іашмәзы.

ЗышІокІеләшкоти а кіелә инер Іашмәз шІоцЫкІоу къезеуагъ. Іашмәз текіуи, кіеләшкор ығъәгъыгъ. Кіеләшком иғъы! макъә янә къызәхихъыгъ. ГуаІегоу къачъи, Іашмәзы къыфәгубжыгъ шъузәр.

«Шъыд сикІалә зыфәуукІырәр, ащ нахыи уятә зыукІыгъэр уукІыгъемә нахышигъ», — ело.

Іашмәзы кіенхәр чійтәкъужы, а шъузым лъежъи къыубытыгъ.

— Тятә аукІыгъәшъ ара? ЗыукІыгъэр къызысәмыйджә усыукІындже мы уашхъор ситхъэмыйгъәпци, — ело Іашмәзы, шъузым рело.

— Уятә зыукІыгъэр сә осІотәп, уянә къыозыІотәр, — къырею.

— КъызәрысиІот шІыкІэр къысаІу, — ело.

— Сымаджә зыпшІын угъолъынышъ, бәджынә ябгъешІыт, уянә ыІашхъә бәджынә жъәпхъә стырым зыхәпІуджә къуиІот, армырәу къуиІотәп, — къыриІуагъ.

А шъузәр ытІупщыжы, Іашмәз ядәжъы къекІожыгъ. Ячәүичъә къызәсыйым, сымаджә зиши Іугъолъхъагъ. Янә къаплъи къылъәгъугъ. Іашмәз зәрәңшылъэр.

«СикІелә мыгъо закъо шъыд щәшІи» ыңғи гуаІэзә къечъагъ янә. Қіаләр ыпхъуати унәм рихъажы, пә фиші ығъәгъолъыгъ.

— Шъыд пишышІыгъ, симыгъо закъу, — ыңғи еупчыгъ.

— Сыныбә мәузы, ныбә узым сиригъәзыгъ, — ело.

— Уныбә мәузымә зыгорә шкыба, сикІал.

- Сышкэтэп, ныбэ узым сиргъэзыгъ.
- Ашыгъум сыгу кіодыпэнба, симыгъо закъу.
- Сымышкэ мыхъутымэ бэджынэ қысфэші жъапхъэм изэу, — бэджынэ стырым шъоу цынэ хэлъеу згъотымэ сихэлэн ело.
- Бэджынэ жъапхъэ къыши къичихыгъ. Зы джэмышк-рэ шъоупс тіэкіурэ ехъу игъусагъэп.
- Сикіал, тіэкіу шкы, — ело янэ.
- Тян, сизакъоу сышкэшъутэп, моу къэйсти тызэдэгъашк, — ело ыкъо.
- Кіэлэ шъихаубат, піорэ шъыд мы унэм къихъогъэ хъулъфыгъэ ныбжыи бзылъфыгъэ дэшкагъэп, — ело.
- Шынахыжъ сиіэу къыздэшкэнэп, шынахыкіэ сиіэу къыздэшкэнэп, укъыздэмышкэу сышкэнэп, — ело.
- Сымышкэ мыхъутымэ кіо сышкэн, фэмыгъо тхьа еші, — елошъ ныор къэйсты.
- Зэдэшкэнхэ агу хэлъеу тіори жъапхъэм пэйистагъэх. Іашмэз къэтэджи янэ хэлэн зеіом, ыашхъэ ыубыти бэджынэ стырым хиіугъ.
- Къызыкіэнныгъэм лъыкіожын, шъыд пай сашхъэ пыбгъэстыхырэ, — ыуагъ ныом.
- Тятэ зыукыгъэр къэмомэ піешхъитіу адэ къенагъэри згъэстыйт, — ело.
- Симыгъо закъу, сенегуягъ, нартымэ якіэнимэ сэ сашхъасытыгъэп, нартымэ ябзэгухъагъэ сыщыштэтыгъэ нахь. Уятэ зыукыгъэр Лъэгүц-жакіэр ары, зэшихымэ уятэ яблэу ылкыгъ, ело, аш. Ори укъиукыжын, симыгъо закъу, — ело.
- Тятэ Іашэ илагъэба, шы илагъэба адэ?
- Уятэ иашехэр чыунэм пылъагъэх ело зэдыпебгъоу, уятэ иш инышком ыыгъеу егъашкэш чыунэ шэцымит, — ело.
- Іашмэзы, янэ ытіупшыжыи, псынкіэу шэцым къэйугъ. Шэцүу къыздэкіуагъэм гъучі сэхибл ыулъыгъ. Сэхым узэрэтеот умэри инэу ыулъыгъ иныжъымэ зэрафэлэтэу.
- Іашмэзы умэр шіониджэ сэхэр егъесысышъумэ еплъын ылти къыкъудыигъ. Ежъ зыдимышіэжъеу кіочіешкоу щытыгъ. Сэх тіапіи шъыди зэрэзэпилъеу къыхитхъыгъагъ.
- Ятэ иш хэкіошкоу, лышкомэ атегъепсаҳыгъеу шэцым итэу ылъэгүгъагъ. Шэр зэрэдэгъум пай кіалэри гүшішишъ, шэр къытлати къичищыгъ. Шэр къызэрэчіищыгъэм тетэу иныжъ горэ къогъум къыкъокыгъ.

— Тэ пщэрэ мыр, мы шэр сэ сиши, — ыIуи иныжъэр къыпыйбэнагъ.

— О уишэп мыр, тятэ ишишъ сэ ситеIыстэт, — еIo Іашмэзы, зэбэных.

Ахэр зэрэзбэнрэ Іашмэзы янэ къельэгъу. Шъоупс щэнакъырэ къурамбыищирэ ыIыгъэу къакIo ыдж, а зэбэнрэмэ адэжь.

Іашмэз лъэшэу гушIуагъэ «тянэ мыр сигъэшкымэ, мы иныжъэр исуутын» ыIуи.

Янэ къызэсым, ыкъо римыгъэшкэу, иныжъым ыIуилхъээзэ ригъэшкыгъэх, шъоупсими ригъештуагъ. ПсынкIэу ныом ыгъэзэжий ыкIыжкыгъ.

«Хъунэп, ыджыри мыш къыфихъэу ригъэшкымэ сыйкъыриутын» ыIуи Іашмэз нахь пхъашэу ебэнээ иныжъэр рикIи, ышъхитIу пиупкIыгъ. Іашмэз пишыгъэу, гъолъыгъэу, лъыпсими ыгу макIэ ышIыгъэу, щылъэу, ныом шъоупс щалъэрэ къурамбий лагъэрэ ыIыгъэу къекIуагъ. Къызынэсым, яплъыгъ нэбгыритIумэ псаоу щылъых шошIи. Ау Іашмэз псаоу, иныжъым ышъхэе пиупкIыгъэу ылъэгъугъ. Ныом шоигъуаджэу хъуишъ, лъыпсим шъоупс щалъэр хикIагъ, къурамбий лагъэри хитэкъуагъ.

Іашмэз къэIаби янэ ыубытыгъ. «Сыкъэмымльфыгъагъэу, быдзыщэ къысэммытыгъагъемэ, ыдж дэдэм усыукийни», — еIo.

Ныор кIожкыгъэ. Іашмэзы шэр къырищи, шышIоIум рипхыгъ. Иуанэ къырихи шым тырилъхагъ. Ашъоу ятэ Иагъэри зыщилъагъ, щыгъынэу Иагъэхэри зыщилъагъ. Иашхэхэри зыгуилъхагъэх.

Янэ еупчIы ыдж дэдэм:

— Гъогоу сыйзэрэкIотэр къысаIу, тэдэ къекIрэ Лъэгүц-жакIэр?

— Сыххватмыгъо тхъа ургъажь о, дэшко чыиг горэ моджэ итышъ, ащ укIомэ Лъэгүц-жакIэр къызэрэкIорэ гъогор инэу хеутышъ, — гъоштэтэп, — еIo.

Къэшэси, къыдэкIи къекIолIагъ, а дэшко чыгым. Къэси зызеплъахым гъогу лъагъор ылъэгъугъ, ныом зэриIуагъэу. Гъогум техъагъэу кIозэ чэцхъуишъ, зылошъхашъ горэм щепсихыгъ зыщигъэпсэфынэу. КIалэм ышъхэе кыIэти къызэплъэм шыубэ къакIоу ылъэгъугъ. А шыу купымэ апэ итэу шыу закъо горэ къачъетыгъ. Шыоу къачъэрэр къынэсигъ Іашмэzym дэжь.

— Шъыд узыпэсэр, Саусырыкъо идз мы къакIорэр, бын кIоды уигъэкIодыт, — ыIуагъ шыум.

— Тэдэ кIорэ а купэр? — ыIуи шыум еупчIыгъ.

— Саусырыкъо Лъэгуц-жакІэм ишыхэр къыфынэу ма-
кю, — еЮ шум.

— Аңыгъум сфельзІу, — ыIуагъ. — Саусырыкъом
идзэ сыхэтинэу, иягъе къысәмыкІынэу.

— Шыу цЫкІор чъежы «мыш фэдэу шыу цЫкІу го-
рэ шыс, уидзэ сыхегъахь еЮшъ къыолъзІу», — риIуагъ.

Ай нэсығэ, а купэр къесыгъ Саусырыкъо апэ итэу.

— Тэ укІорэ, хэты ушыщ, — ыIуи Саусырыкъо къеуп-
чыгъ.

— СыздакІорэм сыңыгъуазэпышъ, уидзэ сыкъыхэб-
гъэхъанджэ сыользІу, — къыриIуагъ.

Гъусагъэ зэдашЫнэу Iуагъэ зэдашЫгъэ. Шыу купмэ
ахэхъагъэу адакІо, чэшрэ мэшахъо, мафэрэ шъо афе-
шы, лъэшэу купым гурэЮ. Чэш мэфищэ кIуагъэх джай
тетэу. ИтIуанэ псыхъошко горэм нэсыгъагъех. Псым эз-
пырыкІынэу, псэр зыушэтын къахэкІырэп, псым икууагъэ
ашIэрэп, мэфэ пшикIутфэ фэдизрэ, а чыпІэм щилъы-
гъэх.

Саусырыкъо раIуагъ, а купмэ итIуанэ:

«Шыхэр къэтфыт» пIуи тыкъепщэжъагъ Лъэгуц-жа-
кІэм ишыхэр, о ухахъэу псым икууагъэ пшатэрэп, тэ ты-
хэбгъэхъани тебгъэтхъалэн оЮ, ашыгъум тыкІожыт.

«Шъуащыщ хахъэу мы псым зэзырымыкІымэ шъуIуз-
гъэлIахьыт нахь, шъуIузгъэкІытэп», — еЮ Саусырыкъо.

«Тыхэхъатэп», — аIуагъ купмэ.

Ар зызэхехым Iашмэзы иш къыубытыжыгъ. Иуанэ
тырилъхъажы зигъэхъазырыжыгъ.

— Сэ мы псым сызэпырыкIыт, — еЮшъ Саусырыкъо.
реЮ, — неущы сыхватэр бгъум сыкъизымысыжыджэ си-
Iоф дэгъоп, — еЮ.

«Гъогумаф» аIуи атIупши псым хэхъагъ.

Псэр ежымэ зэрашIошIырэм фэдэу мыкуоу къычIэ-
кIыгъ. Псым зызэпырэкІым Лъэгуц-жакІэм ишыхэр ады-
джэ Iутхэу ыгъоти зэкIэ къызэхигъэзыхъагъех. ПIуалъэу
къаритыгъэм ехъулIэу Лъэгуц-жакІэм ишыхэр къызэлы-
рифыгъ псым.

Купэр лъэшэу гушIуагъэ. Саусырыкъуи дгъотыгъэр
икъут, шъушэсыж» ыIуи купэр къыгъэшэсыжыгъ.

— Сэ санэпэмыкIрэмджэ мы купмэ уанахь чан, —
ыIуи Саусырыкъо къыIухъагъагъ Iашмэз дэжь.

— Саусырыкъу, зышIомыгъэшхъакIоу шымэ апэджэ
кIори кIожь о, — ыIуагъ Iашмэзы.

— УкIалэшь гу лъыптэрэп нахь, шымэ апэ ситэу си-
кIожьэу сыкIэлэцIыкIоп сэ, — ыIуагъ Саусырыкъо.

— Ашыгъум Саусырыкъу, мы хакIор умыгъэкIожь, хакIор зыкIожкыджэ ләжъашко къикIыт, Лъэгуц-жакIэр зытесэр арышь, — eIo.

— Сэ ар зысшIокIожкыджэ ныбжыи о къэуубытын пльэкIынэп, — ыIуагъ Саусырыкъо.

Шымэ апэджэ къэкIуагъ. Іашмэз, шыхэри къырафыжъагъ. Саусырыкъо хакIор фэмуюбытэу шIокIожкыгъ.

ХакIор чъэжки Лъэгуц-жакIэм иIэгу дэлъэдэжжыгъ. «Ашыгъум шIу щыIэп», — ыIуи зыккытыригъэпсахьи, къэшэси қъалъежжыгъ. Қъалъежжы къакIэхъагъ.

— Сишихэр къысэтыжь, — ыIуагъ Лъэгуц-жакIэм.

— Сигъусэ къыуитыжымэ сэш пае къэнэнэп, — ыIуагъ Саусырыкъо.

— Тэ щыI уигъусэ?

— Шыпэмджэ щыI, — ыIуагъ.

Лъэгуц-жакIэр къежжы, шы бгъумдже къыгууубыти къэкIуагъ Іашмэз дэжь.

— Сишихэр къысэтыжь, — eIo Лъэгуц-жакIэм.

— Уишымэ пфыжжын фае нахь, сэ шыыд пае укъысэ-упчIыжжырэ.

ЛИтIор зэфэгубжи, шыоу зэбэнхэу уцугъэх. Язэрэгъахырэ щымыIэу лъэшэу зэбэнхэ зэхъум Лъэгуц-жакIэм ыIогъагъ ауштэу:

— Мыр ззуакIэ хъутэп, щэ щэкI-щэкIыдже тызээзон, фае, текIорэм шыхэр ий.

Унашъо зэдашIыгъэ лъэубэкъу тIокIитIу азыфагоу, щэ щэкI-щэкIыдже, а мафэм зээзонхэу.

Ящэхэр зэфыратэкъуи заор рагъэжжыгъ. Лъэгуц-жакIэр къао къэси, щэр Іашмэзы къыхахъетыгъ, Іашмэзы ишэ Лъэгуц-жакIэм хахъетыгъэп иашшо пытэти. Аузэ щэ щэкI-щэкIэу аIыгъэр аухыгъ, чэши хъугъэ.

— Іашмэз, мы чыпIэм уимыкI, щэ щэкIэу укъызэрэсэотэр сэ пчэдыхы къынфэсхыт, тызэрэукIыфэ тызээзэот, — ыIуагъ Лъэгуц-жакIэм.

«Хъун» ыIуи Лъэгуц-жакIэр ытIупшыжжыгъ.

— Саусырыкъу, шъо шыхэр шъуфыри шъукIожь, сэ мыш сыйкъэнэт, хъурэ шъушIэн, — ыIуи Іашмэзы къытIу-пшыжжыгъэх.

Саусырыкъо чылэу къызынэсырэм «Лъэгуц-жакIэм ишыхэр къэсфыгъ» ариIозэ къыдэкIрэм шы реты, къэкIожжы. Аущытэу Саусырыкъо къэкIожжы, ядэжжы иIыстэжжыгъ.

Лъэгуц-жакIэр палъэм къекIолIэжжыгъ. Щыгъу хъалыжжуиш, щэ мыпсэхь щэфыжж щэкI аIоу Іашмэзы къы-

фихыгъ, ежь ишкыны ІашІоу, ищи псахыгъэу къэкІожи а мафэм зэзэуагъэх.

Лъэгуц-жакІэр о къэси, ищэ псахыгъэшъ Іашмэзы хахъэ, Іашмэзы ищэ мыпсахъ Лъэгуц-жакІэм хахъэрэп.

Іашмэзы щашхъэхэр чэшрэ къызхичыжызэ, аш тетэү мэфищэ зэзэуагъэх, Іашмэзы уІэгъэ ТокІиплЫрэ пишЫрэ теты хъугъэ. ИтІуанэ ыгу кіодишъ Іашмэзы, зигъэлІагъ. ИкІакІо ынэІу ридзи гъолъыгъэ. Пчэдыхым къэкІуагъ Лъэгуц-жакІэр. Еджи шъхъай къэтэджыгъэп. «Фэштуашэм уІукІагъ, сишихэри ябгъэфыгъэх, ау о уиІоф сиІагъэмэ шыхэри къесфыжын», — ыИуи Лъэгуц-жакІэр епсыхыгъ.

Іашмэзы ылъэдакъэ ыубырыуишъ кІапсэ риши пишІагъ. ШыкІэм къыришИ къылъэшъугъ хъадэ шІошИ Лъэгуц-жакІэм.

— Мары, сишихэр зыфыгъэр къэсыуки къыпфэслъэшъугъ, — ыИуагъ.

— Зысэммыгъэлъэгъу, сабый цЫнэ цЫкІу къэсыукигъ пІоу къэплъэшъбу. Аш фэдэ лЫмэ ашІэрэп, — къыриІуагъ а бзылъфыгъэм.

— Тэ схыт адэ мыр? — ыИуи Лъэгуц-жакІэр еупчІыгъ. — КІо ашыгъум шкІылъэм схыни исльхан, мэзахэ хъумэ дэслъэшъужын, — ыИуи ыхъи, шкІылъэм дилъхъагъ.

Лъэгуц-жакІэр унэм ихъажки «сыгъашк» риІуагъ шъузым, а бзылъфыгъэу зыгъэукІытэжыгъэм.

— Шъыд пае узгъэшкэт, улІ сиІошІыти узгъашкэтывъэ шъхъае улІэп, — къыриІуагъ.

— КІо, сункІыжынэп аш фэдэ сабый, тІэкІу сэгъэшкы.

ТІэкІу ригъэшки Лъэгуц-жакІэр шъхъаукъагъэ. УІагъэр зыгъэкІыжын уц ыИгъэу шъузэр — къэкІуагъ. Іашмэз дэжь.

— Мыщ сэ сункызэрэкІуагъэр ыдэтэп, ушыІа, ушымыІа, шІэхэу къяІо, — еІо шъузым.

— Сыпсау, еІо — Іашмэзы.

— Сэ сункІожыт, псынкІэу мы уцэр зыщифи уигъэхъужыт, укъэтэджымэ къикІуашъ, — еІо шъузым уІагъэхэр етхъакІы.

Іашмэз къэтэджи, зитІекІи уцэр зыщифи зигъэхъужыгъ. Іашмэз къакІуи унэм къихъагъ. Лъэгуц-жакІэр къызыцылъэтыгъ: «Іашмэз мы унэм къихъагъэшь сиу-Кыт» — ыИуи.

— ТхъамыкI, — ыИуагъ шъузым, — сабый цЫкІум

укъыгъэшынагъ. Пшкы пшIоигъомэ сыйлони къэсхыни озгъэшкын ихадэ.

Лъэгуц-жакIэр укIытэжки чъыежыгъэ.

Шъузэр къикIи, Іашмэз дэжь къихъагъ.

— Ыдж унэм укъихъат саужы уйтэу. ПэIухъо фэс-шIыт унэм укъызихъэджэ укъимылъэгъунэу. О уичатэ ар ниупкIытэп, ежь ичатэу ышъхъагъ пылъагъэр къыпсыэ-хыфэ, укъэмыхъий.

Унэм къырищи пэIухъор фишIыгъ. Лъэгуц-жакIэр къэущыгъ «Іашмэз ит мы унэм» ыIуи.

— О-уиу, уеукIы, — ыIуи шъузым мысыкъарэ зе-шым, чъиежыгъэ.

Шъузым чатэр къырихи Іашмэзы къызыретым, еуи Лъэгуц-жакIэм ышъхъэ пигъэлъетыгъ.

УнэIутхэмэ шъузэр яджи Лъэгуц-жакIэр даригъэлъэ-шъугъ, чIапIэ горэм чIатIэжыгъ.

Тхъамафэрэ аш зыкъыщигъэпсэфи, бэми макIэми Лъэгуц-жакIэм мылькоу иIэри, шъузэри къырищэжъя-гъэу, ежь Іашмэзы иш кум гошIагъэу къэкIожыхы ыдж.

Апэрэ чылэм къызынэсыжым зыгорэм иIэгу дэплъэ-гъагъ. Зыдаплъэм, а Лъэгуц-жакIэм ишымэ ашыщэу Сау-сырыкъо ытыгъэу дэтэу зельэгъум, дахьи къыдифы-жыгъ.

— Тэ пфырэ мы шыхэр тэ Саусырыкъо къытиты-гъэх, — ыIуи зыгорэ къыпэгъюкIыгъ.

— Ай нэмыкI шы къыуерэт нахь мыхэр сэ сиших, — ыIуи къыдифыжыгъ.

Саусырыкъо фаIопшыгъ: «шэу къытэптыгъэхэр зыго-рэм дефыжыхы» ыIуи. Саусырыкъо къэси, итIанэ Іашмэзы жэхэбэнагъ: «Сэ шэу стырэ о къаIыпхыжынэу тэ укъэ-кIыгъ», — ыIуи.

Іашмэз текIуи, Саусырыкъо рикIи, ыукIынджэ ышIошь зегъэхъум «сымыукI, учъинахыхыкI», хъоршэры-гъэ бдызесмыхажынджэ мы уашхъор сикъян» — ыIуи тхъэ ригъэIуагъ. ЫтIупшыжыгъ, Іашмэз къэкIожы Ы-стыжыгъэ. Хэтызэ къышагъ.

Іашмэз зэриукIытым итIанэ Саусырыкъо ешагъ. Еши, данэрэ, тыжынрэ бэу ыугъоигъ. Гъусэ къышIи къежкы Іашмэзы ик'уаджэ къэкIуагъ. Іашмэзы иунэ пэгъунэгъоу фэтэр къубытыгъ. Къумыкъу тыжынашIэ зишIы-гъэшь, уатэм тео зэпыт, унэм къикIыхэрэп. Ежь ышIы-гъэм фэдэу, тыжынхэр, данэхэр къыредзэкIы Іашмэзы ишъузы ылъэгъунэу.

Ахэр Іашмэзы ишъуз зельэгъум «кIори тыжынашIэр

къысфац сыйыщэфэтышъ» ыIуи зыгорэ ыгъэкIуагъ.

— Сэ сыйкIорэп, ежь къэрэкIуи, есщэт, — ыIуагъ Саусырыкъом. Іашмэзы ягуашэ гъусэ ышIIи кIуагъэ.

— Къысэпщэтха уиIапIэхэр? — ыIуи еунчIыгъ.

— Осщэт, ау уигъусэ щитэу уасIо хъутэп зэрэсщэтэр. Игъусэ къыригъекIи еунчIыгъ:

— Шъыдджэ къысэпщэт?

— Шъыд къысэптыгъеджи осщэтэр, уадэжь сыйыб-гъэлъымэ зэкIэ остыт, — ыIуагъ.

— Хъун, пчыхъашъхъэ садэжьы къакIо, — ыIуи шъу-зэр къэкIожыгъ.

IапIэхэр зэкIэ къызэкIоцIипхи, шъузым къифаригъахыгъ. Іашмэзы ягуашэ унэIутэр ригъэзыгъ. «Сэ ар къыз-бгъодэлъы хъутэп, о зыбгъодэгъэлъи мы кортэр къэтэгъахь», — ыIуи ригъэзи къытыригъэнагъ.

Мэзахэ зэхъум Саусырыкъо къэкIуагъ унэ нэкIым. КъызэкIом Іашмэзы ишъузы ишыгъынхэр унэIут бзыль-фыгъэм зыщыригъальти, ригъахьи Саусырыкъо бгъодэлъыгъ. Саусырыкъо зыфаер аарыти, Іашмэзы ишъуз шIIоши, зыбгъодэлъыгъэ бзыльфыгъэм ышъхъац купкI къыхиупкIи къыхы къэкIожыгъ.

ИтIанэ пщи Алэджы иунэ ешкэ-ешъо щишигъ Саусырыкъо, цыфхэр зэIуигъекIагъэх, Іашмэзи аригъэшагъ. А купмэ къареIо Саусырыкъо: «сишъузы сэщ пэмымкI екIо-лIагъэп зыIорэм шъыпкъэу хъумэ мыш фэдиз быlyм остыт, пцIэу къычIэкIымэ, ышъхъэ шIосхыт».

Зыми зи ымыIо зэхъум Іашмэз къахэкIи «сэщ нэпэмыкI сишъузы бгъодэлъыгъэп», — ыIуагъ.

— Айджэ ар хъутэп, нарты япхъэнтIэкIушко утеспхахыни, пцIы хъумэ пшъхъэ пысыупкIыт, шъыпкъэ хъумэ, устIупшыжьыни зыфэсIогъэ быlyмэр остыт, уишъузы лIы зэрэголъыгъэр сэ нафэ къынфэсшIыт, — еIо.

«Хъун», — ыIуи, ыгу дэгъэзыягъэу, пшъэхъушкоджэ пхъэнтIэкIум тырапхахыгъ.

— Уихъадэгъу къэсыгъ о, упциус. Уишъузы сэ сыйб-гъодэлъыгъ, мары ышъхъац, — ыIуи шъхъацэр къыштагъ.

— Мыр сэ сишъузы ышъхъацэп, — еIо Іашмэз.

Шъузэр къарагъэшагъ унэIутэр игъусэу. ЕунчIыгъэх шъузым: «Мыр о пшъахъац щыща, щымыща, мары Саусырыкъо ыIорэр», — аIуишъ.

— Іашмэзы сэ сыйдэжъугъэгушаI, ашыгъум, — ыIуагъ шъузым.

«Хъун», — аIуи агъэкIуагъ. Къыфэгубжи къырифыгъ шъузэр.

— УаригъеукIынэуи бгъотын, мыш фэдиз къин зыфэслъэгъутгъэр оры, — ыIуи шъузэр къикIыжкыгъ.

— Шъукъеплъ сшъхъац щыщыми, хэупкIыгъэ иIэми, — ыIуи нартымэ аригъэлъэгъугъ. — Мыр сэ сшъхъацэп, мыр зышъхъацэр сэ сиунэIут, Саусырыкъо пцIуис, — ыIуагъ шъузым.

Нартхэр зеплъым, шъхъацэри шъузым ышъхъацы щымышэу, хэупкIыгъи имыIэу аштагъ.

Саусырыкъо пцIы зэриусыгъэр нартымэ нэрылъэгъу афэхъуи, «Саусырыкъу, упцIуис» раIуи атIупщижкыгъ.

Iашмэзи къэтэджи ядэжы къэкIожкыгъ. Джар къяхъулIагъ.

494. IАЩЭМЭЗРЭ ЛЬЭГУЦ-ЖЬАКИЭМРЭ

(Агуе текст)

Iашмэзхэр аIоу зэщибл хъоу щыIагъэх. Илъэс пшIыкIуз, фэдиз снынбжъэу, зэфэшъхъафыбэмэ бэрэ къайотэжъэу зэхэсхыгъэ, — еIо Нэгъуцу Сэпщахы-зэшиблэри сIыфыфко лIэбланэхэу, кIокIэфхо яIэу щытыгъэх.

Зэшиблэу рэхъущтыгъэх шъхъай, зашIолIэбланэти зэхэтхэу япыи езаоштыгъэхэп, зырызэу рэкIохэти езаоштыгъэх нахь, нэпэ зэр езаомэ, нэущы адирэр рэкIоу, арыгъэ яхэбзагъэр.

Армырымэ, зэшиблэр къызэдьсэуагъ — ыIонэр ашIотэрэзыгъэп. Нэсрэн-жъакIэр арыгъэ къяпьеу щытыгъэр уIагъэу къызыхъуджэ, шъузым ыгъэхъужьштыгъэ. МыжъоупскIэ горэ псы пыбгъэчэу уIуагъэм тапкIэмэ ыгъэхъужьэу иIагъ Нэсрэн-жъакIэм, адрэмэ афэдэ яIагъэп.

Iашмэзхэмэ ашыщэу ыкукIырэм ышъхъэ ыхыти ригъэлъэгъущтыгъэ, амырымэ шъузым ышIошь рэхъунэп-ыIоти. Аүшытгозэгъо зэшиблэм ашъхъэ ыхытигъагъ.

АнахыкIэм ишъуз лъэрмыхъэу къэнэгъагъ, шъузмэ зиариIоштыгъэп. КIалэр къызэхъум кIэлэхъью къэхъугъ а шъузым ыныбэ илъыгъэр. КIалэр кIэлэ такъыры хазээрэу, кIо кIалэмэ ахэхъэн, адэджэгун ылъэкIэу рэхъугъэ.

Ятэмэ арыкIогъэ Iофэр янэ ригъашIэштыгъэп кIалэм, зыгорэджэ сепыин ыIомэ, кIалэ — ыIоти, тэштахъыштыгъ. КIалэр натымэ якIалэмэ адэджэгоу ахэтыштыгъэ. КIэны адешIэмэ кIэнхэр къашIуихъэу щытыгъ а кIалэхэмэ. «Пэ-Иохь» аIоу кIалэхэр зыгорэм риджэгүштыгъэх илэм. Пэ-Иохь адешIами, пайохэр къашIуихъыштыгъэ кIалэхэм.

КIалэр къызэратаIорэм фэшIыджэ, хъон тIэкIу шъо-

кіухэр къыфашыгъэх кіалэм натмэ якіалэхэм. Зы кіалэ горэм къыриуагъ:

— Афэдэу улЫ кіокіэфомэ уятэ зыукіыгъэр уукіыжышт, — ыңүи кіалэр къыубытыгъ.

Уятэ зыукіыгъэр уянэ ліэу ушоширэп нахь къууи-юшт ыңуагъ. Кіалэм іашэмэзым гухэкиро ылъэгъугъ. Сятэ аукіыгъэмэ ар зыукіыгъэр ыджъ нэс сымышіэу ыңүи ышъо пызыгъэу кіалэр къекіожыгъ. Яунэ къызэ-кіожым, ышъо ыгъэзыгъети, шыда пшъо зыфыпызыгъэ си іашэмэз, — ыңүи янэ кьеупкіыгъ. — Чыіэмэ хъурышъо джэдыгор зыщилъ, — ыңуагъ. — Мэлакіэм оліэмэ, сыфепщэрахышт ыңуагъ.

— Мэлакіэм сегъяліэ, тхъу мамрысэ псынкіэу къыс-фәші, — риңуагъ. Къыфиши қыфигъеуцугъ щхэ ыңүи.

— Укъысдэмышхэу сышхэштэп, — янэ риңуагъ.

— Орырэ сәрырэ тызәщхэгъоп, щхэ, — риңуагъ кіалэм.

— Мы уашъор сикъан, о сапэ ухэмыйіэу сыхэмыйіэндже ашыгъум ар тхъэрыңуакіэу ялагъ, — ыңуагъ.

— Си іашэмэз, лы насыпышіоу лы бэгъашіэу тхъэм уишын, — ыңүи янэ хэялагъ. Къызхайэм ыңашхъэ ыбыти хыримыгъэхыжъэу мамрысэ стырым сіэ пеогъестыкіи си іашэмэз, къэтіупщ, — риңуагъ.

— Тятэ зыукіыгъэр къызысэмийоджэ пезгъесты-кышт, — ыңуагъ кіалэм.

— Уятэ зыукіыгъэр Нэсрэн-жыакі, псымджэ икіыжыгъ, іашэмэз зәшибілымэ ашъхъэ ыхыжыгъ, — ыңуагъ.

— О пшъхъэ рагъэхынэу укъауңущыгъ, укъэзыуңущыгъэр үүш иунэ тхъам къыремыт!

— Тятэ ишыгъащхэ зыдәштыр къысэмийомэ піэ пезгъестыкішт, — іашэмэзы ыңуагъ.

Ац фәдизым янэ ыіэ мамрысэ стырым хигъэлъыгъ, къыфими йопенім зәренэгуерэм фәші.

— Уятэ ишыгъащхэ ошъопщэ фыжым укіихышт, — ыңуагъ.

— Ошъопщэ фыжым скіихымэ зэе тэмәпкъибл тэ-суухэн, — ыңуагъ іашэмэзы.

— Уятэ ишыгъащхэ гъоплъэ щәщым кіэт, — ыңуагъ.

— Тятэ икэтитіу зыдәштыр къысэмийомэ, — ыңуагъ іашэмэзы, — піэ пезгъестыкішт!

Уятэ икэтитіу убғы феіэтыштэп!

— Сыбғы фәмыйітимэ пкъэу кіэзгъекъон!

Ахэр къызыреюхэм Йашэмэzym янэ ыІешъхэ мамры-сэ стырым къыхихыжыгъ.

Ишыджи илашэджи зызэтригъэпсахи ежы Нэрэн-жъакIэм дэжь рэкIуагъэ.

— Нэрэн-жъакI, къикии тызегъезау пчэIупэ Йутэу, — ыІуагъ.

Щагум щызэмизаохэу, къыдэкIотхи, мэфиблэ зээзуагъэх. Къызагъээжкыдже, Нэрэн-жъакIэ шъузым уцы дагъэджэ ыгъэхъужыщтыгъэ, кIалэм зыгъэхъужын ила-тъэп. Ареуштэу мэфиблэ зээзуагъэх.

Яблэнэрэ мафэм кIалэм ыгу ыгъэкIоди хъалэчы къы-ригъэфагъэу, ау ымыукIыгъапэу ядэжы къыздильэшъуи Нэрэн-жъакIэр къекIожыгъ. КIалэр хъадэ хъугъэджэ гугъи, ищэц щхылъэ дидзэжкыгъ.

Нэрэн-жъакIэм ар къылъэшъугъэми ымышIэу, шIог-гъэшIэгъонэу ишъуз еупкIыгъ. Апэ Йашэмэз ядэжь къыз-дахьэм шIокIэлэцIыкIоу къеплъыгъагъ.

— УкъиуIэмэ сэ усэгъэхъужы, — ыІуагъ. — Зыми ымыгъэхъужьэу а зинэбгым мэфиблэ тэштэу зао къыбди-шын ылъэкIыгъа?

— Ашъыу аш сэ илоф сIогъахэ, къесльэшъужыгъэу щхылъэм дэллии уфаемэ еплъ, — ыІуагъ Нэрэн-жъакIэм.

Шъузэр рэкIуи къеплъыгъ. КIалэр лъэшэу шIоуIэлэ къабзэу шытыти, бзылъфыгъэр лыдже енэсIыгъ. КIалэм ылссэ пытыти, шъузэр еупкIыгъ:

— Узгъэхъужьэу, Нэрэн-жъакIэр озгъэукIымэ, исэогъуджэ сыпштэжкына? — ыІуи.

— Ар къысфапшIэмэ, боу сигуапэу шхъагъусэ ушшын, — ыІуи кIалэм къыриIуагъ.

— Нэрэн-жъакIэм ымышIэу ямыжъоупсIапэ къыщти псы пигъэчи, а псымджэ еIазээ юлалэр ыгъэхъужыгъ.

— Нэрэн-жъакIэр чые пэтызэ ыдэжкы уихьани уукIышт, — ыІуи шъузым къыриIогъагъ кIалэм. Арыти, Нэрэн-жъакIэр чые зыхъуджэ: «Уи, Йашэмэзы сеукIы!» ыІозэ, къызыщылъэтэу ыублагъ.

Аущтэу къызхрафэм, шъузэр щыгушIукIыгъ:

— КIэлэцIыкIоу уукIыгъэу щхынлъэм дэлльям сеу-кIын пIоу шъыдэуштэу укъэкуора?! — ыІуи.

Аш ыужырэ чыежыгъом зыфигъэпсыгъэу Йашэмэзы хъазэрэу щысити, еуи Нэрэн-жъакIэр ыукIыгъ.

Нат Йашэмэз игущыIэ епсIыжы ихабзэпти, шъузэр къызыдиши ядэжь къекIожкыгъ.

495. ГАЩЭМЭЗЫ ЯТЭ ҮЛҮ ЗЭРИШИЭЖЫГҮЭР

(Шапсыгъэ текст)

Гащмэз яти ятэщи Лъэгуц-жъакІэ екІодылІагъэх. Ибылымхэр жъафынэу зыкІохэджъэ, адрэр жъалъежьэти къыубытыхэти къыуцКыыштыгъэх, ибылымыми аригъэтгъээжыштыгъ. А лъэхъаным Гащмэз ныбэ илъыгъ. Ар къехъуи, кІэлэ Іэтэхъо дахэ хъуи, кІэлэцКыкІухэмэ адэдже гу зыхъуджэ кІуакІэ кыфимыкъухэу, аш фэдэу лъэшэу ицКыкІугъом къэтэджыгъ. Ины зэхъум, янэ кІэлэцКыкІум риуагъ, — ян зыIорэр, зэриIорэр Гащмэз:

— Нат ячэмахъомэ
КІьэны уадемышI.
Укъызагъэмартыджъэ
ШъхъакІо къыхэпхыщ!

Одыджъэ ятэ зыукІыгъэр къираIоным тІэкІу ентуягъ. Къуй тхъагъепсI горэ яIагъ.

Янэ ыIуагъэм емыдэIоу, зы мафэ горэм рэкIуи, кІьэн адешIагъ. А къуй тхъагъепсI дэдэм тэфагъ.

Къэрарэу зэдашIыгъэр, зыгъэмартрэм кІьэнхэр ыхынхэу арыгъэ. Чэмахъор зегъэмартым, Гащмэз кІьэнхэр къызэхиугъуай къежкъэжыгъ, къыхын ихьисапэу.

Чэмахъор къылъеки шъхъае, къыкІэхъагъэп.

— Чэрыгъеджъэ укъсыкІэхъянэп, кІокІагъеджъэ укъысфикъунэп, — ыIуагъ Гащмэзы.

ЕтIуанэ чэмахъом хъонхэр къыфишIыгъэх:

— Аш фэдэу улIы дэгъумэ.

Уятэ зыукІыгъэр,

О уукІыжын!

КІьэнхэр къыкІетэкъу,

Нэпсхэр, къетэкъохэу

Чэмахъом къыфтыреgъазэ:

— Тятэ зыукІыгъэр къызысэмыIоджъэ усыукІынджъэ мы уашъор сикъанэ! — ыIуагъ.

— Уятэ зыукІыгъэр сэ сшиэрэп, — ыIуагъ. — Уянэ ар къуиIощт.

— Сыдэуштэу къысиIощт? — еупКыгъ.

— Гъызэ шъуищау дэхъажь. Уянэ къызыпэгъокКыджъэ:

— МэлакІэ сэлIапэ! — ело ыIуагъ.

Гъызэ дэхъажь, янэ къызеупКым:

— Гъаблэ сегъалІэ,

Сыныбэ селыкы! — ыIуагъ.
— Сыд озгъэшхын, сикIал?
— Мамрысэ фабэ
Тхъу кIэтэу къысфэшI, — риIуагъ.
Янэ щхынэр къышIи, ыкъо ыпашъхъэ къызретгъэуцом:
— Сапэ ухэмьIэу
СыхэмьIэнджъэ
Мы уашъор ситхъамыгъэпсI! — ыIуагъ.
— Уятэ ихбэзагъэп бзылъфыгъэ дэшхэгъу иIэу, си-
шъяу! — ыIуагъ янэ.
ЕтIуани:
— СыхэмьIэнджъэ
Мы уашхъор сикъан! — ыIуагъ кIалэм.
Янэ къызэIабэм, ыIашхъэ къетхъуи шIуиубытыкIи,
тхъу-мамрыс стырым ыIэ хиIугъ.
— Сыд гуши пиIэрэ? — зеIом.
— Тятэ зыукIыыгъэр къызысэмьIоджъэ, пIашхъэ
пызгъэзынджъэ мы уашъор ситхъамыгъэпсI! — ыIуагъ.
— УкъэзгъэIушым,
Иущ къылъемын! — ыIуагъ.
Уятэ зыукIыыгъэр
Лъэгуц - жъакIы!
Уятэ ипкIэгъуалэ
КIыунэм кIэт,
Джан ищэрэхъыр
Аш Iугъэуагъ,
Ар фыIудзынэп!
Уятэ иашъоfo
Зызыщыплъэджъэ
МашIор къыпкIэнэн!
— МашIор къыскIигъянэмэ
Псыджъэ згъэкIосэн!
Уятэ итанджфо
Зэрызыщэолъэу
ПиIэ зэпикIын!
— СпиIэ къызэпикIымэ,
Пкъэужъье кIэзгъэIэн!
— Уятэ икятэфо
Убгы зэрыдэолъхъэу
ЗэпикIыкIин!
— КIапсэ фязгъэшIын!..

Янэ емыдэIоу, джан күшэрэхъэр сэмэгуIэджъэ кIыу-
нэм Iуидзи, ятэ ионэшфо щым къытыригъэkIагъ, ятэ

нашъофор къызышилъагъ. Янэ едэIуштэп кIалэр!..

Исатындакъи имыйти¹ къызыгуилъхи, кIалэр щэсын зэхъум, янэ къыкIэлъырыхъи къыриIуагъ:

— Сишъао, о уиш гъогум зытэпIупщхъэджъэ, есагъэу щыти, зэпкъэу, Лъэгүц-жъакIьэ иIэгу екIушт.

А щым бэрэ рыхIогъэнхэ фае.

Ежъагъ. РэкIозэгъю, хъазырэу кIуагъэ ышIыгъэу, сэмэгумджээ гъогум горэ рыхIоу зэхъум:

— Янэ сыкъеу, тянэ ыIуагъэм семыдэIоу, зэ гъогум дэсIонтIэхыны хъуштэр зээгъешIэн, — ыIуи, пкIэгъуалэр динонтIэхыгъ, рэкIозэгъю бирсыр мэкъэфо къэIоу рэхъугъэ.

— Ыджъ, тхъамIомэ, зыгорэм сиIукIэшт, — ыIозэ, иныжъмэ зы пшъашъэ горэ къирахыхъягъэу ылъэгъ угъ. Шъхыиц зышиот иныжъыфом пшъашъэр ышIыгъэу кум исэу, зы купышхуи ыужь итэу аIукIыагъ. Пшъашъэр мэгъы, мэкуо. Кум бгъурыхъи:

— Мы пшъашъэр къисэтыжь! — риIуагъ («Мы кIы-пIэм заор щиублэшт джыы!» — ело къэзыIотэрэ Шъхъэлэхъо Алыии).

— Моу мыр дэшъущэх! КъэшъумыгъэгушаIэу шъуукIыы! — иныжъ шъхыицым ыщыхэм къариIуагъ.

Ашыц горэ къахэкIи Iащэмэз къызпэбанэм, еуи ыукIыыгъ. Кыфильырэр ыукIыызэ, зэшихыри ыукIыыгъ. ЕтIуанэ пшъашъэр зыIыгъ иныжъими изышъхъэ шIуиупкIыыгъ.

— Къысэптыштба? — зеIом,

— Къыостыштэп! — ыIуагъ.

ЕтIуанэ ышъхъэ шIуиупкIыыгъ.

— Къысэптыштба? — зеIом,

— Къыостыштэп! — ыIуагъ.

Аужынпкъэрашъхъэр шIуиупкIи, Iаби кум пшъашъэр къирахыхъжи мыдьиджэ ыужь ит купэу къылъыкIорэмэ къапигъохи, къаритыхъыгъ.

Кыгъэзэжъи, ежъ игъогоу щыр ежъ-ежъэу зэркIо-щтыгъэм Iащэмэз тэхъажхыгъ.

Еу ригъяIоу рэкIозэгъю, Лъэгүц-жъакIьэ ищмэ аIукIыагъ. Пелыуан щахъо горэ иIагъ кIокIэфоу, ищми джынджыф хакIуи, къыоонэу, къыоцкъенэу ахэтыгъ.

Еуи, щыныбэлъэгъу ышIи пелыуанэр, шэхъогъум иш хигъэзыхъагъ.

— АдаIу ори—ыIуагъ.

¹ Майтэ — ошым фэдэу шыгъэ, ыцэ лъэнныкъо майтэу, адырэ пакIэр пэцацэу, чанэу щыт.

Шэхъогъор җырымыгъэфынэу джынджыф хакIор къытауи шъхье, щыхэр җышиIиFыпэ зэхъум, щымэ ахэлъети, «хъа-хъай» ыIоу кIиIэжыгъ.

— УмыгъакIо! — ыIуагъ щэхъо кIалэм.

— Лъэгуц-жъакIьэ ащ къитэIыстхъэу къизежъэджъэ, кIокIэгъу уфэхъужкыштэп!

Мыдырэр кIэлакIэ, адырэр лIы пелыуан блэкIыгъэжъ.

— Ары сэри сзыфаер, — ыIуагъ Iашэмэзы.

Джынджыф хакIор нэсэжки, Лъэгуц-жъакIэ исэрай-къалэ къычахъэу, щыщэу Iууцуагъ. Лъэгуц ишъузы-гуашэ къызекIым, джынджыф хакIор гумэкIэу къылъэгъугъ.

Лъэгуц-жъакIьэ чыештыгъ. Зыгъолъиджъэ зы тхама-фэрэ чые ихэбзагъ. Бэу чьефоджъэ чиештыгъ.

Шъуз-гуашэм ыгъэзэжки, лIэр къигъэуши:

— Джынджыф хакIор къечэжкыгъ, — зыгорэ щыIэн фае, — риIуагъ.

— Лъэгуц-жъакIьэ къизэтIысым:

— А зэтэкIым щыщэу ныбэм илъэу зы горэ къэнэгъагъ шъхье, күшъэм къыхэкIэу сIынкIым къельжкыэу мышкъесныя? — ыIуи, зигъази гъольжкыгъэ.

Джыджыф хакIом фэмыщаIэу шэхъогъум къечэжки шъхье, мыдырэм «хъа-хъай» ыIоу, щэхъогъор җыригъэдэжъагъэу къифти, ятIуанэрэуи тыригъази, етIуани джыджыф хакIор ядэжкы къечэжкыгъ.

ЯтIуанэу шъуз-гуашэм лIэр къигъэуши, къэбарэр зыреIом, Лъэгуц-жъакIьэ къэтэджи, Иашэмэхэр къизгуильхий, джынджыф хакIом уанэ тырилхий къежъагъ.

Къеомэ къачээ, ищэхъогъо Iашэмэз къифырэм къи-кIэхъагъ. КъыкIахьи:

— Ы-ы, күшъэм укъыхэкIэу сIынкIым укъельжкыэу мыш укъэсигъя, Iашэмэз? — ыIуагъ.

— Сыкъэсигъ, — ыIуагъ кIалэм.

— Укъэсигъэмэ дэгъу. Мыдэ щым къепсихи тызэгъэзау, — ыIуагъ.

ТIури щымэ къяпсихи, ящыхэр рапхыхи, кIакIохэр аубгъуи, щэ щэкI-щэкI тыратакъуй, мафэм зээзуагъэх.

Сагъындакъышэхэр папсIэхэу пхъэхэу, гъукIхэр ацы-пэ пыльэу, пэкIьэ чанхэу, жъэлыхэр апытэу щитыгъ. ТIуми ашъоджкыанэхэр ашыгъыгъ. Ащ сагъындакъышэр

¹ Шэхъогъум хэт ушыцкIи ухамыгъэхъанэу, уишхынэу, бэлахъэу, пхъашэу.

² Шым тырилхыхагъ зыфиIу.

зытафэджъэ пхырыкыыштыгъэп, ау ыцыпэ ыл щыщ къы-
хичэу, льы къыригъэкІэу ыуІештыгъ. Ау Іашэмэз кІэла-
гъэ пакІи жъакІи тэтыгъэп. Лъэгуц-жъакІэ жъэкІэфо
тэтэу, Лъэгуц-жъакІэджъэ еджъэхэу пелыуанышфоу щы-
тыгъ.

Пчыхъэ нэсы зэзэуагъэх. Лъэгуц-жъакІэ ежки ядэжъ
рэкІожыгъэ. Щыгъыр зыщигъэтэкъуи, псы фабэджъэ зи-
гъэпскІи, уцы дагъэ уІэгъэ цЫкІумэ ашифагъ. Мыдырэ
Іашэмэзыр зэрылъ закІэу, щыгъынхэри зэрэшыгъэу чэ-
щым щысыгъ.

ЯтІонэрэ пчэдыхжым Лъэгуц-жъакІээр къакІуи, нэ-
бгыритІумэ якІакІохэр аубгъуи, сагъындакъыщ щэкІь-
щэкІя атыратакъуи, аперэ мафэм фэдэу, зэзэуагъэх.

Ащ фэдизым Іашэмэз нэкІы, льы закІь, ыкІуакІэ хэ-
кІы.

Ящэнэрэ мафэм етІуани Лъэгуц-жъакІэ къэсигъ.

ЕтІуани кІакІомэ щэхэр атыратакъуи, пчыхъэ нэсы
зэзэуагъэх.

Іашэмэз ыгъэмэхи, къыригъэбэджыгъ. Ищ щэхъо-
гъум хитІупщхъи, ищахъуи щым къытритІэтІыкІыжы:
«Илоф сшІагъэ мыш!» ыІуи, Іашэмэз иджынджыф хакІо
ыкІэ пишІи, зыдилъешъузэ ядэжь рэкІожыгъэ.

Ищэш зехъажым, ищ ыгъеуцужки, Іашэмэз щхылъэм
дидзи, ежь унэм рэкІожыгъэ.

Лъэгуц-жъакІэ ядэжь зехъажым:

— А унэгъо лъэпкъэр къабзэ сшІагъэ, джы къытфэ-
кІожын щыІэп. СыукІи щэщым щхылъэм дэсайдэ-
жыгъ! — ыІуи, псыфабэджъэ зигъэпскІи, зигъэшхэкІы-
жы, зигъэуکІорэйрэ чыягъэ.

Ліэр зэчыем, шъузэр унэм къикІи щэщым къакІуи,
кІалэм еплъыгъ. КІалэм ыпсэ пытэу къыкІэкІыгъ. Арэу
зэхъум, псыфабэрэ щыгъын къабзэрэ шъузым къифихъи,
дэгъоу ыгъэпскІыгъ, уцдагъэ щифи, къабзэу ыфэпагъ.
Ащ ыужы гъомлэпхъэ тІэкІуи хигъэлагъ.

Шъузэр кІалэм дихыхыгъ. КІалэр къэгушыІэн ылъэ-
кІынэу иакъыл къызегъотым, шъузымрэ Іашэмээрэ ыуа-
гъэ зэдашІыгъэ:

— Лъэгуц-жъакІэ озгъэуکІышт, сэ псэогъуджъэ сып-
щтэн хъумэ.

— Дэгъу, — ыІуагъ кІалэм.

— Ашыгъум, — ыІуагъ шъузым, — сэ макъэ осэгъэІу-
фэ щхылъэм укъыдэкІы хъущтэп.

Шъузэр мазэ фэдизэ кІалэм къеІэзагъ. Гурэ кІуакІэрэ
егъотыжыфэ ыІыгъыгъ.

— Щыхлъэм къыдэкъи щэшым къууцукии, — шъуз-гушэм ىашмэзым риуагъ. Лэр чыеу щылъ пэтзэ, шъузэр унэм рэкъожи, дэу тысыжыгъ.

Шъуз-гушэм зэриуагъэм фэдэу, ىашмэз щыхлъэм къыдэкъи щэшым къууцукиигъ.

Лъэгүц-жъакъ ээджъэм къэущыгъ:

— Мы зиуашхъу, пкыыхъ ىае слъэгъугъ, сыйкъыгъэтхуагъ! — ыуагъ. — ىашмэз щыхлъэм къыдэкъи щэшым къууцукиигъэу пкыхыпэ слъэгъугъ!

— Аш фэдэ нахь лыгъэ пхэмымълоо сиоу сиагъэмэ, ныбжки сыйкъыгъуныеп, — шъузым ыуу, лым хъон фишыгъ. — Кэлэ сабиеу уукъи хъамлыумэ ащхыжыгъэм укъыгъэтхуоу!...

Адырэм зызэпиргъази, гъолъи чыежыгъ. Шъуз-гушэр къикъи, калэм ىэ къифишигъ.

ىашмэз занкъэу рэкъу, унэ хъашпекъым¹ къэхъагъ.

Шъуз-гушэр мади, зымы ымыгъепахэ фэдэу щыс.

Лъэгүц-жъакъ этъуани къызшылъетыгъ.

— Мы зиуашхъу, пкыыхъ ىае къэслэгъугъэти сыйкъыгъэтхуагъ: ىашмэз къакъу хъашпекъым къикъэуагъ сишишигъ! — ыуагъ.

Етъуани шъуз-гушэм хъон лым фишыгъ.

— Аш нахь лыгъэ пхэмымълоо сиоу сиагъэмэ, зы мафи сыйкъыгъуныеп! Сабий хъадэу шъужыгъэм укъыкъигъэштэжъэу! — ыуагъ.

Етъуани Лъэгүц-жъакъ эзигъази чыежыгъ.

Ященэу гушэр икъи, къакъо ыуу ىапэ фишыи, ىашмэз унэм къырищи, къэтыхкум² къуигъеуци, ежь дэу тысыжыгъ. Адырэр мэчье.

— Хай! — ыуу, кыыеу Лъэгүц-жъакъ э къызшылъетыгъ.

Гушэр гумэкъихэрэп, мади щыс.

Шъыд джыри къэхъугъ?

— ىашмэз унэм къихъи, къэтыхкум къыкъоуцуагъэу къысшишигъ, — ыуагъ.

— Кэлэ сабий цыкъоу уукъи, хъамлыумэ ащхыгъэм укъызкъигъэштэжъдъэ, сыйкъымыгъужынджъэ мы уашзор сикъан! — ыуагъ.

Бишюшъ ыгъэхъугъэти, адирэм зызэригъэзэкъи, етъуани, гъолъыжыгъ, чыеми хилъэшъожыгъ.

Лъэгүц-жъакъ э икятэ ыпшъэджъэ дэпкъым пылъа: гъэти, шъузым ар къыпихи ىашмэз къыритыгъ:

¹ Унэ натъэм пхъэ гъэйылъыпэу, хъэ чиэлъыпэу иштэгъ.

² Пчэ къогъум зыфиу.

— Еу, — ыIуагъ.

Ахэр пкIыхыджъэ адырэм ельэгъу, ау «сыпфэежъэп!» ыIуи, шъузым тыригъэпытахыгъи, ыкIыб къэгъэзагъэу Лъэгуц-жъакIье щылъ.

Іашмэз шъхьарихи, Лъэгуц-жъакIье еуи, ышъхъэ пиупкIыгъ.

Ащ ыужьы натхэр къызэIукIыи, хъадэр кIалъхъагъ, Іошъхъэшхуи фашIыгъ.

Іашмэз игушыIэ епсIыжъэу, Лъэгуц-жъакIье ишъузгуашэ ыщтэжьыгъ.

Ащ ыужьы, мазэ фэдиз зэкIыгъугъэхэу, Лъэгуц-жъакIье ягуашэ къазгъырыр ыщти, илIыгъэм икъэ тэт Іошъхъафхом етIэу фежъагъ. Заулэ питхъугъэу, натхэр къызэIукIэхи:

— Шъыд пиIэрэ, сыд губгъэн пиIэрэ? — къеупкIыгъэх.

— КъыкIэсхыжыни згъэстышт, — ыIуагъ емхъэрэхъышахэу.

Шъыд фэшIы?

ЛысшиIэу сыкIыгъугъ, ау лыгъэп, — ыIуагъ.

Лъэгуц-жъакIье кIалэ хэкIынэу щытыгъэп, кIакIэхэр иIагъэп, пелууаныгъ ныIэп.

Шъуз-гуашэр ыашъхъэм къыкIэлъырашыжьыгъ. А ыашъхъэм джыы къызнэсигъэми «Нат Асаны иIошъхъэ ныкъу»* раIо.

Ащ ыужьы, арэущтэу яти ятэзи алъ зешIэжь нэу-жым, Лъэгуц-жъакIэм икIэн къызэкIиугъуай, шъуз-гуашэри гъусэ къышIи, Нат Іашмэз ядэжь къэкIожьыгъ.

496. НАРТ ІАЩЭМЭЗ ЛЪЭГУЦ-ЖАКИЭМ ЗЭРЭТЕКІУАГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Нарт Іашмэз сабьеу күшъэм хэлъэу ятэ Лъэгуц-жакIэ ыукIыгъагъ.

Лъэгуц-жакIэ пелууанэу нартыхэр кIуачIэ фэмыхъу-

* Мыщ нэпэмыкIэу — Іошъхъэ ныкъу раIоу Хъохъой чыпIэм, Хъатрамтыку зыдэшьысыгъэм пэмчыжьэу, щыI. ТфышалIэхэр зэээогъагъэхэр — Іошъхъэ ныкъо дээу дэлъыгъэр ары. Орэдым мырэущтэу хэл «Іошъхъэ ныкъо шүүхэр — къыкъокI».

кIэуапцIэ гүшэри осэмипэс,

Ар сижадэ гүшэми укытепсыхи,

Едыдых гүщэкIэ Якъубэкъошху,

Джэгъо нэпэфор исхыжы!

(«Лыбэ орэдым» щыщ,

Хамтэжтэ Абрэджи фэгъахыгъэ едзыгъу, — Ш. А.)

хэу щытыгъ. Лъэтуц-жакІэ чатэрэ майсэрэ щылагъэп ыу-
кІынэу, ежь ичатэ къылІэкІэмыхъэмэ, ай пае лъэшэу щы-
нагъоу щытыгъ. Лъэтуц-жакІэ енэгуетыгъ Іашэмэз лы
къэхъумэ екІодылІэжынджэ, ау итІани кушъэм зэрэхэ-
лъим пай, «кушъэ хэмыхыгъэу, цынкI къемылыгъэр лы
къэхъун, ай секІодылІэнэм сиғъэпэнэр шыд фэд!» —
ыІоти пылъыжытыгъэп.

Іашэмэз урамым техъэу нарт кІалэмэ адэджэгсу къу-
благъ. Зы мафэ горэм нарт кІалэхэр кІэны зэрешІэхэрэм
еплъыгъ, кІэны адешІэмэ шІоигъоу ыгу къекІыгъ. КъекІо-
жы янэ ельэІугъ — «Тятэ идышъэ кІэнхэр къисетыри
нарт кІалэмэ кІэн садегъашІ», — ыІуи. Янэ лъэшэу хылы-
лъэ фэхъугъ. Бэрэ зи ымылоу щысыгъ. Іашэмэз гумэкІы
хъуй янэ емыжэу итІани риІуагъ:

— Нан, сяте идышъэ кІэнхэр къисетыри нартымэ
якІалэмэ кІэн садегъашІ гухэкІ умышиІэу.

— Хъутэп, сикІал. Уятэ идышъэ кІэнхэр кІалэмэ
пшІуахыт.

— Язгъахытэп сяте идышъэ кІэнхэр къифэсхыжын-
джэ ымуашхъор ти тхъэммыгъэпцI, — ыІуи янэ тхъэ фи-
Іуагъ.

— Ашыгъум остыт, ау Іалэдж якъуй кІэн удемышІ ар
бо къуй мэхъадж кІэнхэр птырихыт фэсакъ. Янэ тещына-
хъэу къыриІуагъ. Лъэшэу пытагъэхэр къыфишІыгъ.

— Нан, Іалэдж якъуй кІэн зэрешІэрэр сэшІэ гугъу
уемыххъ.

— Анынэ, зыджи уцогъу умышихъ, хъун пыпхытэп.

Іашэмэзы янэ унэшъо пытэхэр къыдиши дышъэ кІэн-
хэр къыритыгъэх. Іашэмэзы дышъэ кІэнхэр къызІэкІа-
хъэм псынкІэу нартымэ якІэн ешІапІэ къекІуагъ. Зи кІэн
ешІапІэм къекІуагъэ щымыІэу нарт Іалэджы якъуй иза-
къоу зигъэчэрэзэу нартымэ якІэн ешІапІэ Іухъагъ. Іалэдж
якъуй къэгушаIи: «Ыхы Іашэмэз укъекІуагъа? КІэны
тегъашІ!» — ыІуагъ.

— ТегъашІ, къуй тхъагъэпцI!

Іалэджы якъуй корэнэр къышИ кІэнхэр тырагъэIы-
сти, Іашэмэзы пІальэм къэуцуи къызяом, зыгорэм тэфа-
гъэп. Іалэдж якъуй пІальэм къэуцуи къызяом кІэнэмэ
зы къытыримынэу кІэнхэр тыриутыгъ. Ай лъыпытэу Іаш-
эмэз губжи, Іалэдж якъуй жэхэбэнагъ: «КІэнхэр къы-
сэтыж! — ыІуагъ.

— Ар нартмэ яхабзэп, кІэнэу ахыырэр атыжърэп, —
къыриІуагъ.

Ыпшъэтыхъ ыбыти ыгъэлІапэ хъугъэ.

Зэ, сымыгъал! — ыИи къуер къелэйугъ. Къум ыпшъэ къыгъелали: «Къаю», — риуагъ. Іалэдж якъуй къегущай:

— Сэ сыбгъэл! — нахын уятэ зыукыгъэр уукыжымэ нахышу, — къыриуагъ.

— Хэт зыукыгъэр? Ар къызысэмыюдже упсэ юсхын, къуй мэхъадж! Ар шьыдэу шыагъу! Къакю ыдже дэдэм!

— Сшиэрэп, ау уклюжымэ, уянэ ешшэш къуи! Ау ары къодыеджэ къуи! — бэджынэ стыр угут къэкигъэу юри егъэшыри: «Укъыздэмышкэу сышкэтэп», — юри къэгъэйстри, ыашъхэ бэджынэ стырим хэубытэри еупчи уятэ зыукыгъэмджэ. Иттанэ къуи!

Іашэмэзым ар зызэхехым Іалэдж якъуй ытиупшыжын, ядэжын къыгъэзэжыгъ. Іалэджы якъуй къыреюфэ Іашэмэзы ятэ аукыгъэми, лагъэми ышшэтыгъэп. Псынк! Янэ дэжэ къэкижыгъ, нэмэз-іумызэу тыйсигъэ. Янэ куугъэ:

— Тхэр къысауди, Іалэдж якъуй уятэ идышъэ кийэнхэр пиштихыгъэхэу къичіекъин!

— Ихъау, нан, синибэ мэузы. Бэджынэ сфершымэ сышкэнджи къэнэнэп, умышъхахымэ.

— Ар юфа, нынэ, бэу фэсшын, стыр-стырэу озгъэшкын.

Іашэмэз янэ гуяэзэ зэнтхъэр ыхъаджи бэджынэ къышы, шьоу хилъхи, стырэу йанэм фытыригъеуцаагъ.

— Хай, зянэр зипэгъуахь!

— Хъау, укъыздэмышкэу сышкэтэп!

— Ар хъуна, нынэ! Цоу йэшым дэтымэ чэм шкэгъуяэп, тихъульфыгъэрэ тибзылъфыгъэрэ зэдашкэу хабзэп.

— Мы уашхъор ситхъэмэгъэпци, укъыздэмышкэу сышкэндже! — ыИи Іашэмэзы тхээ ыИуагъ.

Янэ гулъитагъ зэрэмьтэрэзым.

— Іалэдж якъуй къум эхэкюдыхи кюдыхае орэхъу, — ыИи йанэм пэйистагъ.

— Аси Іашэмэз къышэу ищир згъэджею сэльэгъу, — ыИи зыхайм, ыашъхэ епхъу бэджынэ стырим хиубытагъ: «Сяте зыукыгъэр къысэмыюмэ хэзгъэстахын!» — ыИи.

— Сымыгъэст си Іашэмэз сшиэгущэрэп.

— Мы уашхъор титхъэмэгъэпци къызсэмыюдже пызгъэстыхиндже.

— Уятэ зыукыгъэр Лъэгуц-жакіэр, псэдже мэхъаджэ кіуачі гушэ уфэхъунэп, симыгъо закъу, пшъхэ закъорыхын.

Іашэмэзы янэ шъхъэрт Іупщи ышЫжыгъ.

— Ашыгъум, сикІал, моу къакІо, — ыГи Іашэмэз янэ рищажы чыунэм ыщи, ятэ ишыонэ-зэтель чІэтти, къыри-тыгъ. Ятэ иІашэхэр ыгъэІылтыгъети къыритыгъех.

— Ыдж Лъэгуц-жакІэ дэжь укІот. Амалэу иІэмджэ дэмисэу зытегъаф. Дэмисэу узытефэджэ, ишъуз къыб-дэІэпіІэн, армырмэ Іоф ышнагъу уздекІотэр.

Унешъо пытэхэр янэ фишІи Іашэмэз шэси дэкІыгъ. Лъэгуц-жакІэ ипэнепциэ чеу зы дэхъапІэ зимыІэм шыб-гъэджэ рикІи дэхъагъ. Унапчъэр ыуихи зехъэм, зы бзылъ-фыгъэ мадэшъ щыс. Бзылъфыгъэр къеплъи ыгу изыгъеу къыриІуагъ.

— Тхъэр къысауи тэ укъэкІыгъ? Шъыд лажъэм укъе-хьи.

— СыкъэкІуагъ Лъэгуц-жакІэ ышъхъэ схынэу, — ыІуагъ. —

— Ашыгъум чыыенэу гъолъыгъэ шІэхэу укъимышІээ мы лъэчІасэм чІахь, — ыГи лъэчІасэм чІигъэІыстагъ. — Ыдж Лъэгуц-жакІэ пытэу зычынерэм тхъамафэрэ чыыеу щытыгъ, цыкІу-цыкІоу уихан укъизишиІэрэм Іоф уиІэ-жъэп, ичатэ ышъхъагъы пыльагъэшъ къыпыпхын ыпшъэ уеон ышъхъэ шІоуупкІит. Зыфэмыгъэтэрэзыдже узэшІуи-тхъыт.

ЗэкІэ зэрэзекІотым ашигъэгъозагъ. Лъэгуц-жакІэ цыфымэ еуи куоу къызыщыхъушъутыгъ.

— Цыфымэ къысэу, — ыГи бзылъфыгъэр ыдэжь чъа-гъэ. — Шъыд узгъэгумэкІырэр?

— Іашэмэз къэкІогъэн фae!

— Іашэмэз тэ къэкІит, күшъэ хэмикІыгъэу цынкІ къемылыгъэр! Цыфымэу къыоурэр сэ сымэу къычІэкІин, — ыГи Лъэгуц-жакІэр ыгъэІаси зэчъием, Іашэмэз цыкІу-цыкІоу унэм чІэкІуашъи, Лъэгуц-жакІэ ичатэ къыз-ІэкІигъахын ыпшъэ зеом, ышъхъэ къепхъуи үкъызэшІуи-гъэудожки:

— АI, анасын, Іашэмэз, укъистекІуи! — ыГи къебэ-ныгъ. Шъузэри къыдэІэпіИи, Іашэмэз Лъэгуц-жакІэр рикІи аукІыжыгъ.

Лъэгуц-жакІэ дышъи тыжыни, мылъкоу иІэри зэкІэ къызэрагъафи Лъэгуц-жакІэ ышъхъи онакІэм къырипхи, ягуашэ кум къыригъэІысти янэ къыфищи, къэкІожыгъ.

Нартыхэр къызэІуигъакІи, Лъэгуц-жакІэ ышъхъэ янэ-рылъэгъоу, янэ ритыгъ.

497. ИАЩЭМЭЗ ИХЬИШЬ

(Натхъоджэ текст)

Иащэмэз ятэу нарт Ящэм дэфо чыг иНагъ. ЛъэгуцэжъакІэм а чыгэр икІыгу хигъахъэ шІонгъоу ыгу къи-хъагъ. Нат Ящэ а чыгэр къиритын ымыдэу, аш къырагъекІи зээзуатъэх. Ящэ къыукІыгъ. Ящэ иш къызэкІожым, ишъуз лІэр зэраукІыгъэм гу лъитагъ, ыкІи икІалэмэ ариIуагъ: «Шъяутэ иш къэкІожыгъ ыIуи къариIуагъ. Ящэ къуих иНагъ. Тфыр къэшэси къежъагъ. Дэфо чыгым къызэсхэм Ящэ укІыгъэу кІэлъэу алъэгъугъ, Лъэ-гүцэжъакІэм аш щыIукІагъэх.

«Шъыда зыфэуукІыгъэр тятэ», — ыIуи еупкІыгъэх.

«Дэфо чыгыр къыситыгъэпти сезэзуагъ», — ыIуагъ.

Лъэгуц-жъакІэм чыгэр дыхэтэу гъунапкъэ ышІынэу пылъыгъ. Зэшитфыри къыукІыгъ.

Иащэмэз цыкІоу янэ къыфэнэгъагъ. Цыфымэ ахимыгъахъэу ыIыгъыгъ. Ауштэу зыфишІыгъэр натыжъ бзэгухъэмэ кІалэм ятэ икІодыкІи, ышхэм якІодыкІи район агъэкІодын ыIуи ары. ПшІыкІутфэр ыухи илъэс пшІыкІухым ежъэфэ ар цыфмэ ахигъэхъагъэп.

Зэгорэм янэ дэмысэу тафи, Иащэмэз кІалэмэ ахэхъагъ.

КІэн сыздежъугъаш, — ыIуи ялъэIуагъ.

ЗыдрамыгъэшІэнэу кІалэмэ къираIуагъ. КІалэмэ къахъагъэр зыщищэр ашIэштыгъэп, алъэгъугъэу щытыгъэп. Шъыдыми зыхащаагъэ.

КІалэмэ зы кІэлэ къуифо горэ ахэсыгъ. А къуифом кІэнхэр ашIуихыгъэх. «КІэнхэр къысэстыж» — ыIуи риIуагъ Иащэмэз.

Къыримыты зэхъум, аш фэдизэу еуагъ ыIоу ымышІэу тІэкІу еуагъ. Иащэмэз кІокІэфоу щытыгъ. (Янэ зыфиIогъагъэм ыофыр IукІагъ). Къуифор гъызэ ядэжь рэкІожыгъэ. Къуим янэ кІалэм адэжь къакІуи, «сэ сикІалэ фэшхъаф узэон бгъотыгъэба» къыриIуагъ. Аш фэдэу уIакІомэ уятэ зыукІыгъэр зэгъашІэ» — ыIуагъ.

— Сятэ зыукІыгъэр хэт? — Иащэмэз шъузым еупкІыгъ.

— Уятэ зыукІыгъэр уянэ къуиIон, — ыIуи къыриIуагъ.

— Тятэ зыукІыгъэр къысаIу оIоджъэ уянэ къуиIо-штэп, арышь узыкІожыджэ сымаджъэу зыши, гъоль. Ауштэу укъызилъэгъурэм урихъажыщт унэм, къыоупкІыщт. «Шъыда, сикІал, пшхы пшIоигъор?» — зиIоджъэ, — «Мамырысэ стыр сшхыщт, — ыIуи еIу. Къыбдэмьшхэу умышх, къыбдащхэ хъумэ, ыIашхъэ мамырсэ сты-

рым хЭйу, аштэу умышЫмэ къыуиIoштэн», — ыIуи, къы-
уIушыгъ.

Кіалэр къэкIожки:

— Мамырысэ стыр сщхышт, — риIуагъ янэ. Янэ къы-
фиши къыфихыгъ.

— Къыздашх, — зеIом:

— А сикIал, хъульфыгъэ сидэцхагъэп, — къыри-
Iуагъ. — Сихабзэп... УагъэуIущыгъ, сикIал, укъэзгъэIу-
щыгъэм иунэ тхъэм Iущ къырерэмьгъан!

Шъыдыми янэ къэтIысыгъ. Кіалэр етхъуи аш ыIашъ-
хъэ мамрысэм хисагъ.

— СикIал, сIэ ебгъэстыпэштэ? — зеIом,

— Езгъэсты пакIопыи, езгъэжъэпэштба, тятэ зыу-
къыгъэр къысэмьIомэ! — риIуагъ янэ.

— А сикIэлэ закъу, ар зыукIыыгъэм кIуакIэджъэ упы-
рикъунэп! Лъэгуцэ-жъакIъэр ары уятэ зыукIыыгъэр, —
ыIуи къыриIуагъ.

«Тятэ иш тэдэ щыI? — ыIуи еупкIыыгъ. — ИIашэхэр
тэдэ щыIэх?»

— Уятэ иш кIунэм кIэт, иIашэхэри кIэлъ. А щым иIа-
шхъэтэтэу иныжъ щыр къегъэгъунэ, къыуитыштэп, иIуа-
кIэ удэхъуштэп, — къыриIуагъ.

Иныр Iашэмэз ятэ ишыгъашхэу щытыгъ. Иным сэхы-
джъэ пчэр ыгъэпытэштыгъэ.

Iашэмэз ежки рэкIуи сэхыр зэгъэтыгъэ пчэм Iухьи зе-
гъэссым къыхитхъыгъ. Щэр къыришыгъ. Иныжъым къы-
лъэгъугъ.

Кіалэм дэжь къэкIуагъ.

— Тэдэ пишэрэ? — зеIом,

— Сыфэешт, риIуагъ.

— Уфэеджъэ остыштэп, — ыIуагъ иныжъым.

— Сэ сыоупкIыгъэп, щым сыфай, риIуагъ.

Зээонхэм Ioфер даублагъ. Зээуагъэх. Лъэшэу бэрэ
зээуагъэх, яз-язи зэшимиgъакью. Иныжъым уIагъэ тIэ-
кIу тыришагъ. Кіалэм ыгу макIэ къызэхъум, янэ къурам-
бый заулэ къыфихыи ригъэшхыгъ. Иныжъым ыгу рэкIо-
дигъэ. «ИIoф сIон шIэхэу» — ыIуи зэонэр ригъэжъэ-
жыгъ... ЕтIуани а къурамбыим фэдэ фихыи рэкIуагъэ.
Кіалэри ебэджыгъэу, иныжъыри лъым хэлъэу ылъэгъугъ,
къурамбыйхэр Iэпытэкъуи, лъым хэтэкъуагъ. ыIкъо кIэ-
рылъади ижь хэтти ядэжь жъыхыжьи ыгъэхъужьыгъ.
Мэфэ заулэ зытashIэм, ятэ зыукIыыгъэм ыужь ихъагъ.

Тэдыджъэ (тэкIэ) сыкIошта, тян? — ыIуи янэ еуп-
къыгъ.

Янэ къыриуагъ: Лъэгуцэ-жъакъер зекюу дэшхо чыгым дэжь уапэ къышифэшт, — къыриуагъ.

Калэр ежки рэкюоз щыу куп ылъэгъугъ. Ежыри уцу-гъэ, адэ щыхэри уцугъэх. ЗэрэмышIэхэу уцугъэх. Щыу купым зы щыу къызхагъэкъи, калэм къыдэгущагъ. Зы Iоф горэм пылъэу къариуагъ.

— Сэри сывхэжъутъахь, — ыIуи Iашэмээ ариуагъ. Аахыи рэкюохээ, псы шъобгъо хазэр горэм IукIагъэх. Псым икъын щыхэм къахэкъыгъэн.

— Шъущыс шъо, сыпсамэ пчэдыхъ сывхэссыжъишт, сывхэмисыжъмэ шъукъыссыжъэжь, — ыIуи Iашэмээ икъыгъ.

Псым идзыгъэу, хакъор ящахъоу, Лъэгуц-жъакъэ ишхэр итыгъэх. Къоленишъэрэ кIэф шъийрэ щэу хъущтыгъэх. Iашэмээ палъэу къаритыгъэм тафэу къэссыжъыгъ. Щыхэр къафыны зэхъум:

— Сэ аде сихъашт—ыIуагъ Iашэмэзы.

— Хакъор ахэшъумыгъэкъ. Армырмэ Лъэгуц-жъакъер къытлъежъешт.

Шыхэр къафыхээ хакъор аIэпыкъи рэкюжъыгъэ.

Лъэгуц-жъакъэр хакъом къитэтIысхыи, къалъэжъагъ. КъакIэхъагъ.

— «Щыхэр къысэшъутыжь, — къариуагъ.

— Щыхэр зыфырэр щыпэм итэр ары, — аIуагъ, — джъаш къыIыхыжь.

Къыритыжъыгъэхэл.

Лъэгуц-жъакъэ шыбгъэджъэ калэм еуагъ. Калэр къызеом мыдлырэр щым рыригъэхъыхыгъ.

Зээонхэу аIуагъ.

Щэбзэшэ пишыкIутф зырыз зэтраухэфэ зээзуагъэх.

Игъусэмэ къариуагъ:

— Сыпсэумэ сывхэкIожъишт, сывхэмискIожъымэ — сывсэон.

Шыхэр къафыгъэх.

ЯтIонэрэ мафэм щэ пишыкIутф къыхыи Лъэгуц-жъакъэр къекIожъыгъ. Iашэмээз къыритыгъэхэр нахь махэхэу къыкIэкъыгъэх. Ышхын тIэкIуи къыфихыгъ.

Зээзуагъэх. Iашэмээз къыуIагъ. Щэхэр аухыгъ.

Ящэнэрэми джъаш фэдэу рэхъугъэ. Iашэмэзы зигъэллагъ. Лъэгуц-жъакъер къыдэхъашхыгъ. Щыкъэм пишыи вилъэшнуугъ. Унэм ихважки шъузым къэбарыр риуагъ.

Шъузыр къакIуи еплъыгъ. НыбжыкIэу къыкIэкъыгъ.

— Узээзорэр лы сшIошыгъи, о узэзаорэр сабий, —

ыIуи риIуагъ. Лъэгуцэ-жъакIем кIалэр щхылъэм даригъэлъхыагъ, ежыри щхи, тъольыжыгъэ.

— Упсауа, улIагъа? — ыIуи шъузыр еджыагъ Iашэмэзы.

— СыщиI, — ыIуагъ кIалэм.

КIалэр ыукъэбзи, пытым рищагъ. Шъузэр Лъэгуцэ-жакIем лIыджъэ фаеу щытыгъэп. КIалэр унэм рищагъ.

КIалэр пэIухъом къуигъэуцуагъ.

— Iашэмэзы сеукIы! — ыIоу жуоу Лъэгуцэ-жъакIьер рэкууагъэ.

— УкIыыгъэр къэкIожына! — ыIуагъ шъузым.

Зыхечыежым шъузым, къыIуагъ:

— Уикятэ ыхыыштэп Лъэгуцэ-жъакIьер. Сэ ежь иер къыпIэкIэзгъэхъашт, ащыджъэ укIы, — риIуагъ.

Нат Iашэмэзы ащ тэтэу Лъэгуцэ-жъакIьер ыукIыыгъ.

— ЯтIонэрэ янэу осэштэ. Оры мыхъугъэм мыр сферуIыыштыгъэп, — ыIуи Iашэмэзы Лъэгуцэ-жъакIем мылькоу ыугъоигъэр къащи къэкIожыгъэх.

498. IАШЭМЭЗЫ ИХЬИШЬ

(Шапсыгъэ текст)

Iашэмэзы цIыкIужьыеу, ятэ нат Ящэр, Лъэгуц-жъакIьер аIоу зы пелыуан горэм къыукIыыгъагъ. Пелыуанэр чыжкэ хъазэрэу щыIагъ, апэчыжъэу. Iашэмэzym ятэу къаукиIыгъэм ишыхэри, Iашэхэри, икъонтхъэу къэнагъэхэри чIыунэ горэм, фэшIы шIыгъэу, чIигъэуциши щарагъэгъетыгъэх. Аузэ Iашэмэзэр такъыр хъэзэры къэхъуи, кIа-лэхэмэ кIыэнэ адэшIэу, кIыалэр ыгъэчэфын ыгу хэлъэу, дышъэ кIыэнхэр фаригъешIыгъагъэх.

КIыалэм епIорэ дэгъоу зэхишIэны хъугъэу: «Натымэ якIыалэмэ кIыэнэ уадемышI, сикIыал» — ыIоу янэ Iашэмэzym унашъо фишIытыгъ. АдыримыгъашIэзи илъэс пчагъи ыхыгъ.

Натхэр жъэмэIанэу зэрэштым пае, кIыалэхэр щыхъэгъу фэхъумэ, мыхъун зыгорэ къыраIон ыIоти щыщахъытыгъ.

Анахъэу зыфащтэтыгъэр Лъэгуц-жъакIэм Iашэмэzym ятэ зериукIыыгъэп къыраIуакъомэ ыIоти ары. Аузэ, зы мафэ горэм натымэ якIыалэмэ Iашэмэзэр кIыэнэ адешIагъ. Iашэмэzym дышъэ кIыэнти, натымэ якIыалэу кIыэнэ зыдешIагъэм, дышъэ кIыэнхэр шIуихыгъагъ. ЗэрэшIуихыгъэр Iашэмэzym шIошхъакIорэ хъугъэ.

— СикІъэнхэр къысэтыжь, — ыIуи щыхъэгъагъ.

КъэлитIор зэшыхъэгъу зэхъум, Іашэмэзым янэ зэнэ-
гуегъагъэр, Лэгуц-жъакІьэм Іашэмэзым ятэ зериукІы-
гъагъэр наты кІьалэмэ Іашэмэ къыраIуакъомэ ыIоу ары-
ти, натымэ якІэлэ къуи къыриIуагъ Іашэмэзы:

— Сэ сиуукІын нахьи, уятэ зыукІыгъэр уукІыжы-
мэ орджээ нахьышIу, — ыIуагъ.

— Тятэ аукІыгъешъ ара?! — ыIуишъ Іашэмэзэр лъэ-
шэу къыгъэпсынкІагъ.

Іашэмэзыр кІьалэ шъхъай, лІыгъэри хэлъы рэхъугъэу,
шъхъакIори иIэти, кІьэнэр къычІитэкъуи ядэжы къэ-
кложынэу зэхъум, кІьэлэ къуер ригъэзыгъ:

— Тятэ зыукІыгъэр къисаIу, — ыIуишъ.

Уятэ зыукІыгъэр дэгъоу уянэ ешIэ.

Іашэмэз а кІьапIэм ядэжы къэкложы, яни ащэхъу
хэмэлъэу къыриIотэпти, сымэджъэеу зишIыгъ.

— А си Іашэмэз, симыгъо закъу, шъыд уилаж? —
ыIуишъ янэ къеупкІыгъ.

— Сыныбэ лъэшэу мэузы, тян, — къыриIуагъ.

— Шъыд пшхыхэн, сикІэлэ закъу, шъыд зыIуплъ-
хъэхэн?

Бэджынэ сыримшъоу сIынэ хэлъэу згъотымэ сыхаIэ-
ни!

ШIэх дэдэу янэ бэджынэ сыр къыфиши, шъоу сIиэ-
ри аш къыхилхьишь Іанэр къызфехыжым, кІьалэм
янэ къэмэIыстыэу шкэн ыдагъэп. КІьалэм янэ едауч-къедэо-
жымы къыгъэIыстыешъ, янэ бэджынэ сырим зыхаIэм
Іашэмэзэр етхъуишь, янэ ыIашхъэ шIуибытыкІы, бэ-
джынэ сырим хиIуагъ. Аш фэдэу егъэзыгъэ ымышIэмэ,
ятэ зыукІыгъэр къыримыIонэу щытыти:

— Тян, — ыIуагъ, — ыдже тятэ зыукІыгъэр къаIо, —
ыIуагъ. — КъызысэмыIоджээ, пызгъэстыкІын пIэшъ-
хыитIу.

— Симыгъо закъу, сенэгуягъ аш! Натымэ якІэнимэ
сэ сашхъасыштыгъэп, натымэ якІьалэхэр зэрэжэмэIа-
нэм пае, ыдже къуаIуагъэр къуяусымыгъэIоу нахь ба-
Iорэ озгъэгъэшIэштыгъагъэ. Ау амал сиIэпышъ, сыл мэу-
зышъ, къыосIон. Уятэ зыукІыгъэр Лъэгуц-жъакІ, —
ыIуагъ.

— Ар тэдэ щыI? — ыIуи еупкІыгъ.

КІьапIэу зыдэшыIэр чыжъэу щыI шъхъэе, къыриIуагъ.

— Адэ тятэ заукІым щи-Іащи къыкІьэнэгъагъэба? —
ыIуи еупкІыгъ.

— Уятэ иш кІьыунэм кІьэт, — къыриIуагъ. — Джан-

күштэрэхъ аш ипчэ Іугъэлъэдагъэшь фыІугъэчынэп, си-
к'ял, — ыІуагъ. — Лъэгуц-жъакІьэми уекІодылІэн, —
ыІуагъ.

Іашэмэзэр зэрэябгэр янэ ышІештыгъэти, щыхьатыры-
к'яигъ. Янэм ыІашхъэр бэджинэ сырим к'ыхихыжьи,
шьоу сЫнэр аш шифагъ. Шьоу сЫнэмджэе Іашхъэсы-
гъэр ыгъэущэнэжьишь, Іашэмэзэр къикІьи к'ыунэм къа-
к'и, джанкущэрэхъэу зыфиІуагъэр Іэлтэнык'омджэе
Іугъэчи, ятэ иш къикІьици, иІашэджкэ зызэригъэфагъ:
— Тян, шІехэу сыкъэмымк'ожымэ угу умыгъэк'оды.
Сыпсаумэ сыкъэк'ожын сэ, — ыІуишъ щэсыгъэ.

К'ялэр шэси, дэк'и Лъэгуц-жъакІьэм к'яэупч'яэзэ
к'ыхигъэшыгъ. Зы к'апЮ горэм Лъэгуц-жъакІьэр иза-
к'юу щысыгъ. Щысыгъэти, к'ялэр дэхъагъ Іэгум. Пчэ-
длыжыпэр жы хазэрэу щытыгъ.

— Лъэгуц-жъакІэр иса? — ыІуи джъагъэ.

Шъуз горэ къикІьишъ:

— Еблагъ, сик'ал, — ыІуагъ.

— Себлэгъэштэп, Лъэгуц-жъакІьэр исмэ къисфи-
гъэк'и, — риІуагъ.

Пхъещэ хазэрэу Іашэмэзым Лъэгуц-жъакІэр к'имы-
к'ымэ ымыдэнэу зеіом, шъузэр унэм ихъажышь, Лъэ-
гуц-жъакІьэр къыригъэк'иыгъ.

— Шъид п'орэ сишъау, еблагъэба! — къыриІуагъ.

— Себлэгъэтэп, орырэ-сэрырэ тызээзонэу зэуакІо си-
к'эк'уагъ удэжы, — ыІуагъ.

— А сик'ал, о ук'элаш, зэогъу тызэфэхъунэп, — ыІуи
шъхъаеджъэрэ:

— Ар о уиНофэп. Сыуук'ымэ о укъэнэн, усыуук'ын-
дже умыштэрэмэ тызээсон, — ыІуагъ Іашэмэзым.

Лъэгуц-жъакІьэр ишъузирэ язакъотыгъ, г'унэгъуи
яІагъэп. Лъэгуц-жъакІьэр лы щынагъоу, лы пытэштыгъ,
к'елырэ щымыІэу.

Ашыгъум мыш фэдэ к'яапЮм ек'уалI, сик'ал. Сэри
зыкъэзгъэхъазырынышь сыкъэк'он, тызэмизао мыхъушт-
мэ, — къыриІуи, Лъэгуц-жъакІьэм к'алэр къыдигъэк'и-
жыгъ.

Лъэгуц-жъакІьэм зыфиІогъэ к'яапЮм к'ялэр к'уишъ
епсихи ишы ылъахьи, ик'акЮ ыубыгъуи, к'озэ-уазэу аш
ышъхъэгъы иуцуагъ.

Лэгъуц-жъакІэ аш фэдэу зэуакІо к'ионы зыхъуджъэ
шэ къитефэу уІагъэ хъумэ, зыщихъоджъэ уІагъэр хъу-
жьэу зы мыжъоупцIэ горэ иІагъ. А мыжъоупцIэри къыз-
диштагъ, Лъэгуц-жъакІи к'эшэси, к'ялэм дэжы к'э-

къуагъ. Къалэм ди къесы зэхъум, Лъэгуц-жъакІъэр епсыхи, щэмыпсахь щэхэу щэкІи кіакІом ыкІыІу тырилъхы, кіакІом зытейстэхъэжым, Іашэмэзыми икІако ищэхэр тыритэкъу ари кіакІом тейстхъагъ. НэбгыритІуми яща-бзэхэр къызэфаштагъ.

— А сикІал, о усабыицІыкІу, ыпэррапшІэу съоонэп, — Лъэгуц-жъакІъэ къыриуагъ.

— Хъау, пелыуаныжъ, сэ сикІэлагъэ о фыуиІоф щы-Іэп, о ужакІъэ фыжы хъужыгъэу съоотэп, о ынэррапшІэу къао, — ыуагъ Іашэмэзы.

Шъыдыми Лъэгуц-жъакІъэ ыпэррапшІэ къемьюмэ мыхъунэу пиубыти, Лъэгуц-жъакІъэри къеуагъ, къалэри къуагъ. Къалэр къэлэ бэлахъыти, ежыри къеуишъ Лъэгуц-жъакІъэри къуагъ.

Іашэмэзы къео къеси Лъэгуц-жъакІъэм къытыригъа-фэштыгъ, ау къызэрэтэфагъэм тетэу мыжъоупцІэр щифэти, ыкІышъо Кыжкытыгъ. КъэлэцІыкІор зыгъекІыжын шыагъэп. Лъэгуц-жъакІъэм Іашэмэз шокІалэти шъхасынтыгъ, пхъэтэпмыхы ышЫющтыгъ.

Къалэм ыжъ хэтыхъыкъодые зэхъум, ыукІыжынэни ымыдэу, Лъэгуц-жъакІъэр къэшэсийжи, еІэбэхи къэлэ уагъэр къыздишишъ, лъэрэгъыпсымрэ ыкорэ азфагу къыдильхы, къалэм ищционэзэтельи Іэдэжъэу, къеуи къэкІожкыгъ.

Къалэри щышІоу лъапсэм ыгъэІыльи, щыхэри ыгъеуцужыгъ. Унэм ихъажъишъ шъузым риуагъ зэрэхъугъэр.

— Моуштэу къалэр къидэсхыгъэшъэ зылІэджэе чэу лъэпсэ горэм кіэтІэжь, — ыуашъ иІоф шъузым лъэхинагъ.

Мыжъори зыдэшылъыгъэм ыгъэІыльыжьи:

— Сэ зы къапІо горэм съкІошт, — ыуи дэшэсы-къыгъ.

Лъэгуц-жъакІъэ зежъэм, ягуашэ къикІишъ къалэр унэм рихъагъ. Псы фабэджээ дэгъоу къалэм уагъэу тельхэр ытхъакІи, мыжъор къыштишъ, уагъэу тетмэ за-щефэм, уагъэхэр хъужыгъэх, къалэм ыгүи нахь псын-къэз рэхъужыгъэ. Шъузым къалэр дэгъоу ыгъэшхагъ.

— А сикІал, сІыф земыгъашІэу клохъ ыджь, — ыуашъ, Лъэгуц-жъакІъэм ягуашэ къыриуагъ.

— СыкІожкытэп, тян, сэ, — ыуагъ. Ау, съолъэІушт, — ыуагъ. — ИэпэІэгъу къысфэхъури Лъэгуц-жъакІъэр сэгъэукІы, — ыуагъ. — Ори шъхяфит ухъужын.

— ФэукІыщтэп. Ори сэри тызэдигъекІошт, — къыри-

Іуи шъхье, елъэІу хъуи, укЫыкІуэу иІэр къыригъэІо-
тагъ.

— Лъэгуц-жъакІуэр лы кіочІашу, — ыІуагъ. — Унэу зэрылъым уних ыпэджъэ щыI, — ыІуагъ. — ІукІыбзих аІуль, — ыІуагъ. — Ау, етІани яблэнэрэ унэми ІукІыбзэ етыгъэу ежь иль, — ыІуагъ. — Ежь зэрылъы унэм узис-щэджъэ, уимыльэгъузэ укъишишт, — ыІуагъ, — умэ еу-нышь. Укъишиштэдже, ори сэри тызэдигъэкошт, — ыІуагъ.

— Сыкъишиштэнэп, тян, тхъам ыІуагъэр хъун! Унэу зэ-
рылъым сицэри иІэпІоры кіэгъы сыкІэгъэгъуальхъ, —
ыІуагъ. — ПІокІорым сызэрекІэлъыр къымылъэгъунэу
пэІухъохэр къыфэштых. СыкъыкІэкІынышь, зычье джъэ,
иІоф ҹшІэн, — ыІуагъ.

Шъузыр гъусэу къыгъоти, Іашэмэзым, —Лъэгуц-жъа-
кІуэ зэрылъыре унэм риши, гъолъыпІэу итым ыкІэгъы
чигъэгъолъхъагъ.

Лэгуц-жъакІуэм ежь шъэжъые дэгъу горэ иІэти, а сэ
дэгъум ымыхымэ, нэмикІыре гъукІ ІэкІапэ шүрүштэ-
джъэ ыхынэу щытыгъэп. Лэгуцы-жъакІуэм исэфо кіль-
лэм къырити, кіъалэри гъолъыпІэ кіэгъым ҹигъэгъолъ-
хъагъ.

Лэгуц-жъакІуэри къэкІожкишь, щым къепсыхыжы
унэм ихъажьыгъ. Чэш зэхъум, зэрылъыре унэм, зэрыкІы-
ре унэмэ ІукІыбзэ къаригъэтэзэ, ябланэрэ унэу ежь зэ-
рылъым ихъажьыгъ. Гъолъыжын зэхъум:

Цыфымэ еу мыш, — ыІуи хъыжъагъэ Лъэгуц-жъа-
кІуэр.

— Тыдэ къэкІын сыф? Зыплъахыба, зи исэп, —
ыІуагъ шъузым.

Сидми сыф имысыдже ригъещтагъ. А кіыпІалъэм
кіъэлэцкіум игугъуи къышиштыгъ Лъэгуц-жъакІуэм.

— Шъыды хъужыгъагъа кіъэлэцкіур? — зеом:

— Кіъэлэцкіур узэрэдекІуэу ліишь, зэрэпІуагъэм
тэтэу чэу лъапсэм схви кіэстІэжыгъ, — ыІуагъ ягуашэ.

Гъолъыжыхи, Лъэгуцы-жъакІуэр чыягъэу, шъузэр
мычыягъэу, кіъалэр мэкІэ-макІуэу къыкІэкІошын, сэфо
дэгъу ыІыгъити, Лъэгуц-жъакІуэм ыІу дэгъэзыягъэу
чыеу, Іэлъэнныкъоджъэ ыжъакІуэ ыубыти къыгъэуущыгъ.

— Шту пшІагъэмэ уІукІэжыни! Сятэ ипІалъэ уесэ-
гъэхъажы! — ыІуи Лъэгуц-жъакІуэм иІоф ышІагъ.

Шъузэри къызышыхъуштути джэхашъом къитеуцо-
жыгъ.

— Тян, — ыІуагъ, — къысфэпшІагъ, — ыІуагъ, —

сзызыфаер. Тянэ сиIешъ, аш уфэдэу усIыгъын. Тятэ зыукIыгъэр сэбгъеukIыжыгъешъ, угу хэзгъэкIытэп ущэIефэ нэсы.

Нэф зэшъым Лъэгуц-жъакIыэм бывмышиоу атырихызэ ыугъоигъэр зэкIэ кумэ къаришIахьи, Лъэгуц-жъакIыэм ягуаши күшъхэм къытыригъэIысти къеуи ядэжын къекIожыгъ.

499. IАЩЭМЭЗ ЛЪЭГУЦ-ЖЪАКИЭМ ЗЭРЭТЭКИУАГЬЭР

(Шапсыгъэ текст)

Iащэмэз ятэу Асрэн-жъакIыэмрэ Лъэгуц-жъакIыэмрэ лIыхъужъэу Нарты исыгъэмэ ашыщыгъэх. Лыгъэр зэтирахи, щызэрэммыгъэIенхэу тIуми тхъа Iуагъ.

Мэфищ зао зэрашIылIи зээзуагъэх.

Лъэгуцы-жъакIыэм ишъуз Iэзэ дэгъути лыр жъекIожымэ уIагъэхэр ытхъакIэущтыгъэх, дэгъоу ыпхэущтыгъэх. Асрэн-жъакIыэм, ишъузы ахэр зэrimышIешъущтым фэшIы, нахыбы бIуакIе шIокIодэущтыгъ.

Ящэнэрэ мафэм Лъэгуцы-жъакIыэм Асрэн-жъакIыэр ыукиIы ышъхъэ ыхьи кIожыгъэ. Ашыгъум Iащэмэз цыкIу дэдагъети Лъэгуцы-жъакIыэм зи римыIоу къыгъэнагъ. Iащэмэзы илъэс пшIыкIубл ыныбжъэу хъугъэу кIэлэ джъэгумэ ахэхъагъэу адэджъэгүзэгъу загъэгуабжым яуйзым ыIэ зэпикIыгъэ, зым ыцагэ зэпинутыгъэ адирэм ышъхъэ ыкъутагъ. Зэхиукиахьыхэу зэхъум къираIуагъ:

— Аш фэдизэу укIокIефомэ, кIуи уятэ зыукиIыгъэм эзао нахь, тэ укъытэмыу.

Iащэмэз зи ымыIоу къекIожьи ышъо пыгъэзыгъэу тIысигъэ.

— Алахъэр къисаui шъыд къиохъулIагъ си Iащэмэз?

— ыIуи янэ гумэкIэу еупкIыгъ.

— Зи хъугъэп, мамырысы стырышъипкэ счхы сиIоигъу, — ыIуагъ Iащэмэзы. Ным псынкIэу мамырысэр къышI къытигъэууцагъ.

— Укъыздэмыщхэу сымышхэндже тхъа сэIо, — ыIуагъ Iащэмэз.

— Шъыдэ пшъышъ ыджын нэсы тызэдэмыщхагъэу шъыдын шIагъу пIорэр! Шъыдигъу бзылъфыгъэмрэ хъульфыгъэмрэ зэдащхэу зыплъэгъугъэри? — ным шъыд зөломи Iащэмэз емыдэIоу къыгъэтIысыгъ. Нэр мамырысэ къызылъэIабэм ыIашъхъэ етхъуи ыубыти мамырысэ стырим хиIугъ.

— Шъыдэ сіэ бгъэстырэ? Шъыд силажь?! ныр къэ-кууагъ.

— Сятэ ишы-Іашчэхэр зыдэшыІэр къэмымомэ згъэсты-пэшт, ыІуагъ Іашэмэз.

— ОсІон, — ыІуи ыІэ къыІихыжы ыпхыгъ.

— УкІэлащ слоуущтыгъэ нахь щы-Іашчэхэр ары зыпэз-гъаплъеуущтыгъэхэр, ау игъо олъэгъумэ нэкІо озгъэлъ-гъуных. Сэри уятэ ылъ озгъэшІэжы сиІонгъуагъ; — ыІуи ным Іашэмэз унэм къырици кынбгъэфоу зипчэ мы-жъоджанкущэрэгъэр егъэІагъэм къышагъ.

— Щэр къысоощти фэсакъ. Кятэри зыгуаплъхъэу хъу-мэ къилъетыни уиуІэнджъэ хъушти фэсакъ, — ыІуагъ ным.

Джанкушэрэгъэр Іаби Іэлъэныкъоджъэ къыІуидзи щэ-щым ихъагъ. Щэр къызеом зыридзи, еоу ыублагъ. Боу мышІэу щэр къыригъэуцолІагъ. Шъуашэр зышильни Іа-щчэхэр зыгуилъхъан ыІуи зежъэм кятэр къилъетыгъ, ау Іашэмэз фэкъолау кетэІапшъэр къуубыти кетэкум ри-лъхъажыгъ.

Іашэмэз зызегъехъазырим Лъэгуц-жъакІьэм езенэу макъэ ригъэІугъ. Мэфэ піуалъэу зэфашигъэм тІори къе-кІугъэх.

Пчыхъа нэс зызэзаохэм Лъэгуцэр ядэжы клюжыгъэ Іашэмэз ятІонэрэ мафэм паплъэу кІапІэм къинагъ.

Лъэгуцэр къызэрехъажъэу шъузым риІуагъ:

— Сэ къэгъэшІагъэм ыджысы зызэзаорэм нахы сыгу къыгъэкІодэу пыи сиІукІагъэп. Зышэ къыстэмифэу бли-тупшырэп. Апэрэм фэдэу ыджыри шъузым ыІуагъэхэр ытхъакИ ыпхыгъэх. ЯтІонэрэ мафэми зэзэуагъэх. Лъэгу-цы-жъакІьэр ядэжы клюжыгъэ. Іашэмэз кІапІэм къи-нагъ ящэнэрэ мафэм паплъэу.

Лъэгуцэр лъэшэу тхъаусыхагъэ:

— Аш сэ сиІекІэкІыжыхэнэп, зыгорэ къысигъэлы-хэрэп шъыу!

— Ар Іофа аш ышъхьи сэ о къэсозгъэхын, угу умы-гъэкІоды, — ыІуагъ шъузым. — Нэпэ заор шъуухэу зы-хъуджъэ амал хэлъымэ аужыре щэр щэужыпкъэгорэм идз. Арэу пшЫмэ ышъхъэ къэпхыщт, умышЫмэ о пшъ-хъа ежь ыхъыщт.

Ящэнэрэ мафэм зэзэуагъэх. Шъузым зэриІуагъэм фэ-дэу Лъэгуцым аужыре щэр щэужыпкъэм ридзагъ. Іа-щэмэз мэхыгъэу Лъэгуцым къыхьи къэкІожыгъ.

— Махъ шъуз мынц нахъ къин сигъэхъоу пый сиу-
клагъэпи тактыр-тактырэу, пыупкымэ хъамэ ялтыри-
зэгъу ягъэшх, — ыIуи шъузым ритыгъ.

— Ар Ioфэп, о псыкIэу гъоль, — ыIуи шъузым Лъэгу-
цэр ыгъэгъольни Iащэмэз къактырэм ыхыгъ. Бзыльфы-
гъэр калам зэрепльэу зэрэпсаор къышIагъ ыджы ныб-
жыкIэу дахэти ехъопсагъ.

Iащэмэз шхылльэм дигъэгъуальхни шъэфэу eIазэу ыу-
благъ. Мэлыгорэ аригъэукIи Лъэгуцым ыльэгъоу тактыр-
тактырэу зэхинукIатэмэ хъамэ аритэу аригъэшхыгъ. Бэрэ
пэмытэу Iащэмэз хъужьыгъэ.

— ыИджы Лъэгуцы-жъакIэу уятэ зыукIыгъэу ори
узыукIын зыту хэлъыгъэр озгъэукишт шъузыджье съп-
штэнэу зыхъуджэ, — ыIуагъ бзыльфыгъэм. Iащэмэз къе-
уцолIагъ. Аужыр чэшхэм Лъэгуцэр гумекIэу къэушэу-
штыгъ: «Iащэмэз сеукЫ сшишIэу пкIыхъэу слъэгъугъэ»,
— ыIоризэгъу.

— «Шъидэ лIыгъэгорэ уижъышхъэм пхэммылтыжых
шъыу, плъэгъупэризэгъу Iащэмэз сиупкIати хъамэ язгъэ-
шхыгъ», — ыIоущтыгъ шъузыми.

Чэшыгорэм Лъэгуцы-жъакIээр зэчъиежкым, шъузэр
Iащэмэз ыдэжж къэкIуагъ.

— Нычэпэ Лъэгуцэр уукIышт, ау ытыкъини ышхъни
уеоу хъуштэп, ыныбыдж фэзэнкIэ шъыпкъэу ыныбэ теу-
убытэни уеошт, — ыIуи бзыльфыгъэр Лъэгуцым ыдэжж
кIожьыгъэ. Iащэмэз икята хъазырэу ыIыгъэу Лъэгуцы-
жъакIээр зышчычье лэгъунэм ихъагъ.

Iащэмэз Лъэгуцым едыси къыгъэуши:

— Эй, Лъэгуцэр, о зэ сиуукIыгъэмэ, сэри о зэ усыу-
кIыни теплъын, — ыIуи Лъэгуцэр къэтэджыгъю римы-
гъафэу еуи ытхыкъушхъа иэс зэпиупкIыгъ.

Лъэгуцэр къызышхъуши Iащэмээ къебэнэу
уыблагъ. Лъэгуцым аджал Уагъэр телъыризэгъу Iащэмэ-
зы иIoф дэеу ышIэу къызэребэнэрэр зельэгъум, шъузым
кятэр къышти Лъэгуцым ытхыкъушхъау къенагъэр къы-
зэпиупкIыгъигъ. Лъэгуцэр тIоу зэпыупкIыгъэу ебэ-
джыгъ.

Iащэмэз ыджар иукIыкIэу Лъэгуц-жъакIээр ыукIыгъ,
ягуаши шъузыджэ ыштэжьыгъагъэу аIo.

500. НАРТ ІАЩЭМЭЗЫ ИПІЦЫНАЛЪ

Лъэгуц-жакІэм дэй зэрекІуагъэр

(Бжъэдыгъу текст)

О си Іащэ-Іащэу,
О си Іащэмэз,
зянэ тхъэн!

Жъур:
О-рэ ри-ра,
орэ-да-ра-ра!

Нарты исы кІалэм,
кІэнны уакъыдешІа,
Іащэмэз!

КІэнхэр къашІоохьышъ,
кІалэхэр огъэгъа,
Іащэмэз!

КІалэхэр:
— Арэу улЫы дэгъумэ
Уятэ зыукІыгъэр
Ер укІыжь!
Іащэмэз!

Іащэмэз:
— Сятэ зыукІыгъэр
къызышъумыІуатэджэ
ШъусуукІын!

КІалэхэр:
Уятэ зыукІыгъэр,
Уянэ къыуерэІуа
Іащэмэз!

Іащэмэзэр гъызэ
Ядэжь къэкІожы

Ян:
— Ар укъэзгъэгъыгъэм
Иунэ тхъэ еуа,
Іащэмэз!

І а щ э м э з:

— МэлакІэм сегъалІи
сыныбэм сыкъелІыкІи,
Тянэ гуш!

О бэджынэ стырыми
Тхъу стырышIур хэлъэу,
Тян къысфэшI.

О бэджынэ стырым
Тхъу стырышIур хэлъэу
Ыкъом фешI.

І а щ э м э з:

УкъыздыхэмыІэу,
Тян, сыхэмыІэнджэ
Тхъэ пфэсIон.

Я н:

— Е сыйбыхэІэнти
Тильэпкъджэ тихабзэп,
Іашэмэз.

І а щ э м э з:

— УкъыздыхэмыІэмэ
Ер сыхэмыІэнджэ
Ор синан!

Янэри къэIысты
О бэджынэ стырым
Ар къыхаI.
Іашэмэз ебэни
Іапшъэ хеубытэ —

І а щ э м э з:

— Тятэ зыукIыгъэр
къызысэмыІуватэджэ
Пызгъэжъын,
Тянэ-гуаш!

Я н:

— УкъэзгъэIушыгъэм,
Иунэ тхъэ ебга

Ер, сикІал!
— Уятэ зыукІыгъэр
О Лъэгуцы-жакІа
Іашэмэз!
Ар хырыкІым щыИи,
Шъыдым уфихъана,
Ер сикІал!

І а щ э м э з:

— Тятэ ищэ-Іашэхэр
Пхъотэшком дэлъыба,
Я н:
Сагъыдакъэр пштэмэ
ПкІыпкъы зэпикІынба,
Іашэмэз.

І а щ э м э з:

— СкІыпкъы
къызэпикІымэ—
Пкъэухэр кІэзгъэкъонба,
О синан!

Я н:

— Ашъохэр зыщыплъэмэ—
МашІор къыпкІэнэнба,
О сикІал!

І а щ э м э з:

— МэшІошкор къыскІанэмэ
МыутІэм сыхэхъанба,
О синан!
— Чатэхэр зыгуаплъхъэмэ

Я н:

къичъын уикІынба,
О сикІал!

Чэтэ зыголъхъаным
Слапшъэ фэгъесагъи,
О синан.
Тятэ ор ифарэр
къызысэмыІуатэджэ
Пезгъэжъын!..

Я н:

Мыжъо кущэрэхъэр
Ер аш Йугъеуагъи
Іашэмэз!
Нарты лышлоу исхэм
Афыумыхыгъа
Іашэмэз!

Іашэмэзэр кіуи
Мыжъо кущэрыхъэр
Іуигъэчъыгъ.
Мыжъо кущэрыхъэр
Гъогубл нэс егъачъа, —
Ятэ ионэжъэр
Фарэми тырелъхъа,
Іашэмэз!
Ятэ ищэ-Іашэхэр
Голъеуи къешеса
Іашэмэз.
О Лъэгуцы-жакІэм
Дэжымы къынэса,
Ятэ ыльт ешІэжыри
Ягуаши къыздеша

Я н:

Жъыур:
О-рэ-ри-ра, ора-да-ра-ра!

**501. НАРТ ІАШЭМЭЗЫ КЪАМЫЛЫМРЭ ПХЪЭКЫЧЫМРЭ
КЪЫЗЭРЭХИХЫГЪЭР**

(Кіемыгуе текст)

Нарт Іашэмэз лъэшэу ціэрылоу щытыгъ. Ишъоукїи
ишъуашэкїи тегъэпсыхъагъэу, зекїо кіомэ лышгъэ зэри-
хъэу хэтыгъ.

Зэгорэм пшъыгъэу уцуагъэу, мэз цуи горэм хахьи, шыгъ

ылъахъи шъхъаукъэнэу зыригъекІыгъ. Дэгъоу хэчъяягъэу щылъызэ оешхо къежъагъ. Зэ зычъекІэ ар шІурышІу-кІэ къэбгъеуцинэу щытыгъэп ало. Ощхыри къещхэу Іашэмэзи чъыеу щылъызэ, чыгэу зычІэлъым икъутэмэ мытІыр горэ жыыбгъэм къыгуутигъ. Къутамэр къефэхи, пэмычыжъэу чым къитефагъ, тхъапэхэмкІэ нарт Іашэмэз ыгъэбылъыгъ.

Мэкъэ гъэшіэгъонэу зэхихырэмэ Іашэмэз къагъэушигъ. Макъэхэр къыздылукІырэр ымышІэу бэрэ кІэдэлукІыгъ. Чыг къутаму къефэхыгъэм къыпелукІыхэу къичІэкІыгъ. Хъамлыухэм къутамэм ыкупкІ рашхыкІыгъэу, ыкІышъокІи гъонэ цыкІухэр фашЫыгъэхэу щытыгъ.

Ащ жыыбгъэр зилъадэкІэ мэкъэ дахэхэр пегъэлукІы. Ишэмэз ылъэгъурэмрэ зэхихырэмрэ лъешэу ыгъэшіэгъугъ. Ели къутамэм щыщ къыпиупкІыгъ. Епщагъ. Орэдышъю мэкъэ дахэ къутамэм къилукІыгъ.

Іашэмэз джащ къыщегъэжъагъэу зекІо кІоныри бывым къахыныри чидзыжъыгъ. Мылъкоу иІэжки щымы-Іэу тхъамыкІэ хъугъэу хэтыгъ. Ренэу къылухъэ зэпытэу дунаем макъэу къыхэлукІырэмэ акІэдэлукІэу ахэр ежь икъамыл къыригъялощтыгъэх.

Къамылым афепшэу цыфхэр ыгъэчэфхэу нарт Іашэмэз бэрэ хэтыгъ. Нэужым иІэпэлэсагъэ кІэлэ Іуш горэм ригъэшІагъ. Орэдыр нахь дахэ хъуным пае чинарэм хишЫкИи пхъэмбгъу плокІэ цыкІухэр зэтырищхагъэх, апэ-кІэ лъэныкъохэр зэрипхыгъэх. КІалэу ыгъэсагъэм ар ритыгъ. Ежь къамылым епщэмэ кІалэр пхъэлукІычым теозэ, орэдхэр къырагъялощтыгъэх.

Джащ тетэу нарт Іашэмэз пхъэлукІычымрэ къамылым-рэ къыхихыгъэх. Джащ къыщегъэжъагъэу адыгэмэ орэдхэр зэхалъхъэхэу къырагъялохэу хъугъэх.

502. ІАШЭМЭЗ И БЖЬАМИЙР КЪЫЗЭРИГЪУЭТЫЖАР

(Къэбэрдей текст)

Нартхэм къайбийуэ, ахэр гъэр ишыным хушІэкъуу зы благъуэжь гуэр щыІэт. Ар күэдрэ нартхэм къатеуат, ауэ зэи къапэлъэштэкъым, сый щхъэкІэ жыпІэмэ нартхэр цыху зэкъуэт лъешхэт; ахэр нэхъри лъэш зыщІыр абыхэм гукІи псэкІи я хэкур фыуэ зэралъагъужырт,

угъурлыгъэм, захуагъэм, хуитыныгъэм щIэкъуу зэрыпсэүхэрт.

Нартхэм я лъэкIыныгъэр ин зыщIхэм яшыщ зыт Iашэмэз и Тхъэгъэлэдж бжьамийр. А бжьамийм кIапитI иIэт: зыр хужьт, адрейр фIыцIэт. Бжьамийм и кIапэ хужым къикI пшинальэм дунейр щIэрыщIэ ищIырт, щIыр фIыгъуэжIэ зэщIизщэрт. Ауэ бжьамийм и кIапэ фIыцIэм къикI пшинальэм щIым фIыгъуэу тетыр игъекIуэдырт, нартыщIым къытехъэ бийхэри абы и пшинальэм ихырт.

Зэгуерым нартхэр зекIуэ щIыIэу, а благъуэр нарт Емызэгъ и пщIантIэм къыдоуэ. Емызэгъ иphхуу Ахумыдэри Ашэмэз и Тхъэгъэлэдж бжьамийрì ехьри мэкIуэж. Благъуэр пшэм зэрынэсу, бжьамийм и кIапэ фIыцIэмкIэ нарт хэкум пшинальэм къыхуоуэ, жыы къыкъуэуам бжьамийр IэщIеудри нарт пщIантIэм къыдохутэж. Благъуэр пшэм хобзахэ. Нарт хэкур уэгъум зэшIещтэ, абы фIыгъуэу илъыр йокIуэдыкI, цыхухэм гузэвэгъуэ ин къальбоIэс.

Апхуэдэу щыхъум, нартхэр зэхуосри зочэндэжэш, бжьамиймрэ Ахумыдэрэ дунейм тетмэ къагъуэтыхыну унафэ ящI.

Сосрыкъуэ гъущI вакъэ, гъущI баш
къахуехъри

Нарт лIыхъужъхэм псоми яхуегуэш.

Пшапэр нэху зэрыхъуу

Нартхэр къэтэджащ.

«Гъэм и кIэр зэхудипIалъэш,

Зи лъэ псэууэ къанэр

Нарт Iуашхээ декIуэлIэжынш», —

ЖаIэри нартхэр ежъаш...

Куэд дэкIа, машIэ дэкIа, —

Нартхэм я гъущI вакъэр лэжъаш,

ИемышIэ из фIэкIа мыхъужу

ГъущI баш яIари яIэшIоухэ,

Зэхахауэ зыри щымыIэу

ЗэIууауэ нартхэр къокIуэлIэж...

Ауэ Ашэмэз игу мызагъэу,

ЩIы гъунапкъэ жыжъэм къыщекIухь,

Лъэр зыдих щIынальэр щIэрэшIэжу

Ар жылагъуэ Iэджэми щольыхъуэ,

ЩIым и хъугъуэфIыгъуэр къыдэтэджу

Тхъэгъэлэдж бжьамийкIэ дэни щоджэ.

А джэ макъ дахащэр зыдыщIум

Іуашхъэу гъашІэм дэни зыщеІэт, —
Тафэм щхъуэкІэплъыкІэр
къышопшІыпшІыр,
Щы игъушІыкІахэр мэшІытэж,
Псы ижэшІыкІахэри къоуж,
Жылэу щІым техуахэри къобэт,
Тенджыз еуахэр къоукъубий, —
Дунейр хъуреягъым къышызэшоу,
Уаэм игъэштахэри къовыж,
Жыгхэр Іэуэлъауэу къотІэпІыж,
Бжыгъэ куэд псэущхъэхэм заужь,
Къум жъэражъэм дыгъэри щомахэ,
Ашэмэзу щІалэри мэлъыхъуэ,
И пишнальэ хущхъуэми зеІэт,
Нарт Ахумыдэм лъыхъуэу къеущыхъ...
Куэд дэкІами, машІэ кІуами, —
Щыгъа гъущІ вакъитІыр илэжъаш,
ІэмышІизш гъущІ башым щыш иІэжыр.
КъикІухъам и бжыгъэр имышІэжу
Ашэмэз ешауэ къегъэзэж,
Жэшчу Индыл Іуфэ къокІуэлІэж,
ЖэшІаш Индылышихуэр — псы итыгкъым,
Щы къекІыгъэ псори исыжаш,
Езы щІы щхъэфэлъыр мэжъэражъэ,
Жъапшэр зылъэІэсхэри елыгъуэ.
Игъуэ нэмисауэ сытри ес,
Псым хэса бдзэжьеихэри зэтолІэ;
Ажалщ-ліэнгъэм псори зэшІешэ,
Ашэмэzym ахэр къышильагъум,
Зэреша гугъуеххъэр щогъупшэж,
Тхъэгъэлэдж бжьамийри иІыгъатэм,
Щым макъамэ дахэр тельэлъент,
Щы къэплъар тІэкІу-тэкІуу упшІынту.
Жыг ныкъуэгъуу щытхэм заужынти,
Псы ижэшІыкІахэр къиужынти,
Гъужа щхъуэкІэплъыкІэр гъэгъэжынти.
Нэжэгүжэ макъкІэ Ашэмэzym
Дзапэ уэрэд жиІэу зыдэшысым,
Псыпсэу дыгъэр дунейм къышхъэшохъэ,
ХъэкІэкхъуэкІэ куэдхэр къызэхуос,
Бэу-псэущхъэ Іэджэм къальэтыхъ.
Мис, тхъэрыйкуэ цІыкІухэр къыбгъэдэсш,
Аслъэн пщацэ инхэр къышхъэштыш,
Мышэ абэрагъуэр къыжъэхопльэ,

Къаплъэн фыщIерейри къыхуесаш.
Псори зэрызохъэ,
Псори зэрызокъуэ,
Лъагэу къру гупхэр
Щхъэшоуфэразэ,
Къазхэр, къу щIыфэхухэр
Фэхум къышопэкIур.
КъэкIуа псом ящхъэжу
ТхъэрыктуитI бгъэдэсш,
Ахэр зыхуэлъяIуэр
Ашэмэзу щIалэрш,
Ахэр къышIелъэIур
Ем къыригъэлнырт.
Ауэ Ашэмэzym
И бжьамийр иIэжкъым,
Къару къыхэкIыпIэу
ИIар IэцIэлъижкъым.
Щым тель гузэвэгъуэр
Ашэмэз елъагъу.
Абы къегъэгубжьри
Нартыр къышолъэт,
Къыбгъэдэт тхъэрыкъуэм
Имыщиэххэу топкIэ,
ЗытепкIа и лъакъуэр зэпещIыкI.
«ЕI, сыйт мыгъуэр си лажъэт,
Щхъэ сыбгъэгуIа,
СимыIа фэбжь гуауэ
Уэ щхъэ къыстебдза?» —
ЖеIэ зы тхъэрыкъуэм.
Ар къышыгурIуэм
Адырейр къонсалъэт:
«Ар, хъэуэ, зи лажъэр аракъым —
Ар къоуэну къоуакъым;
Ар емыш лъыхъуакIуэш,
ЩхъекIуэ щыхъуа Iуэхум
Иригухэ щIалэш.
Мыр зыщыцыр нартхэрш,
Зыми яхуэмымдэш,
Дунейр ягъурлагъкIэ
Лъыхъужь зыгъэнэхуш,
Гупсэхугъуэр псоми
Къахуэзыхъ щауэфIщ.
Мыр уэ умыщиыхумэ,
Ашэмэзу щIалэш;

Нартхэм я щІалэ есщ.
Я щІалэ псыгъуэш,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшиналъэш,
И лъэр щыувым
ПсэщІэ щыхельхъэ,
ПшІыхъагъ телъыджэхэр
ГъащІэм хэзылъхъэш.
Ар щІалэ есщ,
Ар щІалэ псыгъуэш,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшиналъэш;
ЗыкъызэфІельхъэ,
Пшинэр зэфІешІэ,
ГъащІэ пшиналъкІэ
Дунейр егъафІэ.
Фыгъуэу щыІэр
Арщ зи Іэужьыр.
Бгыжъэхэр, тафэхэр
Арщ щІэгъэгъэжыр,
ЖэшІа тенджызхэр
Арщ из зыщІыжыр,
Жыг гъун хуекІуахэри
Арщ зыгъэтІэпІыр,
ЗэшІэпищІыпщІэжу
Дуней щІынальэм
И щхъуэкІэплъыкІэхэр
Арщ зи Іэужьыр.
Ар щІалэ есщ,
Ар щІалэ псыгъуэш,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшиналъэш.
Жей куум хэшІауэ
Щымахуэр зыхъу
Щыта мыщэжъхэр
Къызэщегъэур,
Уафэр щІэутхъуэу
Пшэ къуацэ Іувхэр
ТырелъэшІыкІри
Уафэр еукъэбзыр;
Дытгъэ бзиибэхэр
Дэни къышепсу
Дунейри бзыгъэмэ,
Арщ зи Іэужьыр.

Ар Іашэ и къуэу
Іашэмэз щІалэш,
Ар щІалэ есщ,
Ар щІалэ псыгъуэш,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшиналъэш.
ЗыкъызэфІелхъэ,
Пшинэр зэфІещІэ,
ГъашІэ пшиналъэкІэ
Щылъэр егъафІэ,
Ауэ ар плъагъурэ
Гурыгъум ехъыр,
Щхъэжэ гупсысэм
Иужьыгуаш...
Ар къызыхэкІри мыраш:
Куэд Шауэ къещэу,
ИкІи къайбийуэ,
Къайзауу щытми,
Къапэмымлъэшту,
Къащыхъэу нартхэм
ЯІаш бий гуэр.
Ар нартхэм куэдрэ
Къепхъуаш, къатеуаш,
ТІасхъэ къищІэнүи
Куэдым хеташ,
Фэ Іэджэ телъуи
Нарт хэку иташ.
Щымыхъужыххэм нартхэр щымыІэу
А благъуэр нарт хэкум къокІуэ,
Ахуэмымдэ дахэр епхъуватэ,
Бжъамийри ехъри мэкІуэж
А тІури иджи
Дунейим тетыжкъым —
Щы къатым щыІещ.
Щы хъуреишхуэм
Нэхъ зыщиІэтым
Ику дыдэм иту
Іуашхъешхуэ щыІещ,
Ипши ищхъэри щызэлъэІесу
Бжей жыг къуацэшхуэ
А Іуашхъэм тетщ.
Ар жыг пкъы задэш,
Лъэдийуэ иІэр икъукІэ бэташ,
Къуэлаш пшыкІутІыр

КъекІуэкІ къудейщ.
А жыгым и кур
НәшІу ехыпІеш,
ИхъәпІеш и Іэр
Къудамә тетырщ,
Лъәщым, лы лъәкІым
Ар къыхуточыр.
Жыгым уехами,
КыфІ защІеш гъуэгур,
Уи гур игъаплъэу
Зы нәхү щымыІэ.
УриІәбену зы щхий имыт,
Узытетынури зы лъагъуэ закъуәш,
УбләбәкъукІмә, щыхугъуәш,
Гъуэгуанә кыфІир махуибл гъуэгуанәш,
Ар къызәбнәкІмә, итІанә
Мәзищ гъуэгуанәр шхыныншәш,
Мазищ гъуэгуанәр пкІуфамә,
Благъуәм и унәр уи Іәгъуәш.
А благъуә дыдэрщ Ахумыдәр,
Фыгъуә пшынальеу бжъамийр
Дунейм пәІәшІә зыщІар,
Щылъэм зә къытемыхъәу,
Пыхъәу Ахумыдәр зығыгъыр,
Ауә а унәм унәсми
Іуэхур абыкІә ухакъым —
КъимыщІәу благъуәм ІәшІәкІыу
Зы цыху абы и лъахә къикІыфыркъым.
Ауә ар куәдрә зоджадәр,
Дунейр ишх пәтми, щыз хъуркъым;
Пәжү, къикІухърә къекІуэлІәжамә,
Жәшибл-махуиблкІә жеин щіедзәжыр.
Жеин щыщІидзәм ухуэзәм,
УхуэІәзәм благъуә унәм ушІыхъәфынщ,
Щәху дыдәу уІебәфынум
Ахуэмыйдәр а унәм къышІәпхыфынщ,
Зәхимыхыуи бжъамийр къифІәпхыфынщ.
Ауә благъуәм укъищәІу щитмә,

Сыт быдап! и къелын щы!энкъым,
Ауэ лы къэмымланджэу
Акъылыф!эм мывэр егъэтк!уфыр! —
Уфэрразэу щыта тхъерыкъуит!ыр
Ф!эк! жамы!эу зээу лъэтэжащ.
Нэжэгужэу Ыашэмэз щолъетыр,
Темыпы!эу ар къожъэж,
Нарт жылагъуэм къыхуоп!аш!э,
Къиши!а Йуэхум игу хегъахъуэ,
Лъэхъулъеуущи нартхэм къахохъэж,
Мыпы!эжки ар Нарт Йуашхъэм мак!уэ.
К!уэжыныгуу, Ыашэмэз къыпэплъеу
Сосрыкъуэ сымэ абы тетт.
Ыашэмэзыр абы ябгъэдохъэ,
Къихъя Йуэхуми ахэр щегъэгъуазэ;
Зырызыххэу псоми ар йоупш!,
Ящ!эн хуеймк!э нартхэм йочэнджэш:
«Къэсц!аш ди Ахумыдэр зыдэшы!эр,
Гу!эу щы къатиблым ар щайыгъщ,
Гъэрү благъуэ унэш ар зыш!эсыр
Араш си бжьамийри зыдэшы!эр.
Псынш!эу девмыгъажъэм хэк!уэтэнуш.
Щхъэж лъэк!ынур
Иджыпсту къыжыф!э».
Жыр зэф!эту къотэдж Бэдынокъуэ,
Къыбгъэдэт нартыжъхэм яжыре!э:
«Мы щы иным зы къу гуэр и!атэм,
Къэс!этынти щэ згъек!эрэхъуэнт!»
Сосрыкъуэ мэуэ къажыре!э:
«Япэр ару, зек!уэл! лищэм
Я гъуэмымлэр щаухам,
А шууишэр мазищ нейк!э
Сэ си шхынк!э с!ыгъыжынщ:
Ет!уанэу, си жыр щыфэм,
Къезэгъыфу иудзэ!уну
Иашэ мы щыим тевгъуэтэнкъым;
Абы нэмыш!-фыз лъэшыджэр
Хэжеямэ, и сабийр

СыкъимыщIэу къисхынщ ныбэм»
Батэрэзми къажыреIэ:
«Дунейм дыгъэ темытыжу,
Жылэу щыIэр кIыфIу къанэм,
Махуибл енкIэ цыхухэм папшIэ
Щылъэр нурु згъэблэфынищ».
«Сэри уафэм хуэмыIыгъыижу
Дыгъэр щылъэм къехуэх хъумэ,
Ар схъумэныр сэ слъекIынщ, —
ЗысIэтынци щым къэмису,
Дыгъэр пщыпщIу къэспхъэтэнщ,
Ар мыщащэу, зэрышту
Нартхэм ди щым къэсхъэсынщ», —
КъажыреIэ нарт лыхъужхэм
Къанжэ и къуэ Щэуейм —
Нэрыбгейм и къуэ закъуэм.
Ахэр псори щызыхихым,
Іашэмэзым нартхэр егъэшесыр,
Загъепсауэ псори ирешажьэ;
Лажъэр псоми зэдалажъэш,
Фэбжь къалъисми зэдахъынищ.

* * *

Куэд дэкIами, машIэ, кIуами,—
Щы хъуреишхуэм нэхъ зышиIэту
Щыку дыдэм нартхэр зэдытехъаш.
Абы Iуашхъэшхуэ ялъагъу тетщ,
Ипиши ишхъэри щызэлъыIэсу
Бжей жыг къуацэшхуэ
А Iуашхъэм тетщ.
Ар жыг пкы задэш,
Лъэдийуэ иIэр иккукIэ бэташ,
Къулаш пшыкIутIыр
КъекIуэкI къудейщ.
Бэдынокъуэр, арти,
Жыгым бгъедохъэ,
Къуадамэ ишхъэр
ЗыIэщIеубыдэ,
Йодэмэпкъяуэри
Къытыреуд,

Иуда щыкIэу
Жыгыр ку нэцIш.
ЗэшIыгъуу нартхэр
Жыгыкум йохъэр,
Зэрыхъу ахэр
Щы къатым йох,
ЕхыпIэу иIэр
Зы лъагъуэ гъуэгуш,
Уи гур игъаплъэу
Зы нэху щымыIэ,
УриIэбэну зы щхий имыт,
Узытетынури зы лъагъуэ закъэш,
УблэбэкъукIмэ, щыхугъуэш.
Гъуэгуванэ кIыфIыр
Махуйбл гъуэгуванэт,
Батэрэзи и бгъэр зэгуепхъу,
И гур къырепхъуэт,
Лъагэу Iэтауэ
Нартхэм яхуегъаблэ;
Махуйбл гъуэгуванэри
КъызэрэнэкI.
КIыфIыр якIуа нэужькIи,
Гъуэмымлэншэ гъуэгум нокIус,
Сосрыкъуэ и гъэтIылтыгъэхэр
Нарт шухэм къахуэзэкъуех,
Я шхынми нартхэр щымыIэу,
Мазищ гъуэгуванэр зэдакIу.
ЯкIуа гъуэгуванэм и щхъэжу
Благъуэм и унэм йокIуалIэ.
Нарт лIыхъужъхэр абы щынэсым,
Жэшибл-махуйблкIэ жеину
Благъуэжъыр гъуэлъа къудейт,
Сосрыкъуэ куэдрэ щымыту,
Благъуэ унэм щIолъадэ,
Ахуэмымдэр псынщIэу къищIех,
Бжъамийри къышIепхъуэтых...

* * *

Күэд къакIуа, машIэ къакIуа, —
Нартхэр жэшибл-махуйблкIэ къэкIуат...
ТемыпыIэу жъапщэм зыкъеIэт,
Тенджызхэр къоукъубий,
Дунеишхуэр ину мэзджыздж,

Джэрэзу бгыхэр мэлъалъэ,
Нэплъэгъуэ зым имыгэжу
Щылъэр абэрагъуэ гуэрим еудэ.
Ахумыдэр арыххэу мэгийй:
«Ай, маржэ, фымыбэлэрыгъ!
Ар благъуэр къежьауэ араш!»
Ар нартхэм къышызыахым.
Щэхыу Сосрыкъуэ жыр быдалгээ зыкъещ.
Нартхэм зэцгэйгуу
Абы зырагъапшкгуэ.
Накгуэпакгуэ благъуэр абы къос,
Маскээр хихыу а быдалгээм къоуэ,
И фэр пыхъэ, пыкгуу
Благъуэм зеукгыж,
Жыр быдалгээ щытри
Щытхи зэрышытиш.
Благъуэр губжыпауэ
Мэуэ мыр къыжеэ:
«Ег, ар хъуакъым, бетэмал,
Зы къу гуэр птетатэм,
Усгэтынти лъагэу
Сабэ уизгъэхэнт,
Е мы си нэ закъуэр
Зыдэплъын уилатэм,
Ущыта хуэмидэу
Жыгыб ухэсгээнт!»
Нартхэм ар щызыахым,
Бэдынокъуэ жеэ:
«Сосрыкъуэ, хуэцгээ
Абы нэ дэплъыпгээ!»
Упгэрапгуэ и нэр
Благъуэр бгъэдокгуатэ,
Къоокгуэтыж аргуэруи
Къолгэцгэауэ хуишгэу,
Уэгъуэ закъуэм жыр быдалгэр
Зэуэ егъэщахэ,
Къахепхъуэт Ахумыди
Благъуэр пшэм хохьэж.
Нартхэр сын гъэжкауэ
Зэхэтцгэ таучылыншэу.
Ауэ Ашэмэзым
Шабзэр къызгүедзэ,
Зэуэр имылъагъуу
Бгъуэ нызэгэлъоуэ.

Уафэ утхъуа лъашІэхэр
Шабзэшэхэм пхаупшІэ.
Абы хэту уафэм фыцІагъитІ
Къехыу нартхэм къалъэгъуаш.
Асыхъэтым Щэуей алұым
Тесу псынщІэу уэгум йохъэ,
Щхъэзэрыхъу къех фыцІитІым
Я зыр пшэхум къышеубыд,
Ар Ахумыдэт — шыплІэм дэсу,
Къехъэсыйкыр щІым зэщІыгъуу;
Благъуэр бгъуитІу зэгуеуд.
Мис апхуэдэу Ашэмэзым
И бжьамийри къегъуэтыж,
Нарт Ахумыдэри къехыыж,
Нарт жылагъуэр зэхуэсауэ
Санэхуафэм хъуэху щАлэт,
Щытхъу лейкІэ Ашэмэзым зыкъыхуегъазэ,
ЗекІуэлІыбжъэр абы къырет,
Нарт шауэ нэсүи къельтытэ.
Езы Ашэмэзыр Ашэ и щАлэт,
Ар щАлэ ест,
Ар щАлэ псыгъуэт,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшиналъэт;
Нарт хахуэш, зыкъызэфІелъхъэ,
Гум хыхъэ пшинэр зэфІешІэ,
ГъашІэ пшиналъэкІэ
Дунейр егъафІэ,
Фыгъуэуэ-щыІэхэр
Ар зи Іэужыш
Бгыжъэхэр, тафэхэр
Егъэгъэгъэжыр,
ЖэшІа тенджызхэр
Псыбэ ешІыжыр,
Жыг гъун хуекІуахэри
Абы къегъэтІэпІыр.
Ар щАлэ есщ,
Ар щАлэ псыгъуэш,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшиналъэш,
И лъэр щыувым
ПсәшІэ хелъхъэжыр.

503. ИАШЭРЭ ЛЬЭБЫЦЭЖЬЕЙРЭ

(Къэбэрдэй текст)

Нартхэм яшыщу Имыс, Нэсрэн жъакІэ, Иашэ сымэ зэшхэт. Сэтэней абы янысэт. Ар зэи лъхутэкъым, бын иІэтэкъым. Бын папщикІэу Сосрыкъуэр абы ипІат, армыхъумэ ар зэшищым къыдалъхуа я къуэштэкъым.

ИашэкІэ зэджэр нэхъ лъышхьэт, нэхъ бланэт. Нарт Лъэбыцэжьеири лы бланэ гуэрү, шыбзи и куэду тенджыз тІуашІэм зы быдапІэ гуэрүм щыпсэурт. Лъэбыцэжьеи и фызыр Іэзэт, еzym уІэгъе къытехуэмэ, ауэ Іэ дилъэмэ хъужырт. Лъэбыцэжьеи и шыбзыр зыгъэхъур хакІуэт ИашэкІэ зэджэм Лъэбыцэжьеир иукІыу и шыбзи къихуну мурад ишІати Лъэбыцэжьеийигъэзагъэртэкъым. Лъэбыцэжьеирэ Иашэрэ зэІушІэхэри зэзэуаш. Лъэбыцэжьеир къытекІуэри Иашэр къиукІаш:

Иашэм и шыр шым ялейуэ бланэт, псырэ тенджызрэ папщикІэкІэ къызэтэувиІэртэкъым, лъатэурэ зэпырылъетыкІырт. Иашэм ишри и Іещэри и фызым Іерыхъэжахэш.

Сосрыкъуэ, Имыс Нэсрэн-жъакІэ сымэ я къуэшыр къэзыукІар яукІыжыну кІэлъыкІуахэш, арсхъекІэ зыукІар къахуэгъэтакъым.

Иашэм зы къуэ зактьуэ Иашэмэз и цІэу иІэт, и адэр къэзыукІар ишІэртэкъым, къыхуэгъэтэйтэкъым. Ар зэуэрүм къуийж цЫкІум и деж кІэн джэгу кІуаш.

Къуийж цЫкІум абы и кІэн уанэр фІихъэхуаш. Иашэмэз: «кІэн уанэр къызэтых», — жиІэу щыхъа щхъекІэ къыритыхын идакъым. Щимыдэм Иашэмэз еІэри къуийж цЫкІур мылым тыридзащ, и щхъэфэ къуйими лъыр къырихуаш.

— А зи лъэпкъым зы къышІэмьныжын, сэ сумыукиу уи адэр зыукІар къызжепІэтэмэ, кІэн бжъематэм уаниши тельу уэстынт, — жиІаш Иашэмэз.

— Уи адэр зыукІар уи анэм къыбжиІэнщ, ныбэ уз бзаджэ зыльэгъэІэси кІуэж, — къыжриІаш.

Иашэмэз къекІуэжащ унэм, и анэм деж.

— Си анэ, сехь мыгъуэр ныбэ уз бзаджэм.

— А зи лажэ кІуэдын, сыйт мыгъуэр къыпНухуа?

— Уэ си анэ, хъэ мэрамысэ пштыр къытельхъэ.

ПсынщикІэу, хъэ мэрамысэр тепщечым ильу къыхуэхъыр.

— Ди анэ, сыхъэным ильу къуумыштэ, уи Іэгум ильу къызэт — жиІаш. Мэрамысэ пштырыр и анэм и Іэгум ильу

къышибгъэдихъэм Іащэмэзыр епхъуэри и анэм и Іэгур зэтриудаш.

— Уэ сес, зи лъепкъ кІуэдын! — жиІэри гузавэу кІияш и анэр.

— Си анэ, ди адэр зыукIар къызжыІэ, — жиІаш Іащэмэз.

— Уэ сес, ныбэузым ихын, ар уэ къыбжезыІам, уэ пишІэм нахъыбэ имышІэжащэрт!

— Сэ си гущІэр къырессыкIыр, си адэр зыукIар къызжыІэ?

— Уи адэр зыукIар нартхэ я Лъэбыцэжьеиш — жиІаш.

— Си адэм и Іещэхэр дэнэ щыІэ?

— Пхъэ пхъуантэм дэлъщ, зэтепхмэ мафІэу къэлы-
дынци зэрэжылэу зэхыхьами яхуэгъэункIыфІынукъым —
жиІаш и анэм.

— Си адэм и шыр дэнэ щыІэ?

— Уи адэм ишыр шы щхъуантІэ кІещшц, жым хуаль-
хуаш, пшэм щызокIуэр, узэрышесу пшэхум ухихъэнци
уиукIынш, щIунэм щIешт, абырэ мывэ ІугъэукIурияуэ —
жиІаш и анэм.

Іащэмэзым и адэм и пхъэ пхъуантэр зэтриудаш, ма-
фІэу къышилыдым — «пу» — жиІэу еубжыытхри игъэун-
кIыфІыжащ. ЩIунэм кІуэри бжэм Іуль абырэ мывэр
елъэпауэри Іуидзаш. И адэм и алъпыжь шы щхъуантІэ
кІещшц икІэпкъым дэлъу, зы зей дэмэкъуэри ІэкІэ
и Іыгъэу алъпыжым шэсаш. Уафэм щигъэджэгуаш,
зей дэмэкъуири тырикъуташ, и нэжгъым итIыхъии щИ-
дзаш, итIанэ жыриІаш: «Си адэм и лъыр дымышІэжу
хъунукъум» — жиІэри.

Альпыжым жэуап къыриташ:

— АркъызжепІэртэкъэ, уашхъуэ си къан, уэ лы
ухъумэ, сэ шы сымхуэхъункIэ — жиІэри. ТхъерыІуекІэ
зэрэгъэбыдэхэри ежкахэш. Сосрыкъуэ сымэ якІэлъы-
кIуаш. Ахэр зыхэс мэзым нэсри «ПщафІэу сыйзыхэвгъэ-
хъэ» — жиІэри ялъеІуаш. Жэц щыхъум «Шыхэпиц хэт
кІуэн» — жиІэри Имыс щIупшIаш езыр нэхъыжти. Іащэмэз
«Сэ сымкIуэнци хэзгъэпшынш» — жиІэри нэху щыху
и нэбдзыпэр зэтримылъхъэу а жэшым хигъэпищащ шыхэр.

ЕтIуанэ жэшым Имыс щIупшIаш: «Хэт ныжэбэ шы-
хэпш кІуэнур?» жиІэри.

Іащэмэз: «Сэ хэзгъэпшынш» — жиІэри хигъэпищащ.

Ешанэ жэш гуэрэми «хэт ныжэбэ шыр хэзыгъэпицы-

нэр?» — жиІэри щІэупшІаш. Аргуэру Іашэмэз кІуэри хигъэпщащ.

ЕплІанэ махуэм Сосрыкуэ и «Тхъуэжьеим» жыриІаш. «Мы щІалэ шхъэштыхъум ныжэбэ зыфІэгъэкІуэд. Сэ пщэдэй шхуэ нэсхынчи синэкІуэнщ, узмыгъуэтыхмэ, сэ абы сыхурикунщ» — жиІэри.

Жэшыгым «Тхъуэжьеим» шым хэкІыну хуежьяш. Іашэмэзыр бэлэрыгъа и гугъэу, арщхъэкІэ шым химыгъэкІыу къыхихуэжащ. ЕтІуанэу къыхихуэжащ. Ешанэрэйуэ хэкІыну щыхуэжьем, абы шхуэ пщІэхимыльхъэу шэсри, шыр ешыху адэ-мыдэкІэ иригъялъэурэ игъэдже-гуаш, иужым и куэнкъитым шыр дикъузэри абы и дзажэналъищыр хикъутыхъаш, шыми хиутыпшхъэжащ.

Сосрыкъуэ шхуэр ихьу шым языкІуэм и «Тхъуэжьеим» къыригъагъуу шыкум хэту ІущІаш.

«Тхъуэжьеим»: емынэм ихын Сосрыкъуэжь, себгъэу-кІаш. СыхэкІри хъуакъым. СыхэкІри хъуакъым, ешанзу си щыбым къэшэсри уафэм сидаекІуейми щылъэм сиқыепкІыхыжми мыхъуу, къару къысчуэмийнэжыху, сиқырихуэкІаш. ИкІэм икІэжым и куэнкъитым сидаикъузэри си дзажэ налтишыр хикъутыхъауз, емынэр си унэм къибгъахъауз, сибгъэунехъуауз си щытищ» — жиІаш.

— АтІэ, абы дыпэлъэшынукъым, — жиІэри зиущэхужаш. ЕплІанэ жэшым Іашэмэзым шыр зы тІуашцэ гуэрим къыдинащ, еzym а махуилым и кІуэцІкІэ Лъэбъицэжьеим и шыбзыр зыдэшциэр зэригъэшшати и шы шхъуантІэ кіэшциым шэсри кІуаш, къихуну. Шыбзыр къырихужьаш арщхъэкІэ иужым мый хуэдэу егупсы-сащ: «Сэ сиыхуэйр мы къесхужья шыхэркъым, и шхъэр арш, хакІуэр сиыгъэкІуэжмэ, ситикІэ сиқыишцэн, дэнэ сиқышигъуэтыхн?» — жиІэри иутыпшыжащ.

— Алыхь-алыхь, си шыр зыхур хэг? — жиІэри хъэжъяхъэр къыІурихыу Лъэбъицэжьеим къесаш. Махуэм жэш пщІодэ зээзуащ. Тіум язи темыкІуэу жэш хъури Лъэбъицэжьеим унэмкІэ кІуэжащ, щІалэр и зэуапІэм къыІунащ. Лъэбъицэжьеим и фызым абы и уІэгъэхэм Іэ дильэри уІэгъэ псори сапсауэхъужахащ.

ЕтІуанэ махуэми жэш пщІондэ зээзуаахэш, ешанэ махуэми жэш хъуху зэзауэхэри Іашэмэз и шэр иухаш.

— Си шэр сиухаши, шэ къысчуэхь, — жиІэри елъэ-Іуаш.

— Хъунщ, къыпхуэсхынщ, — жиІэри къигъэгугъаш.

ЕплІанэ махуэм шэ къыхуихьри къэкІуэжащ Лъэбъ-

цэжьеир. Абы Іашэмэзым къыхуихъа шэхэр гъущі цынэхэу еzym и шыхэр жыр заштэхэу къихъаш.

Лъэбыцэжьеи күүжырти, и уїэгъехэр игъэхъужауэ къэккүүжырт. Іашэмэзыр уїэгъэм игъеундэрэшхъуаш, ар лъэримыхъ зерыхъуар Лъэбыцэжьеим къишіэри бгъэдыхъаш.

— Фи лъэпкъ дунейм тету, фэ сэ сывгъэпсэунукъым, си мэлыхъуэхъэм уезгъэшхынщ — жиіэри, и шым къитрилъхъэри унэм къихъаш.

Лъэбыцэжьеим и фызым — махуиплі лъандэрэ узэззуар мы щІалэ цынэр ара? — жиіэри игъещэгъуаш.

— «Араш, абыхэм я псэущхъэм сагъэпсэуакъым, я хъэдащхъэм сагъэпсэуркъым, си хъэм езгъэціхыну къэсхъаш» — жиІаш.

Лъэбыцэжьеи и фызым идакъым, щІалэ къабзэ бланэр хъэм иригъэшхыну. Яхъри бо шхалъэм дагъеукиурияш, щІалэм и уїэгъехеми Іэ дилъэри бом къышіэкійжаш.

Жэшым гъуэлъыжа и ужь, Лъэбыцэжьеим щІалэр къэхъужауэ, Лъэбыцэжьеир иукіхыну къэккүарэ бжэІупэм хъэшбакъым тету пшіхъэпіэ ильэгъуаш. Ар пшіхъапіэм къыдэушри, фызым еджащ: «Тэдж, щІалэр къэхъужаш, хъэшбакъми къесаш, сиукіхыну» — жиіэри.

Фызым — «Дауэ щІалэ ліар къызэрэхъужыр?» — жиіэри абы нэхъ жэуап иритакъым, жеижахэш.

Аргуэрү Лъэбыцэжьеим пшіхъэпіэ ильэгъуаш: щІалэр унэм къышіхъарэ и щхъэр фіихыну и джатэр къышхъэшигъэу. Къэушри фызым еджащ:

— Тэдж, щІэхыу махъшэр къышіэши ди ахъшэхэр тельхъэ, щІалэр къэсыжаш, мы щІыпіэр ди щІыпіэжкъым, дыщыпсэу хъужынукъым, — жиіэри.

— АтІэ, мыхъужыр къышыхъуакіэ наккүэ, сыйт тшіэн, — жиіэри фызыр къэтэджащ махъшэр къышішиныу.

ЩІалэр унэм къышіхъауэ уэнжекъ къуагъым къуэтт. Фызыр пшіэм къызэриккүу щІалэр еуэри Лъэбыцэжьеим и щхъэр фіигъэхуаш. Лъэбыцэжьеи и фызыр фыз щІалэт, къабзэти Іашэмэз ар еzym фызу къигъэнаш. Махъшэр къышІашри, ахъшэу яІэхэри, хъарзынэу яІэхэри къитралхъаш, езыхэри шыхэм къешсехэри къежъэжаш. Мыдэ хэшІапіэм къигъэнахэм я деж къэккүажаэш, Лъэбыцэжьеи и мылъкухэри и шыбзхэри, и фызири къызэшІильэшІэжри.

504. 1АШЭМЭЗ И БЖЬАМИЙР КЪЫЗЭРИГҮҮСТЫЖАР
(Къэбэрдей текст)

АхумыдэкІэ зэджэр, жаІэ,
Нартхэм я тхъэIуудт;
Бырынбыхур зи джанэт,
Данэр зи фэйлъхъэгъуэт,
Дыжыныгъуэр зи хэдыкІынт,
«ТхъэIууд», — жаІэмэ,
Ахумыдэ и цІэр къыпашэт,
Чэшчайхэр нартхэм къыхузэблахырт,
Хэдэ ящIами хахыр Ахумыдэт;
Ауэрэ Ахумыдэм и ныбжь нэсаци
Нысэ зыщIынур къыхузэпошэ;
Щауэхэр ныхузэблокI,
ИкІэ къихуэр нарт лIыхъущ,
Вы ехъуахэр зи зекIуэ пашIэш,
IэшIэвьицIэри пишерыхь зыщIыфхэш.
Ауэ и адэм сый имышIами
И гугъэм гъащIэр хуэмизэ,—
ЗэблэкIыу щауэр и пишIантIэ пэкIуми
Ахумыдэм игу екIу хэмыйт,
Хэт къылъыхъуами
Дзыбэу къымщIокI,
ИкIагъэ къалъыкъуэкIауи мэкIуэж.
ПлъакIуэ зыщI щауэхэр
Ахумыдэм, жаІэ, кIашхэ къыхуохъу,
Псэлъыхъуи къыхуэмыйкIуэжу
Тэхъуанэм Ахумыдэр щIесщ,
Арати, жеІэ, зэгуэрым
ЛIы фIыцIэ ябгэр Ахумыдэм къыхуокIуэ,
Псэлъыхъу зекIуэкIэт —
Нарт лIыхъым иргъэблагъэ.
ЩIалэ фIыцIэу къахуеблэгъами
Ахумыдэр, арти, Iуагъаплъэ,
Ахумыдэр зэплъя щауэбэм
Я нэхъ дзыбэу ари къымщIокI,
ИкIагъэм иужыгуаүэ
Ахумыдэм ари ебгынэ.
ЩIымыхъужым а щIалэ фIыцIэр
Ахумыдэм зыкIэ къольэIу:
— Iуэху сащIым сэ Iуэху сщаgъуэт,
Iуэху сщIами Iуэху Ѣзызогъуэт,
Уафэми имыт,

Щылъэм тети зымыдэ,
Зи адэм игу зыгъэныкъуэ,
Нарт Бэдынокъуэ Йумпэм зыша!
Щалэу щылъэм сыранэхъ лейт,
Дзы симыэр дзы къысхаэпшаш.
Щауэ икэу сыкъэплъитащ.
Ауэ дзыки сыгубгъэнмышиц,
Е зышами сэ щэзгъэкИуакъым,
КъикИуэтай си зекИуэгъуакъым,
Лъепкъ къупщикъэншэу сышужьеижкъым,
Си гукъеки згъэпшкИуу къэсакъым
Къупщикъэ мыгъуи си пэнцэшэгъукъым.
Нарт Бэдынокъуэ Йумпэм зыша!
Птеплъэр фэкИэ къупщикъэгъу уощыф;
ФэрышагъкИэ бжесIэу аракъым —
Къызэгуэпхъуи мы си гум къиплъэ,
Си гухэлъыр уэркИэ изыгъуеш;
Уи Йуплъэгъуэр махуэм согъэхъу,
Жэш хъуамэ си нэгу ущэтиш.
ЩхъухьпсыхъкИэ сыкъыпхуэкИуакъым,
Сыеинуи зэ сигу техуакъым,
КъызэмыхъулIэми сыхуэдзыхакъым,
Хамэ щылъэм щыхутыкъуами сащыщкъым.
Си гур къабзэу,
Си бзэм жиэр Иэфиу,
Си фИлъагъуныгъэм
Уи пащхъэм сыкъырихъат;
Уигу сирахъамэ сэркИэ насыпт.
Лъагъуныгъэр къахъэхуркъым,
Къохъуэпсари псэукИуэдкъым,
ЯгъэкИынкъым цыхум селъити
Зэ мы си щхъэм къысхаэпшэш.
Щхъэ еплъиныр Ахумыдэ
 фIэигъуэджакъым,
Къепсэлъыхъури игъэшIэхъуакъым,
Абы и щхъэм ар хуопэшэш,
Зэцымыщхъууи ар еутIыпшыж,
Жагъуэмышшуи а щалэ фIыцIэр
И алъп кIэшIым зыредз, йожъэж.
Тэхъуэнбжэм ЙуокIыж Ахумыди
Дапхъэ лъахъшэм зышыргъэшI,
И куэшIими амыш щелъагъу,
ИгъэшIагъуэу ар къеубыд,
Пхъуантэ быдэм ар дегъэтIысхъэ,

И щхъэр быдэу егъэбыдэж.
Жэш-махуэу җуэд кIуа, машIэ кIуа,
Ахумыдэр и пхъуантэм зэгуэрым доплъэ,
Зытеплъэр амыщ цыкIужкъым,
КъезэбэкIыу пхъуантэм амыщми
Тымыщ хъужауэ зыщегъэзыж,
Зигъэзэну хузэфIэмыхIыжу
Ар а пхъуантэм дэулъиихъат.
Амыщыр пхъуантэм къыдехри
И псэр Ахумыдэ егъэн,
Нэрмыльагъуу ар зэхеупIэ,
ИупIари жъэгум щыпелъэ;
Лъыуэ амыщым къышIэкIа псори
Жэз таскIэ нызэхуехъэс,
Сэрэбэгъуэ абы хекIутэ,
Нарт Iещхэр абы иргээпскI,
Iещ жылакIэр абы иробагъуэ,
Иджы либгъум Iещыр хузэшIэмыхIуэ,
КъуакIи, тафи абы яуфэгъу.
Бгъуэ ишIауэ жъэгум пыль амыщылыр
Ахумыдэм къыпэрехыж.
Нарт жылагъуэм ар яхихъэну
Ахумыдэм муради ешI;
Щалэ Iушу ар зи лыр къэзыщIэм
Хуэпсэгъуну и адэм къыжыреIэ.
И адэжыр лым еплья щхъэкIэ
Лыр зи лылъэпкъыр сыйти къыхуэшIакъым;
Сэ къысхуэмыхIами
Нартхэм къашIэфынкъэ.
КъэшIэрэйщ Сосрыкъуэ,
Бэдынокъуэ Iущщ,
Хъымыщ и къуэ Батэрэз
КъимыщIэн щыIэн.
Е Къанжокъуэ Щэуейм
Ар зи къыщыхъункъым,
Iашэмэзу щIалэр?
Абы зикI пэтынкъым!
Арти Ахумыдэм и адэу
Емыээгъыр хохъэ,
Нартхэм хъыбар яргъащIэ.
Куэд мышIэу нысэ зыщIынухэр
Ахумыдэм къыхузэпощэ,
Щауэхэр ныхузэблокI,
ЯкIэ къихуэр нарт лIыхъущ,

Вы ехъуар зи зекIуэ пашIещ,
IэшIэвышIэр пшерыхъ зыщIыфхэш,
Шыфэ-Лыфэр зи набдзэш,
Дээ пакIэм япэувыфхэш.
Арати, мис, Бэдынокъуи
Ахумыдэм ныжъехоплъыкъуэ;
Сосрыкъуэм нэхъуей текIауэ
И IущагъкIэ зыщымысхыж,
Жырыбгъэу Батэрэз щауэр
КъэрраШIэм темысыжыф,
Аүэ зымы лыр зи лы лъепкъыр
КъищIэнкIэ зым игу хуэмымыкIуэ.
Ауэрэ зекIуэлI лыхъужъхэм
Гупсысэным я гур тозашэ,
Нызэрошажъэ,
Губжыи къяIэт,
Ят жэуапыр Iуэхум хуэмымэу
ЗыкъяIэтри зэбгырокIыж.
Арати зэманыр макIуэ,
Ахумыди и ныбжь хокIуатэ;
Тэхъуанэм ар нышIэзашэу,
Шылэ данэр зэуэ зэхищэу
Зыдэшысым шу гуэр къельагъу:
Вагъуэ ижщи нэр темыныIэ,
КъэIэгъуэм, пщIэгъуалэ шут,
Шы щхъэ гъур псыгъуэш,
Лы къуэгъу, лы есщ,
ХъумпIэцIэджыбгш,
Бгыр зыпэкIуатэш.
Ар нархэ я Iашэмээш,
Лы зигу мызагъеэш,
Щы гъунапкъэ жыжъэм къышекIухь,
Лъэр зыдихь шIыналъэр щIэрэшIэжу
Ар жылагъуэ Iэджэми щохъуахъуэ,
Щым и хъугъуэфIыгъуэр къидэтэджу
Тхъэгъэлэдж бжьамийкIэ дэни Ѣоджэ.
А джэ макъ дахащэр зыдышыIум
Iуашхъэу гъашIэм дэни зыщеIэт,
Тафэм щхъуэкIэплъыкIэр къышопищIыищI,
Щы игъущIыкIахэр мэщIытэж,
Псы ижэшIыкIахэри къоуж
Жылэу шIым техуахэри къобэт,
Тенджыз еухахэр къуюкъубей, —
Хъуреягъыр зэуэ къызэшоу,

Уаэм игъэштахэри къовыж,
Жыгхэр Іэуэлъауэу къотІэпІыж,
Бжыгъэ куэд псэущъэхэм заужь,
Къум жъеражъэм дыгъэри щомахэ,
Іашэмэзу щІалэри мэхъуахъуэ,
И псалъэ хущъуэми зеІэт.

Іашэмэз, жаІэ, и бжьамийр Тхэгъэлэдж бжьамийт, ялейт: бжьамийм и кІапитІым языр кІэхут, абы къыпэштыр вынду фІыцІэт. Бжьамийм и кІапэхум уепщамэ, абы и макъым дуней щІылъэр фІыгъуэу хигъэбэтырт. Ауэ адрей кІапэ фІыцІэм уепщамэ, абы къикІ макъым щІым фІыгъуэу тельыр тыригъэбэхыкІырт. Иджы Іашэмэзыр Ахумыдэм щыхуэкІуэм, бжьамийм и кІэхумкІэ елщэу къышІедзэ:

Удзхэр гъэгъаши
Мэ ІэфІ ягуэшыр,
Ашэмэз щІалэми
ЕІэт пшыналъэр,
И лъэр щыувым
ПсэшІэ щыхельхъэ.
ЩІым пэрыхъету
ФІыгъуэр щеІэтыр.

Дунейр щхъуэкІэплъыкІэм зэшІиштауэ, Іашэмэз Ахумыдэм и пшІантІэ щопсых. Зыхуихынур имышІэу, щІалэ хъэлэмэтыр Ахумыдэ ирегъэблагъэ. Ауэ Ахумыдэм игъэгъуа лыр зи лыр Іашэмэз къыхуэшІакъым, абыкІи ар Ахумыдэ къегъэикІэ, къыщыдэкІыжми мыр къыжыреІэ:

— Уи щІопщыкъум
Дыщэпс ишІакъым,
Уи пшІэгъуалэр
Цыпэху лъэшІакъым.
Уи джэрышІэм
МышІэ хэсыжкъым,
Уанэгу щхъэнтэм
Къауцкъым илъыр, —
КъыжыреІэри къидегъэкІыж.
Ахумыдэ и псалъэхэр
Іашэмэзым щхъэже къышохъу,
ЩІалэ пхъашэр зэуэ къолыб,

Зэгуэпауи къышолъетыж,
Тхъэгъэлэдж бжьамийри къышогъупщик
И пиштэгъуалэ кшэцими мэшсэж,
Жагъэ ин зэпыткшэ ар мэкиуэж.

Ахумыдэ бжьамийр къещтэри Йашэмэзым къыкшэлъы-
щюж, ауэ Йашэмэз щиэжкъым — пшэху Йэтэ хуэдэ
уэгум ихъэжакшэш.

Абы хэту Ахумыдэм аргуэрү
Уэгум иту зы шу къельагъу,
Къэгъэтуэм — ар шыгъуэ шут,
Къэсынэм — япэрэй щшалэжкъирт.
Ар езыр щшалэ фыцшабзэш,
Мыщэ иштэцш,
Пщацэ емынэш,
Нэжъгъуштидафэш,
Мылыф пащитш,
Ятшэм щымыш,
Дыши хэмэиль,
Уеплъипэу щытмэ,
Ахумыдэр зэплъя щшалэжкъырш.

А щшалэжкъир, жаиэ, щшалэу къэкиуами езыр благъуэт.
Ар нартхэм куэдрэ къатеуат, аршхэкиэ къапэмымльэшши
куэдрэ киуэжат. Ар куэдрэ зэшар Йашэмэз и Тхъэгъэлэдж
бжьамийт. А бжьамийр нартхэм яиэштихыу, щиыр гъа-
щшэншэ иштиным хущиэкъурт. Абыиэ нартхэм я къарур
тиасхэ иштиу къатекиуэным пылт.

Иджы, Йашэмэз бжьамийр къызэрыщи гъупщик, а bla-
гъуэр къос. Ахумыдэ ишти бжьамийр йаштихъуэтри
пшэхум хохъэж. Ахумыдэ «Маржэ, нартхэр фыкъизэ-
хуэс!» — жиэу джа щхэкиэ зыри игъуэтакъым. Щимы-
хъужым и адэжкым и алъпым зыридзри Ахумыдэр bla-
гъуэм киэлъиши эпхъуаш.

Щшалэжкъир зыхуейр арати
Ахумыдэр зыльэштигъыхэ,
Пшэм зэрыхыхъэу зызэрэдз, зозауэ,
Ауэ Ахумыдэр йашэншэт,
Шы зытесри благъуэм къеукш.
Киэрахъуэу къехуэх Ахумыдэр
Благъуэм епхъуатэри йожъэж.
Дунейр йыхьишу нызэгуигъэзу

ШІалэжым джатэр егъабзэ,
Зеіэт,
Зепхъуатэ,
ЗегъэкІерахъуэ,
Унэхъуугъуэт: бжьамийм икI фIыцIэр
ШІалэжым и Іум хугъазэ,
ЗэрыльэкІи пшиналъэм йоуэ;
Уафи, щIылъи уэгъум зэшIещтэ,
ТемыпыIэу псори елыгъуэ,
Лэгъупыкъу хуэдэ маскIэ лъэужыхэр
Уафэ бгъуэшIым ѢырельэшIехыр,
Алъп шыгъуэ кIэшIри пшэм хобзэхэж.

* * *

Куэд дэкIа, машIэ дэкIа,
Ахумыдэр арти бзэхаш,
Я бжьамиими нартхэр пыкIаш.
А гуаум хуаIэ гурыгъум
Нартыжыхэр иропIейтей;
Тэхъуанэм къизэрышIох,
Зэхохъери хасэр яублэ.
ЗэблэкIуу дунейр къакIухьми
Ахумыдэр къагъуэтину жаIэ,
ГүгъапIэу яIэ бжьамийри
ШIым тельмэ, къагъуэтыжынщ,
Пысэущхъэу зэтелIэ куэдми
Я гъашIэр иратыжынщ.
Сосрыкъуэ гъущI вакъи бashi къахуехыри
Нарт лъыхъужыхэм псоми ярет.
КIыфI зэхэтуи нартхэр къотэдж,
Зэнэджэжуи гъуэгу зэдитохъэ.
Iыхъиблу дунейр ягуэшри
Нарт зэшыжыхэр лъыхъуакIуэ йожъэ.

«Гъэм и кIэр зэхудипIалъэш,
Зи лъэ псэууэ къанэр
Нарт Iуашхъэ декIуэлIэжынщ», —

ЖаIэри нартхэр ежъаш...
Куэд дэкIа, машIэ дэкIа,
Нартхэм я гъущI вакъэр лэжъаш,
IэмышIэ из фIэкIа мыхъужу
ГъущI баш яIари яIэшIоухэ,

Зэхахауэ зыри щымыІэу,
ЗэІууауэ нархэр къокІуэлІэж...
Іашэмэзри гъуэгум тезэшац;
Щыгъа гъущІ вакъитІыр илэжьац
ІэмышІизщ гъущІ башым щыщ иІэжыр.
Къикіухам и бжыгъэр имыщІэжу
Іашэмэз ешхауэ къегъэзэж.
НэшІу Индыл Іуфэ къокІуэлІэж,
ЖэшІаш Индлышихуэр — псы итыжкъым.
Шы къэкІыгъэ псори исыжац,
Езы шы щхъэфэплъыр мэжъэражъэ,
Жъапшэр зыльэІесхэри елыгъуэ,
Игъуэ нэмисауэ сытри ес,
Псым хэса бдэжьехэри зэтолІэ,
Ажалым и бзаджэм псори зэшІешэ,
Іашэмэzym ахэр къышилъагъум,
Зэреша гугъуеххэр щогъупщэж,
И бжьамиир и Іамэ игъэджэнут,
И уэрэдхэр щыльэм тельэлъэнут.
Шы къэплъар тІэкІу-тІэкІуу упшІыунт.
Жыг ныкъуэгъуу щытхэм заужыннт,
Псы ижэшІыкіахэр къиужыннт,
Гъужа щхъуакІэплъыкІэр гъэгъэжыннт.
Аүэ Іашэмэзыр бжьамииншэш,
КъэкІыгъэншэ щыльэр мэжъэражъэ,
Гужеңгъуэм нартыр ныхуоушэ.
ГуІэу Іашэмэzym уэрэд жеІэ,
ЗыхуэммышиІэжуй мэгупсысэ.
Уэгъум иса удзхэм ѹодэхашІэ,
Щым гуІэгъуэу телъым иrogухэ;
ХъэкІэкхъуэкІэ куэдхэр къызэхуос,
Бзу-псэущхъэ Іэджэм къалъетыхъ.
Мис тхъерыкъуэ цыкІухэр къыбгъэдэсш,
Аслъэн пщацэ инхэр къыщхъэштыш,
Мышэ абэрагъуэр къыжъэхоплъэ,
Къэплъэн фыщІэрэйри къыхуэсаш.

Псори зэрызохъэ,
Псори зэрызокъуэ,
Лъагэу къыру гупхэр
Щхъэшоуфэрэзэ,
Къазхэр, къыу щыфэхухэр
Фэхум къышопэкІухэ.
КъэкІуа псом я щхъэжу

ТхъэрыкъуитI бгъэдэсш;
Ахэр мэгузавэ.
Ахэр зэтогуIэ,
Зыми и бзэ мыIуу
ГуIэу къыбгъэдэтхэш.
Абы Iашэмэзыр
Щайплъым къышолъэт,
Къыбгъэдэт тхъэрыкъуэр
Маштэ, зыпыIуедз.
Iашэмэз и башыр
Щытэджам Iэпоху,
Ар тхъэрыкъуэм тохуэ,
Зытехуа и лъакъуэр зэпеуд.
— ЕI, сыт мыгъуэр си лажьэт,
Щхъэ сыбгъэгуIа,
СимыIа фэбжь гуауэ
Уэ щхъэ къыстебдза? —
ЖеIэ зы тхъэрыкъуэм.
Ар къыцызэхихым,
Адырейр къопсалъэ:
— Ар, хъэуэ, зи лажьэр
аракъым —
Ар къоуэну къоуакъым;
Ар емыш лъыхъуакIуэш,
ЩхъэкIуэ щыхъуа Iуэхум
Иригухэ щIалэш.
Нартхэм тхъэIухуду
ЯIащ пщащэ гуэр,
ШIыгум фIыгъуэр щыриIэту
Мыбы Иэт бжьамий гуэр.
ЕкIэ къещэу щыта щIалэм
Ахэр нартхэм яфIихъащ.
Ар зыхъар къалыхъуэу,
Нартхэр зекIуэ тетхэш.
Мыр эбы ящыщу
Зыми яхуэмыйдэш,
Дунейр угъурлагъкIэ
Лъыхъужь зыгъэнэхуш,
Гунсэхугъуэр псоми
Къахуэзыхъ щауэфIщ.
Мыр уэ умыцIыхумэ,
Iашэмэзу щIалэш;
Нартхэм я щIалэ есш,
Ар щIалэ псыгъуэш,

Я щІалэ псыгъуэш,
Хъуапсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшиналъэш,
И лъэр щыувым
ПсэшІэ щыхалъхъэ,
ПщІыхъагъ тельыджэхэр
ГъашІэм хэзылъхъэш.
Ар щІалэ есш,
Ар щІалэ псыгъуэш,
Хъуапсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшиналъэш;
ЗыкъызэфІилъхъэт,
Пшиныэр зэфІишІэрт,
ГъашІэ мэкъамэкІэ
Дунейр игъафІэт.
Фыгъуэуэ щыІэр
Ар зи Іэужът,
Бгыжхэр, тафэхэр
Арт шІэгъэгъэжыр,
ЖэшІа тенджызхэр
Арт из зышІыжыр,
Жыг гъун хуэкІуахэри
Арт зыгъэтІэпІыжыр,
ЗэшІэпшІыпшІэжу
Дуней щЫнальэм
И щхъуакІэплъыкІэхэр
Арт зи Іэужъыр.
Ар щІалэ есш,
Ар щІалэ псыгъуэш,
Хъуапсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшиналъэт.
Жей кум хэшІауэ,
Щымахуэр зыхъу
Щыта мыщэжхэр
Къызэшигъэурт,
Дыгъэ бзиибэхэр
Дэни къышепсу,
Дунейри бзыгъэмэ,
Арт зи Іэужъыр —
Ар Ашэ и къуэу
Іашэмэз щІалэш,
Ар щІалэ есш,
Хъуэпсэгъуэу щыІэр
Ар зи пшиналъэш.

Ауэ ар плъагъурэ
Гурыгъум ехыр,
Щхъэжэ гупсысэм
Иужьыгуаш...
Ар къызыыхэкири мыраш:
Куэд щауэ къещэу,
ИкИи къайбийуэ,
Къайзауэу щытым
Къапэмымльэщу,
Къашыхъэу нартхэм
Янаш бий гуэр.
Ар нартхэм куэдрэ
Къепхъуаш, къатеуаш,
Тасхъэр къищIэнни
Куэдым хеташ,
Фэ Iеджэ тельуи
Нарт Хэку иуаш.

Шымыхъужыхэм нарт тхъэIухудри Тхъэгъэлэдж бжья-
мийри а щалэжым ихьри ежъэжащ. Абы кIуапIэу иIэр
зыш:

Щы хъуреишхуэм
Нэхъ зыщиIэтым
Ику дыдэм иту
Iуашхъэшхуэ щыIэш,
Ипши ишхъэри щызэллыIесу
Бжей жыг къуацэшхуэ
А Iуашхъэм тетш.
Ар жыг пкы задэш,
Лъэдийуэ иIэр икъукIэ бэташ,
Къулаш пшыкIутIыр
КъекIуэкI къудейш.
А жыгым и кур
НэшIу ехыпIэш
И щхъэкIэу иIэр
Къудамэ тетырш,
Лъэщым, лы лъэкым
Ар къыхуточыр.
Жыгым уехами
КыфI защIэш гъуэгур,
Уи гур игъаплъэу
Зы нэху щымыIэ,
УриIэбэну зы шхий имыт,
Узытетынурни зы лъагъуэ закъуэш,

УблэбэкъукІмэ, щыхугъуещ,
Гъуэгуанэ кІыфІыр махуйбл гъуэгуанэш.
Ар къызэбиکІмэ, итІанэ
Мазищ гъуэгуанэр шхыныншеш,
Мазищ гъуэгуанэр пкІуфамэ,
Благъуэм и унэр уи Іэгъуещ.
А благъуэ дыдэрщ Ахумыдэр
Дунейм пэІэшІэ зышІар,
Щылъэм зэ къытемыхъэу,
Пыхъэу Ахумыдэр зыІыгъыр,
Щылъэм и гъащІэ бжьамийри
Арш щызыІыгъыр щы къатым.
Ауэ а унэм унэсми
Гуэхур абыкІэ ухакъым, —
КъимыщІэу благъуэм ІэшІэкІуу
Зы цыху и лъахэ къикІыфкъым.
Ауэ ар куэдрэ зоджадэр,
Дунейр ишх пэтми щыз хъуркъым;
Пэжу, къикІухърэ къекІуэлІэжамэ,
Жэшибл-махуйблкІэ жеин щІедзэжыр.
Жеин щышІидзэм ухуэзэм,
УхуэІэзэм благъуэ унэм ушІыхъэфыниш,
Щэху дыдэу уІэбэфынуум
Ахумыдэр а унэм къыщІэпхыфыниш,
Зэхимыхыуи бжьамийр къифІэпхыниш.
Ауэ благъуэм укъищІэу щитмэ,
Сыт быдапІи къельн щыІэнкъым,
Ауэ лІы къемыланджэу,
АкъылыфІэм мывэр егъэткІуф!

Фэрэзэу щита тхъэрыкъуитІыр
ФІэкІа жамыІэу зэуэ лъэтэжш.
Нэжэгүжэу Іашэмэз зеІэт,
ТемыпыІэу ар къожъэж,
Нарт жылагъуэм къыхуопІашІэ,
КъиншІа Іуэхум игу хегъахъуэ,
Гъэхъу-лъэущи нартхэм къахохъэж.
МыпыІэжуи ар Нарт Іуашхъэм макІуэ,
КІуэжыныгуу, Іашэмэз къыпэплъэу
Сосрыкъуэ сымэ абы тетт.
Іашэмэзыр абы ябгъэдохъэ,
Къихъа Іуэхуми ахэр щегъэгъуазэ;
Зырызыхъэу псоми ар йоупиІ,
ЯщІэн хуеймкІэ нартхэм йочэнджэш:

— КъесщIаш ди бжьамийри зыIэшIэлъыр.
КъесщIаш ди Ахумыдэр зыдэшыIэр,
ГуIэу щIыкъатиблым ар щаIыгъщ,
Гъэрү благъуэ унэш ар зыщIэссыр.
ПсынщIэу девмыгъажъэм хэкIуэтэнущ,
Щхъэж лъэкIынур
Иджыпсту къызжефIэ.

Жыр зэфIэту къотэдж Бэдынокъуэр
Къыбгъэдэт нартыжъхэм яжыреIэ:
— Мы щIы иным зы къу гуэр иIатэм,
КъесIэтынти щэ згъекIэрэхъуэнт!

Сосрыкъуэ мэуэ къажыреIэ:
— Япэр ару зекIуэлI шууицэм
Я тъуэмымлэр щаухам,
А шууицэр мазищ енкIэ
Сэ си шхынкIэ сIыгъыжынщ;
ЕтIуанэу, си жыр щIыфэм
Къезэгъыфу, иудзэIуну
Иэшэ мы щIым тевгъуэтэнкъым;
Абы нэмымI, фыз лъэшыджэр
Хэжеямэ и сабийр
СыкъимышIэу къисхынщ ныбэм.

Батэрэзми къажыреIэ:
— Дунейм дыгъэ темытыжу
Жылэу щIыIэр кIыфIу къанэм,
Махуйбл енкIэ цIыхухэм папцIэ
ЩIылъэр нуру згъэблэфынщ.

— Сэри уафэм хуэмIыгъыжу
Дыгъэр щIылъэм къехуэх хъумэ,
ЗысIэтынци щIым къэмымсү,
Дыгъэр пщIыпщIу къэспхъуэтэнщ,
Ар мыщащэу, зэрышту
Нартхэм ди щIым къэсхъэссынщ, —
КъажыреIэ нарт лъыхъужъхэм
Къанжэ и къуэ Щэуейм —
Нэрыбгеймэ и къуэ закъуэм.

Ахэр псори щызэхихым,
Iашэмэзым нартхэр егъэшэс,
Загъэпсауэ псори ирешажъэ;

Лажъэр псоми зэдалажъэш,
Фэбжь къалъысми зэдахъынщ.

* * *

Куэд дэклиами, маштэ клюами,
Шы хъуреишхуэм нэхъ зышилэту
Шыку дыдэм нартхэр зэдытехъащ.
Абы луэшхъэшхуэ ялъагъуу тетщ,
Бжей жыг къуацэшхуэ
А луашхъэм тетщ.
Ар жыг пкы задэш,
Лъэдийүэ илэр икъуклэ бэташ,
Къулаш пицыкнутыр
Къеклуэкл къудейщ.
Бэдынокъуэр, арти,
Жыгым бгъэдохъэ,
Къудамэ ищхъэр
Зылэшлеубыдэ,
Иодэмэпкъяуэри
Къытыреуд,
Иуда щыклэу
Жыгыр ку нэнцш.
Зэшыгъуу нартхэр
Жыгыкум йохъэ,
Зэрыхъу ахэр
Шы къатым йож,
Ехылэу илэр
Зы лъагъуэ гъуэгуш,
Уи гур игъапльэу
Зы нэху щымылэ,
Урилэбэну зы шхий имыт,
Узытетынури зы лъагъуэ закъуэш,
Ублэбэкъуклэ щыхугъуэш.
Гъуэгуанэ клыфыр
Махуил гъуэгуанэт,
Батэрэзым и бгъэр зэгуепхъу,
И гур къыреихъуэт,
Лъагэу лэтауэ
Махуил гъуэгуанэри
Нартхэм яхуегъаблэ,
Къызэрэнэкл.
Клыфыр яклюа нэужъки
Гъуэмылэншэ гъуэгум ноклус,

Сосрыкъуэ и гъэтIылъыгъехэр
Нарт шухэм къахузэкъуех,
Я шхынми нартхэр щымышIэу,
Мазищ гъуэгуанэр зэдакIу.
ЯкIуа гъуэгуанэм и щхъэжу
Благъуэм и унэм йокIуалIэ.
Нарт лIыхъужъхэр абы щынэсым,
Жэщибл-махуилкIэ жеину
Благъуэжъыр гъуэлъа къудейт.
Сосрыкъуэр куэрдэ щымыту,
Благъуэ унэм зэуэ щIолъадэ,
Бжьамийр быдэу зыIэшIеубыдэ,
Ахумыди псынщIэу къышIех...

* * *

Куэд къакIуа, машIэ къакIуа...
Нартхэр жэшибл-махуилкIэ къэкIуат...
ТемыпыIэу жьапщэм зыкъеIэт,
Тенджызхэр къоукъубей,
Дунеишхуэр ину мэзджыздж,
Джэрэзу бгыхэр мэлъалъэ,
Нэ плъэгъуэ зым имыIэжу
Щылъэр абэрагъуэ гуэрым еудэ,
Ахумыдэр арыхэу мэкий:
— Ай, маржэ, фымыбэлэрыгъ!
Ар благъуэр къежъауэ аращ!
Ар нартхэм къышызэхахым,
Щэхыу Сосрыкъуэ жыр быдалIэ
зыкъещI.

Нартхэм зэшIыгъуу
Абы зырагъапщикIуэ.
Нэкиуэ-пакIуэу благъуэр абы къос,
МаскIэр хихыу а быдалIэм къоуэ
Кьеуэ щхъэкIэ зыри хуемышIэф,
И фэр пыхъэ-пыкIыу
Благъуэм зеукIыж,
Жыр быдалIэ щытри
Щытчи зэрышытщ.
Благъуэр губжыпауэ
Мэуэ мыр къыжеIэ:
— ЕI, ар хъуакъым, бетэмал,
Зы къу гуэр птетатэм,
УсIэтынти лъагэу

Сабэ уизгъэхэнт,
Е мы си нэ закъуэр
Зыдэплъын уиIатэм,
Ущыта хуэмыйдэу
Жъгъыб ухэсцIыхынт!

Нартхэм ар щызэхахым,
Бэдныокъуэ жеIэ:
— Сосрыкъуэ, хуэш!
Абы нэ дэплъыпIэ!

УпIэралIэу и нэр
Благъуэр бгъэдокIуатэ,
КъокIуэтых аргуэруи
КъопэшIауэ хуишIэу,
Уэгъуэ закъуэм жыр быдапIэр
Зэуэ егъещахэ,
Къахепхъуэт Ахумыди
Благъуэр пшэм хохъэж.
Нартхэр сын гъэжауэ
Зэхэтц ирамыкуу.
Аүэ Iашэмэзым
Шабзэр къызэIуедзэ,
Зэуэр ямылъагъуу
Бгъуэ нызэкIэлъоуэ.
Уафэ утхъуа лъащIэхэр
Шабзэхэм пхаупщик.
Абы хету уафэм фыцIагъитI
Къехыу нартхэм къалъагъу.
А сыхьэту Щэуей алъым
Тесу псынщIэу уэгум йохъэ,
Щхъэ зэрыхъу къех фыцIитIым
Языр пшэхум къыщеубыд.
Ар Ахумыдэт шыплIэм дэсу
Къехъэсыжыр щым зэшIыгъуу;
Благъуэр бгъуитIу зэгуоуд.

Мис апхуэдэу Iашэмэзым
Бжьамийр IащIохъэж,
Нарт Ахумыдэр къегъуэтых,
Нарт жылагъуэр зэхуэсауи
Санэхуафэм хъуэхъу щайэт.
Нарт тхъэмадэу Нэсрэн-жъакIэм
Щытхъу лейкIэ Iашэмэзым зыкъыхуегъазэ,

ЗекIуэлIыбжъэр абы къырет,
Нарт щауэ нэсүи къелъытэ.
Езы Iашэмэзыр Iашэ и щIалэт,
Ар щIалэ ест,
Ар щIалэ псыгъуэт,
Хъуапсэгъуэу щыIэр
Ар зи пшыналъэт;
Нарт хахуэш, зыкъызэфIелъхъэ
Гум хыхъэ пшынэр зэфIещIэ,
ГъашIэ пшыналъэкIэ
Дунейр егъафIэ,
ФIыгъуэу щыIэхэр
ЕщIыр Iэужь,
Бгыжъэхэр, тафэхэр
Егъэгъэгъэж,
ЖэшIа тенджызхэр
Псыбэ ешIыж,
Жыг гъун хуекIуахэри
Абы къегъэтIепI.
Ар щIалэ есщ,
Ар щIалэ псыгъуэш,
Хъуапсэгъуэу щыIэр
Ар зи пшыналъэш,
И лъэр щыувым
ПсэшIэ хелъхъэж.

505. АХУМЫДЭРЭ IАШЭМЭЗРЭ ЯПШЫНАЛЪЭ

(Къэбэрдэй текст)

Ар нартхэ я тхъэIухудщ,
Щауэу къылъыхъури зымыдэш,
Дыхъэрэныр зи нэкIущ,
Езыр уардэ зэкIужщ,
Езыр пщашIэхулъэхущ.
Хуэмыху лъэпкъ зымыдэш.
Щауэ Iэджи хузэблэкI,
Псэлъыхъу Iэджи икIэ къещI.

— ЩIалэу щыIэм сырашхъэш,
ХъэшIэу кIуэми сашышкъым,
Къысхумеймэ къызыремыплъ,
Нэмийлъ лей къысхурешицI,
Сэ сыхабзэмыйцIкъым,

Спкъерыг лъагъуныгъэм
сиригъузгурыйгүэш, —
ЖеIэри, Iашэмэзыр абы хуокIуэ.
КъакIуеми и шыфэ-Лыфэр
Ахумыдэм егъунэху,
КъыхуэкIуам щIалэ кIельэгъакIуэ
— КъекIуар щIалэ есщ,
КъекIуар щIалэ псыгъуэш,
Ашэ и къуэ пажэш,
IашэмэзкIэ зэджэш.
КъекIуар Iашэмэзу
Еzym наIуэу къышицIэм,
ЩIалэм лъэкIынури егъунэху:
Ахумыдэм жъапщэ дыдж зыкъещI,
ЩIы къэкIыгъэр есыж,
Псы ежэхыр йогъукI,
ХъэкIекхъуэкIэхэр зэтолIэ.
Iашэмэзу лIы пхъашэм,
Ашэ и къуэу бжъамияпищэм
И бжъамийр къызэкъуех,
Гум хыхъэ пшинальэр зефIещIэ.
ЩIыр арыхэу мэшхъуантIэ,
Жыгхэр къотIэпI, мэгъагъэ,
Удз гъегъахэр щхъуэкIэплъыкIещ,
ХъэкIекхъуэкIэхэр къопсэуж.
Ар щилъагъум Ахумыдэм
ЩIалэ гуэрыйр хуегъакIуэ,
Бацэ IэкIуэ хуегъэх,
Пхъэ гъуа кIапи ирет.
Iашэмымызм ар къыIех,
Хэплъэу тэлайкIэ ар щысщ,
Пщащэм жэуап къырет:
— Дзасэм куцI пайуркъым,
ЯмыгъэIу зэхахыркъым.
Сэ Iещ зыпIми сащыцкъым.
Ауэ щIэкIи, плъэ ныдджэм,
Жыт ухуейми, дэтц пщIатIэм.
ПшIантIэм къыдокI Ахумыдэ,
Ныдджэм плъэмэ — уфащ;
Зыуфари мэл гуартэш;
Ар елъагъури Ахумыдэр
ПшIантIэм къыдохъэж.
Жыгыр дэзу елъагъу,
ИмыгъещIагъуэу ар йоплъ,

Зэплъым дыщэц яптыр.
Тэхъуанэм Ахумыдэр щІохъэж,
Шхыныгъуэ Іёни еухуэ.
Іэнэм хуэфIу телт мэжаджэ,
А мэжаджэр ху мэжаджэплт,
Фалъэм итыр шэ хъэнтхъупст,
Хъэнтхъупсым дагъэр нэрынэу тетт,
Ахэр Іашэмэз хурагъехь,
ХъещІещим хушыргэгъыхъэ,
Шхъэтемыхыуи мыхэр жыреIэ:

— Мазэр изщи мэзагъуэш,
Вагъуэр изщи пшэ тельш,
Зумусыгъуэджэу едзакъэ.

Іашэмэzym къудамэ гъуар
Игъуэу щІопщиkъу ишIат,
ЩІопщи абы екIуат,
Къызыхуэтри Іэпэст...
Іэнэ шхыныр зытетыр
ЩІалэм абы хущІехъэ,
Шхъэтемыхыуи жыреIэ:

— Мазэр изщи мэзагъуэш,
Вагъуэр хээзи пшэ тельш,
Зумусыгъуджэм едзакъэ.
Іашэмэzym ар къештэ,
И жэуапуи кІэльщэтэ:

— Мы щІопщиkъур зым хуэныкъуэш,
Зыхуrimыkъур Іэпэпсш,
СхуришІэну гуашэм жеIэ.
Абы нэмьщиkIэ,
Нобэ жэшыр жэш мэзэхэш,
Аүэ мазэр сэ сымылъагъуми
Мазэр изти мазагъэт,
Вагъуэр хээти пшэ тельт.
Мазэм и щІэльэныкъуэр гуагъэш,
Вагъуэри зырыз хащІыхьщ.

ЩІалэр Ахумыдэ хуэкIуэж,
Жэуап къихьари хуеIуэтэж:
— Мы щІопщиkъур зым хуэныкъуэш,
Зыхуrimыkъур Іэпэпсш,
Іэпэпс хуипщикIэну къолъэIу.

Нобэ жэшыр мазэхэми
Мазэр изти мазагъуэт,
Вагъуэри хэзти шэ телт.
Мазэм и щIэлъэныкъуэр гуагъэзщ,
Вагъуэри зырыз хащIыхьщ.

Ар щызэхихым Ахумыдэр
НэбгъузкIэ топлъэ и Iэнэм,
Iэнэм тельыжыр мэжаджэ ныккуэш,
Кугъуэу хэлъыжри зырызщ,
Зыхуэмыйбыдуи Ахумыдэр
И IүэхутхъэбашIэм жъэхолъэ,
КъызэшIэплъауи къщIож,
БжэIупэм Iуту мыр жеIэ:
— Ана-а! мы уи щIопшыр щIопшкъым,
Уи щIопшыкъур хъэмкIутIейкъым,
Къазу уи шыр пщэ къуаншэкъым,
Уадакъэм къысхуэшIэркъым,
Къашыргъэми урешхъкъым,
Нэбажэми уехыхэкъым,
Уи шыр алъпу данафэкъым,
Нарт данэ Iэпэпсыр
Уэ пхуэфащэу сфиIещIыхэркъым.

Ар зэхехри Iашэмэзым
Зыкъеgeзэри жэуап къетыр:
— Уа-у-у! Нартхэ я тхъэIухуд,
ТхъэIухуду Ахумыдэ,
Данэр зи Iэпэм пышэц,
Си щIопшри щIопшци,
Си щIопшыкъури хъэмкIутIейш,
Си пщIэгъуалэр къуупшэш,
Алъпуи щIэм я щхъэжш.
Къашыргъэми зеслъыткъым,
Нэбажэуи сыльтатэкъым,
Нарт щIиналъэм сиринкъуэш,
Къуалэу уэгуми сышызокIуэ,
Бланэу щIылъэм къыщызокIухь,
Сыхъэрэмгъашэкъым,
Щауэ псэгъу солъыхъуэ.
Ар Ахумыдэм зэхехри
Тэхъуанэбжэм къыIуокI,
И бжэIупэм къоув,
Псалъэ хъуэрхэр къеутIыпщ:

— А-а-а! Ар уэращ жыпIа?
АтIэ, уи щIопшыр шыщIопшкIэ,
Уи щIопшыкъури щыхъэмкIутIейкIэ,
Уи шыкIэри щыданэкIэ,
Нэбажэми ущимыхъкIэ,
Къашыргъеуи ущымылъатэкIэ,
Дауэ ущауэу псэгъеу лъыхъуэ уежа?
Уи алъпыр къыупшэш жыпIа?
УщапIэр нарт щIыналъэш жыпIа?
Арамэ ущауэ нэсш,
Инджылыщхъэ еуи схунэс,
Данэ босцейри абы къыскуих,
Мис итIанэ дызэпсэлъэнш.
ЗызэшIекъузэри мэшэс,
Ахумыдэ и пщIантIэм къыдошэсыкI.
Мэз кIырхэм ар кIуэцIырокI,
Псы икIыгъуи мылъыхъуэу макIуэ,
Индыл и кIуапIэр къехутэ,
Къызыщыхутэр лыгъейм ишташ.
Зыкъештэ, зеIэтри ар мафIэм щхъэшокI,
Жъапшэ кIерахъуэми ар хохуэ.
Шхий хуэдэ жьапщэм жыгхэр зэрэдээ,
Къыр хъэдээ инхэри епхъэх.
Уэшх пIашэ Iувхэр къожэх,
Уэшхыр зэпоури уэс къос,
Уэс уаем и кIэр сабэм зэшIештэ.
Абы щIыгъуу тафэхэр мэгъущIэ,
Псы уэрхэр дэни ѢогъущыкI,
Iашэмээzym Тхъэгъэлыдж бжамийр
Къызыкъуехри и пшиналъэм щIедзэ—
Дунейм зэуэ зыкъеублэрэкI,
ЩIы къэкIыгъэм псоми заужыж...

Куэд икIуа, машIэ кIуа,
Iашэмээзыр Индылыщхъэ нос.
Инджылыщхъэм зы къурш ин къытетш,
Зы техъуанэ абы тешIыхат,
Тахъуанащхъэм бжей ин къытекIат,
Бжайм и щхъэкIэм абгъуэ тешIыхат.
Абгъум иту зы чэшанэ щытш,
А чэшыанэм къан хъыдджэбз Ѣопсэу,
Абы и псэуэгъури къан тхъэрыкъуэт,
А тхъэрыкъуэрт зиIэр данэ босцейр.
А тхъэрыкъуэр нэхущ къэсихункIэ

Абгъуэм къокIри Индыл псыхъуэ къокIуэ.
Ар къышIэкIуэр абы загъэпскIакIуэт,
Мис а кIупIэм Iашэмэз щоплъакIуэ.
Куэд дэмыкIыуи къан тхъэрыкъуэр къох,
Зигъэхуэму псыхъуэм ар йокIуалIэ,
ЕмылIалIэу данэ босцейр зыщех,
Псы ехипIэм тету псыхъуэм дохъэ.
Иш хъэзырти Iашэмэз зепхъуатэ,
Данэ босцейр къепхъуатэри къожъэж...
Куэд дэкIа, машIэ кIуа?!

Iашэмэзыр нарт щIыналъэм къос.
ЗэшIэпсыпсэу данэбосцейри къехь,
Ар Ахумыдэ и деж къехъэс.
Ауэ ар Ахумыдэм къыIимых.

— Хей-хей! — жеIэ, — нартхэ я Iашэмэз,
Iашэмэзу щIалэ,
А щIалэ ес,
А щIалэ псыгъуэ!

Гъуэгъуанэу пкIуари щIэпкIун щыIакъым,
Къэпхъа босцейми зыкIэ сзыхуейкъым,
Сэ сзыхуейри уи бэшэчыгъэрш.
Пыгъэм фыгъуэ зэрептырш,
Ущыхутэр зэрыгъэбагъуэрш,
Пыгъэм пэжыгъеу дэпПыгъырш.
Сэ сзыхуей щауэу
Щауэм уралейц.

Лейр зымыгъэгъухэм уащищ.
Ущауэ мышынэш, Уи нэр вагъуэ мункIыфIш,
Уи щхъэр дыгъэ къуэмыхъэш;
Шым утесым — уIащхъэш,
Джатэр къапштэм, — ущыблэш,
Блэшэу зекIуэр уи шабзэш;
Уи щыпэ, щэсми дзакIуэм урапашэш,
Дзэуэ зонщэр дыгъужьш,
Дыгъужыгүи пкIуэцIыльщ.
МаскIэплъыр къызыпышэшыр уи Iещэш,
Дзэ Iувыр зыущиифри уи джатэш,
Уи джэтапэм жыр мастэр къепхъуатэ,
Нарт цыхухэм сыткIи уахощыр,
Iешэ хэт къиштами пщIэмыхъэ.
Уджамэ щIыльэр бдопсалъэ,
Зи лъэ вакъэ изылхъэр къыбдожъэ,
Уежхауэ щытми уи япэ зы цыху къимыхуэ.
Абы хуэдэ щауэнц сэ сзыхуейр! —

Ахумыдэм апхуэдэу къыжелэ,
Іэпэгъууи Іашэмэзыр ештэ;
Нарт жылагъуэм ахэр Ѣзызэпсэгъуущ.
Фыгъуэу ягъуэтари гъунапкъэншэш.

506. ІАЩЭМЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

(Хакіуцу текст)

Ра си Іашэмэз, — ело, —
Ра си кятауэн,¹ — ело, —
Зянэ тхъэн,
О-рэ ра-дэ ращ!
Ра си Іашэмэз, — ело, —
Ра си кятауэн, — ело, —
Шыры рэхъугъ?
О-рэ ра-дэ ращ!
— Мэлакіэм сегъаліэ, — ело, —
Бэджынэр сферші, — ело, —
тияне — гуаш!
О-рэ ра-дэ ращ!
Ра бэджынэ сырэр, — ело, —
Янәми къырет, — ело; —
«Щыхы, сикіал!»
О-рэ ра-дэ ращ!
Ра укъэмыйсэу, — ело
Ра укъыздэмыйшхэу, — ело
Сымышхын!
О-рэ ра-дэ ращ!
Ра гикъулъфыгъэмэ, — ело
Тадашхэу тихабзэп, — ело
Ер, сикіал!
О-рэ ра-дэ ращ!

Егъезыгъэ еши къыздегъэйсы, бэджынэ сырым ыїэ хеубытэри: «Къысау! — ело, — тятэ зыукъыгъэр къысау!» Шомыкъеу къырегъяло. «О уятэ зыукъыгъэр Лъэгуш-жакіэр ары. — ело. — Хы къибым Ѣши.

¹ Кятауэн — арэуштэуи зэрэлзэбланэм пае Іашэмэзы еджьештыгъях, ысіе шыпкъе пашхыафэу. Лъэпшы нартмэ кятауэнхэр moy кятащаххэр, бэз ахэльэу афишлэуштэгъ. А фэдэ горэмкэ Лъэпшы ыль ышшэжьыгъагъеү кыбогтажыбы: ихъотэрым дэлгээ хырыкыим ипшэе Ѣзыэм фигъехыи, адрам зызэтирехым, кятаонир къыдэлти къыпхыруун ыукъыгъагъ.

Пицнальэр блахъеу къяягуу пчыхъэрэным хакіэшым къышаю, Іашэмэз иліххужыгъе айатэу тиліхъхэр зэхэсүхэуштэгъ, кіо тэри, тадэлоу, пкъеүжъыер тъыгъеу пчэм дэй тыштытуштэгъ. — Лыф кіэкі.

Іашэмээ щтэ ымышIэу Нарт лIэбланэу шIокIыирэгъончэу щытыгъ. Ятэ иIещэ-шIуашэхэр зыгуилъхи, ятэ ищ тэIыси рэкIуагъэ. Хым зэпырысыкIыи, Лъэгүц-жьякIыэр къызэригъэгъоти, ыукIыи, ягуашэ ыкIокI къыригъэIыси ядэжь къекIожыгъ.

507. ІАЩЭМЭЗЫ ИКЮДЫКИ

(Бжъэдыгъу текст)

Пэтэрэзы ыукIыгъэ Пицы-Марыкъом ык'у Іашэмэээр.

Іашэмээ ыныбжь ик'уи ик'еэщэгъу зэхъум, пшъашъэ горэм дэжь псэлъыхъо кIогъагъэ.

— КъыздакIу, — пшъашъэм риIуагъ.

— Сыбдэклот уятэ зыукIыгъэ купэр Нарт хэгъэгү къызыпщэжкыдже, — ыIуагъ пшъашъэм.

Іашэмээзы къыщэжкын фэегъэ купэу Нарт хэгъэгум къикIыжкыгъэмэ, Іашэмээ къэхъумэ пагъэуцужынэу, Къунууд пIуры ашигъагъ.

Ар Іашэмээми ышIэтыгъ. Арыти, пшъашъэм зыфиIуагъэр ыгъэцэкIэнэм фэшI, Іашэмээ ыпэррапшIэу Къунууды зыIуигъякIи, мырэуштэу риIуагъ:

— Орырэ сэрырэ тызэлэгъу, тызэлъепкь. Арышъ, үишIуагъэ къысэбгъэкIынэу сыпщэгугъы. Къесщэнэу щыт шъхье, Йофыгъо гъэнэфагъэ горэ сшIэн фае, о укъызыздеIэджэ ар згъэцэкIэт.

— ЗыфапIорэр пфэсшIэн, — ыIуагъ Къунууды.

— ЗыфасIорэр къысфэпшIэтмэ,
Неуучы ишэджагъом
Шыныбэпхэр къэгъэлали,
Делэ зышIи,
Ебзы лъяпэр къыдьрекIуи,
Шэщи кIыбымдже мэzym хэхъажь.
Мы чылэр Нартием сщэжкыни
Сэ сыкIожыт, — ыIуагъ Іашэмээзы.

Іашэмээ зыфельэIугъэр Къунууды къыфиши, Пэтэрэз ятэ зыукIыгъэ купэр Іашэмээзы Нартие къыришкыгъэх.

«Мэzym хэхъажь» риIуагъети, Къунуудэр мэzym хэтэу кIозэ, бзыльфыгъэмэ Къунууды къыраIуагъ:

— Адэ, Къунууд, шыид непэ фэдэ мафэр ары быдзышэдже узыфэтпIугъэр! Чылэм щыхъурэр пшIэрэба?

Аш фэдэ гущаIэу Къунууды къыраIуагъэм ипэгъо-кIэу, ежыри ариIожыгъ:

— Чылэм щыхъугъэм сышытъозэ дэдэп, ау тІэкіу хэсэшЫкы. Шъыда шьо шъузэрыразэр, къашъу! Шъуйбыдзышэ хъаолые сышынэп, шъузыфаер шъуфэсшІэн.

Ар зеіом: «Мы чылэр дэзыфыгъэр ныбжыи къэмыйкожынэу пшыт, чылэм къебгъэгъэзэжыни, зыдэщысыгъэм бғъэйстыжын», — ауагъ.

Арти, лъежьи кіэхъагъ.

— Къуныудэу къуныес,

Къуныесэу хъам къылъфыгъ!

Шъыд адэ укъязфекІуагъэр?

Арэп ныла сэ сызэрөольэугъагъэр?! —

Ею Іащэмэзы.

Къуныудым къыІуагъ:

— О зыфэпІуагъэр згъэцэкІагъэ:

Сишиныби згъелэнлагъэ,

Делэ зысши

Ебзы лъапэр къыдырескІуи,

ШыкІыбымджэ мэзы кырым сыхэхъагъ,

О уиІоф зысэухым,

Быдзыщэджэ сызыпІугъэмэ

Мэз Іапчъэм сащыІукІи,

Аш яю згъэцэкІэнэу

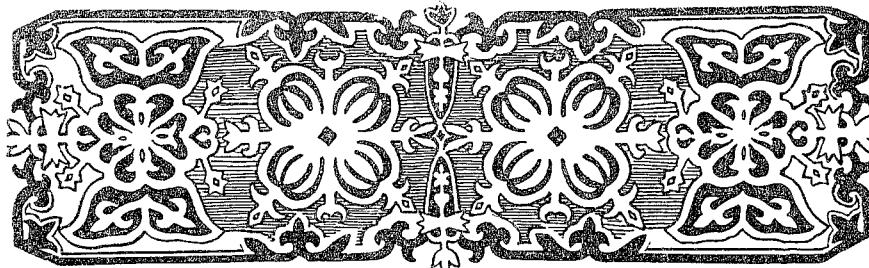
Ар сиІофэу сыкъежъагъ!

Мы купэр пшэжынэп,

Ори псаоу укІожынэп!

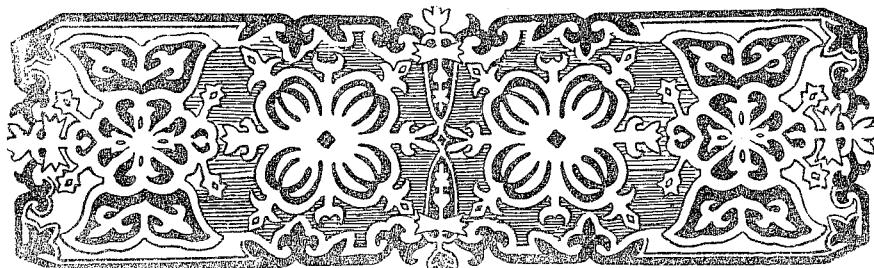
Тюри лы хафэу, зыфежъэрэр агъэцэкІэжынымджэ зэмьблэжынхэу щытыти, зээзонхэу зэфежъагъэх. Угъэдэи тюри хъухэешъ, а зэуапІэм тюри илІахыгъэхэу къя-Іотэжы.

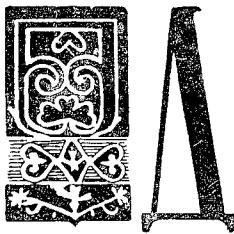
ЯТІОКІЫРЭ ЗЫРЭ ЦИКЛ

ПАКІОКЪО ТЭТЭРШЬАУ

508. ПАКОКЬО ТЭТЭРШЬАО ИКЪЭХЬУКИ

(Бжъэдьыгъу текст)

эгужьыекъомэ Паку ыцIэу пишьешъэ хэкIотагъэу пишьешъэ дэгъу яIэтыгъ, а пишьашъэр мафэм пишьешъэ гъусэ горэ иIэу псыхъэ кIуагъэ. Псыхъэ кIуи псыщэлъитIор иишьешъэ гъусэ къыхихишижъыгъэуцугъэу щитэу, Пакомрэ иишьешъэ гъусэрэ зэдэгушаIэу щитхэзэрэ, адырабгъуджэ къэкишь шыуитфы хъоу къыIухъагъ. Шыоу къыIухъагъэхэмэ ашыщэу зыгорэ къяджагъ пишьашъэмэ: «А пишьашь, мы къуашъор къытфызэпрызыфынэу зыкIалэ горэ жъытфэжъугъотына?» — ыIуишь къариIуагъ.

Пако шыумэ адэгушаIишь ариIуагъэр ары.

— Непэ бэдзэогъу маф, ИофышIэнэгъу, зи цыф дэбгъостэнэу щитэп, ау къуашъор жъугъотымэ шьо шыукъызэпрыкишьутымэ къуашъор къышьуIэкIэзгъэхъан — ариIуагъ.

— Къуашьо зыдгъотыджэ тыкъызэпрымыкIышъу хъуна? Тэущтэу къытIэкIэбгъэхъат? — къираIуагъ.

— Ашыгъум, сэ къуашьо къэшьозгъэгъотын, — ыIуишь Пако, пчэгъу чIэсагъэу къуашъор зэпхыгъэр къычIитхъи, къошьобэшэр ыкIоцIы рилъхишь, къуашьом зеIукIым мыдырабгъуджэ щитэу адрабгъурэ нэпкъым, лIыкIочIаджэмэ нэбгыритIо къытырамышыжынэ (мэшхы Хамтэхъор) фэдэу тригъэзыхъагъ.

ЕтIуанэ адэр шыу купмэ яшымэ уанэхэр къатрахи, къошьо къоцIым къралъхишь, цыхэр къыгуаубытишь, ежхэри къиIысти къызэпрыкигъэх. Ахэр къызэпрэ-

Кыфэхэджэ, Пако яжэу щытыгъ. Игъусэ пшъашъэм псышэлъигтior кыригъашти: «Некто, шъублагъэх, тихъакIэхэр, сэц нэпэмыкI бысым зи къышуупэгъокIынэу мы чылэм непэ къыдэкиятэп, цыфхэр дэсхэпышь зыжъугъэпсэфын, шъуишихэми шъуианэхэри атешъулъхажын, шъори бисимлах тIэкиу щышъуон», — ыГуишь купмэ ариГуагъ. ЗареIом купмэ: «Теблэгъэн ашыгъум, тэри нэIосэ шIагъо щитиIэп», — кыраIуагъ. «Ау сизэрэшъолъэIурэр: мы шъуипширахы кIалэ мы къуашъор пытаIоу ыгъэпытэнэу сфершъуIожь. Мы псыхъоу шъукъызэрыкIыгъэр Шъхъегуашэ. Шъхъегуашэ сыхьат пэпчын кьеу, къуашъор ашIуихызэ чылэр езэшыгъэнь, къуашъор ымыхынэу пытаIоу ерэгъэпыт», — ыГуишь купмэ къариIуагъ. Аш ыужы купэр кырищажыншь ежь ахэтэу унэм къэкIожыгъ, хякIэшын лыхэр ритIупщхъагъэх. КIалэу адэ къэнагъэм, шыхэмэ акIэлъырыхын уанэ къатырильхыешь, шыхэр зэкIэ кызыерипхытъэх. ЕтIанэ еуишь, къуашъор псым къатырильхьеши (мэшхы Хъэмтэхъор) шыхэр зэблыгъэу, къуашъор ыIыгъэу къэкIожыгъ бысымэу ашIыгъэм.

Къуашъор хякIэшы плIэнүпэм риусэи, шыхэри шэшым чиши рипхыешь, кIалэр хякIэшын ихъажыгъ. Зехъажы ужы хъэкIэтхъэмэтэр къеупчиIыгъ кIалэм, Пакуй унэм итэу: «А кIал, къуашъом иIоф тэрэзэу пшIыгъя? Шъыдэу пшIыгъэ?» — ыГуишь, къызэупчиIым кIалэм ыГуагъэр ары: «Мы пшъашъэу мы щытэр къуашъом лъэшэу егъэгумэкIыти, — къызикIыдже ылъэгъумэ нахь рэхъаты хъунба сIуишь къесхыгъэнь, мары хъэкIэш плIэнүпэм еусэигь». Мы чылэр ымыхынэм къуашъор псым ымыхынэу сшIыгъэ», — ыГуишь, аушытэу пшъашъэр зэрэштийтэу къыГуагъ.

КъызэIом ыужы пшъашъэм лъэшэу къыхихэу чэфы къэхъугъ, кIалэми лъэшэу еплъыгъ. Аш ыужы пшъашъэр икIыжьишь дунаем укъызтехъо плъэгъугъэмэ анахьэу лъэшэу бысым Iофиджэ къафычIаригъэхъагъ.

Купэр зэшжахэм ыужы итIанэ: «тежъэжьыт» ыГуи хъэкIэ тхъэмэтэм ауштэу къыГуагъ. Ар къызэIо ыужы Пако ыГуагъэр ары: «Алахъэм шъунэшIу къысщегъаф, «хэты яшхъаубат?» къысэштумыIоу лъэгъуни жъудысиIэу сыхъугъэнь, силъэгъун къесэжъугъай», — ыГуишь купмэ ялъэIуагъ. ЗялъэIум, хъэкIэ тхъэмэтэм: «КъяIо, тхъам ыГуагъэр хъун, амалы тырыхъутмэ тлъэкI къэнэнэп», — ыГуагъ. «Лъэтъунэу жъудысиIэр ыГуагъ Пако: Мы шъуигъусэ кIалэм сенэцIыгъэу сышыт. Шъоц нахьи зэрэн-

хыкІэм папкІэджэрэ къэшъумыгъанэу, сиIoф сфершъу-
лоу сежъугъащэмэ сшIoигъу. Ар шъыда зыпПоджэ зэгорэ
къысэмымсэлъыхъоу, зыгорэ къыздэмымгушайэу щытэн
Дэгужьеекъу ябыни хъэтэргэ. Ау зыми сзыкІэдэмым-
кІорэр—сыздаюджэрэ лы сфермыхъу хъумэ, сиIoу си-
къэкІожъэу ситынэп сэIoшъ аары ыджынэсы сзыкІы-
дэмымкIуагъэр. Сыздаюджэрэ, сэ сицельтыуанышъ, ежь
цЫфы къызэрлыкІо къодыеджэ къысфырикъутепти ащ
папкІэ къызыфэзгъанэтыгъэр шъхъэдженрэ, ыджы непэ
мы кІалэу слъэгъурэ пелыуан, сэрыджэ лы хъунэу хын-
сап сэшишъ, сежъугъащэмэ сидекІот», — ыIуагъ.

ХъэкІэ тхъэматэу ахэтым къыриIуагъэр ары Пако:
«Уильэгъунэу къызыфэпIуагъэр тэштэ, ащ купыджэ тэ
тыфэгъэзагъ. Тэ Торэм ІэптиКынэу щытэпышъ, ар тэ
дгъэцэкІэн, о утильэгъунэу тыкъежъэгъагъэлышъ, тыблэ-
кытышъ, мыш фэдэ мафэ нэсыдженрэ къэдгъэзэжы-
тышъ, къызыдгъэзэжыдженрэ о уфехъазэрэу щыс», —
къираIуишъ хъэкІэ тхъэматэм пчыхъэ палъэ къыфиши,
еши купэр шэсишъ дэкижыгъ. Купэр ежъэжъхи, ялъэ-
гъуны ыужы ихъэхишъ, ялъэгъун къызагъэцакІэн къагъэ-
зэжыгъ. Пако къыдракIожыишъ, Пако дашишъ дэкы-
жыгъэх.

Пакорэ а кІалэмрэ ахэкІыгъэу шъау агъотыгъэм «Тэ-
тэршъау» фаусыгъ. «Пакокъо Тэтэршъау» зыкІыраIуа-
гъэр итIуанэ — кІалэу зыдекIуагъэм ни нахъэу Пако
цЫфмэ ашIети», «Пакокъо Тэтэршъау» фаусыгъ.

Яни нартэу, яти нартэу, пелыуанитIумэ ахэкІыгъэр
нарт Тэтэршъаор арты, илIыхъужъыгъэдженрэ ежь къыз-
щыхъугъэ зэманым цЫф ыпшъэ имыIэу ауштэу хъугъа-
гъэ.

Нарт Тэтэршъао ылъапсэу къаIоу зэхэсхыгъэр ыджен-
рары.

509. ПАКОКЪО ТЭТЭРШЬАО ИКЪЭХЪУИ

(Абдзэх текст)

Пако нарт Шъэоясэ¹ ышыпхъугъ. Пышэ псы къыди-
хынэу дэхъагъ. Псым хэIаби, псы щэлъитIур моу къызэ-
ригъеуцоIигъэу, адрабгъуIе шыуиш къыIухъагъ. Шын-
шэу къыIухъагъэхэр нартых.

Шыухэр пшъашъэм къеджагъэх:

— «О пшъашъэ, — аIуагъ шыумэ, — тэй анахь иИ-
гъоу мый иIэр?»

¹ Иэпшъаца, Уачи раIо.

— «Олахъэ сымышІэ, сышыоуи сыхэхъагъэп, сылъэ-сэуи сыхэхъагъэп, — ыIуагъ пшъашъэм, — улЫмэ иИ-гъо заIеба!

«Арэп, пшъашъэр, тэ тызэрэуаджэрэр. ТыкъиIин тлъэ-Иишт, ау тиуанэхэри тишигъынхэри дгъэуцIыныхэу, ахэр тфызыжъеу бжъапэм тытеныр тшIоцIыфыгъэп нахь, тшIолIыгъэшIапIэп ар — аIуагъ.

— Ау моуштэу шы, — аIуагъ.

Іялэ горэм къеджи, а къуашъоу Iутыр къыретгъэф. Уанэхэри тэри къуашъом къитлъхъанызы, тишихэр дгоу-бытагъэу тыкъиIин, етIанэ гъагъо-гъагъоу зытфэпэжын.

— Адэ ашыгтум Іялэ лъыхъу сежъэжынэп, ау си-къуашъо адрабгъуIе тэрэзэу ешъупхыжь, зыгорэIе нэ-миI къыIухъэмэ къырыкIонэу ыIуи, пшъашъэ пелыуанэу цэгэзакIоу щытым къуашъор къызыфици, лъэжакъэIе зе-шъутырыим, псым адрабгъу зэпырифи, псыр шыуицимэ абгъэ дыригъаIеу нэпкъым тыригъэлъэдагь.

— Олахъэ мы пшъашъэу тэ зыфатIорэр пшъашъэ къызэрыкIоу щымыт, — аIуи, шыухэр зэдэгүшыIагъэх.

Шымэ япыхыхи, ящыгъынхэри зыщахи, къуашъом ралъхъагъэх, шыхэри зыгуаубыти псым къиIигъэх. Къи-Иихи зафэпэжыгъ. Пшъашъэри къыдэIижки ядэжь иIы-схъажыгъ. Шыухэр къиIихи, зафэпэжки, шыуицир къэ-шэсэжыгъ. ІелаIе горэ илъэс 20 нахьыбэ ымыныбжъэу нартымэ ахэтыти, ыIуагъ:

«Мы пшъашъэр мы къуашъом лъешэу къытегүшыIа-гъэзы, къуашъор гум итынэ хъунэп, — ыIуи, — мо къо-шъошкор къышти нэбгырэ зытфыхымэ афэхьыщт къуа-шъор бгым къидихи, Дэгужъыекъомэ яхъэIещ натIэ риусэижыгъ.

Пшъашъэм къуашъор Іялэм зэрихьырэр къылъэгъугъ. ХъаIехэр Дэгужъыекъомэ ахъэIагъэх. Щэшым щысынхэу зэхъум, гъолъыжыгъор къызэсым, ошэкурищири зэуж итхэу ахьи загъэIылъым, анахыIем къариIуагъ: «Хъау, сэ шыхэр ары анахь сиофыр, сыкIонзы ахэмэ сахэлъыщт, хъащпэкъым сиIелъыщт.

ХъаIехэри гъолъыжыгъэх, Іялэр гъолъыжыгъэ. Щыфхэр гъох-шъэхы хъужыхи, джырмэ цыфхэм сыкъа-лъэгъунэп зыщаIорэм пшъашъэр къэтэджи, шэшым Iе-хъагъ. Іялэм ельэпауи, къыгъэущыгъ.

«Сы узыфаер?»—Іялэм зеIом, «Къэтэдж мыдэ,—ыIуи, къыгъэтэджи, пшъашъэр унэу зэрылъым Іялэр ыши кю-жыгъэ. Щэшым зыбгъодигъэлъыгъ. Нэфшъагъо зэхъум Іялэр ипIэ къышэжки, кюжки ипIэ хэгъольхъажыгъ.

Пшэдыжым нэф зэшьым, хялехэр къэтэджыжыгтъэх. Ешхи-ешъохэзи шэсихи дэйижыгъэх, пшъашъэр унэм къинэжкыгъ.

Мэзэ заулэ зытешIэм, пшъашъэр гъумы хъугъэ.

«Алахь, алахь, тэ къытэхъулIагъэм фэдэ цыф къехъулIагъэп. Дунаем тытетыжынэп ар тымыуIеу, — аIун, Дэгужыеекъохэр уцугъэх.

Дэгужыеекъо зэшиплIыр пшъашъэм иунэ аригъаши, унэр къагъэнти, ышымэ ариIуагъ: «Сшихэр—ыIуагъ, — сэ сыкуякIоп, ыIи сывзэджашIэп, ау хуульфыгъэ къызысхэIие, мы тыгъэр къызыкъоIирэмрэ зыщыкъуахъэрэмрэ нахь дэгъу къытемыхъэу хъущт, пшъашъэр къызысхэIие, мы тыгъэр къызыщыкъоIирэмрэ зыщыкъуахъэрэмрэ нахь дэгъу къытемыхъэу хъущт.

— Адэ Iялэр хэт? — аIун, зеупшIыхэм:

— СшIэрэп, шъо шъумышIэрэмэ, — ыIуагъ пшъашъэм.

Пшъашъэр Iыси, Iелэхъу къылъыфыгъ. Iелэхъу къызельфым, ятэ ыцIэ ашIэрэпти, «ПакIокъо Тэтэршъау» фаусыгъ.

Мы тыгъэр зыщыкъуахъэрэмрэ зыщыкъоIирэмрэ нахь дэгъу къытемыхъэу ар хъугъэ.

«ПакIокъо Тэтэршъао зылъегъугъэм, Нарт слъэгъүгъэп ерэмыIожь» — аIуагъ цыфмэ.

510. ПАКОКЬО ТЭТЭРШЬАО ИКЪЭХЪУКИ

(Бжъедыгъу текст)

Шыпсыгъэ щыщэу шыу куп ежъэгъагъ. А уахътэм Хъэпниод дэжь ШупакIохэр щысыгъэх. Шапсыгъэхэр Пшызэ Iухъэгъагъэх. ЗыIохъэхэм лъэмидж темылъэу тефэгъагъэх. ИтIанэ адрабгъу зызэпырэплъыхэм къушьо горэ ныджым дэшэягъэу щылъэу алъэгъугъ.

А чIапIэм зы пшъашъэрэ зы нысэрэ псыхъэ къидэхъэгъатъэх.

Шыумэ тхъэмматэу яIэр джагъэ:

— А пшъашъ, мы къуашъор псым къытфызэпырифынэу цыф къытфэгъот, — ыIун.

Пшъашъэм зызэдишай, къуашъом еIи къыубити псым къыхилъашъуи, ыкупчэ къэсэу пшъашъэр псым къыхахьи:

— Къэшъуубыт, къуашъор! — ыIун джи, къегIыргуни къуашъор зэпырифыгъ.

Шапсыгъэмэ къушъор къаубыти, къитысхъэшишъ къикыгъэх.

Мыдырабгъуджэ къикыгъэхэмэ «Паку» ыцIэу кIалэ ахэтыгъ. Къушъоу къизэрикыгъэхэр къошъо инэу, шипшI ибгъэуцомэ псым рикынхэу, къушъом ар инэгъагъ. Пако къэгущайишъ:

— Сиш бысымым зыдашъущ, мы чIапIэм сэ сыйкъэуцут.

Къушъор пшъашъэм къизэрэхильэшъогъагъэм фэдэу псым къыхилъэшъужьи чIылъэм къитрилъэшъугъ. Къошъо кIыIум къитеуцуишъ, пшъашъэр зыдэхъажьыт Iэгор зэригъэлъэгъугъагъ. Паком къушъор къыштишъ ытамэ къытырилъхишъ, изакъоу мош фэдизэр Шупакомэ адэжы къыхвишъ унэ дэпкъым риусэигъ. Пакор ежъэжьишъ хъакIэмэ бысымы ашIыгъэ унагъом екIолIэжьыгъ.

Цыфхэр щытэр-щытэу, щысэр-щысэу хъакIещым щыдаIотыгъэх. Къушъор дэпкъым зэрэусэигъэр ашIогъэшIэгъонэу зылъэгъугъэмэ къэбарэр хъакIещым къахыгъагъ.

Шупакомэ япхъу а къэбарэр еIугъ:

«Мы къушъор къэзыхыжыгъэр хъакIэмэ ашыщышъ, садэжы ар къысфаши», — ыIуи кIалэ къыIофтагъ. КъыздэкIогъэ хъакIэмэ къэбарэр ахэлъыти, кIалэр ядэIоу щытызэ хъакIэ нахыжьым:

— Пако ехъуджэ изакъоу ар зыфэIэтыгъэ щыIэн! — къыIуагъ.

КIалэу агъэкIуагъэм Пако зыфигъази: «Мо къакIо», — ыIуи унэм къыришыгъ. Унэм къырищи: «Шупакомэ япшъашъэ къуаджэшъ, некIо», — ыIуагъ.

СыкIонэн, хъакIэхэмджэ сыемыкIу, сэи нахыжьхэр щысих, — ыIуагъ шъхъам, Пакор дигъэхишъ Шупакомэ япшъашъэ дэй ыщагъ. Унэм зехъэм, пшъашъэр дахэти кIалэр енэцii:

— Ыхы, игъус, кIожь о, — пшъашъэм ыIуишъ къыригъэкIыжыгъ.

— Ыхы, кIал, укъызфязгъэшагъэр — садэи ущымы Iэхъутэн нычэнэ.

КIалэри зыфаер аарыти, чэшым кIалэр пшъашъэм дэй илъыгъ. Нэфшъагъо къизэхъум пшъашъэр къэтэджи:

— Зыфэнэжь, — кIалэм риIуагъ. — Сызыфаер пхэсхыгъэшъ, мы чылэм аш нахыиджэ укъыдэмыхъажь.

— Шыда узыфаеу схэпхыгъэр? — ыIуишъ кIалэр къеупчыгъ.

— Уипелууаныгъ, пельууаныгъэр пхэсхыгъ, — ыIуагъ пшъашъэм.

— Ай, анасын! — кIалэм ыIуи шъхъам, ишIуагъэ къэклюжыгъэп.

КIалэр хъакIэмэ адэжьы къэклюжыгъ. Зэшкахэхэм къэшесыхишъ, хъакIэхэр ялъэгъуны ыужы ихъажыгъэх.

Пэтыныя? Шупакомэ япхъу гъумы хъугъэ. Шупакомэ япхъу гъумы зэхъум агъэбылъыгъэп. Ау цыфымэ агъашIэгъуагъ: «Пшашъэр пшъашъэ дэгъу, хэт гъумы зышIыгъэр?» — аIуи.

Шупакохэр зэш жъугъэ мэхъути: «ЗышIыгъэри тащыщ, ашIыгъэри тащыщ», — аIуи зытыралхъагъэ. Пшъашъэр лъфишъ шъао ыгъотыгъ. Шъаоу ыгъотыгъэм иIэ фашIын фаеу хъугъэ. Зэхъум, лПакъомджэ шапсыгъ, ятэ ыцIэр Паку, къэзыльфыгъэр ШупакIомэ япхъу, «Пакокъо Тэтэршъау» фаусыгъ.

Цыфмэ къальэгъужыгъэм Пакокъо Тэтэршъао анахь пельуанэу къальэгъужыгъ. Шэу зытесэр щылъэ Iэгум къэсэу Пшызэ икIытыгъ. Пакокъо Тэтэршъао ихъэддэшьуйтIу кIыгъоу Тенэ Гушъо ишэкIо-пшыпIэти ашIоуыгъ. Ау мысыкъарэ ашIытыгъ:

— Умыкуирлыгъэмэ, улIы дэгъугъи, Пакокъо Тэтэршъау, — аIотыгъ.

Пакокъо Тэтэршъао ежьи, шъхъакIо ар щыхъуи къушъхъэм чIэхъэгъ. Ятэ къыхигъэши къыиши къуаджэу зыдэсым, янэ рищалIи къор къоу, лIэр лIэу, аджэ зэргъаштэхишъ зиукъэбзыжыгъагъ Пакъокъо Тэтэршъэо.

ИкъехъукIэ Пакокъо Тэтэршъао ыджэрары, къэзыльфыгъэр Шупакомэ япхъу.

511. ПАКОКЪО ТЭТЭРШЬАУ

(Абдэхэ текст)

Дэгужыекъохэр Пшызэ бжъапэ тесыгъэх. ЕкIуалIэмэ псы къирахынэу псынэ яIагъэп, Пшызэ къыдахыщтыгъэ. ПакIу—пшъашъэштыгъэ. А пшъашъэр щэлъитIу ыштэзи, Пшызэ псы къыдихынэу дэхъагъ. ЩэлъитIумэ псы къаrigъахъози къызэригъэуцоЙигъэу, адырабгъуIе шыуиц къыIухъагъэхэу ылъэгъугъ. КъыIухъагъэхэр нартых. Пшъашъэм къеджагъэх:

— О пшъашъэ, тыкъыхахъэмэ тиIинэу иIигъо иIа?

Къызэджэхэм пшъашъэм ариIуагъ:

— Сэ сышэсырэп, сепсихырэп, мы псэу зыфаши юрэм, мы и Игъюу зыфаши юрэм къуашьом сисэу симы Игъэмэ, си Игъяхэп. Сыдым сиғъэш Йэн и Игъюу и Йэмэ. Уллымэ Пшизэ и Игъюу заieber!

Пшъашъэм ар заре Йом, шыумэ къыра Йуагъ:

— О пшъашъэ, мы псым тыкъыхахьэу тиуанэхэри дгъешъухэу, тэри зыдгъешъужжэу, тищыгъынхэр дгъешъоу, ахэри тфызыжыхэу Пшизэ бжъапэ тытетыныр тш Йолыгъэш Йап Йэп.

А пшъашъэр зыдэштым дэжь къуашьо горэ елхыгъэу щыт къыри Йихэу — нэбгырэ зытфыхымэ къа Йатызи къахьи, тырагъеуцаагъэу.

— Ауштэу къытэмэ Йу, ау а къуашьоу щытыр зы Йялэ горэм къытфегъэф тиуанэхэри тищыгъынхэри къитлхъанзи ткъи Йин. Ар нахь тэрэз.

— Ашыгъум Йелэ лъыхъо сежъэжынэп, — йуагъ.

Къуашьор Йапсэу зэрепхыгъэр къытлати, лъакъое къызэ Йункъым, къуашьом псэу къыутхыгъэр лъымэ ажае къыхиутхэу, апашхъэ къыригъэлъэдагъ. — Ау шъус Йорэр, мы къуашьор пыта Йоу ешъупхыжь цыфхэр ре Йижыхэзы.

Ипсыщэлъит Йу къышти, пшъашъэр къыдэ Йижыхыгъ.

Адырэхэр яланэхэр тырахи, къуашьом къыралъхьи, яшыхэр къызгуагъя Йэхи къи Йигъэх.

Къи Йихэзи, яланэхэр къыттыралъхажьи, нарт шыуишир къэшэсыжыхыгъэх. Ящэнэрэ Йялэр пщэрыхъэу, адирит Йур лъижъхэу щытыгъэх.

Йялэр къэгушы Йи, моштэу йуагъ:

— Мы пшъашъэр къуашьом лъэшэу ыгу фэгъоу йо Гъагъэзы, гум итынэжынэп къуашьор, — йуи, къе Йэбэхьизи, мо къуашьор нэбгырэ зытфыхымэ къахьи тырагъеуцаагъэр къыхьи, Дэгужыекъохэр бжъапэм тесыгъэхэти, яунэ къыхьи къыриусэигъ.

Зэрэнарт лъэпкъыри зэрэбэлахъэри пшъашъэм ыш Йагъ. Ригъэпсихыгъэх хъялещым рищаагъэх. Къемгуе къи Йи нартхэр къэк Йуагъэх, — ауи, рагъэшхагъэх, рагъэшъуагъэх.

Щысигъэх, щысхэу гъольыжыхыгъо зэхъум яп Йэхэр къахыхыгъэх. Къахыхыхи, нахыхыжьит Йумэ яп Йэхэр хъялещым рашихыагъэх, нахыхы Йем ип Йэ — «Сэ сип Йэ мый дэим щыщъуш Йыщтэп, модэ шэшым шъухьи, шымэ сина Йэ атетышт».

Пэр тахызи, шэнц хъацлэкъым чаш Йыхыагъ Йялэм ип Йэ.

ХъаIехэри шыежьыгъэх, цЫфхэри шыежьхи, гъохшIехэу цЫф щымыIэжы зэхъум, а пишъашъэр къэтэджи къакIуи. шэшым, елъепауи, Iялэр къыгъэущи, пишъашъэр зэрылъ унэм ыщагть. Iялэр щэшым пишъашъэм дэжь щигъэльыгъ. Пицэдыхыт нэф зэшъим хъаIехэр ежъэжыгъэх. Хэт ушыща алоу хъаIе лIыжъхэмни Iялэмни яупшигъэхэп, ау зэрэнартхэр ашлагъэх, яшыхэри ежыхэри иныгъэхэти. Ай тетэу хэхважьхи хэтхээз пишъашъэр зэкЮИгъ — гъумы хъугъэ—хэгъэгум зы пишъашъэу зыцIэ райоу исыр ары.

— Тэ къитэхъулIагъэм фэдэ цЫф къехъулIагъэп. Мы пишъашъэр псаоу дунаем тедгъэтыштэп, — аIуи, Дэгужъекъомэ, тыуIишт, тыуIашт алози, Дэгужъекъохэр зэуцум...

— Дэгужъекъохэр мыдэ шъукъэдаIу, — ыIуи, унэу зэрысым ыщэхи, ыгъэIысыгъэх. — Дэгужъекъохэр, зыгорэ шъосюшт, — ыIуагъ. — Сэ сшъхэе сырыджэгоу, сшъхэе хэслъэшъухажьэу сихэтэп, ашыгъум ай нэмые-уи сыкъэнэфэштыгъэ, ау хъуштыр шъосюшт: пишъашъэу къызыслъфыIе, а зыгъэгъалъфэм къалъфыгъэмэ анахь дэгъу къэслъфышт. Шъао къызыслъфыIе, тыгъэр зыщи-къуахъэрэмре тыгъэр къызщыкъюIирэмре нахь дэгъу имысэу къэслъфышт.

— Ашъыу тежүгъэплъ ашыгъум мый ышIэрэм, — аIуи, Дэгужъекъохэмни заушъэфыжьыгъ. Пишъашъэр лъфэзи, шъао къылъфыгъ.

Iялэу къалъфыгъэм ятэ ыцIэ ашIэрэм, янэ-ПакIу. Арыти, «ПакIукъо Тэтэршъа» фаусыгъ Iялэм.

ПакIукъо Тэтэршъао зылъэгъугъэм нарт слъэгъугъэп ерэмыIу аIуагъ. Тэтэршъао шIыгум шыоу рыкЮ зыхъуIе шIыгур цЫнэу, оцхышхо къещхыгъэ хъумэ, шым лъэуж зэрэхиутырэм фэдэу анахь шIыгу гъугъэми хиутэу ПакIукъор джарэу хъугъагъэ.

«ПакIукъо Тэтэршъао слъэгъугъэ зыIорэм, нарт слъэгъугъэп!» — ерэмыIу.

512. ПАКОКЬО ТЭТЭРШЬАО ИКЪЭХЪУКИ

(Хъатикьюе текст)

Пакокъо Тэтэршъао нарт ШъэокIасэ иphъорэлъф.

Мы хъишъэм къегъэжьапIэ иI.

Шыу куп, нарт закIэу, зэ горэм, ижъыджэ, Шъхъэгуашэ, адырэкIы къыIухъагъ. Псым ынэ къикIэу, псышхоти,

икІыгъом лъыхъухэу, ракІукI-къыракІукІыжъэу Іутыхээ, мыдырабгъукIэ нарт ШъэокIасэ ышыпхъу, псы фаети, тхъалъэркъэбхэр (а лъэхъанэм псы къирахъэу ялагъэх) ыІыгъэу къуладжэм дэхьагъ.

— О пшъашь, икІыгъо мыш иIа?! — ыIуи мо лIымэ ашыц горэ еджагъ.

— УлIымэ, тыдэджи икІыгъо закIэба! — ариIуагъ.

— Арэу умыIо, джэуап къытфэхъу! — аIуагъ.

Зи къаримыIожъэу, ныджым дэллэшъоягъэу тель къушъор еIи зы Iэлтъеныкъомдже къызэридзэкIи псым къытыргъэуучу, зы лъэжко лъэнэкъоджэ къетIыргуи, къушъор щэм фэдэу псыкIышъом къырычыи, псыр къыдигъэкIыеу адырабгъурэ нэпкъым дэкIоягъ.

Нарт купым мо бзылъфыгъэм кIуачIэу хэлъыр агъэшIэгъуагъ:

— Мы зитыгъ, мыш пкъылые хэлъыджэ! — аIуагъ.

Къушъом ыIэ зэдэIэхээз къырагъэгъэзэжыи, ерагъэу псым къытырагъэуцожыгъ. Ай фэдизэу къушъор онтэгъоу къычIэкIыгъ.

Пшъашъэм зыдигъэзэжыгъэр зерагъэлъэгъуи, ежхэри къушъомкIэ Шъхъэгуашэ къикIыгъэх, яшыхэри къыращыгъэх.

Пшъашъэм илъагъо тэхъэхи, къушъори фыздахыжыи, ыдэжь еблэгъагъэх. Нартхэм өхэт горэм изакъоу къушъор ыIэти, хъакIэщым риусэигъ.

Чэщым щысын фаеу хъугъэх. Арыти, мо къушъор изакъоу хъакIэщым фэзыгсэижыгъэ нартым пшъашъэм ынаIэ къытыридзагъ.

Пстэуми гъольыпIэ зафешIым, нарт пелыуаным фишIыгъэп. Ай исэшхо Iихи ежь иунэ ихважыгъо чиси, мо кIалэр ыдэжь ыщэжыгъ.

О лIыджэ сыпфай, — ыIуагъ. — Сызэрэпфаер зы: кIалэ пхэсхы сшIоигъу, — ыIуагъ.

Арэущтэу ШъэокIасэ ышыпхъу Пако нарт кIалэ мо пелыуанылIым хихыгъ.

Ары Пакокъом икъэхъукIэр.

513. ПАКЮКЬО ТЭТЭРШЬАУ ИКЪЭХЪУЕР

(Абдзэхэ текст)

Шыуищи торэ ежни гъогурыкIохэгоу псыхъо горэм өйтэIигъэх. Псыр куути, хэмыхъэшъухэу бжъапэм тэуциагъэхэу малпльэх. Адрэ нэпкъы бжъапэм бгъэнышъхъэ

унэ цыкIу горэ тетэу алъэгъугъ. Ай къиIи зы пшъашъэ къопцIэ къогъу цыкIу горэ щэлъэ закъо ыIыгъэу, псы дихынэу псым къыдэхъагъ. Псы щалъэ хихызи пшъашъэр ежъэжъыгъ.

Мо шушицыр пшъашъэм еджагъэх.

Къуашъо горэ епхыгъэу а пшъашъэм дий щыт.

Пшъашъэм елъэIугъэх а къуашъор зыгорэм къафызэ-пырифынэу. Щалъэр ыгъеуци, къуашъор къытIати, Iя-псэр къошъо кIоцIым къыридзи, мо пшъашъэр къуашъом лъэдэкъапэIе къеуагъ. Къуашъор нэпкъым къыригъеутэ-Iеу псым къызэпрыфиғъ. Шыухэр епсыххи, яуанэхэр тыраххызи къуашъом ралъхъагъэх. Яшхэр къуашъом къыгуаубыти псым къисыIигъэх. Мо пшъашъэми псы щалъэр къыхьи къэкIожыгъ. Яшхэр афызыжызи, яуанэхэр шымэ атрапхъажыгъ. Къуашъор псыиф шыгы-шхончтыгъ. Шушицыр къызэшэссыжыхэм, анахь Iялэр еIабэхызи къошъо къуапэр ыубыти къыIэтыгъ.

Къыдищизы, а пшъашъэр зэрыхъэжъыгъэ унэ цыкIум ившэIупэ зандэу Iуусэягъ.

Шушицыр ежъэжъыгъ. Пшъашъэр къихъушъути «Шъеблагъ!» — къариIуагъ. Ай емыдэIухэу ежъэжъыгъэх. Пшъашъэм мое-мыIе зиджыхьи цыфхэр къуугъоигъ. Шыухэмэ къаригъэгъэзэнэу къалъыригъэжъагъ куп. Къарагъэгъэзагъ. БИи рагъэблэгъагъэх. Щэшым щысыгъэх; нахыижъитIур унэм илъыгъ, анахыIеу а къуашъор IапшэIе къэзыхыгъэр шэш пшэIум Iугъолъхъагъ. Щэшым зэшьеjыхэм а пшъашъэр хъашпекъым Iель Iялэм ди кIуагъэ. Щэшым Iялэм ди пшъашъэр къышиIагъ.

Пшэдыжым нэф зэшым хъаIехэр ежъэжъыгъэх.

— Зао горэм тэкIозы, тыпсэоу къэдгъэзэжъымэ тыкъе-кIолIэжъышт, — аIуагъ. Заом кIуагъэх, ау кIодыгъэхэу цыф ышIэрэп, пэми гъогуIе кIожыгъэхэуи ашIагъэп, ау шушицымэ къагъэзэжъыгъэп.

Ай пыIизи бзылъфыгъэр гъумы хъугъэ.

Иялэ къызфэхъум янэ ПакIу ыцIагъэти, «ПакIокъо» фаусыгъ.

Джащ тетэу ПакIокъо Тэтэршъау раюу хъугъэ, куинрыйлъфыIе цыфыхэр еджэштыгъэх.

Ай янэ ПакIор Нарт Дэгужьыемэ япхъущтыгъ...

Тэтэршъао Дэгужьыемэ япхъорэлъфыгъ. Тэтэршъао лы къэхъуи нархэм мы хэгъэгур амьбгынэмэ мыхъунэу хамцIый бганэр аблыгу Iельэу къошхо дэIигъом дэй къущхъэм Iухъажыгъэх.

Нарт я ШъэоЯсэ (Лыжъыштыгъ) ауштэу къыЛогъагъ:
«Мы хэгъогоу тызэрыЛижъирэм сыгу къылъыгъоу зы
нахь къисынэрэп.

— Сы илЭужыгъу ар? — аЛуи, еупшЛыгъэх.

— Мый фэдэ пэнэ хамэм зы къохъусэ горэ хэс—джай
сыгу лъэгъу — ыЛуагъ.

Нарт я ШъэоЙасэ къылъигъэзагъ. А пэнэ хамэм къа-
күзи къохъусэр къыхифыгъ ыЛи ыуЛигъ. Къохъусэм ыны-
бэ зэгуигъэши къыридзыгъ. Къор ыЛибы къырилъханы
къыхын ихыисапэу ылъакъохэр зэтрихэ пэтэу ПакЛокъо
Тэтэршъао шъхъащылъэдагъ. «Хъакъуажэ» ыЛуизы.

Нартым къоблантхъэр аш иджэуапэу къыгуигъэши
къыритыгъ. ШыплЛэм къыфыдилъхъагъ, ау ПакЛокъом
ар тыригъэзэгъэшъугъэп, — къышЛуефэхъыгъ. Шэ-
жъышхомЛе ШъэоЙасэ щыгым дэуаези, зы къутамэ горэ
къыпиутигъ.

Къоблантхъэр ай пильагъ.

— О угу зэрэЛукъ хыжь — ыЛуи къыриЛуагъ.

Тэтэршъао къыЛукъыжъыгъ. Модрэ нартми адэр къэ-
нагъэр ышти ежъэжъыгъ.

Нартым ыгу къэЛигъ арэущтэу, мы тэ таужылкъэЛе
акЛуашЛэхэр малеу, яхыилэхэр бэу цыф лъэпкъ горэ къи-
хъоштызы, ай ашычын фае мый. Мы къоблантхъэр зэри-
хъажырэм, — ыЛуи куандэ къогъу зишЛыгъ.

ЕтЛонэрэ мафэм цуитЛу ІешЛагъэу кЛуагъэ Тэтэршъао.
ЕуцуалЛи щыгыр риупшЛыгъ. Блантхъэм куЛер фигъазызи
шЛапсэр къо блантхъэм къыпишЛэзи ѢэрэхъитЛу кум Іе-
тэу шытти къыгъэпкъызи, ку кЛоцЛымЛе Іяпсэр ышчи, цумэ
апишЛэзи раригъэлъэшъуагъ кум.

Ар зэЛе нартэу къежэрэм къылъэгъугъ.

«Тэмамэу тэ таужылкъэЛе къихъонэу щыт цыфымэ
ашыч мый. Яшагъэхэр цыкЛоу, ежхэр хыилэзайхэу тэ
къытиЛелтыкЛоштхэр джай фэдэх» — ыЛуи нартыр ежъэ-
жъыгъ.

«Тэтэршъао нарт слъэгъугъэ зиЛоЛе, плъэгъугъэп емы-
Лу», — зытрайхъагъэр джары.

514. ПАГОКЪО ТЭТЭРШЬАО ИКЪЭХЪУКІЭ

(Лэбэдэс къебэрдей текст)

Еджэркъуей къышъытЛысам дей Лабэ псыхъо цыкЛоу
режэхэу шыыта. А псым къуафэ тета ирызэпырыкЛыхэу.

¹ Хъакъуажэ — шакЛом зыгорэ къырихылЛэмэ аш «хъакъуажэ» ыЛош-
тыгъ. Джащ иджэуапэу ыуЛигъэм щыщ ритыштыгъ а цыфым.

Нарт яшылкъэу шу хашІэхэр Лабэ. адырабгъукІэ къыІухъа. Шыуищыр къимыкІыфынкІэ шъынэри увыІао шъыта.

Пшъашъэ горэ псыхъэбащыр идамэ телъэу пэгунитІыр абы пыльэу Іухъа.

Пшъашъэм къельІуахэ:

— Къуафэр къытхузэпрыху! — жьаІэри.

Пшъашъэм къуафэр къитІатэри, еІэдэкъаори: «Къэвуюбыд!» жьиІэри псым зэпрыхуа.

Пшъашъэр пелыуанушъыта.

Къуафэр яубыда.

Пшъашъеми псы къыхыри къекІожъа ямыжъэу.

Шыухъэри къуафэмкІэ къызэпрыкІа, яыххэр яубыдыхыри уаңехъэри тыралхъэжъа.

Шыухъэр жылэм къидэхъа. «Бысым тэнэ тшІын? жьаІэу заплыхъэурэ, а пшъашъэу псы зыхам хозахэ.

А пшъашъэр Дэгужъейкъомэ ящищыгъ.

Чэшым шІалэхъэр ихъекІа.

ХъашІэ нэхъыжъитІыр хъэшІэшъым гъолъа пІэ яхуиІри. Нарт шІалэ горэ яхэтти, щагум коу дэтым игъолхъа шыххэр иухъумэнэу.

А пшъашъэр нарт шІалэм дей къекІуа. КъакІори идей шъылъа. Пшъашъэм ицІар Паго.

Шыухъэр пчэдыхъым къэтэджыжъыри зэкІешасэхи дэхъяжъа.

Мэзэ бжыгъэ текІыгъэ нэужъ пшъашъэри лъэрмыхъ хъуао къэнэхуагъэ.

Ишхэм пшъашъэр унэ нэшІым шІадзэри яукІынэу унафэ яшІа. «Дина пэ къыттыриха!» жьаІэри.

Жыллэм лыжъэу шъызэхъсамэ идей цыху шІагъахъэри Паго ирагъеупшиа: «Таурэ хъуа уиІохур?» жьаІэри.

— Фыхуейми сывыуکІ, фыхуейми сыкъэвгъанэ: пшъашъэу къэхъуми, шІалэу къэхъуми, мы сабьеу къэхъурэр пелыуан хъунэ, — къажыриа.

Ичэзыу къэсри шІалэу къэхъуа. ШІалэу къэхъуам цІэу хуаусыныр ямышІэ шъыхъум «Паго икъо Тэтэршъао» хуауса.

Тэтэршъаор лышхо хъури лыгъэ зэрихъэу шъыгъом шъыгъо нарт ялъепкъ иллыгъекІэ къакІэрымыхоу хъугъэ.

Яужырей нартыр жъауІа шъыгъом къажыриа: «Тэтэршъао зылъэгъуам нарт слъэгъуакъым жыремыІэ! Ар аужырей нартэу къэтэгъанэ».

515. ПАКІУКЬО ТЭТЭРШЬАО КЪЕХЪУЛАГЪЭХЭР

(Шапсыгъэ текст)

Лыжъыхэр чэмымэ апэгъокІыгъэу щысхэу ялІыхъужъыгъэ хъэбарыжъхэр къаіотэжъэ, кІалэ горэхэм къаіуагъ:

— Аш фэдизэу шьо шъухъэтагъэп!

Ар лыжъыхэм зызэхахым, лыжъ горэхэм загъэгусагъ.

ЛыжъитІу зэджэнджэшыжкыгъэ:

— Янэ сыкьеу, ээ тышэсни тыкъэплъэн! Мы кІалэмэ мыскъарэ ташІыгъ, зыфаіорэ тхэлъынкІи мэхъу.

Ар язэрэгъяіу ежъагъэх.

— ПакІокъо Тэтэршъао текІуни, аш зыгорэу къытфышын, — аіуагъ.

Тэтэршъао лыжъ тысыжыгъэштыгъ. Лыжъыхэр ыдэй нэсихи, хъакІэщым ихъагъэх.

«ХъакІэхэр тиI» — аІоу Тэтэршъао зызэхехым, хъакІэмэ адэй къиххи, шІуфэс къарихыгъ.

Лыжъхэм игъо къызэсым ялъэгъун бысымым раіуагъ.

— Іофы хъунэп ар, шъурэхъат, — къариіуагъ.

Ыкъо анахыжъ Тэтэршъау еджи, лыжъхэм адигъэшэсниу риіуагъ:

— Былым тІэкІу горэ къахынэу фаех. Хэгъуашъхэм къышмыгъэуцух, чыжъэу шьуІукІи зыгорэ ягъэгъот.

Гъомлапхъэ арити, дигъекІыгъэх.

Бэрэ кІуагъэха, макІэрэ кІуагъэха, лыхэр пшъыгъэх.

— Мыш нахь чыжъэу тымыгъакІу, — аіуагъ.

— Аш тыкъышыуцумэ, тятэ сыйдигъэхъажыштэп, джыри тыкІон фае.

ЕтІани мэфэ-чэшищэ гъогурыкІуагъэх.

— Аш нахыбы тлъэкІыжыхэштэп, джащ тыщэуцу, — аіуи зэуцухэм, кІалэм пшынІэ афишІыгъ.

Сыкъэсныжыфэ шІобэшІэхы зышъумышI, — ыІуи кІалэр ежъагъ.

КІалэр зы тхъамафэ къэтыгъ, чыыІэ хъугъэу, шыхэри къыфи къэкІожыгъ.

Лыжъыхэр къыгъэшэсныжы къежъэжыхи ядэжь къэсныжыгъэх. Лыжъхэри хъакІэщым ригъэблэгъэжыгъэх, ежъыри иунэ ихъажыгъ.

ПакІокъо Тэтэршъауи унэм къиххагъ. Іанэ къаригъахи лыжъыхэр ыхъакІагъ. Тэтэршъаор джагъэ:

— Псы къахь! — ыIуи,

Кіалэм псыр къыхыгъ пхъаныIум итэу. Псэр ритын зэхъум, ыIэ улэрекIи тIэкIу рикIутыгъ.

Тэтэршъао псым зешъуахэм, гъучI бэлагъэ машIом пэIабэмджъэ кіалэм къеуагъ.

Лыжъыхэм гуцафэ ашIыгъ. Былымэу къахыгъэр шIуабэу, кіалэр ашI фэшI ыгъэмисэу еуагъэу къашIо-шIыгъ.

ПакIокъор хъакIещым икIыжки, лыжъыхэр язакъоу къызыззэхэнэхэм зэдэгушыIагъэх:

— Мыщ ыкъо мылькоу тигъегъотыгъэр шIуабэу ары мы кіалэм зыфеIуагъэр. Былымэри тфиинэп, чэшныкъом ты-дэкIыжкини тыкIожкин, — ыIуи зэзэгъыгъэх.

Пчэдыхъым, нэф мышъызэ, лыжъхэр къыдэкIыжыхи къеежъэжъыгъэх.

Нэф къэшты кіалэр шэцым зэкIом, шыхэу лыжъыхэр зытесыхэр итыжъыхэл, хъакIещым зэкIом, лыжъыхэр исыжъыхэп. Тэтэршъао риIуагъ лыжъымэ ашIагъэр.

— Алъежки къягъэгъаз, — ыIуагъ ятэ.

Кіалэр алъежки лыжъымэ къаригъэгъэзагъ, къэшъу-мыгъазэ хъущтэп ыIуи. Къаригъэгъази, хъакIещым ри-гъэблэгъэжъыгъэх, шыхэр кіалэм ыгъэгупсэфыжъыгъэх. Тэтэршъао хъакIещым къэкIуагъ:

— ХъакIэхэр, сэ хъебар шъосIотэшт, — ыIуагъ. — Мы кіалэм сзыффеуагъэу къыштушыхъугъэр былымэу къэ-шъухыгъэр сшиIуабэу, ашI пае сеуагъэу ары. Ау ашI паен сзыкIеуагъэр. Мы кіалэм ыIашъхэ уIагъэ тель. А уIагъэм пае мы псэр зэргъэушъорэкIыгъэр сидагъэп. Янэ-рэ сэрырэ шъобжэу тщIагъэм сизеплъым, а уIэгъэ тIэ-кIор зэrimышIагъэр сидагъэп, — ыIуагъ. — СикIалэу, къасшэ сшиIоигъоу, ар сигу къэкIыгъэу тянэ къызызде-шIэм, гъучI бэшымджъэ окIаеу къысэогъагъ: «о пиIагъэ шIэп джыри къэпищэнэу!» ыIуи. Сыгубжи сышэси сидэ-къыгъ: «Лы сэхъуфэ сыкIэкIожкинэп», — сIуи.

Сэ сшиIэрэ чIапIеми саблэкIыгъэу, хъазырэу сипшъы-гъэу мые чыг дэгъухэри ыIутэу, хъакIуашъуи ыIутэу зы кіа-пIо горэм зыщиcэлъэгъум «Ар гъэпсэфыпIэ сферхъун!» сIуи, щэри слъаххи стIупщи, сэри чэцым зыщиzгъэпсэ-фыгъ. Пчэдыхъ щэсыгъом зы шыу пхъашэ горэ къакIоу слъэгъугъэ.

«Сид мы къакIорэр?» — сIогорэ шыур къэсыгъ.

— ПшиIэ мафэ, тихъакIэ! — ыIуи къысэкIолIагъ. — ТихъакIэ, мыш сIыф къыIудгъахъэу тихабзэп, мыш о ушытIысыгъешъ оушIои, щэри птIупшигъэшъы кіапIор

еогъэутэ. Мыш къыIухъэрэм сэ сязау сихабзэ, уинасыны-
мэ укъыстекIон!

— Дэгъу укъысээштыми, хъуштэр хъугъахэ, сэ си-
мышIэу сисыгъ нычэпэ. Лъэубэкъу щакIэ зэкIэжки са-
гъындакъ щэ щэкIырэ зэтратакъуи зэкIолIэжыгъэх.
Пчыхъэ зэхъум:

«ШобэшIэх зымышI, джыри сыкъэкIоцт», — ыIуагъ.
ЯтIонэрэ мафэми ай фэдэкъабзэу къэсыгъ.

— УипшыпIэ мафэ, тихъакIэ! ХъакIэ нэкIы сэ сезао-
рэп, — ыIуи хъалыжъо цыкIуиш къысити сигъэшхыгъэ.
Адрэм фэдэкъабзэу тшIи, а мафэми тызээшуагъ. Пчыхъэ
зэхъум, ятIуани: «ШобэшIэх зымышI!» — ыIуи ежъэ-
жыгъ.

«Янэ сыкъеу, мыр жъыздикIырэ зэзгъэшIэн», — сIуи
сицы-уанэ зэтэслъхьи сежьагъ. Сыплъэмэ слъэгъоу
ыужы ситету сылъэкIо. ПэнэпцIэ чэуфо горэм дэхъажъэу
слъэгъугъэ.

Чэш хъугъэ.

Сиц чэу жыбым еспхи, Iэгум сыйдэкIошъагъ. Унэ пчэ-
Iум сыйухи сыйзэдайом, къысэзаорэр пишашъэу къыкIэ-
кIыгъ.

«Тян, сыйзэзаорэр сэрыджъэ лы хъущт. Сшъхъац ыIэ
рищэкIэу, къамышьшо сишиымэ, шъузы сифэхъущт, ау
ар ежь ышIэнэп...» ыIоу янэ риIоу зэхсэхы.

Сыкъэшэси сыкъэкIожки сыйтысыжыгъ:

«Пчэдыжкын тызэрэшIэн!» — сIуи.

Адрэмэ афэдэу, ящэнэрэ мафэми къэсыгъ.

— ТихъакIэ, хъакIэ гонэкI тезао тэ тихабзэп, — ыIуи
хъалыжъохэр къысфигъэIылтынэу зежьэм, сеуи тандж
паIор щысы тути ышъхъац благъэ сүбути, къамышьм-
джъэ сео зэхъум:

— ТихъакIэ, сыйдэу укъысаора? — ыIуагъ.

— Икъунба тызэрэзээшуагъэр, джы ац нэмыкI Йоф
зэдэтишIэн фае, — зысэIом,

— Тэрэз, ары сэри сыйфэягъэр, — ыIуагъ.

— Ядэжь тыкIуи ац сыйкыншэхъужыфэ нэсы сыйкын-
шьси, пIалъи къызэфэтши, ар псэогъуджъэ къэсщагъэу
синыо, — ыIуи Тэтэршъао гушаIэр къыухыгъ. — Аш фэ-
диз шъобж зыкIэхэкIыгъэм зищэчыгъэджъэ, ежь щэ цыкIоу
тэфагъэр фэщэчыгъэп. Ары сэ сымыдагъэр нахь,
шъо бывымэу къышуитыгъэм сэ сыйпылъэп, — ыIуагъ.

Ыкъо зыфигъази: кIал, щэси яхэгъуашхъэ нэогъэсы-
жыфэ адэкIуат, — риIуагъ.

КIалэм яхэгъуашхъэ къыгъэссыжыгъэх.

516. ПАКЮКЬО ТЭТЭРШЬАО ИХЬИШЬ

(Кіемыгуе текст)

Пакюкъо Тэтэршъао шыу зэкъорыкюу лы дэгъоу щытыгъ. Зэгорэм шыу куп къежъэшъи Тэтэршъао дэжъ къекюллагъех.

— Тэтэршъау, зекю тყыщэнкіэ тყыщыгугъо уадэжъ тыкъекюагъэшъы, тепщэжъэн фае, кырауагъ.

— Сэ зекю сыйкюжырэп, зэ ныкъоукызысшыгъ, зэ зысыукыжыгъап, — ыуагъ адрам.

— «Мы къапюрэ сыда? Тау хъумэ ныкъоукызысшыгъа, тау хъумэ зыуукыжыпагъа? — аюи къеупчыгъех.

Шъуепсихи унэм шъуеблагъи нычэпэ къышъуфэсюотшт — ариуагъ шыу купым.

Ригъэблэгъагъех. Цу гъашхэ илъесиблэ ыгъэшхагъеу, афиукыгъ.

Ащ үужым къэбарыр къафыригъэжъагъ.

— Ныкъоукызызэрэсшыгъэр ары. Шыу зэкъо рыхюу сежъагъеу сыйкюозэ мэзы горэм сыхэтэу зы шуий мэкъе ин горэ мэзыр зэлигъэджехъеу къеугъ. Шуй маекъэм ыуж къошхо кый макъэ мэзым къыхэуукыгъ. Чыжыкъэлэ къушъхэ лъагэм тетэу нэбгырэ закъо горэ слъегъугъэ. Къор губжыгъеу а нэбгырэ закъом фиучынэтшыгъеу чээзэ, шхончкіэ къешишь къор къыхигъэфагъ. Лышихор зытетыгъэм ичынатиэу сыйкюозэ къошхор зэйихэу сыйкюлагъ.

«Фэсапщи, Пакюкъо Тэтэршъау!» — къысиуагъ ащ сизекюаллэм. Сэри сыдаиэпыиэвэ къом ышъо тетхыгъ.

Джы ори угъогурлыкъошьы мы блантхъэр зыдехыжки зызщыбгъэлсэфырэм щыгъажь ышишьы къысфищэигъ. Сигъэшэссыжы, блантхъери къыситыгъ.

Блантхъэр къызсетым, къарыу сыйфэхъутъэл зыдэсхынэу сийхыжки сэ сфэлатыщтым фэдиз къыпиупкыи лы пхъэцацэм къыпиуи къыситыгъ.

— Джы уасюорэр ары Тэтэршъау, — ыуагъ ащ — шыитиу ыгъэшлагъеу есхыхъжэжыгъагъ, адэкюонэу къашхъакю умышьы о уадыг, сэ синаарт ащ аужыпкъэрэр сэры. Нартхэр мы хэгъэгум икъыжыхэ зэхъум сята илъесрыу афэмыхъу зэхъум сята сакыб илъэу лъэшэу гырзыгъэ. «Да сята, укыгырзырэ сэ осэхыхъыри укъыщысынэхэштэп» — зесэйом — «А сикюл сэ сыйкюгырзыгъэр, мы хэгъэгум къысэкяхъэмэ сшиоигъоу зы закъо къесэнэ, ащыл щыщ къысэкяхъэмэ сшиоигъу. Ар къо пшэштэжъ

Арышты җуп, тхъамык!эу сыкъэнэжьинъ ии мыйкуи симы!эжъеу, ащ!э се ныкъоукы зысшыгъ.

Се сыш!эфек!э дышъэр сипчъаблэу сыш!эштыгъеу бзылъфыгъэр зы!эк!эзгъек!ыгъ. Джащ тетэу се сыйстыжыгъ. Ащ үуж зыми сымык!южынэу исхъухъагъ; шъугу къысеш!умыгъабгъ, шъуздэк!юшъуштэп.

517. ПАКЮКЬО ТЭТЭРИШДАО ИХЬИШЬ

(Бжъедыгъу текст)

Пак!о мафэм псы къыхынэу Лабэ къидэхъегъагъ.

Мы чып!эм лъэсэ горэ мыйдрабгъурэ псынэпкым тэтэу къышилъэгъугъагъ. Лъэшэу Пак!о къыпылъахытыгъ, мыр къыздик!ырэмрэ зыпылъымрэ зидимыш!эжъеу, мыйдажэ л!эу Гухагъэри ащ фэдэкъабзэу мы псыхъом имык!ымэ мыхъунэу щытыгъ. Бгы дысым шыоу ехнгъэу, иш онэкъопэ тхэндж ышигъэу шкомлак!эри шъхарыдзыгъеу щытыгъ.

Мы л!эу щытэр Пак!о къеджэгъагъ моу ы!уешъ:

— А хъабз, къуашъоу узы!утым йутэр зы к!алэ горэм къысфызэпыребгъэфэу сыкъырибгъэк!ыгъэемэ ы!уешъ.

Лабэ мы лъэхъаным икъиуугъеу лъэшэу чъэу, псынэм къышхъащык!ым нэсэу щытыгъ.

— Сэ къыфызэпырысфынба? — ы!уишъ къуашъор къыубытишъ зидэштым пшъэхъоу зэрэхэхагъэмдже къыкъудыизэ рищал!и пшъэхъур зыпыш!эгъэ пхъеч!эсагъэм къыпит!этык!ыешъ, къошъобэш!эр рихи къошъо пшъэхъор къошъо клоц!ым къырилъхъэшъ, къуашъор къырифынэу ы!уишъ къеджэгъагъ, ына!э къытыригъэтынэу мыйдажэ йутым мыйрэу къы!уи: «Къуашъор къыфики!ытышъ къит!ысхъэри къик!», — ы!уишъ.

Къуашъом ыцыпэ къыубыти Пак!ор лъэшэу къызе!унк!ым, псычъэрыми ымыубытынэу, мыйхъоу занк!еу л!эр зы!утымдже къыт!упшыгъэти псынэпкым къы!улъадн нэпкъышхъэу псэр зыщизым къытец!элъэгъагъ, пцжъием фэдэу, шъхъаеджэм къошъо бэш илъыгъэл, л!ым мы Пак!ом ээриш!ыгъэм фэдэу къуашъор къыубыти ы!пэк!э лъэннык!о ы!уки зет!упшым мыйдажэ псынэпкым къызэрэтец!элъагъэм фэдэу адырабгъурэ нэпкъыми ч!эр ыгъэтхъэу тец!элъэжыгъагъ.

Ят!уанэрэу Пак!ом къошъобэш!эр къырилъхъи къе!уки ыпэрэм нахьи нахь лъэшэу псэр зэпригъэтхъэу, нэпкъыбжъэри ригъэтхъоу къызытец!алъэм къуашъор мы

Ліэу нахъ кіочіешко лы ІумыкІэрэм ыпашъхъэ къушъор мы бзылъфыгъэм къизэрэфигъелъегъуагъеу зы псыгъунем къышеңкыгъэр адире псыгъунем зэрээпырифыгъэ шыкІэр шыгъешІэгъонитыгъе ыджы гу лъитегъагъ. Мыш зы кіочіе хэхыгъэ горэ зәриІери зы гъэшІэгъоны горэу зэрэштэри къышІэгъагъ, ау ежъ мы бзылъфыгъэр зилІэужыгъор къышІэнэу мыш нахьыдже ІукІагъеу шытагъэп.

Аш фэдэ къэбзагъ, бзылъфыгъэм мы ліэр зилІэужыгъор ышІэгъагъэп, ау шы бгыдисеу шыоу цыфы ныбжын къизэмыхыгъэм къизерехыгъэмрэ изекІуакІэджэрэ бзылъфыгъэм лыкІуачІеу мыр зэрэштым гу къылъитэгъагъ. Аш къыхихеу арыгъэ мы къушъори мы шыкІэм тетэу къизэпырифынэр къизыхыгъагъэр ПакІом. ШъхвакІэм мыдырэ ліери кіуачІе, пеіэн щыІэп зыфаорэр арти, къизэрээпырифыгъэм фэдэ къабзэу зэпирэжкыгъагъ.

Къушъор мы ліым ыпашъхъэ къизэхъужым, къошъо бәшэри илъеу шым уанэр тырихи Лабэ хитІуашхы, шкомлакІэр шъхьаридзишъ ригъесыкІыгъагъ, ежыри къушъом итІысхъеши икІыгъагъ. ПакІори къежеу щытыгъэти ІукІэжкыгъагъ, мыдырабгъурэ псыгъунем зызэпырэкіям:

— Сэ сизыфуажэрэр уезгъэблэгъэн сэлошь ары, ухъэкІэ гъозэджэн фае, — ылуишъ ПакІом къыриІогъагъ. Ау мыдырэ ліым мырэу къыриІожыгъагъ иблэкІэу ПакІом ылаугъэм.

— Себлэгъэтэп, бысым сшын дэс мы чылэм, — ылуишъ.

— Сыхъулъфыгъагъэмэ укъысфеблэгъэни, ау сизыбзылъфыгъ, укъысфеблэгъэнэп. Ау пчыхашъхъэ садэжын укъызэрэкІон фаер осэло, — ылуишъ псыщэлъитіор зекІиушы клюжкыгъагъэ, мыдырэ ліыми ишыуанэ къизэтырилъхъажы чылэм къыдэхъегъагъ. Бысими ышын шысызэ, лы къылъигъакІуи аригъэшгъагъ ПакІом дэжы. ПакІом зыкъыфигъэхъазырыгъагъ зы бзылъфыгъеу къуджэм дэсмэ анахышулоу зэрэштым къыхкІэу, зыфиІорэр ліеу дэсымэ къыфашиІэнэу щытыгъэти, мырэу шытэу зигъепсыгъагъ: лы нэжъы-тужымэ ашышэу лыжъитіу къаригъаши ариІогъагъ, садэжы нычэпэ зы лыгорэ къэсщэнши нычэпэ шыІэтышъ, къысэхъулІэрэ етІанэджэ сизыфаерэ шыІэмэ ІэпшІэгъу шъукъысфэхъүнэу, сикъышъуфае хъоу ар къыщыСотэжынэу чапІэсихъэми зэрэхъугъэмрэ шъосІогъагъэмрэ шъукъыяззгіла-

щэджэ къэшьу Йожынэу ашы нэсайджэ игугъу шыд хъутгъеджи сэ сышъуаджэу сышъоупчы фэджэ, цыф ешьумы Йонэу ары.

Лыжитори къеуцол Іэгъагъ. Агъэцэк Іэнэу мыдыдже лээу къаригъэшагъэм Пактор мэу щытэу еупчыгъагъ: «Шыда адэ укъызки эмьк Iуагъэр» — ыГиши. Лым мырэу къыри Йожыгъагъ: «Сэ сикъызык Іэмьк Iуагъэр сикъынэмьсы рапши эу мэу щытэу бзылъфыгъэ горэм сиу-кIагъашъ, ыдэжы сышъущ слонэр сшютерэзыгъэп, сэ сышапсыгъэлI нахь мышIэми пщи-оркъыгъэм сицымыш нахь мышIэми зылIы горэми зышхъалъйтэжьыныгъэ горэми сицымышы сшиогъо дэдэу, ыджыри сицымышы щытыти ары нахь, уадэжы сикъэк Йонымджэ сэ спкы къикIэу, зыкIэмыхъугъэр, усшибомыцы фэуи сшибомыгъуагъэуи уадэжы сикъэк Йонэр, непэ псымэ адьрабгъу сикъызеришыгъэри симыгуапэу арэп».

— Хъау, сэ гуапэ пщиизгъэхъунэу псым укъызэперыс-ицыгъэшъ, еланэ садэжы аш фэши укъэк Йон сибгъэшIон шиушагъэджэ ар къысфэплъегъун сюу арэп, сэ укъызы-кIязгъэшагъэри, къакIо зыкIэсIогъагъэри, ау сибзыль-фыгъ шыд нахь мышIэми сицымышыгъэдже садэжы укъакIо хъут, аш фэд ыджыри къызыфэп Iуагъэм хэлъэр зэхэсшикIыгъэ, ау джы осиотым къедэу: нычэпэ садэжы ущымы Iэ хъутэп — укIытапэу къыри Iогъагъ.

Лымы мырэу мы бзылъфыгъэр зыкIэхъурэр къызэхимишыкIэу, бысым и Iэ пэтызэ бысым ышIынэр зэрэмьтэрезым къыхэкIыдже риолIэтэр ымышIэу тIэкIурэ егу-пшиси «хъау симыкIожы хъутэп», — ыГиши риолгъагъ.

— Хъау укIожытэп, сэшиэ бысым зэрэуи Iэри, ау садэжы ушы Iэт, мы сицымышыгъэхъурэр къызэхимишыкIэу, о къыпши Iи мыхъутэр сэ сицымышыгъэхъурэр къызэхимишыкIэу, ау мыр сэ сюорэр зытесIуахыгъэри сэшиэ. Арышъ мыр къысфэмышIэмэ мыхъунэу сицымышыгъэу, — ыГиши къыри Iогъагъ.

— Хъунэп а зыфапторэ сицымышIэмэ. Орыдже хайнапэ сэрыдже хъухэнэп, ау къызыхэпхырэри сицымышыгъэхъурэр къызэхимишыкIэу, о зыфэмы Iуи сэ зыфэсмы Iуи мы Iофим къыхэкIыт арышъ бандэ заорэм тыхэмьгъа-

— Хъау сисэмэркъэоп сэ уасIори сицымышыгъэхъурэр къызэхимишыкIэу, арышъ сицымышыгъэхъурэр къызэхимишыкIэу, о зыфэмы Iуи сэ зыфэсмы Iуи мы Iофим къыхэкIыт арышъ бандэ заорэм тыхэмьгъа-

хъэу зытIэкIыри гъолъыжь уишъузымэ зыдэжы ушыIэр узэрэрахытыным фэдэу урэхьатэу арымырэу, сыкъэбгъеукиятэжыным узыфакIорэм сэри сыбзылъфыгъэ шъхъаджэ сиджэнакIэ зэрэкIахъэр мыхъумэ лIы фэмифы заулэ сэ сэшIешь ащ ашIэрэр сиIэнэу сипшъэ исэльхъажы, — ыIуишь кыриIогъагь ПакIом.

ЛIыми къязэрэшIомыкIыхэтэр вешIэм ащ амал иIэжъэп ыIуишь зитIэкIыжы гъолъыжыгъэ. ПакIори бзылъфыгъэ нахь мышIеми ушIомыкIынэу щытыгъэти, зитIэкIи гъолъыжыгъэ мы лIым дэжы, чэшым цылъхи нэфэр шъыгъэ, нэфэр зэшъым мы лIэр имыкIыжымэ хъаниапэ хъутыти, тэджыжы зызефэпэжым «сомипшI къаштэ нэчахь уасэу», — ыIуишь риIуи сомипшI кыIиhi лIэр ригъекIыжыгъагь. ЛIым мыр къызхэкIыгъэр ымышIэу, ибысымым къэкIожы псынкIэу ишуюанэ къызэтырильхьи клюжыгъагь Шапсыгъэ.

Мыр зыхъугъэр ильэс хъуным хазырэу теты хъугъэ мы непэмэ нычэлэ малъфэ аIоу гъумы хъугъагьэ ПакIо. Мэущытэу къехъулIагъэри ПакIо ятэ ымышIэу зэрэгъумэр зызэхехым, емыкIу къысэзышIагъэм сыфаеп лъфыгъэджэ тыукIыт нахь, — ыIуишь лIыхэр зэIуигъакIи зареIом «ифэшIуаш», — аIуишь, аукIынэу мыжъоджэ зэтыраублахыгъагьэ. ИбырыпхыпIэ къесэу машэ атIишь ращэлIэнышь, куигъэ укIыкIэу аукIынэу зыраIом ПакIо лIы зэхэсымэ мэущтэу гушаIэ къафригъэхыгъагь: «зэу шъумышIэныр сзыкIешIуукIырэр шъумышIэу сышъуукIынэр ары, адырэмджэ ащ тызыфакIоджэ, тызэрэукиным сэ тхья сэIо, сэ сзыыхъадэмэ нахь хъэдабэ къышъуххэхъухъаныджэ, шъыда зыпIоджэ сэ сIэу сиIэм шъоц фэдэ чылэгъю заулэ ыгъэпыин ылъэкIыт. Арышь ащ тыхэшъумыгъахь, мыдэ шыу Шапсыгъэ сфержъугъакIуи мыш фэдэлIэр къысфяжъугъаш. «Ащ ыIорэм шъыда тызыкIедэIутэр ядгъеукин тежъэжыт нахьджэ, куигъэм тежэу тыщысына? Хъутэп машэр атIыгъах», — аIуи шъхъаеджэ, зы фэкъолI тхъамыкIэ горэ къэтэджи «ПакIо фэкъолI пшъашь пIот нахь мышIеми мы пшыоркъ зыфэпIотымэ япхъу пстэоу слъэгъурэмэ анахь пшъешъэ шIуIуаIу, сэ ильэс бэкIае сыныбжь, бзылъфыгъэ бэкIае слъэгъугъэ, арышь шъуукIытыми шъукIэхъажын, мыш зыфиIогъэ лIэр сэ сэшIешь сшъхъаджэ тхья сэIо, зынэбгэ мыкъуаджэм къыдэмынэнджэ, лIыгъэмджи тытемыкIонджэ арышь шъуукIытыми шъукIэхъажын. Сэ ащ сылтыкIонышь къесшэт джащ къыIорэр зытшIеджэ ащ иIланэ тшIэтэр тшIэн», — ыIуишь купэри къыригъэзэгъыешь

къыдэки къэкІогъагъ. Мыдырэ шэпсыгъэ лІэу зыдэжы къэкІогъагъеми зигъехъазырыгъэу шэснэу адэ изекІоклэжымэ афэдэу къынукІэгъагъ.

Аш лъыпытэу къэбарэу хъугъэр къзыреом къэкІогъагъ.

Къызэсым ПакІом къыригъаджэхи зерсы унэм рари гъэшгъагъ, аш лъыпытэу мыдырэ лыжъы нэжы-Іүжъитбор чэщым мы ліэр ыдэжы зышэлъым икъэрэгъулэгъитбори аригъэшгъагъ. Мыдырэ лыжъы купэу языгъэу-кын зихисапэу машэр язгъэтЫгъагъэхэри аригъэугъончи, джы Іофэу щынэр къышъослютишь шъукъедэу, — ынүүнш къэриІогъагъ. Мы ліэр сэ силы, ау сзыкидэмыкІуагъэр ыджи сзыкидэмыкІорэр тылъепкынымак, тятэ жы хъугъэу, щыт, шы сиІэп, тлъепкъ кіодыт тятэ зыхэкыдже тызыкъуиубытэнэуи щынэр, лъялъепкъ ыцэ къырязгъэйожыни щынэр, арэу зэрещтым фэшыдже, сэ мы лым мэуштэу сзыкІэм, хъунэп тлъепкъ мэкли-ды, мы лымрэ сэрырэ тхэкІырэр лыдэдэ хъут, мыш фэдэ куачІэ мыш хэлъымэ сэри аш щимыгъакІэу куачІэ сиІэмэ сюөшь мэуштэу мы ліэр садэжы щызгъэлъыгъ зэрэшизгъэлъыгъэмдже мыш фэдэ ліэр сишихъат, — ынүүнш літбори къыгъэлъэгъогъагъ. Аш фэдэкъабз мы сомишІэри тызэфэрэзэу зэрещтым къыхэкІэу нэчахынчъэу къэхъугъэп зэрэштымак, амьлъэкІынам фэшыдже къынхыгъ. Арэу зэрещтыгъэр мыхэмэ къаён ынүүнш.

— Үджен зыми естьн сихисапэн, кіалэри сикІалэ», — ынүүнш лым къышыхъатыгъагъ.

Аш фэдэкъабзэу лыжъитуми къаушыхъатыгъагъ.

«Махъулъэ ти!», — айни залом, хяу ыджен сэ сидэкіон слъэкІытэп, кіалэу къэхъугъэр сымышІэу, пшъашъэ къызысфэхъудже сидэкІожыт, ау шъао къызысфэхъумэ сидэкІотэп, шъао къызысфэхъудже тлъепкъ ыцІэдже кіс-тэп лы сидакІомэ, сзыдэкІуагъэм ыцІэдже кіот. Арыш шъао зыхъудже, сэ сцІэдже мыкІоу хъутэп ынүүнш.

Үйыри мыш щагъэтЫльи ПакІори хьеу хъуишь яунэ къинкэжыгъагъ.

Аш къыхэкІыдже, кіалэр къызэхъум, яунэ къихъуахыгъэу зэрещтыгъэм къыхэкІэу, ПакІокъо Тэтэршъау айугъ. ПакІо ыкъо зэрэшыгугъырэм лыкІигъахъэу лы хъугъагъе.

Аш ыужым ПакІокъо Тэтэршъау лы хъугъэу мафэ горэм шакІо куагъэу мэзы хъоу горэм къохъагъэу зынахы куачИ имысэу зэрэшыгугъырэм къыхэкІыдже къэжырэмдже зэрэзышыгугъуужырэм къыхэкІыдже къэ-

мыштахэу щытыгъ. Ау зэрэ мазэ горэм мэзы къогъум зэрэсIуагъэм тетэу къохъагъэу ынэджэ къакIоу ынэджэ ылъэгъугъэ постэумэ афэмидэу зыкъонижъы горэ къафэу, ау къэзыфырэр ылъэгъугъагъэп, апэрэмдж мыш къеплъэу шIогъэшIэгъонэу зилIэужыгъор ымышIэу, еплъызэрэ, къыздэугъэр ымышIэу зыгорэ къэогъагъ, къори къыриутыгъагъ. Шыоу мы къор къэзыфытыгъэр къылъынэси, къор къызэИихи блатхъэр кыпиупки. Ныбджэгъу Iахъ усымышIэ нэмийIэми», — ышишъ къыритыгъагъ.

ПакIокъо Тэтэршъао блатхъэр шыплIэм къызытырелхъэм фэмийIэтэу зэхигъэтIысхъэгъагъэ.

Аш лъыпытэу ПакIокъо Тэтэршъао «мы къом фэдэ къошко слъэгъугъахэн» зеом, «мыр тягэ ыхъугъагъэм щыщэу къэнагъэу щытыгъэти сэ мы хэгъэгум сикIыжыгъэу, тяти садэжбы щыIэу тыгуща! э тыщысызэрэ, сэ си-зымыразэу ыджи сыгуи хэмизэу зы къисэхъулIэ ар къиздэмыхъужынэу щытышъ гъэнэфагъэ, ау сиIагъэджи а зэр къыздэмыхъужьэу сэлIэджэ сирырэзахэп» ыIуи къыIогъагъ. «Ар зытепIуахырэр шыид?» ыIуишъ сизеучым, къисимыIомэ шIсигъоу бэрэ пэлъи шъхъаеджэ, сиэрэшIомыкIыхэтэр зешIэм къисиIуагъ, мэущтэу къыригъажынешь: «тыкъикIыжыны зэхъум тихэгъэгужыгъэм зы къошко горэ къытфэнэжыгъэу тиIэти мыр къэтыубытын зытэIом тIЭКIЭКИшь тшIокIодыгъагъ, бэрэ сильтыхъуи шъхъаеджэ згъотын слъэкIыгъэп, сиқъэуун зысэом зыкъо папкIэ къэуун еIо аIоу нартыхэмэ зыэхэсэхым сшишхъакIо хъуишъ сиқъикIыжыгъэ шъхъаеджэ сиIыгъупшэн слъэкIырэп», — ыIуишъ къызысIом, ар дунаем псаоу тетыжымэ къыфэсхыжым, — аш дэжым сиIуишъ сиқъикIыгъ. Ыдж мы къор ары аш зыфиIогъагъэр. Арышъ сиукIыгъэшь къор схыхын сиукIожыт, ау оузылъэгъоу гушэIэгъу къыфэхъурэм нарт лъэнкъ плъэгъугъэн къууиIон ымылъэкIыжынэу плъэгъугъэшь ашыдже укъэмьшт адырэмдже, плъэгъугъэп аIоу укъызэкIафэ зыхъуджэ ябъэлъэгъунэу, ма мы цокъэ лъэныкъор осэты», — ыIуишъ ицокъэлъэныкъо къыритыгъагъ.

Кор къыхынэу къырильэшъуажи къызыдырильэшъохыгъагъ бгышхъэм, къызэрильэшъугъэр дитхъугъагъ блатхъэм, чъыги горэм къыриусэй дэкоощыжки щэр къырищэхыжки цокъэ лъэныкъор къыхы къэкIожыгъагъ. Ары ПакIокъо Тэтэршъау аужыре нартэр ылъэгъужыгъ зыкIаIорэри.

Цуакъэу нартым къыритыгъагъэри къыхыгъагъ. Цуакъэм Тэтэршъао илъэубэкъуитIу икIахъыгъагъ.

518. ПАКОКЬО ТЭТЭРШЬАО КЪЕХЬУЛІАГЬЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Тэтэршъао къымышээ, ыныбжкыдже хэкютэгъэ хъазэры хъугъагъэ.

Иныбджэгъоу, шъэогъоу илэхэмэ: «Тэтэршъау, къэмыхэ хъутэп», — раиуагъ. Мыщ фэдэ щиты пшъашъэ, пшъэшъэ горэ тэ пэплы къыкіэтыдзэнышь, къэпщэн фае» раиуагъ.

«Хъун» ычи Тэтэршъао, а пшъашъэу Іэплы къыфашигъэ пшъашъэр къышагъ. Къизещахэм ыужы, итланэ чэшищэ Тэтэршъао шъузым дилтыгъ. Чэшицы зэхъум нэужы, япліэнэрэ пчыхъэм шэсишь, хъункіэ ышынэу ежь ежьагъ. Тэтэршъао.

Ежь кіозэ, ежь ичыгъунэ имыкыгъапэу, шыу цыкіу горэ къачъеу йуклагъ. Лъешэу тхъытхъэу зылкіэм, супчыгъ Тэтэршъао: «Узгъэгумэкыре шыд? Йофэу уиїэр шыд?» — ычишь, зеупчы нэужым щум къыриуагъэр ары: «Пакокъо Тэтэршъао ичилэ сэктю, елбэтэу синэммы хъутэп», — ычишь шум къыриуагъ.

Ар къызырею, Тэтэршъао итланэ шум еупчыгъ: «Хэт мыщ лъэгъун уиїэу узыфакіорэр?» — ычишь.

Зеупчым шум къыриуагъэр ары: «Лъэгъун зыдисиїэр — Тэтэршъао иунэ сиїэрэпышь ар сэзыгъэлъэгъун сильэхъу. Аш фэдэ хъун згъотымэ, сывдахъэджэрэ сильэгъун къэзгъэцкіэнышь, нычэнэ къэзгъээжын сиунашьюу аары сызфэтхъытхъирэ», — шум ыуагъ.

«Сэ сыйкыбдэкюн, озгъэлъэгъун Іэгор, занкіэу уесшэліэн», — ычишь шум ауштэу риуишь, Тэтэршъаом къыдигъазишь, шумрэ ежыррэ зэгъусэу Тэтэршъаом ежь ишагу шыор къышагъ.

Къызнэсихэм шум зыригъэлъэтэхи, епсхыешь: «Моу убыт сиши, кіалэ, — ычишь иш къыритыгъ: — сэ сыйкыжыфэ сиш Ыгъ», — риуишь хъакіэным занкіэу екіугъ.

Пчъэм зэрэуагъэм лъыпытэу, пчъэр къыуихишь зыгорэ къиплъыгъ. Къиплъыгъэр бзылъфыгъ. А бзылъфыгъэу къиплъыгъэр, итланэ, а кіалэу йухагъэм къыдэгүшьагъ. Къыздэгушаїэ нэужым, пчъэр йуихи ригъахышь, ишъузымэ зэрэдэзекюнэу кіалэр дэзекуагъ. Къыгъазишь, итланэ къикыжыгъ.

Къикыжы Пакокъо Тэтэршъао шитюр ыыгъти, къе-кіоліэжкишь иши къешэсийжыгъ.

«Тхъауегъэпсэу, кіал, хэгъырэигъэ къысфызеп-

хъагъ», — ыIуишъ Тэтэршъаом къыриIуишъ, шыор шесиши ежъэжыгъ.

Зежъэжым ыужы, Тэтэршъао иIуанэ еджи къыгъеуцугъ: «Тэдэ укъэкIырэ, хэти ушыщ?» — ыIуишъ еупчIыгъ. ЗеулчIым зыщищэр къыриIуагъ.

«Гъогумаф ашыгъум, пиIэнэп тызэрээIукIэни, тызэрэзетефени» — ыIуишъ ытIупчижыгъ.

Аш ыужы, етIуанэ, Тэтэршъао ышIэн ымышIэу егушигъасагъ лъэшэу. Зегупшигъасагъ ыгу къихъагъэр ары: «Мы шъузэр сүукIына? Мы кIалэр сүукIына? ТIумэ яхээзу хэт сүукIына? ТIори сүукIына? Шъидэу сшын? — ыIуишъ. — Хъунэп, сүупчIэжын», — ыIуи иныбджэгъу хъалэл горэ иIэти: «Аш сеупчIыжын, къисэхъулIэгъэ тхъамыкIагъори есIон, къисцишIыгъери есIон, къыриIуалIэрэм сеплъын», — ыIуишъ, ежьишъ а чэш дэдэм иблагъэ дэжы ыIуагъе.

Нэфыль къызэкIимычыгъэу нэсыгъ.

Нэсишъ, Iэгум дэхъагъ. Зыдахъэм ыужы егушигъасагъ Тэтэршъао: «Арэп, сэ Iофы сиIэ шъхье, Iофы зимыIэу, иIэ фабэ хэлъэу ыджыри щилъэр къэзгъеуцшишIунэп. НэфшIагъо зыщыхъурэм, ар сикъэсэу сыкъэсигъэ фэдэу сиши моу зы къогъу горэм къоспхэн, сэри мы кукIыбгъэм сидэгъолъхъаныгошы, нэфы къызыштыджэ сыйкъэшэснышъ, кIо ар сикъэсэм фэдэу, бинмэ якъэтэджыгъом сыйдэпсихэн нахь хъунэп, ыIуишъ Тэтэршъаом, иши къогъум къуитгъеуцагъ, ежьири кукIыбгъо къогъум къоIыстагъ.

Къосызэ, зыIстыгъэр тIэкIу нахь мыхъугъэу, зы шыу горэ занкIэу къакIуишъ Iэгум къыдэхъагъ. Къызыдахъэм: «Мы шум шъид ышIэта? Мы шыор зыгъэгумэкIырэ щыIа, шъид мыр къызфэкIуагъэр?» — Тэтэршъао ыIуагъ.

Аш нэужы шыор занкIэу къакIуишъ кукIыбгъэм къычIехъагъ. Епсхишъ иш рипхыгъ. Шэр зырепхым ыужы бэдэдэ щимышIагъэу иныбджэгъу лIым ирчье къыIуихишъ, ягуашэ къикIыгъ. Шъхъатехъо техъуагъэу, икъумгъан ыIыгъэу.

Ар къызэрикIыгъэри Тэтэршъаом ылъэгъугъ.

«Арэп, мы бзылъфыгъэр мы кукIыбгъэм ылъэныкъо къэмькIуаегъэмэ, мы шыори мыи чIэтэу, сэри сычIэтэу щауикIын Iофымджэ мый тапашхъэ къиIыстэмэ тэргэжи емыкIу, ежьириджи губгъэн», — Тэтэршъао ыIуагъ.

Бзылъфыгъэр къикIыгъэри, ежь лъэгъунэу иIэр арты, занкIэу кукIыбгъом къэкIуагъ.

Бзылъфыгъэр къакIо зэхъум, мыдрэ шыоу къыдэхъа-

гъэри аш ылъэныкъо кіоу ежьагъ. Зежьэм, зыгорэджэ лъэгъун иІэу рионышы дэкІыжыт Тэтэршъао шІо-шІыгъ. Шхъэдже, етланэ мыдырэ шыор зэрэнэсыгъэм лъыпытэу къамышы пако грэ ыЫыгъыти, а къамышымы-джэ гъогогъуишэ euагъ, Іэлыдженэ ыубытишъ, ыутына-хын эзхъум: «А пэр зинэгъуахъ шыды паеджэ укыса-ора?», — ыуагъ.

«Сыомю хъуна! Сэ мыш сикъыздэхъагъэм ригъунэ сиуажешъ сышыт! — ыуагъ а къидэхъагъэм.

«УкъесшIагъ, — ыуагъ укъыздахъэм шъузым, — ау лым къеушыгъэу зигъазэти, хэмчъиежъэу сикъикIын сидағъэн нахыдже. Сэри сиуабэ шIэу сицылтыгъ». Аущтэу шъузым къыриуагъэти: «ШIэх, ашыгъум!» — ыушишъ, елбэтэу икIакIо ыубгъуишъ, ишъузым фэдэу туд-щэм дэзекIуагъ.

Шыор шэсишъ дэкІыжыгъ. Гуашэм иккуумгъан ыштишъ унэм ихъажыгъ.

Аш ыужы Тэтэршъао ежь Iофэу иІэр щыгъупшагъ, аш фэдизджэ ыгъэшIэгъуагъ: «Аэр, мы нэбритIо тэ тиза-къуа мыр къызэхъулIэрэ? Ихъаури, шъуз зиIэ постэуми мыр къяхъулIэ? Шъидэу гъэшIэгъоны!» — ыушишъ Тэтэршъао егупшысагъ.

Рипэсни ымышIэу, аш тетэу нэф шъыгъэ. Тэтэршъао иш къычиши, къэблачъэм дэжбы кIуи, къэблачъэр тедзэ-жыгъэти, еIэбэхишъ Тэтэршъау лъэшэу къыуидзыгъ къэблэчъэ макъэр къыгъэIоу. ЗанкIэу къыфиузэнкIишъ унэм ичIынатIэу къыщепсихыгъ.

Къэблэчъэ макъэм лIэри шъузэри къыгъэлъетагъэти, шъханыгъупчъэм къызеплъыхэм:

«О-уйу, Тэтэршъао къесыгъ», — аIуи зыкъафапишъ, лIэр ыпэ итэу, шъузэр ыужы итэу тIори къикIыгъ.

Тэтэршъаор яблагъэу, яхъэллэу щытыти, нэбгыритIо-ри пэгушIуатэу лым шэр ыубытишъ шэцым чищагъ. Гуашэм къамышэр Ихишъ унэм зэдихъагъэх. Аш ыужы лIэри къакIуишъ къихъажыгъ.

— Тхъэм семыукIи, Тэтэршъау, шъидэуи бэшIагъэ узысымылъэгъугъэри! Пчыхъэп, е пчэдыхъэп, мыр ункъэ-кIуакIэтыгъэп. Шъид узгъэгумэкIырэр? — ыуи лIэр къеупчыгъ. Къызеупчым, Тэтэршъао риуагъэр ары:

— ЧапIэ горэм сикIуагъэти, сэ зыфэсIуагъэмджэ си-къэмтэрэзыгъэ зэхъум: «СябгъукIожынэп, мыхэр зээ-гъэлъэгъун» Сүишъ сикъыдэхъагъ, — лым риуагъ.

— Ар дэгъуба ашыгъум! — ыуи ауштэу зэрэгтэгү-шIэхэу нэбгыритIор. Йыстыжыгъэ. Адрэ гуашэри зы

купрэ ахэси къаIохэрэмэ ядэIоу, аш ыужы кIуишъ гъом-лапхъехэр дэгъоу къафишьшъ къафихыгъ. Къызафехым, ежыхэмэ хэгъыреу шъузэр афэхъуишъ, зэргъэт-хъакIыгъ. Тэтэршъао апэу зитхъакIыгъ. Аш ыужы лIым зитхъакIыгъ.

ІэплъэкIэр Тэтэршъао рити, ІэплъэкIэр аш къыIихы-жышъ лIым ритыгъ.

ІэплъэкIэр зыреты ыужы аш ыIыгъыгоу ІэплъэкIэр, лэджэнэйисэр къыштишъ гуашэм къырикIутыгъ. Лэджэнэр зырегъеуцолIэжым ыужы, гуашэр Iанэм еIэнджэ фе-жъагъэу, ІэплъэкIэр лIым къышэрахьишъ къызыфе-дзым, гуашэм ыбгъэ къытефагъ. Къызытефэм:

— ІэплъэкIышъутъэмджэ сыбгъэ кIоцыйутэу! — ыIуишъ гуашэм зигъегусагъ.

Зызегъэгусэм:

— Аштыу хъугъэ щыIеп. Мы ІэплъэкIым уиукIына? — лIым ыIуагъ.

— Амырими о уихабзэ ар! Сэ укъысэгуаошъ аш афэ-дэхэр къисэпшIэн къэбгъянэрэп! Сэц нэпэмыхы ай фэдэ-еншIэмэ къыозэгъын дунаем къытекIынэп! — гуашэм къыIуагъ.

Аш фэдизэр аIофэджэ Пакокъо Тэтэршъао къядэIушъ щыс.

НэбгыритIумэ гущаIэу зэблагъэкIытэр аухыфэзи къы-Iуагъэп. Заухым, Пакокъо Тэтэршъао къэтэджишъ пчээм къыIуушишъ тхарьIо ышIыгъ лIэри къызыщылъетыгъ хъугъэр ымышIэу.

— Тхъэм семыукIи, хъугъэр шьыд? Шьыди пшы-шIыгъ? Шьыд къыохъулIагъэр, узэкIокIогъа? — къыри-Iуагъ.

— Сэ тхъэ зэрэсIуагъэр умыгъэшIагъо, ори тхъэ умыIо хъутэп, — ыIуишъ лIым щыхъэгъ итIанэ.

— Тхъэм семыукIи, ар хъуна а тхъэ зыфэпIуагъэр сымышIэу, зэрэпIуагъэр сымыдэзэ, сэ тхъэ сIона? Сэ шьыд паёе тхъэ сIот? — ыIуишъ лIэр уцугъэ.

— Непэ тхъэ зымыIоджэ усыукIынэу сэ тхарьIоу си-Іэм къесэгъэубыты, — риIуагъ Тэтэршъаом.

ЗыреIом, лIэр егушишысагъ. Тэтэршъао къаигъэ къыз-фэхъуджэ къызэрэпшIомыкIытэр ешIэти, илIыгъэ зынэ-сырэр ешIэти, лIэр:

«СымыIомэ сиукIын, сIомэ зыфасIорэмджэ зыгорэ къыIстэнэу къычIекIын. Ау зыхъуджэ сIон», — ыIуишъ, еуцуалIи лIым тхъэрыIо ышIыгъ.

— Ыхы, ыджы сэ тхъэ зыкIэсIуагъэри о тхъэ зыфэоз-

гъе!уагъери сэ сэш!ешъ, о Йофэу уи!эри, сэ Йофэу си!эри, симынэрыйлъэгъу ахэмьтэу сэш!э шъыпкъешъ, къес!отышъ укъедэ!ут. О Йофэу уи!эмджэ уитхъары!о къезгъеу-бытыгъэр, — сэ сюрэм ублэмык!ынэу, «моу ш!ы» зэрэ-сюу уи!оф пш!ынэу, — аары уитхъары!о къезгъеубытыгъэр, — ы!уагъ. Сэ Йофэу си!эр ос!отетышъ, сэ си!офы о еп!уал!эрэм сыблэмык!ынэу аары сэ ситхъэры!о къезгъеубытыгъэр», — ы!уишъ Пакокъо Тэтэршъао л!ым ри-уагъ.

Ащ фэдизэр зэр!оффэджэ а гуашэр итыгъ. Пакокъо Тэтэршъао пчъэм ы!утыгъ.

— Тащыщи изгъэж!ытэп, тащымыщи къизгъехъатэп, непэ сш!эрэ къес!отышъ шъыпкъэу, — ы!уи къыригъя-жышъ ишъузджэрэ Тэтэршъао ежь Йофэу къехъул!агъэр зэк!э-бэми, мак!эми л!ым ри!отагъ.

— Къысэхъул!агъэр сш!отхъамык!агъоу, мы къэба-рэу ос!уагъэм сыкъырифыжышъ: «Мы л!эр сихъэлэл, си-ныбджэгъу, ау зыхъуджэ Йофэу си!эр ес!отэн, сш!апхъэм-джэ сеупч!ыжынышъ, сиш!уз сыук!ын фаеу къыси!оми — сыук!ын. А л!эу ай къихъагъэр сыук!ынэу ы!оми сыу-кын, зэри!оу сыхъун», — с!уишъ сыкъежышъ уади сы-къек!уагъ.

Сыкъызэк!ом, нэфыль къызэк!имычэу мы Іэгум сы-къак!уи сыкъыдэхъагъ. Сыкъызыдахъэм ыужы, сегуши-сишъ: «Арэп, хъунэп. Сэ Йоф си!э шъхъаджэ, мы нэбгыри-т!умэ Йофы я!эп, яп!э фабэ хэлъхэу мы нэбгырит!ор къэз-гъеушщэу, ягонахъ къыз!уэгъэк!энэп», — с!уишъ, Іэгум сыкъыдахъи сиш къогъум къуасшишъ згъеушугъэ, сывэ-к!ак!уишъ пл!эныпэм се!ыстыл!агъ. Сышысыгозэ, зы шу горэ къак!уишъ занк!эу мы Іэгум къыдэхъагъ. «Къыдэ-хъагъэр шъыдым ыгъэгумэк!ырэ шъу!о?» — с!огозэрэ къак!уишъ кук!ыбгъэм къыч!эхъагъ. Зыригъэлъэтэхишъ, епсихишъ уцугъэ, сэ къэсэлъэгъоу, ежь сыкъымылъэгъоу. Ащ тетэу заулэ горэ нахь щымыш!эу, мы гошэ дахэу мыш щытэр икъумгъан къышти, ишал техъуагъэу унэм къи-к!ыгъ. Мыр кошым ылъэныкъо лъэгъунэу и!эмджэ къэ-мык!уагъэмэ ш!уй», — с!уагъэ. «Ежь тыкъиши!эрэп шъхъае, тит!о яхэз горэ мыш къыш!эмэ ежыри укъытэ-жын, тэриджи ук!ытагъо» — сюу сыштызыз, занк!эу къыфиуээнк!ишишъ кошым ылъэныкъо ежыри къэк!уагъ, мыдрэ шыоу къыдэхъагъэри занк!эу ежь фак!оу ежъагъ.

«Лъэгъун горэ и!эмэ ри!онышъ дэк!ыжынэу къыч!э-к!ын», — с!уагъэ.

Ежъагъэр зынэсым зы къамыш пако ы!ыгъыти, а къа-

мышэу ыЫгъымджэ гъогогъуишэ хыригъэутэу еуагъ. Ео зэхъум:

— А спсэ къурмэны зыфэхъун, сыкъикЫн слъэкЫ-гъагъэмэ сэ о ущызгъэтныя, уилъэмакъэ зызэхэсэхы нэужы лIэр къеуущыгъети хэзгъечьиежын сЧуишъ, ай се-жагъэ нахь, боу сызэгоутыгъ, сэри», — ыИи IаплIыкъорэ-гъэу къыпэгъокЫгъ.

Етланэ икIакIo ыубгъуишъ: «Елбэт ащыгъум!» ыIуишъ, ыгъэгъольшишъ ихьатыр фишIагъ. Къэтэджыжы икъумгъан къыштишъ, псы тырикIээ зыригъэтхъакЫ-жы, мо шыор шэсишъ дэкIыжыгъ.

Ар зыдэкIыжым ыужы ежь къихъажыишъ, зи зымы-шIэгъахэм фэдэу къакIуишъ уакIыбы къыдэгъольхъа-жыгъ. Арэу хъугъэ... Мы шъузымджэ сэ тхъарыIoу озгъэ-шIыгъэм къезгъэубытыгъэми къедэIу. Шъуэр птIупи-жыт. «Сые» зыфиIoу Iапэ зыфишIэу унэм илъэр ептыт. Ауштэу зыптIупицыжыдже, егъашIэм ежырдже хъэза-бэу икъунэу сэлъэгъу. Ар шъыда зыпIоджэ, насыпэу ыдж о уиIэмрэ щыIакIэу о уиIэмрэ ямызэгъэу, шэхъожъ гъо-рыкIом ехъопсагъэм ай нахь дагъо пыплъхъан плъэкIы-тэпышъ, цIыфыхэр а шъомджэ еплъхъэу, а зэхъопсагъэр зилIэужыгъори ашIэу, о уизэрещыти алъэгъоу, ауштэу щыIэны зыхъудже — хъэзаб.

Мыш фэдэ бзылъфыгъэ о бгъотыт, ош фэдэ ежь ыгъо-тыжытэп. Уеоу уукIымэ, ылъ къыптемыфэнджи хъун, ау бзылъфыгъэ уеонышъ уукIыныр лыгъэу пфэслъэгъурэн. УиIофы есIолIагъэр аджарышы, тхъэу озгъэIуагъэм къезгъэубытыгъэр джарышъ — пиIэт аштэу Пакокъо Тэ-тэршхао лIым риIуагъ.

— Мы къесIуагъэр къэзыушыхъатыжытэр, мыр оры-дже Тэллэкъы хъугъахэу ѿтышишъ, хэти еIэ хъутышъ «пци оусы» ымыIонэу къэзыушыхъатыжытэр мыра-ры», — ыIуишъ, иджэнакIэ къыдищаи ыкIыб къыригъэ-лъэгъугъ: къамыш паком щизищэу хиутыгъэр гъэнэфа-гъэу къыхэшэу бзылъфыгъэм ыкIышъо иIагъ. Ригъэлъэ-гъугъ лIым, ар аш ишыхъатэу ышIыжыгъ.

Лэр къэгущайшъ:

— Пакокъо Тэтэршхау, усийнбджэгъу, усихъэлэл. Сянэ къылъфыгъэмэ шъыпкъагъэу къысфыриIэним фэ-диз шъыпкъэ къысфыуиI. О пишхъэдже къыомыхъулIэнин къысэбгъэхъулIэтэп. Непэ къысэхъулIэгъэ Iофер шъхъэ-шыгу ихыгъэ къызэрэсфэпшIыгъэу, къызэрэсэпIотагъэр сэrdжрэ зэrimыкъурэ щыIэп. КъысэхъулIагъэр тшIода-хэл шъхье, сэ сымышIэу лIы Iэдэжь иIэу, аш ежь голъэу,

къыгъазэмэ сакыбы къидэгъолъхажьэу, гуцафэ фэсы-
мышIэу, аущтэу сакыбы дэлтытгъагъэ шъхье, о къызы-
фэпIуагъэр сэ згъецкIэн.

Тефэт мылькор, «сые» зыфиIотэри игъусэу, ритишъ,
ику зэкIаригъашIишъ ядэжь аригъэшжыгъ.

Лым ишъузы иIофэу ар хэкIыгъ.

— Быхы ыджы, Тэтэршъау, о унIофэу къэнагъэм сэ
сиакъыл зэрэтефэрэм тетэу къесIолIэтэр ары. Зыгорэ зэ-
хэзымыхъэм фэдэу, зи умылъэгъугъэм фэдэу бгъэзэ-
нышъ шъуадэжы удэхъажыт. Уздэхъажыджэ шъузыр
а унэм уихъажымэ къызэрэфчэфыгъэм фэдэу къыпфэ-
чэфэу къыппэгъокIымэ (икIахь къисшынэп, сэ сишъуз
зэрэсэбгъэтIупшыжыгъэм папкIэджэрэ о уишъуз осэ-
гъэтIупшыжыгъэу а мэхъанэр къибгъэкIы хъутэп ори),
унишъуз түүшүжь, — ыIуагъ. — Ау цыфым къехъулIэ-
тэр шъыдым фэлишIэн? БышIагъэр зытыришIахыгъэр,
къехъулIагъэр шёнэшхъяягъэу Iофымджэ гухэжI иIэу,
пиIумыушигъинэу, амалынчъэджэ къехъулIэгъэнэу,
цыфымэ зыфэдэ къямыхъулIэрэ шыIэпышъ, шъузым
ылъэныкъоджэ къækIэу а Iофым папкIэджэ пиIумыу-
шигъинэу къэбар къуиIомэ, къуиIорэ зылIэужыгъор
зэхэпшIыкIынышъ, зыфэдэр зыпшIэджэ, кIэрыкIэу тхъа-
рыIо фэпшIынышъ, шъузэр уишъузэу укъенэжыт. Ау
Лым ехъуапсэу, лым зыфиIуагъэр фишишI, о пиIумыу-
шигъинэу зыстыжыджэ, ешиIэтэр гъэнэфагъэшъ, пIу-
пшыжыт. Тхъэ сэ непэ къысфэпIуагъэр зымышиIэджэ,
уитхъэ бгъэпцIыгъэу ыджары сэ есиIуалIэрэ, — ыIуишъ
Лым Пакокъо Тэтэршъао къыриIуагъ.

Пакокъо Тэтэршъао иуанэ иши къытырилъхи, къы-
тейстхьи ядэжь къækIожыгъ.

ИIэгу дэхъажы, Тэтэршъао ихъажыгъ хъакIэшшэу
бзылъфыгъэр зэрысым. Зехъажым, у бзылъфыгъэу зыдэ-
жы ихъажыгъэр лъэшэу нэшхъэеу, лъэшэу чэфынчъэу,
аущтэу Тэтэршъао еплъыгъ.

— Быхы ыджы, шъыдэу учэфынчъа адэ? Уилажъэр
шъыд? Усымаджа? ПиIонгъор шъыда? Угу хэкIынэу
шъыд зэхэпхыгъэ шыI мы унагъоу укъызэрхъагъэмджэ?
Ихъаури сэрыджэ гукъао уиIа? Шъыда гухэжIэу уиIэр?
Шъыда пиIохэр зыкIызыгъэр? — ыIуишъ Тэтэршъао
шъузым еупчыгъ.

— Ес-ой, Тэтэршъау, — ыIуагъ, — ори сыгу уабгъэ-
рэп, сыгу ебгъэуи унэм исэл. Ау орыджэ былыми сыхъу-
тэпышъ, тадэжы сябгъэшжыгъэмэ сшиIонгъу. Ау сыз-
фябгъэшжыт Iофэр сэ къыосымыIомэ, зыгорэм къуи-

Іон ылъэкІытэпышъ, ари къысюот, ыджи сябгъещэжбыт.
Аүштэу шъузым къыриуагъ.

— Ыхы ыджы, сэри угу къысэмыйгъэу, быными угу ямыбгъэрэмэ, узфязгъещэжбытэр шъыд? Шъуибынхэр плъэгъу пишонгъомэ якъекІогъу блэкІыгъэп, зымылтэгъугъехэри бэ шагъэп. Шъыд къэхъугъэр? ышишь Тэтэршаар еупчыгъ.

— Къэхъугъэр, Тэтэршъяу, осюот, — ыуагъ. — Сэхъэм бэлахь къызытирлъхагъ, синасынычъ, орыдже былымы сыхъужбытэпышъ, — ышишь, къыригъажыишь шъузым къыриуагъ. — Мафэм, бэдзэогъу мафэу, Иофшіэнхыгъоу, цыф дэмисэу, сизакъоу унэм сисэу, дыныхэр къысфахыххэу синьбджэгъухэмэ, сывзэу-сыдэу, ау синьтызэ, шкэмэ шаум имыкІырэ щылэпти, шаум сикІыгъ. ЩаукІыпіэм сихы, зыстлаишь сзыышылыстын шылг-къэм тигъунегъу кіалэ горэ, кіэлэ тхъагъепціэу, загъорэ сэмэркъэухэр къыздишіэу, арэу щитыти, ситласхъэ зыкъытыригъафишь, къысашибээ, псыунэм къаклу къихагъ «Ыджы къысфемышіэ хъутэп, бэрэ къысэпшагъ «фэсшіэт» піозэрэ, усыубытыгъэба ыджы?» — ышишь сирингъэзгъ. Сызырэгъэзым — сзыкуоджэ зыфиорэ фэсымышіэу сыкъикІыжыгъэми цыфхэмэ раіоліэтэр: къысишіэтэр къысишіэгъахэу спагъеукин сүишь, а чыпіалъэм сегупшынишь: «Мы чыапіэм сигъекІыжы, лы сзыдакІоджэрэ чэщищ зышышіэджэрэ япліэнэрэ чэшым усилымэ фэсшіэтым къышысымыгъакІэу фэсшіэндже сүишь тхъарыю фэсшіыгъ, — ыуагъ. — Хъут ацыгъум, сипшыхъажырэп, — ышишь кіалэр ыгъази икІыжыгъ. Ар зекійжым ыужы, сэри къэзгъази сыкъикІыжынишь ильэс пчагъэ сышысыгъ ыуагъ. Зэгорэм яхыщыреу хэгъэгум исэу къысэмымолагъэ къэмымнэу, псэлъыхъо аш фэдизи къысэоллагъ, — ыуагъ. — Сытэджэу зымы сидэ-кюштэгъэп, — ыуагъ. — У Иофэу сапэ ильым панкіэджэрэ: «Лы горэм ыкІыби аш фэдэ сфыдэшіахышъунэп, аш тетэу сэрэліэ нахь», — сүүи ильэс бэкІаэрэ сышысыгъ, — ыуагъ. — Аш ыужы, укъэтэджиши: «Укъыздэмыкіо хъутэп», — пішишь укъызыспэхъэм: Ыхы ыджы, мыры лы цэрыю, лы щынагъоу ыджыри, мыр сэрыдже лы хъут. Мын ыкІыби къекІэу, мын нахы дэгъу сэ къысэоліэжынэп. Бэлъэгъумэ, ышіэрэп шъхье, иргүү ашіэу зэхихыгъэшь, щынэннышь аш панкіэджэрэ сыкъикъонэн», — сүүишишь, зи къэосымылошью сыйкъэтэджиши сыйкъыбдэкІуагъ, — ыуагъ. — СыкъызыбдакІом ыужы сипшъэштагъэми, сипхъужыгъэми о ошіэ. Ыпэ-

дже ар схэлъытыгъэп, ар о къэуушыхъатыт, — ыIуагъ. — О тхьарыIоу уиIэмджэ, чэшищэ тызэдилъыгъ, ыIуагъ, — орырэ сэрырэ. ЯплIэнэрэ мафэм ипчыхъэм ушэсишь удэкIыгъ, а пчыхъэу узыдэкIым ипчыхъэм къэсишь сипчэ кьеуагъ ар. МэкIэ-макIэу пчъэр къыIусхишь сыкъизепльым, кIалэр пчъеIум Iутэу, иш зы лы горэм ыIыгъэу, а шыоу ар зыIыгъэри къэблачъэм дэи щытэу, аш тетэу къэслъэгъугъ. Ыхы ыджы, пIалъэмьшIэр чыжъэ нахь, пIалъэу пшIырэ къэсит. «Амал сиIэжъэп ыджы!» — СиIишь, кIалэр унэм къисшишь о пфэсшIэтым къышысымыгъакIэу фэсшIагъ, — ыIуагъ. — Ар орыдже суншъэфытэп. А зыкIэсмысушъэфырэр — усшIомылIэу, усшIомыцIыфыджеэрэ ар аущтэу сшIагъэп, — ыIуагъ. — Ау тхъэм нахьи, о нахь суншыщиинэнэр къезгъэкIугъэп, — ыIуагъ. — Шыид уилIэхъупхъагъэми, шыид уилIыхъужъыгъэми тхъэр ош нахь щынагъю сеплъышь, тхъэм ишынагъо къистехъешь, тхъерыIоу сшIыгъэм папкIэджеэрэ, ар суншыгъэцэкIэжъынэм пае, тхъэм суншыщиинишь сшIагъэр зытесшIахъыгъэр арары. Сэ суншыIомэ о пшIэнэп шъхъаеджеэрэ, сэмехъашешь, ар ордже шъэфы сшIырэп. Ау зыхъугъэджеэрэ, ыджы къызнэсигъэм ордже былымы суншыхъужъынэу сэлъэгъушь, а заулэр спылъэу суншыакIоу, шынпкъэр осуншыIоу уакIыбы суншыдэгъолъхъажышъутэпшь, тадэи сябгъэшэжъынэу суншыIоуныр ары къызыхэкIырэр, — ыIуишь, Тэтэршъао шъузым риIуагъ.

Ар зыреIо ыужы, Тэтэршъаор тэджишь:

— Тхъэм ыцIэдже сэIо, зы пци къэмийуагъ, шынпкъэдже зэкIэ къэпIуагъэри, апэу укъызысэшэм шIу узэрэслъэгъутыгъэм нахьи нахьышIу услъэгъюу, нахь гукIэгъуи пфысиIэу суншIыгъэджеэрэ! — ыIуагъ. — Мы къэпIогъэ гушаIэхэмэ зыгорэ къахэунагъэу суншIоуушъэфыгъэмэ, шъудажы уязгъэшэжъыни суншу хэлъыгъэ нахь, ыдж уздязгъэшэжъын щыIэн. Суншынэрэйлъэгъуи хэтэп, а кIалэр а унэм къызехъэм, аш ишыIэкъугъэри сэры. Арэу зыхъудже, ыдж ненэ къэпIожыгъэ гушаIэм укъиушыхъаты узэрэхэемыдже. «Сэнт папкIэдже тхъэ шыид пае умыгъэпцIырэр?» — Сюу тхъэм нахьи нахьы лъэрхъы зысшIырэпшь, а Иофымджэ емыкIоу, губгъэнэу пшIагъэр пфэслъэгъурэн.

Ар икъэнакIэу бзылъфыгъэр Тэтэршъао ягуашэу къыфэнагь.

Адырэ кIалэр кIэлэ зикъэмьшIу щытыгъ. Хэтигозэ, кIалэм ешээ, кIалэм къыщагъэу Тэтэршъаом зэхихыгъэ. Зызэхехым, елыбэтэу нэсигъ Тэтэршъаор.

ШъэодакІохэр къагъазишъ унэм къикІыжыгъэх.
КъызекІыжым ыужы, Тэтэршъао Іухы пчъэм теуагъ.

Пчъэр къыІуихиши къикІыгъ унэм джэнечІэгъычІэлъ,
гъошчедж плонэкІэу. Лэр гъолъыжын ыгу хэлъэу, зитІэ-
кІыжыгъагъ.

— ФэсшIагъэр къысфэмышІэжъэу хъутэп ыдж, —
ыІуишъ, иш ригъэубыти, ежь унэм ихъагъ Тэтэршъао.

Мыдырэ лым шэр ыЫыгъэу, Тэтэршъао унэм ильэу
нэфшъагъо хъугъэ. Итланэ къикІыжы: — ФэсшIагъэр
къысфэмышІэжыгъэшъ, ыджы къэнагъэм ихъяр олъэ-
гъу, — ыІуишъ Тэтэршъао къыгъази Іэгум къыдэкІы-
жыгъ.

Тэтэршъао ишъузыджэ ар къехъулIагъ. Кю, ыдж аш-
щытыухыгъ.

519. ПАКОКЬО ТЭТЭРШЬАОРЭ НЭГЬОЙ КІАЛЭМРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

Тэтэршъао иашэхэр зыгуилхъэхи пчэдыжы нэф-
шъагъом тэджи, чаплэ горэм шъыхы-бланехэр къекІуа-
лIэхэу, пшъэшъэ Іофыджэрэ ешІети, кIуагъэ. Зынэсым,
иш онэкъопэ пхэндж ыши, ыгъэуци ежы чъыгышхъэ
горэм дэкІуай, псым пэмчыжъэу, къыдахъэ щыIэмэ
ылъэгъунэу тэгэстхъагъ. Тесызэ, адырабгъуджэ шъофы-
шикоу щытыти зызэпырэплъим, ылъэгъугъ зыторэ къэбы-
бырэм фэдэу. Аш еплъизэ, а къэбыйи шошигъэр лым
нахь пэблагъэ къэхъузэ къачъэу къичІэкІыгъ. А къачъэ-
рэр шыоу, нахь пэблагъэ къызэхъум, зэхишикІыгъэ. А
шыум зы мэзчэн ыпэ итэу къызыщыкIахъэри къыхэкІэу,
пчэнным зигъечъехъумэ, къыльеIэбэхэу, къамышыдже
еомэ къынэсэнэу, аш фэдизэу пэблагъэ къэхъоу, къэзэфы-
хэзэ, псым къынэсигъэх.

Кіалэу къачъэрэр зытесыншэр ыбзэгу кіэлъэныкъо
чъэзэ къыдэлэлжыгъэу, хъэр зыпшъыдже зэрэхъурэм
фэдэу, тхъурбэр пызэу, къэзэрэфхэзэ, псым къынэсхи
пчэнэр къыхэпкIагъ. А пчэнэр къызыщыхэпкIэгъэ шъин-
къэм адэр кіэлэ шыоу къачъэрэри къыхэпкIагъ. Къызы-
хапкIэм кіалэри шэри псым чIеуагъ. Псэр лъэшэу мачъэ-
ти, шэр кіэкІихыгъ. Шэр зыджи къыдэмьеjэйэу, ытхъэ-
лагъ.

Кіалэр къыздэуаем, пчэнным ылъэныкъоджэ кіалэр
есызэ, пчэнэри къесызэ, псыгъунэм пчэнэр къызыщыхэ-
кIын дэдэм, мыдырабгъуджэ кіалэр къыкІэхъагъ. Къызы-

кіахъэм, къеIишъ пчэным ылъэкъуитIу къыубытишъ нэп-къым къыдихыгъ.

Кіалэм тIЭкIурэ зигъэпсэфишъ, пчэнэр ыпхынджэрэ зыфежъэм, Пакокъо Тэтэршъао къехишъ кіалэм къидеIенэу, пчэным ылъакъохэр фиубытынджэ зежъэм:

— УкъемыI, Пакокъо Тэтэршъау, тхъаугъэпсэу, — къыриIуагъ кіалэм. Кіалэм изакъоу пчэнир зэIихишъ икъамэ къырихи пцел къутамэхэр къыгуунжIыхишъ зэ-гупхагъэх: псым ар тыридзагъ. Зы бәщ къышIи а псым ар зытыредзым ауджэ рикIыжынэу ари тырильхъагъ. Пчэнэр ыштишъ а зэрипхыгъэ пцелымэ акIыIу ари ты-рильхъагъ. Пакокъо Тэтэршъао щыт ащ фэдизымджи. ЕупчIыгъ итIанэ Тэтэршъао:

Тэдэ укъекIырэ, сикIал? Хэти ущыш? Мыри шъыд илIэужыгъю пчэн? СыкъебгъэIагъэп, сыкъынэсы удаагъэп. Шъыд мыш Iофэу пылъэр? ЗеупчIым, къыриIуагъэр ары:

— Тэтэршъау мыш Iофэу пылъэр ослот. Мы пчэнэр псаоу непэ зынэсымыгъэсыджэ, тятэ аукIыт. Зынэзгъэсы-джэ, тятэ къэнэжьыт. Ащ фэдэ унашъо пылъэу мы пчэнным сыкъылъежьагъ. Джэрары Iофэу пылъэр.

— Адэ шъыдэуштэу мыр пфахыт? — ыIуишъ Тэтэр-шъао еупчIыгъ.

— Сфынэгъэсымэ нээгъэсит, амал сиIеп. Сиш пшы-гъэти псым зычIаом, къычIемыкIыжышъоу ытхъэлагъ. Ыджы сэ амалы сызэрэхъуджэ сыкIожынэу аары си-хьисапэр, — кіалэи ауштэу къыриIуагъ.

— Ашыгъум, сикIал, сэ усшIарэп шъхъаеджэрэ, о сьюшIэ. Ау зыхъуджэрэ, мыш фэдэ гузэжъогъум лIэр зи-хъэдже IепэIэгъу уфэмыхъумэ о узэрыфэтэри шъыд фэп-шIэн?.. Сиш осэты.

— Тхъаугъэпсэу арэу оIомэ. ЫкIыбрэ ылъапшъэрэ псауххэу озгъэтыжын, — кіалэм къыриIуагъ.

— Ыджыри шэр згъотыгъэмэ нахышиIухэу синэсы-жытышъ, сымытхъятахъэу, пчэным къэбарэу пылъэр зэ-кIэ къыослон, — ыIуишъ кіалэм къыригъэжьагъ. — Мы пчэным лIыбэ екIодылIагъ. Нэбгыришъэ хъунджэрэ зы нэбгырэ нахь щымыкIэу, ащ фэдиз цыф екIодылIагъ. Мы пчэным ышIэтыгъэри ары. Нэгъойхъаным сады дахэ, лъэ-шэу зэгъэфагъэу иI. А садэу иIэм мы пчэнэр зыщыдахъэ-рэ амышиIэу, тхъэм иIэ чэшым дахъэти, чыгыхэр ыгъуа-хытыгъ. Нэгъой хъаным ауштэу унашъо ышIыгъ: «Мы пчэнэр псаоу къысфэзыубытырэм сипшъашъэ естьт. «Къэсыубытыт» ыIоу фежъэу зымыубытышъурэр язгъэ-укIыт», — ыIуишъ, а унашъор ышIыгъ. Ар цыфмэ зы-

зэхахым, лыхъужыхэу, кэлэ дэгъухэр фежьэхишъ, пшъашъэр дахэу, къабзэти, аш енэцлыхээ цыфыбэ екюдлагъ. Нэбгыришъэ хъунджэрэ зы нахь щымыкэу, а заулэр екюдлыгъ. Аш ыуж цыфы фемыхъэжьэу аюфым, амалы фэмыхъухэу хъуишъ, уцужьыгъэх. Лъэшэу хъаным исады лые хишлахъэу, зыукын къыкъокыми аримыгъэукынэу, псаоу къаригъэубытымэ шюонгъоу, аш тетэу тегущэгъэу щытыти, тэ тятэ а нэгъой хъаным иунэ мафэрэ аригъашэу, хъэбарыхэр къыригъялохэу, нитгу-нэшъути исэу щытыгъ. Лъэшэу шюонгъоу а пчэнным икъэбар къыригъажышъ юыэтегущылахэм, тятэ ауштэу риуагъ:

— Цыфэу о пээ ильэр зэкээ бэгъэктодлыгъэджи къаубытынэп мы пчэнэр. Сэ скъо щэхъу къыубытын ылъэкынэу щынэп. Ауштэу нэгъой хъаным тятэ зыреом. лъэшэу къыфэгубжыгъ.

— Йджы сэ сыйджэрэ, сисады мыш фэдиз лые щыбгъэшлэу, цыфэу сэ ильэри унашьо сэ стыгъэмдэжэрэ есэбгъэгъэктодлыгъ, ар къызэрэсэмылуагъэм джэрэ уязгъэукын къынтефэ! — ылушишъ тятэ лъэшэу къыфэгубжыгъ. Аш ыужы къырилуагъэр ары тятэ: — Сэ есэлофэ о нкъо сфержьэтэп. Пкъо еплю земыгъажьэдже уязгъэукыт.

Ар ылушишъ тятэ ыубытыгъ. Тятэ зеубыты ыужы лыкло къысфишлэгъ: «Къэрэктожь калэр. Лофы сиешъ, сиофы еслот» ылуи лыкло къызысфешлым, къэхъугъэр сымышлэу, сыгуалээ сыктожьыгъ. Сэ сзыпэтыгъэр нэгъой хъаным ишхэр ары. Шыхэр гум къисынишъ сзынэсыжым тятэ хъапсэ ашлэгъэу ис.

— Шыид къьюхъулагъ? — сиуи сызеупчым, тятэ зыфаубытыгъэ лофыр къысиуагъ. Къызысейом, пшъашъэм иоф къызэрэхафэрэм папкээджэрэ сүукытишъ. тятэ еслуагъ ауштэу:

— О къэуубытын помэ жъэуубытын нахь, сэ къысфэубытытэп.

Ар сиуи къэзгъазишъ сыктэктожьыгъ шэхъуаплэм. , Ай ыужы еланэрэ мафэми къыгъаклушишъ саригъэшэжыгъ. Еланы ауштэу еслуи сыктэктожьыгъ. Яланэнэ мафэм нэгъой хъаным саригъашишъ:

— Уятэ зэрэслэгъэр ошла? — ылуи къысэупчлэгъ.

— Шыид адэ фыуихъисапэр?

— Сфэмыгъэцэктодлыгъ сенэгье.

— Фэмыхъэцэктодлыгъ уятэ пцлы ыусыгъэмэ, уятэ язгъэукит, — ылуагъ. — Фэгъэцэктодлыгъ о умышлэрэми, уятэ язгъэукит. Ау зыхъуджэ мы сиуагъэр зэрэзгъэшьылкъэ-

тэр пшишъ гъехъу. Унашъоу тшыре зэрэзгъэцэкіэжыврэр пшиэрба!..

— Ашыгъум непэрэ неуушырэ къисаж, — сиүишъ, тягэ аригъэукынджэ сышыщишишъ, мафэм сикъызэкіэжжы кіэлэгъусэхэм къясиуагъ:

— Шыхэмэ шъуафэсакъ, сэ лъэгъун сиэшъ зыгорэм сыйлот.

Ар къясиуишъ, сикъыиукишъ, сиши сикъитеысти чыиг хэтэшом сикъэкіуагъ чэщым. Сикъэкіуи сидэсүүзэ ежь къизыщикио хабзэр къизэсым, пчэнэр къидахыи хатэм чыигытм ецэгъоу зыдэуцо ыужы, сикъешэшишъ пчэнным сикъыльежъагъ. Зыкъигъэкілъишъ, пчэнэр шахыгъэм къельишъ, ай лъыптытуу сэри сикъыдежкы, тыкъээрэфызэ мы чаплэм тыкъэсыгъ. Мыщ къищытэхъулагъэр о дэгъоу плъэгъугъэ. Ыджеэрары тиоф рыкиуагъэр, Пакокъо Тэтэршъау.

— Адэ, сикіал, уиофымэ къарыкіуагъэхэри къисэпіуагъэх. Сэ сиошиб, сиэ къеюо. Шыдэу хъумэ сиппшагъ? — ииуишъ Пакокъо Тэтэршъао кіалэм еупчиыгъ. Зеупчым къирииуагъэр ары.

Тэтэршъау, — ииуагъ, — узэрэсшиэрэ шыкіэр къиослот, — ииуагъ. — Нэгъой хъанэу ыджы непэ зиофы тыхэтым гъэрэу къаригъахырэ кіалэхэри пшыашъэхэри пхыхыжыхэу укъекіожкызэ ыаджыри сэ услъэгъугъ о гу къыслъымытэу. А узыщыслъэгъурэми, сэ шыу сыйниэтхэмджэрэ уиягъэ къисэкіирэпти, сэ зи уасиотыгъэл. Арары узщышилагъэр. Нэгъой хъаным ышхъэрэ ыпсэрэдже урипий, ешилагъэхэри щымыгъупшагъэу щыт.

Ауштэу кіалэм къиуагъ.

— Узэпэш, Тэтэршъау! — ииуи кіалэр къеекъэжкыгъ.

Шым къекіэси, иибэхи пчэнныр къишиишъ, псим къыхапкішъ, кьеуи къизэпырысыкіижкыгъ.

Кіалэр еуй кіожкыгъэ.

Тэтэршъао къыгъазишъ ищабзэ итохтэн къытырилъхыишъ къизышохилъи, ядэжкы лъесэу къекіожкыгъ. Лъесэу бэкиае къикіугъети, пшыгъэ хъазырэу къесыжкыгъ.

Арэуштэу лъесэу залъэгъум агъешшэгъуагъ, ау ай фэдэ къекіожкыкіэ ииэнэу зыфэхъугъэм кіэупчиагъэхэп.

А лъэхъаным нарт хэбзэ гъэнэфагъэ цыфхэм ахэлъыгъ. Ары ыдж къесиотэр. Иши темысыжкыэу, лъесэу къаклоу къыдэхъажкырэр, мыулагъэу, улагъэ темытэу, къыздэхъажкыджеэрэ, «лагъэу» алоти, фэтхъаусхэхэти, унэм къимыкынэу щагуикын тофы нэпэмыкыджеэрэ

щаум алъэгъо дэмьтынэу, гъомлапхъэ фахызыэрэ унэм щышкэу олІэжыфэджэ «щыІэ-Лагъ» раІоу щытыгъ. Арыти, хъугъэр гъэшиІэгъоны.

Пакокъо Тэтэршъао ежъри мыуІагъэу, мыукІыгъэу, ежъ-ежырэу лъесэу къыдэхъажыгъешъы, тэтишІэн елыбэтэу фэтшІэныр къыттефэ, — аІуишъ иныбджэгъухэр зырыз-тІуритІоу ыдэи дахьээз фэтхъаусхагъэх (къэзыІуатэрэр мэшхы): «Кіо тхъам чигонахъ фегъэгъу» аІуишъ, зэхэкІыжыгъэх. Пакокъо Тэтэршъаор ыджы унэм ис, Лагъэу. Ар аш иІоф.

Ыджы, нэгъой кІалэу пчэнэр зыхыгъэм иІоф пытыдзэшт.

Еүи пчэнэр ыхьи кІалэр нэссыжыгъ. Зынэссыжы ужы, нэгъой хъанэм унашьоу иІэр ыгъэцэкІэны фаеу щытыти, ишишъашъэ къыритыны зэхъум, цыфыхэр ешхъуагъохишъ кІалэм бзэгу ахьи кІалэр аубытыгъ. КІалэм раІолІагъэр ары: «Мы кІалэм изакъоу мы пчэнэр къыубытыгъэп. Мы кІалэм мыр къыубытына? — боу аш фэмыдаІоу лы пхъашэхэр екІугъагъэх ай! КІалэм изакъоу къымыубытыгъэджэ тенэгуешъ, а Іофым тэ тызэреплъырэмджэ, тытегу-щыІахыны фае».

Ар зэрагъафи нэгъой хъаным риуагъ.

Нэгъой хъанэу зэраІуагъэм лызэхэсэу иІэхэмэ итІуани къэбарэр ахилхъажыгъ. «Мыры, мыр... Іофым къыраІолІагъэмджэ сэри тІэкІу сырагъэджэнджэнышъ, ешъуІалІэ шІонигъор ешъуІуалІ. Іофэр шъуІэ исэлхъэ», — аІуишъ.

ЗареІом, зэриІогъэ купэр лъешэу фэчэфэу къычІэ-Кыгъ. Пшъашъэм нысэджэ къенэцЫыхэрэр ахэтыгъэнхэ фае.

— Тэри тІэкІу дэдэ аш тенэгуяІоу щытыгъ. Ау зыхъуджэ, ыджы Іофым тэ зэрэтшІэджэ теплъын, — аІуишъ лы купэр зэхэІыстишъ Іофым еплъыгъэх. Ежыхэри хэхъэгъушъугъуахыгъети раІолІагъэри ары:

«ТхъэрыІошхъэлъэ тетлъхъан. ТхъэрыІошхъэлъэу тетлъхъатымджэрэ Пакокъо Тэтэршъао дгъэлъэгъон. Зыдгъэлъагъоджэ, Тэтэршъао нэгъой хъаным иджэгъогъоу ишишъ, — шІонагъ, къыгъотытэп. Ар къызимыгъотиджэ, пчэнэр къыубытыгъэ шъхьеа пшъашъэр ёттытэп!»

Арэуштэу унашьо зэдашыгъэ. Унашьоу зэдашыгъэр нэгъой хъаным раІотэжыгъ.

«КІалэр тхъэрыІошхъэлъэ тетлъхъагъ. ТхъэрыІошхъэлъэу тетлъхъагъэр — Пакокъо Тэтэршъао къыгъотэу къышэу, изакъоу къыубытыгъэу къызиушыхъатыдже

пшъашъэри еттынэу, яти ттIупщыжынэу унашъоу фэтшЫгъ. Ар къызимыгъотыджэрэ, пшъашъэри етымытынэу, яти ядгъеукIынэу а унашъор тетшЫхъагъ», — хъаным раIуагъ. ЗыраIом, нэгъой хъаным къадиштагъ.

ЕтIанэ кIалэр къарагъашишь иIофы раIолIагъэр раIотагъ. КIалэм зыраIуатэм, къариIуагъэр ары.

— Мы нэгъой хъаным ишпшъашъэ къызэрэсхытым папкIеджэрэ мыи сэ къин хэслъэгъуагъэп. Сэ къинэу слъэгъутгъэр зыфэслъэгъурэр тятэ хыалсэ вэрехъулIагъэр ары нахь, тятэ къешъутIупщыжыгъэемэ, пшъашъэр сэ-рэгъоты сюу тхъарыIо шъхъэлъэлъыхъо сежъэныеп. Ау амал сиIэпышь, ыджыри, сежъэн.

КIалэр къэшсишь, къежьишь Пакокъо Тэтэршъао дэжъы къэкIонэу къежьагъ. КIалэр къакIозэ Пакокъо Тэтэршъао дэй къесигъ. ХъэгъошъхаIум кIэлэ мэлахъо горэм къышыIуагъ.

— Бэхъу апиши, кIал! — ыIуишь къыгохъагъ!

— Тхъаугеgэпсэу, — къыриIуагъ кIалэм.

— А кIал, Пакокъо Тэтэршъао иIэгу сиIэрэпышь, сэ-гъэлъэгъу, — ыIуишь кIалэм елъэIугъ.

— Пакокъо Тэтэршъао дэжъы шъыд дэпшIахыжын? Пакокъо Тэтэршъао лIагъэ, — ыIуагъ кIалэм.

Лъэшэу мыдырэ кIалэм шIоигъуаджэ хъугъэ.

— Шъыдигъу зылIагъэр? — ыIуишь еупчIыгъ.

ЗеупчIым, къыриIуагъэр мары:

— ЛIэгъапэп ар, щыIэ-лIагъ нахь: иш зыгорэм тыри-мыгъэти лъэсэу къызыдэхъажым иныбджэгъухэр Iу-хьишь, фэтхъаусыхагъэх, лIагъэджэ агъэуци къидэкIы-жыгъэх. Пакокъо Тэтэршъэо Iоф имыIэжьэп, арэу щытэу хъугъэ, — ыIуагъ.

Арэу къезыIуагъэр мэлэхъо кIалэр ары.

— А кIал, а шъо зэрэжъугъэлIэгъэ шIыкIэм сэ Iоф дысиIэп, сэ унэр сэгъэлъэгъу, — ыIуагъ шэхъо кIалэм.

— Ау сэ сыкъыбыдIухъэу, ай удэсщэнэ сиfитэп, ау Iапэ фэсшIынышь, удэхъан пломэ о уфит, — ыIуи мэлэ-хъо кIалэм къыриIуи рищажыишь: «О унэр ары», — ыIуишь къыригъэлъэгъуишь, кIалэм ыгъэзэжыгъ.

Адэрэ кIалэр еуи Iэгум дэхъагъ. «Жъыу!» ыIуи кIалэр зэджэм, зи унэм къикIыгъэп. КIалэр зыдахъэм шъхъаны-гъупчIэмджэ Пакокъо Тэтэршъао къиплъи кIалэр ышIэ-жыгъэ шъхъае, къикIырэп адырэр. ЕтIуани «Жъыу!» ыIуи кIалэр джагъэ. Зэджэм Тэтэршъяар пчъэр къыIуихи къиплъиешь:

— А сикIал, укъызэрэдэхъагъэр сэлъэгъу, сыкъикIын

сыфитэп нахынджэрэ. О укъихъэн пюмэ уфит, укъимыхъ уасюрэп, — ыиуишъ калэм къыриуагъ.

Калэр епсыхишъунэм кийи ихьагъ. Лъэгъунэу ийэу зыфэкуюагъэр риуагъ Тэтэршъао. Езыуагъэр нэгъой калэр ары.

Ашыуж Тэтэршъао къыриуагъэр мары:

— Укъизэрэкюогъэ Юфым боу сышыгъуаз, — ыиуагъ.
— Ау, сэ амал фысиэп, сыкъэкюон сыфитэп. Ау зы хэпшахымэ сыкъэкюон слъэкынджи хъун: мы чэлэмэ дэс синьбджэгъумэ анахыжъэу, пшытхъэмэтэм дэи укюнышъ укъизэрэсфаер епюнышъ, аш ишэхэлъэу сыкъыбдэжюон. Мы чапюэм силхахыны нахы ай сыйыштаукыжымэ сэрыджэ нахышу. Лээу къыригъэлъэгъугъэхэмэ ади кийи Юофджэ ельзюргъ.

— Мы укъизыфэкуюагъэр хъэдэ нахь, псажижээп, лягъэ. Псаоу зыщетым къыбдилъэгъугъэ Юфэр къынфезгъэ-Ютэжынэп сюшъунэп нахь, Юф имынэжъэу ары. Узэрэгүзажъорэм пакюэджэрэ, кийо къыбдэжюонэу, мэфэ плаильзэу пфэширэм къещэлэжъ.

Аи фэдэ къэбар пыльзэу Тэтэршъао Йашэу ийэхэр къизгуилъхи шым къекиэсишъ къежъэжыгъэх. Къакюон ыджы нэгъой хъаным дыи.

Къизыхэкыгъэхэмэ айорэр ары ыдж къэсюотэр.

«Тхээ ыиуагъэджи Пакокъо Тэтэршъао аш къигъотытэп! Къэклюжыфэджэ ятэ ыгъашээрэ ичар. Пашашъэри къэнэжыгъ, яти аукыт» айо.

Мыдьдже шхъо зэхэзилъхъагъэр ай рэгушаиэ.

Пакокъо Тэтэршъао къизыкыфэмыкюотэу ай раиуалиээрэ: «Калэу-кэлих, апакиэрэ анапцэрэ зэфэдэ хъуигъэу, пшашъэу-пшэшъих, нысэкиэш а нэбгырэ пшигэутфэр зышюихыгъэ хъаным дэжы ар къэкюотэп» айошь мыдрэ купэр аи рэгушюшь зэхэс.

Ыхы ыджы, Юфы зиийэу ежьагъэр къэмийкюжы хъуна? Калэр еуи къэклижызэ нэгъой хъаным ихэгъуашхъэ къиуухъажыгъ. Пакокъо Тэтэршъао игъусэу. Иссэмэгуджэ калэр щытэу, Тэтэршъао жьабгъумджэ щытэу къакиши нэгъой хъаным ийэгу къыдэхъагъэх занкюэу. Купэу исмэ лъэшэу ашигъоджагь къизэрэдэкуюагъэр ешхъуагъэхэти. Унэм къизехъэхэм, Пакокъо Тэтэршъао ыпэ итэу, калэр ыуж ыитэу унэм къихъагъэх. Къифэтэджыгъэх Тэтэршъао. «Иист» къыраиуагъ у лызэхэсхэмэ. Нэгъой хъанэри ахэс ай.

— Сыистытэп, — ыиуагъ, Тэтэршъао. — Лъэгъунэу къиздышииээр къисашъюори, хэтширикырэ къэсюотэ-

нышь згъэзжынышь сыкIожыт» — ыIуишь купмэ ариIуагъ.

— Ыхы, Тэтэршъау, тэ лъэгъунэу бдитиIэр отIотэт, шъыпкъэу хэпшIыкIырэ къытэпIотэнэу, лыгъэу уиIэмрэ тхъэрыIоу уиIэмрэджэ тыоплъы, — раIуагъ.

— Симынэрлъэгъу къэIонэп, — ыIуагъ Тэтэршъао.

— Мы мэз пчэнэу кIалэм къыубытыгъэр изакъоу къымыубытыгъэу, IэпэIэгъу иIагъэджэ тенэгуешь, шъыпкъэу о хэпшIыкIырэмджэ къапIорэм Iофэр тэубытагъэу, тхъэрыIошъхальэу удгъэлъэгъуагъ. О къызэрэпIорэм тетэу тыхынэу ар тиунашьу, — ыIуишь Пакокъо Тэтэршъао раIуагъ.

Зырайом ыужы, къариIуагъэр мары Пакокъо Тэтэршъао:

— Мы кIалэр зыщищэр сиIэрэп. Апэрэ мафэу сзыышырихылIагъэм ежь сцIэ къыриIуагъ, сэ зыщищи сымышIэу. А мафэм мы кIалэм ышIагъэу слъэгъугъэр зыпцы хэмйтэу шъосIон, шъукъедэIу ашыгъум.

— КъаIо, Тэтэршъау, ары тэри тызэрэпшыгугъэрэ, купыми къыIуагъ.

— А мафэм, пчэдыжь нэфшъагъоу сыкъыдэкIишь, шъыхы-бланэхэр псыдэхъэгъум къекIуалIэхэти, сяон сIуишь сыкъэшэси сыкъэкIуагъ. Сыкъизэсым, сиш онэкъопэпхэнджы сши згъэуцугъэ. СыкъакIуи сэри, псым пэблагъэу, чыгы горэм сидэкIоягъ. Сытесэу сыщысызэ, шьо шъуадэжыдже, псым мыдыдже къызэпшыркIыгъэу, зышIуцIагъэ горэ чыжъэджэ уашьом хэт сиIошIэу къеслъэгъугъ. Губгъом сыкъизырэплъэм, а шIуцIэу къеслъэгъурэр нахы чIым пэблагъэ къэхъугъэба мыр плонэу сыкъеплъиээ нахь блэгъяIо къызэхъум, шыор къачэу слъэгъугъэ. А шыоу къачээрэм ыпэ зы пчэны горэ итэу, пчэнным къыкIахъэу, къамышиджэ къен ыIоми ылъэкIынэу, пчыджи къеон ыIоми ылъэкIынэу, аш фэдэу лъэхэтэу къэзэрэфыхэзэрэ псым къинэсыгъэх. Къызэрэнэсыгъэм лъыпытэу пчэнир къыхэпкIагъ. Ар къызхэпкIэгъэ чIыпIэлъэ шъыпкъэм кIалэри шым зэрэtesэу къыхэпкIагъ.

Шэу зытесыгъэр, аи нахь ымылъэкIыжынэм фэдизэр ибагъэу ыбзэгу къилэлэу, хъэр зыпшъырэм бзэгор кIэлъэныкъом зэрихырэм фэдэу щытэу, тхъурбер зэфэдэджэ къыпзытыгъ шым. КIалэр къызэрэхэпкIагъэм лъыпытэу зэрэзэпшылъэу чIэуагъ. Шэр къыдимыхъеекъэу псычъэрти кIэкIихыгъ. КIалэр къыздэуаем, аи лъыпытэу къесэу къыублагъ.

Пчэнэри къесэу, кIалэри къесызэ, сэ сыйдэшыIэм

иљъэнкъоджэрэ нэпкъым къызыщынэсынам, кіалэр пчэнным къыкІэхъагъ. Еи, ылъэкъуиту къубытиш нэпкъым къыдилъэшъугъ пчэнэр. Тори зэгоутынам ІукІагъэти, кіалэм тІэкІурэ зигъэпсэфишъ, пчэнэр ыпхындже зыфежъэм, чъыгышхъэм сыйтесити сыйкъешишъ, кіалэм сыйдэлнэу сифежъагъ. Сызыфежъэм: «Тхъэм ыцІэджэ сьюлъэу, Пакокъо Тэтэршъау, укъемыІэндже!» кіалэм къысиІуагъ.

Ар къызысейом, сыйдемыІеу пчэнэр кіалэм изакъоу ыпхи, пчэнэр къыгэйыстишъ, икъамэ къырихи, пцел къутамэхэр къызэхиупкіатэхишъ къызэгуипхагъэх. Ар псым къытыридзи, зы пхъэ гори къыгуиупкіи, къоштобэшы ышынэу, ари къытырилъхъагъ. Пчэнэр къыштишъ кіаллер къежъэжыны зэхъум, сыйкеупчыгъ: «Мыри шъыд пчэна? Шъыда Іофэу уиІэр? Тэдэ укъэкІырэ?»

Ар сіуи сыйзеупчым:

— Мы пчэнэр непэ зынэсмыгъэсыдже тятэ аукІыт. Сэгузажъошъелбэтэу нэсмыгъэсы хъутэп», къысиІуагъ. «Адэ шьыдэүштэу нэбгъэсит?», — сіуи сыйзеуничыи: «сыйзыщынэсийжырэр ыгъун»... — ыІуагъ

«Ашыгъум, кіал, сиш остынышъ, шымджеэр кіожъ» есІуагъ.

Ар зесэло ыужы: «Тхъэуегъэпсэу, Пакокъо Тэтэршъау, — къысиІуагъ, кіалэм. «Ыджы шэр згъотыгъэмэ, мы пчэнним Іофэу пылъэр сымытхъытхъэу осІотэн, — ыІуишъ кіалэм къысиІуагъ.

Лы пчъагъэу екІодылІагъэри, нэгъой хъаным унашъоу тыришыхъыгъэхэри зэкІэ къысиІуагъэх. Ятэ мы Іофым папкІэ зэралыгъыри, ежь фэмичэфэу къызэрера-фылІагъэри. А зэпстэори къысиІуагъ.

Ахэр къызысейуахэ ыужы, кіалэр сшІэрэпти, сеулчыгъ: «Шъыды сыйфапшІэрэ, сцІэ къеоло?» сіуи.

«Мы нэгъой хъанэу мы щысым жъаригъахыгъэмэ ашыщхэр схыжыхъэу сыйкіожы зыхъудже, сэ сымылъэгъоу ежь сыйкъильэгъутыгъэу, чайпІэхэмджеэрэ ауштэу къыхэкІыгъэу къысиІуагъ. А мафэм зэрэслэгъугъэм нэмыкІыджеэрэ, ынэджи ыужыджи сэ ежь слъэгъугъэп. Сэ тхъэрыІсу сиІэмдже къэсэушыхъаты: кіалэм изакъоу пчэнэр къубытыгъ, ыджыри къыхыгъ. Сэ сиши къызэрестыгъэм папкІэ джэрэ, ІэпыІэгъу цыф фэхъугъ шІошІэу, ай шъуемынэгүй. Сэ сиши есмытыгъэми къызыщынэсийжырэ ыгъунэу кіалэм къыхынэу къырихыжъэгъагъ. А шы къызэрестыгъэм папкІэджэрэ ІэпыІэгъу зыгорэ фэхъугъ шъулоу ар шъугу къишумыгъахъ, ежыри шы те-

сыгъ ар зылъежъэм. Мы нэгъой хъаным: «Лъесэу къэмыубыты хутэл» риIуагъэп ай. Ау зыхъуджэрэ, кIалэм иIоф изакъо ыгъэцэкIагъэу, сэ ситхъерыоджэ сэльегъу», — ыIуишь Пакокъо Тэтэршъао тхъэрыIошхъэлъеу тыральхъагъэмджэ кIалэр къышыхъатыгъ.

ЕтIуанэ нэгъой хъанэр къэгушаI: «Пакокъо Тэтэршъао къыриIолIагъэр шылыкъэу сэштэ. ПЦы ыусыгъэп», — ыIуагъ. — «Ау мы купэу ыдж шысэу слъэгъурэмэ Пакокъо Тэтэршъао тхъэрыIошхъэлъэ зыфтыральхъагъэр къесэIон: Тэтэршъаорэ сэрырэ пыныгъэу тазыфагу илъым пае, къэмыкIонэу ашIошIышь аары ыцIэ зыкIагъэлъэгъуагъэр. Ау Тэтэршъау, пыныгъэу тазфагу илъым щимыщиnэу, ежь лыгъэшко иIэти, къэкIуагъ. КъыIуагъэри шылыкъэджэ сэштэ, сипшашьи кIалэм естьт, яти стIупшыжьыт. Ыхы ыджы, мы кIалэр симахъулъэу, мыдырэ лыгъэри сиблагъэу зыхъуджэрэ, мырщашь згъекIожжытэп ыджы. Мылъкоу сэ сиIэр спхъурэ сэрырэ тизэфэдэ. Ау зыхъуджэ, сэ сиунэ исынхэу, симылъкуи ямылъкоу, ащмэ ар яуцупI», — ыIуишь нэгъой хъаным ахэмджэ ахэр унашьоу ышIыгъ.

«Пакокъо Тэтэршъао, Iофеу ежь иIэр ыухыгъэшь, ежъэжьыт. СичIыгу гъунэ зикIожжырэм ыужы пыныгъэу зэдьитIэр зэрэшьт. Ащ иIофы ар есэIуалIэ», — ыIуагъ.

ЗыIуагъэр нэгъой хъанэр ары.

Пакокъо Тэтэршъао итIанэ нэгъой хъаным риIуагъэр ары:

— Осшиагъэмрэ къысэпшIэтымрэ сымышIэу мыи сывкъэкIуагъэп. Ау мы кIалэм синэрлъэгъоу ышIагъэр дэзгъекIуадэ хъутэпти, къэсыушыхъатыжьыгъ. О къысэпшIэтымрэ къысфэпшIэтымрэ сымышIэу мыщ сывкъэкIуагъэп. ПлъэкIымэ къысэпшIэтымджэ сиолъэIурэп. Үджа осшиагъэм фэдэхэр ыджыри сэ слъэкIымэ осшиэг. Ары зэдьитIофэр, арэу хэкIыгъ. Мыдрэ Iофеу тызтегуцьIагъэр есIолIагъэр шылыкъэджэ штагъэба? — ыIуишь яупчиIыгъ.

— Штагъэ, — къыраIуагъ.

— Ашыгъум а Iофымджэ сищыкIагъэу Iоф щыI. Ари къышьосIон фаеу щыт. Мы кIалэм сиIукIи гузэжъогъу иIэу, сэ сывэрэмалымджэ джэуап сиfэхъугъ. Аи сирыкIэгъожжырэп. Ау, мы кIалэм сиш есть, сэ згъази лъэсэу, сымышыужьэу тадэй сзыдэхъажьым, синыбджэгъумэ сывкъалъэгъугъ. Ичатэ IэкIэмымлъыжьэу, иши къыраутэхыгъэу, ау ылъэ тетэу къэзгъэзэжьырэр нартхэм лыдже зыхамылъытэжьэу, яхабзети, синыбджэгъухэр зырызэу е

купэу ти^Іэгу къыдахъэхэмэ унэм исхэм къыпфэтхъаусхэмэ: «ужыпкъэ мафэ шъуфехъу, Тэтэршъао зэпсаум бэу лыгъэ хэлъыгъ», а^Іозэ, сыпсау сиычи^Іэ пэтызэгъю «тхъаусхак^Іо» къысфэк^Іогъагъэх. Арышы, а^Іофым шъуиш^Іэ шъори хэлъы орэхъу. Джы, хэти изек^Іуак^Іэ къыгуры^Іожыным пае, сэ сиши сыкъык^Іэлъэ^Іужыши^І—емык^Іу къысфэш^Іумылъэгъу. К^Іалэри сигъусэу, сэри сиши сицесэу тадэи сэ сидэхъажыы си^Іоигъу.

— Бэу игъу, Тэтэршъау! О узэрэзек^Іуагъэм лыгъэ хэль, аферэм! — купым ы^Іуагъ.

Шъхъэк^Іафэ къыфаш^Іызэ Пакокъо Тэтэршъао къагъэшэсыйжыи, шэхъо к^Іалэри игъусэу къеуи къыдэк^Іыжыгъ.

Ядэй къызэссыжым, Тэтэршъао икъэк^Іожык^Іэ зыфэдэр ымыш^Іэу бэмэ агъеш^Іэгъуагъ: ежь къыраутэхи, къахъунки, иши тырахи, сиыгы-сиыгъэджэ къэк^Іожыгъэу а^Іозэ, иши тесэу, хэгъирэй к^Іали игъусэу къыдэхъажыгъ.

“Пчыхъэм Пакокъо Тэтэршъао ихъак^Іещы нэбгырэ бэ-
к^Іае щызэрүгъоигъэу щызэхэсэу, шэхъо к^Іалэм ежь
ышъхъэджэ къехъул^Іэгъэ къэбарэр къафи^Іотагъ. «...Тэ-
тершъао а уахътэм иш къысими^Ітигъагъэмэ, тятэ аукы-
тигъэ. Тхъауге^Іпсэу, Тэтэршъау!» — ы^Іуи шэхъо к^Іалэр
къэтэджи лыжым^Іыапэ пытэу ыубытыжыгъ.

Джар Тэтэршъао къехъул^Іагъ.

520. НАТ ТЭТЭРШЬАО НАТЫФРЭ ХЬО БЛЪАТХЪЭРЭ КЪЫЗЭРИХЫГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Пак^Іукъо Тэтэршъао янэ нат Нэ^Іуцэжъы ышыпхъущыгъ.

Тэтэршъао ижъабгъу тхъак^Іумэ нахь инэу шъхъэм фэ-
дизэу щытыгъ, сэмэгур — цыф тхъак^Іумэм фэдизыгъ.
Зымыл^Іэгъурэри зы^Іук^Іек^Іэ, икъэбарь^І къыш^Іэжынэу
щытыгъ.

Пак^Іукъо Тэтэршъао щэси, ядэжы къыдэк^Іыгъ. Губ-
гъэм ихъагъэу рэк^Іо пэтээ зэплъэм, зы шыуфо горэ ылъэ-
гъугъ. Щыуфоу ылъэгъугъэр ^Іот^Іэ-щат^Іэу мак^Іо.

— Мы щыуфоу къак^Іорэм си^Іук^Іэмэ, зы горэ къыси-
ш^Іэн шъу^Іуа? ы^Іуагъ. — Ау згъэзэжьмэ си^Іемк^Іу. Идэ^Іо-
т^Іэхыгъо горэм сиблэк^Іын.

Тэмамэу зэ^Іук^Іягъэх.

— Адэ, тхъаматэ маф, узылъыхъурэр сид?

— Зы хъорэ зы пшъашъэрэ сшIокIодыгъ, — ыIуагъ натым. — Пшъашъэр згъотыжынджэ сыгугъэрэп. Хъоу-жъэрэ сэфышъ, згъотыжынджэ сенэгуе.

ЩыуитIор зэблэкIыагъэ.

ПакIукъо Тэтэршъао рэкIозэ, Iуашъхъэ горэм дэкIоягъ. Iуашъхъэм ыкIыбы дунаем теты сIыфэр щызэIукIыагъ Понэу, сIыфыбэ хъураеу уцугъэу ит. СIыфхэмэ анахь ин умылъэгъужынэу, ащ фэдизэу иных!

Ахэр къызэплъэхэм, щыоу Iуашъхъэм тетэр къалъегъугъ.

— О сIыфые-сIыфыщ зыфаIорэр орары! — аIуагъ. — Непэ тэтиоф ухыгъэ!

Зы бзылъфыгъэ горэ а купым хэтыти, корныгум ихни гъольыгъэ. Мыдырэ купэу щытэр зэкIэ ащ ытхы игъольхъагъ. Зи махъэ къахэIукIыхэрэп.

— Сыд мыш къяхъулIи?! — ыIуи ПакIукъо Тэтэршъао адэжь рэкIуагъэ. ЯкIуалIи зяплъым, зэкIыэри рэлIагъэу къыкIэкIыгъ.

— Мы бзылъфыгъэм мы пстэрор сыд пае тебэнэгъагъ? — ыIуи, ащ фэдиз кIуакIэ иIэу щытыти, пстэури тыритэкъуи, бзылъфыгъэр къыкIигъэшыгъ. Зеплъым, натрыфшъхъэ ныкъо ыжээ дэлъэу къыкIэкIыи, къыди-хыгъ.

Натыфы шъхъэ ныкъор къыздищи, къыгъээжыгъ.

КъэкIожъозэ, а лIэу зыIукIэгъэгъэ лIыфом IукIэ-жыгъ.

Хъор ыгъотыжыгъэу, ащ ышъо тырихэу кIэлъырыхъагъ.

— А тхъэмэтэ маф, хъакъоши! — ыIуагъ.

Бланхъэр къыпиупкIи къызфещэм, ПакIукъо Тэтэршъао фэIэтыгъэпти, ионакIэ къыфыпишIагъ.

Ащ хъошьо цуакъэу щыгъыгъэр зы хъалъэбэкъу икIя-хыгъагъ. Ай уитIысхъэми Пызыэ урикIыгни!

— Мыри осэты! — ыIуи къытIупшыжыгъ.

Блатхъэри натыфышъхъэ ныкъори къыздихи, Тэтэршъао ядэжьы къэкIожъыгъ.

Шэр щышиIум рипхи, унэ-хъакIыэшым ежь ихжа-жыгъ. ИIашэхэр зытихыжки, бланхъэр къытихыжын ыгу хэлъэу зигъэухъазырыгъ. ХъакIыэшым къикIыжынэу зыкъызегъазэм, шъханыгъупчэр Iухыгъэу щытыти, къи-плъыгъ. Арыти, сэмэгуIэкIэ къыхыгъэ хъо бланхъэр унэм бзылъфыгъэ горэм рихъажьэу ылъэгъугъ.

— Нью! — ыIуи, ибысымгуашэ ПакIукъо Тэтэршъао еджагъ.

Ягуашэ къэкIуагъ.

— Сыд бзылъфыгъ мы хъоблантхъэр изыхъагъэр?
Тыдэ ар къэкIыгъа? — ыIуи еупчIыгъ.

— СшIэрэп. Мы бзылъфыгъэр пкъо кIыгъоу тыгъоп-
чыхъэ тадэжъы къыдэхъажыгъ, — ыIуагъ ягуашэ.

— Мы о умышIэрэр сэ сэшIэн фae, — ыIуагъ ПакIу-
къо Тэтэршъао. Сызэщэсым, натыфыр горэм гъогум сы-
щыIукIэгъагъ. Аш: «Зы хъорэ зы пшъашъэрэ сшIокIо-
дигъ» ыIуи, къысиIогъагъ. Гъэнэфагъеу а пшъашъэр ары.
«Пшъашъэр згъотыжъыщтэп» къысиIогъагъ. Арышъы,
мы натыпхъур нысэ мафэу дгъотыгъэджъэ угугъэн!

Арэуштэу натыпхъуу пшъашъери къахэнагъ, арэуштэу
натыфы чылапхъери адыгэмэ къахэхъагъ.

521. ПАКОКЪО ТЭТЭРШЬАО КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Тэтэршъао мафэ торэм щакIо кIуагъеу, осыфо-чыIэ-
фоу хъазырэуу пшъыгъеу зигъэпсэфынэу чыг кIэгъы го-
рэм кIэпсэхагъ. Ихы ежыри загъэпсэфыри щысхеу зы-
шыу горэ къыIухы:

— Пакокъо Тэтэршъау, зэралорэм утэтмэ, шIэхэу къэ-
щэси къежь, — къыриIуагъ. Тэтэршъао ынужь ихъагъеу
щыум лъекIо, хъари лъекIо. Мэзыхэр зэпичыгъ, бгыхэр
зэпичыгъ. Къуладжэ горэм дэхъагъэх, а кIыпIэм зыща-
гъэпсэфыгъ.

ИтIонэрэ ежъэгъоу зежъэхэм а бгыри аухи, гъой горэм
ихъагъэх. КIохэмэ кIохэзэ, зы унэ фыжь горэм пэнэпцIэ
сарайкIэ къэгъекIуахыгъеу, нэсыгъэх. А Iагум дэхъа-
гъэх.

Епсыхыхи, щыхэри агъеуцугъэх.

Унэм зехъажыхэм зышэгъэлIым Iофэр зытетэр къы-
риIуагъ.

— Укъызыфэчагъэр, — еIо, — сишъуз инымэ ахыгъ,
иныхэр зэщиши мэхъу, сизакъокIэ кIуакIэ сафырикъу-
штэп, оощ нэмикIы сэрыкIэ гъусэ хъуштэп, — къыриIуагъ.

Чэшым загъэпсэфи, пчэдыхыим заухъазыри ежъагъэх.
«Джы зэрэшытэр, — еIо, — щэджэгъо гъэпсэфыгъом ины-
хэр къекIужыштых. Ахэр къэмисыжыгъо рапшIеу
уихъани, бзылъфыгъэм удэгушыIэн фae. Уфааемэ о
уихъашт, уфааемэ сэ сихъашт, тяз мыдэ къэмийнэ хъу-
штэп». Тэтэршъао уфааемэ сэри сихъан, уфааемэ о ихь ри-

Іуагъ. А ліым сэ ыджи сихашт, бзылъфыгъэри къыдэс-хыжьышт, къежъэхэрэмэ тяон фаеу хъущт. КъэпхыжыгъэкІи умыукІыхэу ущағъэштэп. Хъун аіуи зэфашІи, Тэтэршъао мыдэ къэуцугъ амылъэгъунэу, адрэ ліэр иныжъмэ яІэгу дэхъагъ. Унэм ихи шъузым дэгушэлагъ.

— Шыидэу укъакІуи, ори сэри тякІодылІэн! — ыІуагъ шъузым.

— Хяу, тякІодылІештэп, гъуси сиІ, умышт, — ыІуагъ илІы.

Щысыгозэгъо иныжъхэр къэсыжьи, шъузым Іанэ къафишІыгъ. Кіалэр шхэгъахэм фэдэу зишІи, апэу Іанэм къыІукІыхыгъ. Псы ешъощтэу ыІуи шъузэр псынэм къэкІуагъ. Кіалэр шІэхэу къекІуи бзылъфыгъэр шыплІэм къыдигъэтІыхьи, къепкІим къидэкІыхыгъ.

Иныжъ зэшигуми анахъ бэлэхъагъ анахыжъэр. Зэрэшысэу:

— Кіалэ, одэ кІо, емыгъэхъ, — ыІуагъ.

Иныжъ зэшицмэ анахыкІээр къылъежъагъ.

Кіалэм кіэмыхъагъэу, мыдикІээр Тэтэршъао къыхэ-кіи, иныжъэр къыукІыхыгъ. Аш ыужьым ятІонэрэ иныжъири къежъагъ. Тэтэршъао къынэси, тІори зэзаозэ, а иныжъэри ыукІыхыгъ. Ящэнэрэ иныжъэр гъуагъозэ къе-жъагъ. Джы бзылъфыгъэр ыгъеуци адрэ щыуми къыгъэ-загъ. Иныжъэр къэси Тэтэршъаөрэ мыдрэ кіалэмрэ язаогозэ, Тэтэршъао хазэрэу ыгу макІэ къашІыгъ. Тэу аш-къашІыхьми иныжъэри аукІыхыгъ.

— Үджы сыгу ерэхъаты хъугъэ, — ыІуи кіалэм бзылъфыгъэри къырихъижьи къэкІожьыгъэх.

Загъэпсэфыгъ, гущэлагъэх, бзылъфыгъэри къафэпщэ-рахъыгъ.

Зэшхахэхэм, тэджыи адрэ унэм кІищағъ Тэтэршъао. Унэу зэрыхъагъэхэм дышъабэ зыбгъу егъэзыгъэу щы-лъыгъ. Зы бзылъфыгъэ дэхэ дэдэ гори исыгъ.

Тэтэршъау, ятэд, ядэ, анахыжъ, — ыІуагъ.

— Былымэр осэпс, цыфыпсэр — егъэшІэрэй ыІуагъ Тэтэршъао.

— Ашыгъум пшъхъапэ охъу, мы бзылъфыгъэр сэ сшы-пхъу, орыре сэрырэ тызэблагъ, — къыриІуагъ.

Бзылъфыгъэри къыфиухъазэри, дышъэм щыщи къыз-дишти, кіалэри къыдэкІуати, Тэтэршъао къыщи ядэй къэ-клюжьыгъ.

522. ПАКОКЪО ТЭТЭРШЬАО КЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Илъес 20—19 ыныбжь хъугъэнба зыщайтым Пакокъо Тэтэршъао шэсыгъэ. Шэсишты: «СыдэкIын, хаджашъор дэчынышь, мы бынэр згъэукIытэжкынэп», — ыIуишь, хъэр игъусэу дэкIыгъ.

ДэкIи, джау шакIоу итыгоу мэз пчэн горэ къыхигъэши, рифыжьагъ.

Чэш хъугъэ, тIэкIу къесыгъ. Тэтэршъао гъуаши чыгышко горэм екIолIагъ. МэшIо тIэкIу ышIи чыгым чIэгъольхъагъ, хаджашъори ежь дэжь гъольыгъэ.

ЫIакIэрэ ынапцэрэ зэфэдэу кIэлэ къабзэ горэ Тэтэршъао дэжь къыIухьишь, имашIо кIосагъэу зельэгъум:

— Тыу алаусын, лы хъазынэм имашIо кIосагъэ, — ыIуишь, машIор къифишишь, IукIыжкыгъ.

Тэтэршъао къылъэгъугь кIалэр, ау зи къыIуагъэп.

Бэ темышIагъэу кIалэр шыоу къыIухьишь:

— Тэдж, Тэтэршъау, — ыIуишь ыгъэтэджи, — некIу зеIом, зэриIуагъэм тетэу дежьагъ.

Хаджашъор уции къыщанагъ. Мыдыджэ уплъэмэ—къушхъэ, уджэ уплъэмэ къушхъэу, тIуакIэм дахи кIогу, хъурмэ чыг торэм IукIагъэх.

— Тэтэршъау, мы чыпIэм тIэкIурэ зыщидгъэпсэфыт, — ыIуишь, хъурмэ чыгым чIэгъольхъагъэх.

КIалэри гъольыгъэ, Тэтэршъауи гъольыгъэ.

Тэтэршъао ышIэрэр кIалэм зэригъэшIенным фэшIы, чые нэпцI зишигъэу щылъыгъ. «У кIалэр мышкэу сышкэнэп», — ыIуи Тэтэршъао хъурмэм хэIагъэп. Хъурмэр тIыргъуагъэу умышкын умылъэкIынэу хъопсагъоу щытыгъ.

— НекIу, Тэтэршъау, — ыIуишь, къэтэджыхи ежъэхи, кIого, мы дэпкын фэдэу удэкIоен умылъэкIынэу IукIагъэх бгы горэм. КIалэм зи шомышIэу дэкIыгъ.

Тэтэршъао дэкIын Iоу ышIагъэп: Алахъэм сигъэунэхъуй, мы къунаным сыйихынэп! — ыIуагъ, ау дэкIыгъ, гъэхъунэ горэми ихъагъэх.

Гъэхъунэу зэрхъагъэм:

— Тэтэршъау, мэу зыщидгъэпсэфыт, — ыIуи, кIалэм ехыгъэх, шьоплы къэтыжъые зэхэтэу гъэхъунэр щытыгъ. КIалэр IукIыгъ:

«Мэу щыт, Тэтэршъау», — ыIуи.

КIалэр къыIухъажкыишь (апэуи хъакуджэ хъаку хъалыжъо агъажъэтыгъ), аш фэдэ хъалыжъо кIалэм къыхьи:

— Ма, Тэтэршъау, къыщымыгъакІ, емыгъэхъу, шкы,
— ыIуи ритыгъ.

Тэтэршъао хъалыжъор ышкыгъ.

— НекІу, — ыIуи ежъэхи, къамылыхэр Іутэу хы горэм ІукIагъэх.

— Тэтэршъау, — ыIуагъ, — сэ сызэрыйорэм мэу удэхы хъутэп, фэшІу сыхъужьытэпышъ, занкІэу къырыкІу, — ыIуагъ.

— Мы къунанэр тэрээзу кІона? — зеIом:

— Амал хэлъмэ тэрээзу гъэзекІо, ау зыдэуцохыдже пфэшІу сыхъужьытэп, — ыIуагъ.

ЗэнкIабзэу рикIуишъ, хым хэкІи нэпкъым дэкIоягъ. Шьофым чыжъэджэ уплъэмэ мыжъофи унэ горэ рильэгъуагъ, мыжъо сэрае къешІэкIыгъэу. Кіогоу джааш нэсишь Іухъагъэх. Мыжъо къэлапчъ нэбгырипшІэу уекІо-Лагъэджи Іупхын плъэкIытэп.

— Тэтэршъау, мэу зэкIакІо, — ыIуишъ Тэтэршъао тІэкІу къызэкIакIуишъ, кІалэр теуагъ: «къыIух!» — ыIуишъ.

КъэлэпчъитІор Іухыгъэу Тэтэршъао ылъэгъугъ.

— НекІу, — аIуи дахъэхишъ, шы шІоIум яыхэр шІохадзишъ.

— НекІо, Тэтэршъау, — ыIуишъ, пчъэ горэм ихъагъэх.

Зехъэхэм, сэмэгумдже: зы стол, зы пхъентІэкІу, зы пІо шыгъ аIоу щытыгъ. Удэ тхъэмэтэ ЙыстыпІэм зы стол, пхъентІэкIуитІу, пІо шыгъэр щытэу ари ылъэгъугъ Тэтэршъао.

— Тэтэршъау, — ыIуагъ кІалэм, — мо мы пчъэм дэжь уйыстын пІоми, тхъаматэ ЙыстыпІэм уйыстын пІоми уфит, — ыIуагъ.

Тэтэршъао: «Сэ аш сыпыкIыжын слъэкIынэп, сэштэми къезгъэшІэнэп», — ыIуи, тхъамэтэ ЙыстыпІэм кІуи Йыстыгъэ.

Къахыи агъэшкагъ.

Гъолъыжынхэ зэхъум, Тэтэршъао агъэгъолъыжыгъ. ЗитІэкIишъ гъолъыгъэ, чыяягъэ.

Пчэдыжым нэф къэшьи, Тэтэршъао къэтэджыжыи, щаум икIы шІоигъоу къызекIым, риIуагъ кІалэм:

— Къумгъан къэбгъотымэ, сикIы сшІоигъу, — ыIуи.

Къумгъанэри къыфихыгъ.

— Тэдэ згъэзэт, — зеIом:

— Мэу рекIокIи, джары щыт, — зеIом, рекIокIыгъ.

Тэтэршъао зырекIокIым, хъакIэзыжъые щытэу

(псыун) мэшэшко кіэлъырытэу, дунаем къолэ-бзыоу тетым изырызыгъо а машэм иохэу ылъэгъугъ.

Мэу ыши зызеітым, цыф хъадэхэр ильхэу, ахэр къолэ-бзыумэ ашкыхэу ылъэгъугъ.

Тэтэршъао уцуи егупшысагъ.

«Е Тэтэршъау, о егъашім уяти, узипұрыми уалъэгъужынәп», — ыши ежъ-ежырэу Тэтэршъао зәриложыгъе.

Къакиу къихъажы зәйстым, Іанэр къахышъ агъашки ыахыжыгъ.

Зылахыжым нәужыпкъэ нәтапчъэр къылахи, дәнә джанәу щыгъэр чыгум дильешъоу бзылъфыгъэ къуапціе горә къичіекішь: «Фәсапщи, Тэтэршъау», — къирі-ыагъ.

— Тхъеуегъепсәу, — ылағъ.

Бзылъфыгъэр ықыбыдже зәкілакіогоу нәтапчъэм чіекілыжыгъ.

Ай нахъ дахә пломә хъунәу, дәнә джанэр ылъешъоу етіуани бзылъфыгъэ горә къичіекішь сәлам къиріхыгъ, ари джащ фәдәу зәкілакіу, чіекілыжыгъ.

Ито зычіекілыжым:

— Мо къакіо, Тэтэршъау, — ыши кіалэм чицигъ.

Мы сәмәгум куахыыджә ипшын умылъекінәу тыжын сомә къоль. Жабгүмдже а къогъум пшъашъэр къот, сәмәгум дышъэр къуиз, мыдырә жабгүм цыфышъхәр шылтых, шәхъ хъундже зы шыхъэ щыкіеу.

— Тэтэршъау, — ылағъ кіалэм, — минпліымә ахад.

— Сәсиә мылъкор икъут, — ылағъ. — Къысәптимә, мы пшъашъэр сәштә.

— Кіо, чәш, Тэтэршъау. Кіуй, Тэтэршъао пчәм къызынәсым.

— Тэтэршъау, къеуцу, — ылағъ.

— Къызәуцум:

— Тэтэршъау, — ылағъ, — шәхъ хъундже зы шыхъэ фай мы плъэгъурәм, — ылағъ. — Мыхәр мы торышіхәу, фәмыйыхәу, дышъэм ебэнхәу къызежъехәм, мы плъэгъурә сәмдже сяозә ашъхъэ пысыупкыгъ, — ылағъ. О мыхәмә уроялышь, чіекілыжь, — ыши Тэтэршъао къичіигъекілыжыгъ.

Кіалэр янә дәжъ кілағъе ыгъэгушіонәу, махъулъэти, — ыши.

Янә зыраіом, а фәдизрә мафәм къиримытыгъэ чәтә шахъэу ятә иягъэр гушіапкіеу къыритыгъ.

— Укъылукіагъ, Тэтэршъау, къызыреіом:

— Сэ лы сыхъумэ чатэ пае сыкъинэнеп, тхъам пшъхъапэ еши, — йуагъ.

Пшъашъэр къикIишь:

— Бэу бгъешIенэу, бгъотыгъэмрэ орырэ шъузэдэтхъэ-нэу есэIуалIэ, — къыриIуагъ.

ЕтIуанэ, мэфэ заулэ щысыгъ Тэтэршъао.

Калэр къычIэкишь:

— Тэтэршъау, тятэм ычIыпIэ непэ уит, йофи пшIэтэн, ушысыт, уфаэмэ. Уфэмыеу, сикIожыт сзышыцым зы-пIоджэ, изын уиI, Тэтэршъау, — къыриIуагъ.

Тэтэршъао:

— СикъэкIуакIэ тIэкIу дэдэ мыхъунэу сэльэгъушь, сзышыцым зэ сыхэхъажы сшIоигъу, — риIуагъ.

— Дэгъу, Тэтэршъау, ашыгъум узгъехъазырын, — ыIуишь, шэу зытесыгъэр Iихыгъ. Шы дэгъу дэдэ къыритыгъ. Шъузэу къыцэрэми шыонэ зэтель къыритыгъ.

НэбгыритIумэ къафэхыт дышъэр къыритишь, калэр алэ итэу чыгэу зычIэлъыгъэм къынигъэсжыгъэх.

— Шъуичылэ мэу узэрэхэкIэу щысышь, шъугъогума-фэх, — ыIуи калэр къежъэжыгъ. ТIэкIу къыкIугъэу калэм Тэтэршъао къыгъеуцишь:

— Тэтэршъау, сэ сикъэмымкIуу укъэмымкIу, егъашIэм укъэкIон плъэкIытэпышь, — риIуи калэм ыгъази кю-жыгъэх.

Тэтэршъао егъашIэм кIуагъэп.

Иныбджэгъу лыжъхэр зеупчIым:

— Сэ къисэхъулIагъэм джар анахь шIагъу, у шъузэу исэр ары згъотыгъэр, шэу къыситыгъэр ары пыйхэр зэрэз-гъэпныгъэр, ыIуи лыжъмэ къариIожыгъагъ.

523. ПАКЮКЬО ТЭТЭРШЪАО КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Пчэдыжы чэмы дэжIыгъом сэе кIыпIэу ядэи Тэтэр-шъао къидэкIыгъ. Хъакош горэм бзылъфыгъэхэр бэу ис-хэу, зэрэгъэтущыIэхэу блэкIьеу амакъэ еIугъ. «Пакю-кьо Тэтэршъао къышщэштер мыш фэдэ Iуашъхъэм щигъо-тышт», — аIоу къызэхихыгъ.

«Бзылъфыгъэ хъэбарэу хъакIещым къиIукIырэр шъыпкъэмэ зэзгъэшIэн», — ыIуи, къыгъэзэжыгъ. Еүи, зэригъяфи щэси, сагындахыщэу шъэ ыштэшьи, Iуашъхъэм кIуагъэ. Iуашъхъэм дэжIоягъэу, зигъэчэрэзэу тэтэу, щы къэрэ дэгъу горэм тэсэу щыу горэ къытэхъагъ...

— Аферым, Тэтэршъау! — кыриуагъ къэкIуагъэм. — Тызээзон фае пчыхъэ нэсы.

ЫбгъуитIуджъэ тысыхи, пчыхъэ нэсы зээзуагъэх, щэ щэкI-щэкI зэхасэжыгъ.

Аш нэсэ пчыхъэ рэхъугъэ.

— Тэтэршъау, янэу лIэу укъилъфыгъэмэ, пчэдыжы упсаоу сыкъызIукъакI, — ыIуи рэкIожыгъэ.

ЕтIуанэ нэфэр рэшъи, къесыгъ. ЕтIонэрэ мафэми зэзауи щэ щэкI-щэкI зэхасагъэ. Пчыхъа рэхъуи, щэ токIиц Тэтэршъаом къыхисагъ, адреми ай фэдиз хисагъ.

— Пчэдыжы тызэIукIэшт, — ыIуи IукIыжыгъ.

Пчэдыжым щэ токIиц зэрэхэлъэу щысызэ, етIани щыор къеси зээзуагъэх. Щэ тIскIиплIырэ пишIырэ хэлъэу хъугъэ Тэтэршъао.

— Къысаж, — ыIуи IукIыжыгъ шъхьаем, ежъэжын ылъэкIыштэп. Мэзахэм зыхахъэм:

— Мыр зыдакIорэр зээгъэшIэн нахь, ситекIодэшт, — ыIуи лъежьагъ.

Ыужь итэу кIогозэ, чылэ горэм IукIи, чылэ гъунэ горэм щаум щыур дэхъажыгъ. Щаум дажи уанэр тырихи, щэр щэщым щырипхи, унэм ихъажыгъ.

Тэтэршъао щым епсыхи, иш чэу къыбым рипхи, щаум дахьи, дэIон ыIуи, Iухъагъ.

Къезауи ихъажыгъэр бзыльфыгъэу къыкIыэкIыгъ. Зэшипхъуици хъущтыгъэх, къезаорэр агуэр арэу къыкIэкIыгъ. Анахыжыр Iазэти, уцэр щифи щэхэр зэкIэ хигъэтэкъужыгъ. ЕтIуанэ плэм зыхагъэгъуалъхъэм ула-гъэм къыIуагъэр ары:

— Анасын, лIы сиIукIагъ арау нэуучы къысэкIодылIэшт! Анахыжъэр къэгушай къыIуагъ:

— ЗэуакIэу ар къызэрозэон фаер сэ сэшIэ арау, ар ныбжын ыгу къэкIыштэп нахь, — ыIуагъ. — Щымджъэ къыоплIоу, узэиутэу, паIоу пишIгъэр пишиутэу, пишIхъац къыкIигъэпхъэу, а шъхъацым ыIэ къырищэкIэу, къамыщымджъэ къыуао зиублэджъэ, ыIорэр пишIэнэу уеуцолIэшт, ау ар ышIэштэп нахь!

— Ар нибжын ышIэштэп, — ыIуагъ сымаджэми.

ЕтIанэ Тэтэршъао Iуашхъэм къещэссыжыгъ: «Пчэдыжым тызэрэшIэн!»

Iуашхъэм тэтэу нэфэр рэшъыгъэ. Пчэдыжым щыор къэссыгъ.

— Ынэрэ зэуакIэм Iоф иIэп, нэпэмыкIыджъэ тызээшоцт нахь, — ыIуагъ Тэтэршъао.

-- КъяIоба, къяIо.

— Щыбгъэджьэ тызэплIаозэ тызэзэошт!

Тэтэршъаом ищ щэ дэгъоу пелуанти, еплIэуи щыор зэтриутыгъ. ИпаIуи къышхъариути, ыIэ ышхъац ришкIи къамышымджьэ еоу фежьагъ.

— Порэ тшIэнт, сыпфэраз! — къыIуагъ пишъашъэм.

РигъеуцуалIи псэогъуджье ыубытыгъ. Зеубытым:

— НэкIо тадэжь, — ыIуи къышагъ аригъэгъэхъужынэу.

Тэтэршъао агъэхъужыгъ, зы мази фэдиз пишъашъэм дэжь щыIагъ.

Арэуштэу апэ Тэтэршъао къышагъ.

Хъакощэ хъэбари къиIукIыигъэмджьэ къышэнэу рэхъугъэ.

524. ПАКОКЬОР НАРТ Я УАЧЭ ЗЭРЭЛҮКИАГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Нарт я Уачэ¹ зыфайорэр нартхэмэ ауж дэдэ къинагъэу лIагъэ. Ащ ихъадэ Хъэкъужъэкъо чылэм пэмычыжъэу щычалъхагъ.

Зы мафэ горэм Уачэ икъо кыгъоу шакIо кIуагъэти зы къо пашъэ къиIукIыгъ.

Нартхэм ахэтыгъэп Уачэ нахь ини, нахь блани.

Къо пашъэм ышъо тырихэу Уачэ щытызэ, Пакокъо Тэтэршъао хъэджэ-бэджашэ дэкIыгъэу мэзым хэтызэ зэплъэм, ылъэгъугъ.

Тэтэршъао ежь зыригъэлъэгъугъэп. Шъотехынэр ыухи, къоу щытри ыкукIи, түри шыплIэм къытырилъхи къе�ъэжыгъ.

Тэтэршъао ыуж къиуцуагъэу, чыжьэу ыуж итэу къакIо, ышIэрэм еплъынэу.

Уачэ къызэплъэкIи Тэтэршъао къылъэгъугъ, къышIэжки, зыкIыгъэхъан ихьисалэу, къызэтеуцуагъ.

Тэтэршъао мор къызэтеуцуагъэу зельэгъум, щышини бгъодэмыхъэу уцугъэ.

Уачэм ыIуагъ.

— Тэтэршъау, умыщиныу моу къэкIуат. ШакIохэм яхабзэшь, шэкIуитIу зэриххылIэмэ, зы шакIом зыгорэ къиIукIыгъэу, адырэ шакIом зи къымыукиIыгъэу зэIукIэхэмэ, къаукиIыгъэм щыщ къэзымыукиIыгъэм реты.

Ар ыIуи, къо пашъэм ыко къычIиупкIыкIи гъогум къытырилъхи ежь ежъэжыгъ.

¹ Уачэ етланн «Шъэоклас» раю.

Тэтэршъао къом щыщ лым бгъодахы епсыхыгъ, ау ар къыфэІэтыгъэп.

Уачэ къызэплъэкИи, къыфэмыІэтэу къызельзэгъум, къыгъази къыбгъодахы, къамышымджэ еІэбэхи, лыр Тэтэршъао ишыплІэ къыфыдилъхы ежъэжъыгъ.

Зы купрэ кІуагъэу Уачэм къыгъази къыриIуагъ: «Тэтэршъау, сэ сызэрэфэе дэдэу укъысихылIагъ. Сэ сишире сикъорэ яшкын сэухыфэджэ нахыбы сынсаужытэп. Зы мазэ тегъашІэри мыщ фэдэ чыпIэм къакIо, сэри ай дэжь машэр щыстIынышь хъазырэу щытышь, ай сигъэукIораери къашъхъэр къэгъэпытэжь сиIапIэхэр къахьри къэкIожь», — къыриIуи, еуи ежъэжъыгъ.

Зы заулэрэ кІуагъэу Уачэм псынкIэу къыгъази къыриIуагъ «Тэтэршъау, хэт ышIэрэ а зы мээ дэдэм ехъулIэу сымылIакъомэ мазэ зикъу нэужым мэфэ зытIуш тегъашІэри къакIо», — къыриIуи ежъэжъыгъ.

Зы мазэрэ мэфишрэ тыригъашIи Тэтэршъау кІуагъэ. ЗыдэкIуагъэм икъуи иши ышкыжыгъэу, ежъыри лIагъэу щылъэу рихылIагъети иш зыдыригъяIэзэ машэр хъазырэу къытIыгъети, машэм ридзи, ышъхъэ къыгъэпытэжьи, иIэшэ-шъушэхэр къыхьи къэкIожыгъ. Джары джыри зыкIаIорэр: «Нартхэр ауж дэдэ зылъэгъужыгъэр, чIэзылъхажыгъэр Тэтэршъау ары».

Нартхэм аш кІэух ашыфэхъугъ. Нарт зылъэгъужыгъэ щыIэп.

525. ТЭТЭРШЬАО ШАКЮ ЗЭКИОМ КЪЕХЪУЛЛАГЪЭР

(Бжъэдигъу текст)

Пакокъо Тэтэршъао пчэдыхым пщэгъо мэфэ зэтэхъогъэ Iаеу, мафэр зэIэкIыжыдджэ гугъэу, шакIо ихъэджашъо къыгъоу дэкIыгъ. Тэтэршъао зэрэгугъагъэм фэдэу мафэр къычIэкIыгъэп. Мафэр хэкIуватэ къэси нахь Iаеу къызэтырихъозэ, Тэтэршъао зыдакIорэр ымышIэжъэу гъощагъэ.

«Ыдж амал щыIэп, чэщыри мэхъу, нычэпэ сывдэшылъян зэзгъэгъотын нахь», — ыIуи чэщэр зыщигъэкIотым үүж ихъагъ.

Джау кIори, зы чыпIэ ушылъянэу, зы чыыгэе чыгыжъ горэм икъутамэхэми, гъужыгъэхэри ахэтэу, ау мо къутэмэ осэу аIэпыкIагъэр макIэу чыг чIэгъэр къабзэу зэхъум джащ сыблэкIынэп чэщи хъуягъэ», — ыIуи Пакокъо Тэтэршъау чэщым чыыгым чIэлъянэу тыриубытагъ.

Шым епсихи, иш онэкъопэ пхэндж ышИи, мо чьыгышком къутэмэ гъугъэу горхэр исэшкоджэ къыгуупкИи, штэмрэ штэмымылымрэ къишти зэкИгъани мэшшошко ышИыгъ.

Шым уанэр къытырихи дэгъоу зэкЮипхи пIешхъагъ ышИыгъ. КIакIом ызыныкъо зыкилхъи, адырэ ныкъор къызытырихъожи гъолъыгъэ. Мо лIы пIыкIагъэр машшом зегъэфабэм чыяягъэ. ЗэкIэ къызэлъатэм зи лъес горэ къакIоу ыльэгъугъ, ау ащ пае гумэкIыгъэл.

Лъесэр къыIухи машшор зэкИгъэуIугъэ. Тэтэршъао мэччыем фэдэу ынапIэ зэтелъэу щылъыгъ. Мо лъесэу къыIуххагъэр Тэтэршъао ынэгу къыкIаплни зи ымыIоу IукIыжыгъ.

Тэтэршъао ыгуджэ мо лъесым зи зэrimыIуагъэр ыгъэшIагъоу щылъыгъ.

Ольэгъуа, Тэтэршъау, пелыуаныгъ! Дунаем ар щыштэу тетыгъэп. А лъесэу къыIуххагъэр джынэн е шэитанын фae, итIани щылъыгъ нахь, къэхъяягъэп.

КъызэраIорэмдже Тэтэршъао яни яти пелыуаныгъэх. Цыфымэ аIуагъ: «Пакокъо Тэтэршъао зылъэгъугъэм нарт слъэгъугъэп ерэмыIу. Джар аужырэ нарт!» Плъэгъурэба, лъесэр къызыIохъэм, ащ пай тхъауягъэп, некIо зеIоми дежьагъ, хэт ущыщ ыIуи еупчиIыгъэп. Ахэр къызэкIэбгъекIон плъэкIытыгъэп шъид фэдизджи.

Джары къатIо тетрэм тытекIи щымышыхэр къыхэдгъэхъагъ. Уиш уанэ къытэлхъэри сауж къихъи, — къыриIуагъ.

Тэтэршъауи зи ымыIоу иш уанэ зэтэрилхъи екIэси дежьагъ.

Зуужы ихъагъэр зыщыцэр ышIэрэп, хэт ущыщ ыIоу еупчиIырэп, ежь шыори къыдэгушэIэжыгъэп. Чэщими мафэми кIуагъэх. ЯтIонэрэ чэщим зи къушхъэ лъагэ горэм нэсхи, шыор зэрэзэтесэу дэкIоягъ, ау Тэтэршъао иш, чэц мэфэ заулэ хъугъэти зымышкагъэр, гъэрет иIэжыгъэп. Епсихи IупIашэу дишыгъ, ихъэджашъо къышинагъ, дэкIын къушхъэм ылъэкIыгъэн фаеп.

Клохэзэ зи хъурмэ чыгышко горэм хъурмэр пизэу чIэхъагъэх, щепсыхыгъэх. Шыум зыгорэ къыштэуи къыничэуи ышкыгъэп, Тэтэршъауи къыштэуи къыничэуи зи ышкыгъэп.

Ащи IукIыжыхи ежьэжыгъэх, шыуми зи ыIорэп. Ящэнэрэ чэщим зи чIапIэ шыор къышыуци иш къырити:

— СыкъэкIожыифэ щыт, — къыриIуи IукIыгъ.

Бэ дэдэ мышIагъэу зи хъалыжъорэ зи псы сулукъурэ

ыЫгъэу къækюжы хъалыжъомрэ псы сулукъумрэ Тэтэршъао къыритыгъ.

— Зи къымыгъанэу къини фэхъуми шкы, — ыIуи.

Тэтэршъау зи къымыгъанэу хъалыжъор ышкыгъ, псы сулукъори ришъугъ.

— Ушкэгъахэмэ некЮ, Тэтэршъау, — ыIуи ежъэжыгъэх.

Ятфэнэрэ чэщым зы псыхъошко горэм Іухъагъэх. Шыор къэгушай:

— Тэтэршъау, тэрэзэу саужы къырыкIу, узыкIохъуджэ Иоф уиIэжъэп, мыш боу цЫф хэкIодагъ, — ыIуагъ.

Псыхъор лъешэу бэлахъэу, мэкъэшко пыIукIэу, мошъыд шыуми узэзиутын уихынэу щытыгъ.

Мо кIэлэ шыор ыPэ итэу, хэхъагъэх, Тэтэршъауо шум ыуж псыу ыбзырэм рыкIотыгъ. Шыор модыджэ мыдыджэ кIозэ къэбгъэзэжыгъэджи укъикIыжын умыльэ-кIынэу арэу ИонтIэ-щантIэу рищыгъ.

Псым зекIыхэм бэрэ мыкIожхэу, нэфэри къэшъыгъ, губгъэ нэкIым зы пэнэпцIэ сэраишко щизэу пхъагъу пчъэшко Іулъэу ылъэгъугъ. Бэрэ пэмыйтэу нэсихи, кIалэр къамыш утIонкIагъэдже пчъэм зытеом, пчъэр къыIуихи дэхъагъ. Пчъэр къыIузыхыгъэр о къэплъэгъугъэмэ анах дахэу пшъешьэ дах. Унэм ехъажыфэ ежи, пшъашъэр унэм зехъажым, щаум дэхъагъ. ШышIоIу дэтти, шыор екIуалIи епсихи иш Шуйдзагъ, хъакIэщым ихъагъэх.

— Тэтэршъау, Йыст, — зеIом кIалэм Йыстыгъэ. ПIэшигъин медэрхэр арылъэу щыт. ПIэшигъэмэ ашъхъагъы лIы шъошэ зырыз пылъагъ. Ашъхъагъыре тIысыпIэм кIуи медэрим ыгузыгу шъыпкъэм тэIыстыхагъ. Бэрэ пэмыйтэу Ианэр, зы щыкIагъе имыIэу, а пшъешьэ дахэм къыхьи, Тэтэршъау шкагъэ.

Ианэр захъыжым, Тэтэршъао къумгъанэр ышти щаум икIыгъ. ХъакIэщым ыкIыбы зыкъуахъэм, къолэжъхэр еохэу зым ылъабжъэ пылъэу лэр ахы, адырэм ыпакIэдже ехы. Ебзы Iуашхъэ горэ щитти, аш дэжь икъумгъан ыгъэуцу къакъыр къогъум къохъагъ. Зыкъуахъэм, цЫф хъадэхэр зэтельэу ылъэтъугъ, зы куартэр шъужыгъэу, адирэ куартэр шъу тетэу, аш къолэжъхэр щыэрэлIэу зи ымыIоу къыгъэзэжки икъумгъан ыштэжки щаум икIыгъ, къækюжы хъакIэщым Йыстыжыгъэ. Ау зэрилъэтъугъэр хъадэхэр зэуи зышIуимыгъэшIэу щысыгъ. Ар кIалэми пшъашъэм ашIэтыгъ.

Пчыхъэм Ианэр пшъашъэм къыхьи, шкагъэ. Ианэр

пшъашъэм ыхыжыи, етIани къакIуи, ышъхагъы тIэкIу-
рэ итыгъ.

Пшъашъэм зи ыIуагъэп, Тэтэршъауи гущэIагъэп.
Пшъашъэр нэтIапчъэджэ адырэ унэм чIэкIыгъ. Бэ Ѣы-
мышIеу кIалэр къихъи:

— Моу къакIо, — ыIуи Тэтэршъао а нэтIапчъэмдже
чIищыгъ. Зэрыхъагъэр шIагъу!

Унэр дахэу зэIэхыгъэ, зы къопэ лъэныкъом пшъашъэм ыкIыб къэгъэзагъэу къот, адэрэ къопэ лъэныкъом цIыфышъхъэ такъырыр шъэм къышымыкIэнэу къоль,
адырэ лъэныкъуитIумэ, зым дышъэр къуиз, адырэм ты-
жынэр къоль. ЫIгуджэ Тэтэршъао а пстэр огъешIагъо:
«Шыд илIэужыгъох мыхэр?» — еIошъ.

КIалэр къэгушаIи:

— Тэтэршъау, ахадэри узфаер къаштэ, — ыIуагъ.

Егуушкиагъ: «Шыдэу сшIын, тар къесштэн?» — ыIуи.

ЕтIанэ кIалэр къэгушаIи:

— Уемыхъирэхъиш, ядэ, — ыIуагъ.

Егуушкиси: Пшъашъэр къесштэ, — зеIом, пшъашъэр
гушIоу ынэIу къигъэзагъ. Аш лъыпытэу гушIоу нью горэ
къихъагъ:

— СикIэлитIу урящэ, — ыIоу IаплIышко къыриш-
кIыгъ.

Лъэшэу агъешIуагъ, алъытагъ, ешкэ-ешъо фашIыгъ,
тхъамэфитIо щагъесыгъ.

— Джы, Тэтэршъау, укIожын пIомэ, тыхъазыр, —
аIуагъ ныомрэ кIалэмрэ.

— Ашыгъум, сыкIожыт, — Тэтэршъао ыIуагъ.

Зэдашти, пчэдыхъым дышъэрэ тыжынрэ шъоджбза-
нымэ къарагъэкIуи иши къыпашIагъ. Пшъашъэри шым
къытырагъэIыстхьи, кIалэри къэшэси къежъэжыгъэх.

Псым къызнэсыйхъэм, Тэтэршъао къызэрэришыгъа-
гъэм фэдэу рищыжыгъэх занкIэу, чыиг чIэгъэу зычIи-
шыгъагъэм чэцым къыгъесыжыгъ.

— Джы, Тэтэршъау, ошIэжьба мы чыигэр?

Ашыгъум сэ сыкIожыт, ау узэрэлIы дэдэр сшIагъэ:
чэц-мэфэ зытIо умышкагъэу хъурмэ чыгым тызчIахъэм
зыгорэм уеIагъэп, хадэхэр зыолъегъум уагъэштагъэп,
сыбдэмыгушаIэу укъыздэгушэIагъэп, чыгым учьеу сы-
къызчIахъэм утхъэуягъэп. Джы уасIорэр, сэ сыкъэм-
кIоу, укъэкIонэу уфемыжь. Сэ, ишыкIагъэ хъумэ, сыкъэ-
кIот, — къыриIуи кIодыжыгъэ.

Пшъашъэр къыщи къэкIожыгъ.

Аш ыужы кIалэр ыльэгъужыгъэп.

Пшъашъэр къызищағъэмрэ зылIагъэмрэ азыфагу: «Хэт ушыщ?» — ыIоу Тэтэршъау еупчIыгъэп олIэфэ нэс, зышыщэр Тэтэршъао ышIагъэп. ЗэрэшIошIырэмдже джинэу ары.

526. ТЭТЭРШЬАО ҮК҃О КЪЕХЪУЛАГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Тэтэршъао шым епсыхыжыгъ лыжъы рэхъужыгъэти. Үк҃о ежь ыКылIэ ыубытыжыгъ.

Ежь тIысыжыгъэу, ишъэогъухэу щыу щэкI ыдэжь къекIуагъэх. ИтIуанэ лыхэр ихакIэщи исхэу раIуагъ ялъэгъун. Зыраом:

— Сэ сицэссыжышъуштэп арэу, сэ сицIештэр къышъуфишIешт, — ыIуи үк҃о зекIо адигъэкIонэу ариIуагъ.

Үк҃о ашIокIалэу щыухэм агу тIэкIу къеуагъ.

— А хэгъэгум, хъакIэхэр шъущымыгъузэмэ, гъогу лъапэр шъозгъэлъэгъун, — ыIуи Тэтэршъао рищэжъагъэх.

ДэкIхи, еушъхэозэ гъогуитIу зэхэкIьэу, зэр жъабгъумджъэрэ кIоу, адэр сэмэгумджъэ кIоу: сэмэгумджъэ кIорэр — нахь кIэкIьэу мэзым хэкIьэу, щытыгъ, адэр — гъогу убагъэ дэгъоу щытыгъ.

— Моу шъууцу, — ыIуи щыухэр мэз гъунэм ыгъеуцугъэх. Ежь кIалэр а мэз гъогу кIэкIьым кIахьатъ. А гъогум щэкIьиблэ горэ кIэлъэу, гъогу римыгъакIохэу щытти, еэзонэу рэкIуагъэ. КIахьи щэкIьиблэм езауи, гъогу бгъуитIумджъэ ригъэзэкIи гъогу къафишIыгъ.

ЕтIуанэ къыкIэкIьыжьи:

— НэкIо, тихакIэхэр, тежуугъэжьэжь, — ыIуи хъакIэхэр рищэжъэжыгъэх. Рищажи кIэхъагъэх, хъакIэхэм алъэгъугъ щэкIьиблэр укIыгъэу. Гъогу бгъуитIумджъэ щылъэу ар залъэгъум кIялэм ышIагъэр ашIогъэшIэгъоныгъ, илIыгъэджъэ агу риҳыжыгъ.

Быщэхэгозэ мэз Iапчэм зыкIэкIыхэм чэш-мэфищэ рэкIуагъэх. Ежь яхэгъэгу рищыжыхи, къалмэх хэгъэгу рищагъэх. ЗэкIэмджи мэфиблэ гъогу тэтыгъэх.

Пшъашъэр горэ агъэнэфагъэу щытыти, ай ячылэ рищэлIагъэх. Щыухэр шъофым ыгъеуцих, кIалэр чылэм дэхъагъ. Дахьи, бырысыри къемыхтоу, зынаIэ тетыгъэ пшъашъэр зищэгъу къабзэр къыдиhi шъофым итмэ къаритыгъ. Бзыльыгъэр къащти, къеохи чэш-мэфищэджъэ къэссыжыгъэх. Къызэссыжыхэм:

— Сэ сышъуйгъусэу сыдэхъажьмэ хъущтэп, амырмэ тятэ сиукъышт, — ыIуагъ кIалэм.

— Шъыда, укIиукъыштэр, о къытфэпшIагъэм фэдэ къытфэпшIагъэу! — аIуагъ хъакIъэмэ.

— Сызыфиукъыштыр шьосюшт: щэджыблэр зысэу-жым ашъоу сцыгъым ыпшъапIэ къызэпиутыгыи сиукъышт.

ХъакIэхэр дэхъажыгъэх кIалэр ямыгъусэу. Тэтэр-шъао раIуагъ:

— «Щэджыблэр зысэукъым ашъо пшъапIэр зэпиутыгъешь, тятэ ышIэмэ сиукъышт», — ыIуи, чылэм хэхъажыгъ, — аIуи Тэтэршъао раIуагъ.

— Сыукъыни къыдэхъажыгъэм, хъаблыуи ашъопшIапIэр ыукъымэ къызэпыригъэутыгъэмэ сыукъынгъи! — къариIуагъ, Тэтэршъао.

АгъэшIэгъуагъ а пстэори хъакIъэмэ.

527. ПАКЮКЪО ТЭТЭРШЬАО КЪЕХЪУЛАГЪЭР

(Абдзэхэ текст)

Лы горэм ишыг-хатэ тхъэкIумкIыхъэ горэм ышхы-штыгъ. Къэрэгъулыхэр фишIыгъагъэх, пигъэIыстхъэгъагъэх. Ау зыIи фэшIу хъугъэхэн: къаубытынэуи, аукъынэуи. Лыим ыгу кIодызи, арэуштэу ыIогъагъ: «Мы тхъакIумкIыхъэр къысфэзыубытырэм сипшъашъэ естьн», — ыIуи.

Боу цыфыбэ екIолIэгъагъ аш, ау зыми къыубытын ылъэIигъэп. Лы цыкIу горэм а къэбарыр зэхихыгъэ, лыим дэйкIуагъэ.

— Сыд уилъэгъун? — ыIуи къеупшигъ.

— ТхъэкIумкIыхъэу уишыг зышхырэр къэзыубытырэм уипшъашъэ ептынэу алоу зэхэсхыгъэти, сыйкъэкIуагъ, — ыIуагъ.

— Естьшт, — ыIуагъ, — къэзыубытырэм.

Лы цыкIур къэкIожыгъ. Иелэ закъо горэ иIагъ. Шы дэгъукIае горэ иIэти, аши тIэкIу еупхъугъ, ыгъэшэ-сыгъ Iялэр, ихы гъусэ фишIи:

— КIо, — ыIуагъ, — мыш фэдэм дэй, аш ихатэ чIэт тхъакIумкIыхъэр къэубыт, — ыIуагъ.

КIялэр кIуагъэ. Цыфы боу Iут ай. А зы лъагъомIе ошъо щапэр къызынэфыIе къашIудэIижы. Аш дэжым къыщырифыжъэхи, пщэдыжь щай ешъогъум ди Мыеекъуапэ жэгъум ди къынэсыгъ.

ПакЮкъо Тэтэршъао Шъхагощэ Іушъо щысыгъ. Ари къешэси, Іошъхъэшкоу жэгъум ди щытым къидэкІоягъ.

Тэтэршъао зиплъыхъэу щытэу, тхъакІумкІыхъэр ыпэ итэу, хъар ай ыуж итэу, бгым къехыгъэх, Тэтэршъао ди къесыгъэх Іашъхъэм. Шыури чыжъэ хъазырэу ауж итэу, Іашъхъэм ди къызынэсим, хъам тхъакІумкІыхъэр къубытыгъ.

Шыур щыжъэ хъазырти, ПакЮкъор Іашъхъэм ехи, тхъакІумкІыхъэр хъам Іихи, тхъакІумкІыхъэр ПакЮкъом шІубзыгъ. Ар шІубзыфэле, шыур къесыгъ.

— ХытІумэ азыфагу къикІыгъ, — ыІуагъ, — ситхъакІумкІыхъэ шІубзыгъ.

— О Іялэ, уитхъакІумкІыхъэ былміе сенәцІэу шІосыбзыгъеп, ау хъам тхъакІумкІыхъэр зеубытым, ори учыжъети, хъам тхъакІумкІыхъэм лые риҳыкъомэ сІуи шІосыбзыгъ, — ыІуагъ. — Ма осэтыжбы, — ыІуи тхъакІумкІыхъэр, къыритыжбыгъ.

— Мы тхъакІумкІыхъэм къэбарэу пылтыр къыосІощт, — ыІуагъ. — Мы тхъакІумкІыхъэм лы горэм ишыг-хатэ ешхы. Къэрэгъулыхъэр фишЫгъагъ. Ар мыхъу хъуи, пигъэІыстхъагъэх. Ари мыхъу хъуи: «Мы тхъакІумкІыхъэр къэзыбытырэм сипшъашъэ естьн», — ыІуагъ. Боу цЫфекІолагъ шъхъае, зи фэшІу мыхъоу, ай пае къемынэу шыгхэр ышыхыщтыгъэ. Сэри ай сыйкузи, пшэдыхы ошъо щапэр къызегъэнэфым, сыйкъэкІуагъ. Олъэгъу хъугъэр. Зыгорэ раІуалІэ хъумэ: «Хэт урихылІагъ?» — аІомэ, «Мыш фэдэм сирыхылІэгъагъ», — сІожынэу, узыщыщыр къысаіу, — риІуагъ.

— ПакЮкъо Тэтэршъаор сэры, — ыІуагъ. — Шъхагощэ Іушъо сыйус, — ыІуагъ.

— Макъэ къыозгъэІумэ укъэкІона? — ыІуи къеупшЫгъ.

— Макъэ къысэбгъэІумэ сыйкъэкІон, — ыІуагъ Тэтэршъао.

ТхъакІумкІыхъэр къыхъи, къэкІожьыгъ.

Къызехъым, цЫфмэ аш фэдэу аІуагъ:

— Мы тхъакІумкІыхъэр арэп ар, орыжъ горэм къыхиубыти тхъакІумкІыхъэр къыхъыгъ. Ары нахъ, нэфшъагъом ди мыш щегъэжъагъэр щэджагъом ди Шъхъэгуашэ Іушъо нэсыштэп. Епты хъуштэп уипшъашъэ!

Лыр Іягъэгъожьыгъ.

Ятэ къеупшЫгъ ыкъо:

— ТхъакІумкІыхъэр къызыоубытым, хэт къыпІуІягъэр?

— ПакІокъо Тэтэршъау.

— Тэ щыс?

— Шъхъэгощэ Іушъу.

— Кіуи къашэ.

Шыонэ-зэтель Іадэжъэу къырити, Къырымы къиІи, Шъхъагуашэ къекІуагъ. Къэбарэу зыфаІуагъэр риістагъ.

— Боу сыкъекІон ыІуи, — къэшэсихи къекІуагъэх лы цыкІум ыдэжь. Лы цыкІур былымле зэшысэу (ихъоеу) щытыгъ.

Тэтэршъао шыхъаты зишІыгъ.

Тэтэршъао пшъашъэр къыщаагъ, лэгъуни чІагъэтІысхъагъ. Мазэри щысыгъ. Мазэм ыкІоцЫ чэщи мафи мо Іялэр ПакІокъом шъхъаштыгъ, мо унэм имыхъэу.

Лы цыкІум былым боу ащ къыритыгъ. Къежъэжынэу хъугъэ. Лы цыкІум ашъокІэф гъушы джанэ иІагъэти, ар ыкъо къызыщиригъэлъагъ:

— Гъэзэжь! — ыІоу къызыгъигъэгъэжыле, зыщыхи ет. Ащ нэсфэле зышыгъэгъ.

Ыкъо ПакІокъо Тэтэршъао къыдыригъэжъагъ.

Чэш-мэфэ зытІу горэм къекІуагъэхэу: «Мы Іялр мафэри зэтес, щэшыри зэтес», — ПакІокъом ыІуи, ригъэпсихыгъ.

Іялэр зэгъолъым, ІякІор къещэІыгъэу шыягъэ. Зэшыем, тхъэм ышІэн, зызэпиригъэзагъа, е жыбгъэ тІэкІу къепщагъа, ІекІуакІэр къыдидзый, мо ашъокІэфыр къышІэшыгъ.

«Ай хъам къылъфыгъ былым къыситыгъ, сшишІыгъ шъхъае, былым къыситыгъэн», — ыІуагъ. Іялэм еүи ыукІыгъ. Іялэр къызэтетІысхыи, «ПакІокъо Тэтэршъау! Мы сзытеуукІыхъагъэр сэ сыйагъэп, о уиягъэ нахыле, мыр тяэ къызыщиисигъэлъэн зэхъум, «Гъэзэжь», — къызиуїокІэ, зышыхи ет. Ай нэсэ о зышыгъэгъ», — ыІуи къызыщиисигъэлъэгъагъ нахь.

Іялэм ар къыложи лІагъэ. Тэтэршъао хъадэри къыщэжыгъ. Лы цыкІум ыпхъу зэрэпшъашъеуи ащэжыгъ.

528. ТЭТЭРШЪАУ КЪЕХЪУЛІАГЪЭР

(Кіемыгуе текст)

Лыжъ горэ чылэм дэсигъ. Ащ шыбэ иІагъ. Шым ашыщ горэм шыкІэхъу кіэсигъ. А шыкІэр Тэтэршъао ритыгъагъ. Шым фэдэ чылэм дэмитэу хъугъэ. Тэтэршъао шым тетІысхьати дэкІымэ мафэм ренэу чъэштыгъэ, ау

шым пкIантIэ къыфхэгъэкIыщтыгъэп. Мафэм ащ фэдэу дэкIи чъэзэ зы кIалэ горэ ыпэ къифагъ:

— Тэ учъэрэ, Тэтэршъау? — ыIуи кIалэр къеупчIыгъ.

— Сиш пкIантIэ къысфыхэгъэкIырэп, — ыIуагъ.

— Къео, ашыгъум, Тэтэршъау, — ыIуи кIалэм кIитхъугъ. Тэтэршъауи ащ ыужы ихъагъ. ШыуитIур зэпачъэхэзэ Тэтэршъау иши Iупсыр тхъубэу къыIузэу, пкIантIэр къыхифыгъ шым, ащ тетэу кIалэр ядэжь къици Тэтэршъау къэкIожыгъ. Мэфищэ щиси зекIо ежъагъэх. Бэрэ кIуагъэха, макIэрэ кIуагъэха зы унэшхо горэ шъофым итэу, хъакIещыр пешIодзыгъэу алъэгъугъ. Тэтэршъаомрэ кIалэмрэ хъакIещым занкIэу ихъагъэх, ау зи исыгъэп. ТIэкIурэ щысыгъэхэу зы лы горэ къихъагъ, ащ шIуфэс къарихыгъ. Тэтэршъаом игъусэ кIалэр къизекIым кIэлэцIыкIу гыы макъэ горэ зэхихыгъ, къихъажки бысым кIалэм зеупчIым мырэу къыриIуагъ: «Апэ зы шъуз къесщагъэу сихэтзэ, зы кIэлэцIыкIу фэзгъотыгъэу, иныжъ зэшибл къысэкIуи сишъуз ахыгъ. Джаузэ шъузибл къесщагъ, бlyми кIэлэ зырыз афэзгъотыгъэу ахыгъэх. Ахэр джы мэгъых.

— Адэ, ахэр тыдэ щыIэха — ыIуагъ Тэтэршъаом.

— Ахэр моу шъузыкIокIэ къушхъашхо горэм шъуIуукIещт. Аш дэхъапIи дэкIыпIи иIэп, ау ежхэр кIочIэшхохэшъ, блэбгъукIэ зэгуашышь дэкIых, — ыкIи къидэхъажых.

— Ашыгъум, тхъаугъэун, — аIуи кIалэхэр дэкIыжыгъэх.

КIалэхэр кIохэзэ къушхъэм зынэсихэм, Тэтэршъау еIи къушхъэр зэIуици, шыхэр дащагъэх.

Иныжъхэр зэфэшхъафхэу унэгъуйбл хъущтыгъэх. Апэрэ унэм ихъагъэх. Зэрихъагъэхэм тетэу иныжъым Iанэр къафихы икIыжыгъ. Тэтэршъау игъусэ шхъаныгъупчъэм зеплъым иныжъым иш уанэ тырилъэхъэу ылъэгъугъ. КIалэр псынкIэу икIи иныжъыр ыукигъ. Тэтэршъао ар зельэгъум унэм икIи кIалэм еупчIыгъ:

— Сыда моштэу кIэншIагъэр?

— Ар арэуштэу кIэсшIагъэр ышнахыкIэмэ макъэ аригъэIун ихъисапыгъэшь ары. Ахэр зэкIэ къызэдежьэмэ чыпIэ тыранэшт. Джары кIэссынкIыгъэр. Джы некIо адрэхэри къэткIухъашых аIуи, ежъагъэхэу, алъэгъугъ иныжъхэр къидэхъажыхэу. Зэоныр зэдрагъажки раутэхмэ аукIыхэзэ, зэшихыр аукIи, бlyми мылъкуи яIэр къирашажки, шъузиблыр гъусэ къашIижъхи, Тэтэршъаом игъусэ кIэлэмрэ шъуз нахыкIэмрэ къушхъэр зэгуащи

къыдашыгъэх. ЕтIани къежъэжыхи лIым дэжь шъузхэр дащажъхи, мылъкухэри зэракIыгъоу ратыжьи, ежхэр дэкижыгъэх кIожынхэу. КIэлитIур къакIохээ Тэтэршъао мырэу кIалэм къыриIуагъ:

— Апэу сизакъоу зекIо сыкIуагъэу сукъэкIожызэ шыу горэ, адигэ пэIошхо щигъэу, сапэ кыифи тызэгъэзау ыIуагъ. Тызэзаозэ сукъинир ышIошты зэхъум, пайор зышихи зэрэбзыльфыгъэр къисигъэшIагъ.

— Сыда адэ ар аштэу зыкIэпшIагъэр? — зысэIом,

— УилIыгъэ зэзгъэшIэнэу ары, джы лIы укъысфэхъущтымэ мыш фэдэ мафэм, мыш фэдэ чыпIэ къекIулI,— къысиIогъагъ.

КIэлитIур ежьи зыфиIуагъэм зыдахъэхэм дээ къекIуагъэу ахын пэтэу нэсыгъэх.

Тэтэршъао игъусэ кIалэм аушытэу ыIуагъ:

— Пшъашъэр сэ къесштэнышъ дээм о язау, е о къашти сэ дээм сязэошт.

— Пшъашъэр сэ къесштэшт, — ыIун Тэтэршъау пшъашъэр къатрихи, адэ кIалэр дээм язаозэ дээр ыухыгъ. ЕтIанэ пшъашъэр къащи къекIожыхээ гъогу горэм къесыгъэхэу, кIалэу Тэтэршъао игъусэм:

— Сэ моу сукIожышт, тхъауегъэпсэу, Тэтэршъау. — ыIун гокIыжыгъ.

Чэшым Тэтэршъаурэ къышэрэмрэ язакъоу унэм исыхэээ:

— Сицуакъэ сщых! — Тэтэршъао ыIуагъ.

— ГуышIитIукIэ суюупчIыштышъ яджэуап къызсанIокIэ пшысхышт.

— Къаю.

— Тэтэршъау, мы кIалэу уигъусагъэм ыцIэ ошIа?

— СшIэрэп.

— Ео-ой, Тэтэршъау, ар унэпагъэп. Мээ пчъагъэ уигъусагъэм ыцIэ пшIэрэп.

Шъузым ар къызыреIом, Тэтэршъао зыщыхъушъути, шым тетIысхы: «Ащ ыцIэ къызэссымыгъашIэу сукъидэхъажынэп», — ыIун ежъагъ.

Еомэ, кIозэ, зы чылагъо горэм нэсыгъ. Апэрэ унэм Iухы джагъэ. КIалэ горэ къикIи: «О тхъам ыгъэпсэунэу Тэтэршъау, зэ гъогур къепшIагъэмэ Иофэн», — ыIуагъ.

Тэтэршъау зыдэхъагъэр а кIэлэ дэдэу игъусагъэм дэжъэу къычIэкIыгъ. Тэтэршъау щысызэ ылъэгъурэр гъэшIэгъоны: зы лIыжъ горэм ыжакIэ ыныбыджы къесэу, ицие пэкIитIу ибырыпх дэгъэнагъэу, ицуакъэхэри ибырыпхи дэгъэнагъэу къыдэлъэдэжышъ пчэдыжым етIа-

ни дэлъетыжбы. Чэш зэхъум, нахьицэм фэдэу, етIани къыдэлъэдэжбыгъ.

— Адэ, сыйд бэлахь мыш къыфехыгъэр?

— Мыр — сэ сят. Ащ ятэ лIэн зэхъум къебгыгъагъ: «Тэтэршъау къэхъоу уиунэ къакIоу къыпкIэупчIэфэ пчэдыхым ебгажкъэмэ пчыхъэ нэсэу чъапIэ уйтэу тхъа уеш!» Ар къытефагъ. Джащ къыщегъэжбыгъэу, джы къызнесыгъэм джащ хэтыгъ. Джы о укIэупчIэшъы, лIыжъыр хъужьын фае.

ЗэриIуагъэу, лIыжъыри унэм къинэжбыгъ. Тэтэршъау кIалэм ыцIэ къыригъаIуи къэкIожбыгъ. Ишъузи къыши, къыращыжбы, иныбджэгъум дэжки кIоу, адрэри къакIоу къэнэжбыгъэх.

529. ПАКЮКЬО ТЭТЭРШЬАО КЪЕХЬУЛАГЬЭХЭР

(Шапсыгъэ текст)

I

Блэр зы кIыпIэ горэм къышежьэу, сIыфхэр гъогу римыгъакIоу щытыгъ. Арыти, ПакЮкъо Тэтэршъас кIалэ горэ гъусэ ышIи, а кIыпIэм рэкIуагъэ.

ТIури щыугъэ, кэтэхэри аголъыгъ. А лъэхъаным Iащэу яIагъэхэр кэтэ, сагындаакъыгъэх.

РэкIохэ зэхъум, игъусэ кIалэ риIуагъ:

— Мы блэр къызыхэкIыджьэ, апэу сэ сытэлъэдэни, сеошт. Сызеоджьэ кIэстхъущт, етIуанэ блэр сэ къыслъежьэшт. Блэр къыслъычэ зыхъуджьэ, о'ыужджьэ укъылъежьэни укъеошт. Бгъэгубжьэу зыкъигъазэу къыплъежьэжымэ, сэ ыужбы зыкъисыдзэни, къесыукIыжбышт.

КIыпIэм зэрэнсхэу блэм къышIэхи, мыхъэр пышIыкIэу къалъежьагъ. ПакЮкъо Тэтэршъао блэфхом къеуи, кIитхъугъ...

Ауштэу, зэралуагъэм фэдэу блэ щынагъор аукIыгъ.

Ар аштэу хъугъахэу, ыIэлджеэнашъохэр дэшэягъэу, ишыгъын гупэхэр дэупкIагъэу къамылым лIы горэ къыхэкIыгъ.

— Тэтэршъау, нэбгыритIумджьэ мы хъаблыу сIыкIум бэу шъуегъэхъачэбгъуачэм! — къариIуагъ ащ.

А лIым блэр ыукIын мурадэр иIэу къылъыкIогъэнэу къыкIэкIын.

II

Нат Іэпшъацэ ышыпхъу Пакюкъо Тэтэршъао ян. Нат Іэпшъацэ Тэтэршъао ипхъорэлъф.

Натыпхъухэр адигэмэ янысагъэх.

— Сышыпхъу фахь! — ыIуи, бланхъэр нат Іэпшъацэ къыштэй Тэтэршъао къыритыгъагъ.

530. ПАКУКЪО ТЭТЭРШЬАО КЪЕХҮУЛІАГЪЭР

(Кімгуе текст)

I

Шыбзыжъ закъо щэхъу имыIеу зы лыжъ лэжъекЮ тхъамыкIе горэ щыIагъ. ТіэкIурэ ахэтыгъэу шыбзыр шэхъогъум ахэкIодыкIыгъ. Шахъохэр шым бэрэ лъыхъугъэх. Амыгъотыхэ зэхъум, лъэшэу агу кьеуагъ. Лыжъым дэжь кIохи, уишыбз кIодыгъэ аIуи раIуагъ. Лыжъым лъэшэу ыгу хэкIыгъ.

— Сэ насып сиIагъэмэ шыжъ закъоу сиIэр кIодыжыныя? — ыIуи Ыстыжъыгъэу щысызэ, шыр лъфэнэу къекIожи лыжъым дэжы къыдэхъажыгъ.

Лыжъыр лъэшэу гушIуагъэ.

Шыр лъфи, о къеплъэгъугъэмэ анахь шыкIэхъу къабзэ къылъфыгъ. ШыкIэм фэдэ хэгъэгум имытэу, джарэу шыкIэ къабзэу хъугъэ. ЗэрыцIыкIузэ щэфакIохэр къыфакIохэу рагъэжъагъ.

Цыф римыштэу шыкIэр ыIыгъызэ лыжъым ыгу къэкIыгъ. ПэмыкI хэгъэгу горэм лы цIэрыIо горэ исыгъ. Ар Пакукъо Тэтэршъау аIоу, лым шы фэхъун ымыгъотэу лыжъым зэхихыгъэу щытыгъ. Арыти: «Мы шыкIэр сщэнэп, Пакукъом фэсщэн нахь», — ыIуагъ лыжъым. Шыбзыжъым уанэр тырилъхъагъ, шыкIэр шыбгъум гуишIи, ежъагъ. Пакукъо Тэтэршъау дэжь макIо. Зыригъэхымэ кIозэ, хэгъэгоу Пакукъор зэрысым нэсигъ.

Зыдэхъашт къуаджэм ихэгъуашхъэ къушлыкъу хъугъэу Iухъагъ. Отэрым техьи, мэлахъомэ Пакукъом иIагу щагъэгъозэнэу зэрилъэгъуныр ариIуагъ.

Адырэхэми ягуапэу пэнэпциэ сэраишхокIэ шыхъагъэ щагу убгъушху чылэгум итыр къызырагъэлъэгъум, кIуишъ лыжъыр къэлапчъэм Iууцуагъ. ХъакIещым къипли, шыкIэр къызелъэгъум, Пакукъор лъэшэу инэу къехъопсагъ. ПсынкIэу хъакIэм къыпэгъокIи, къэлапчъэр Iуихи дищагъ. Шым уанэр тырихи шэцым чищагъ, ежь

Лыжъыр хъакІещым ригъэблэгъагъ. Чэшищэ дэгъоу къыхъакІэу зышсыхэ нэужым яплІэнэрэ мафэм:

— Сиш-уанэ къысфызэтельхъажь, — бысым ыIуагъ.

Иш-уанэ къыфзэтырильхъажыгъ, шыкІэри къыгуашІэжынэу зыфежъехэм:

— ШыкІэр сщэжынэу къесщагъэп, Тэтэршъау, о остынэу ары нахь, — риIуагъ.

Пакукъор лъэшэу аш ыгъэгушIуагъ.

— Сэ о къысфэпшIагъэм фэдэ къысфишIагъэу дунаем къытекIыгъэп, емыкIу умышIэу зэ къеуцу, — ыIуи лыжъыр ригъэжъэжыгъэп.

УпчIэжъэгъоу иIэхэр зэкII зэIуигъакІэхи, Іофыр зытетыр ариIуагъ.

— Сыд мы лыжъым фасшIэмэ хъущтыр? — ыIуи яупчIыжыгъ.

Аш къыпфишIагъэм фэдэ къыпфишIагъэу дунаем тетэп. ФапшIэмэ игъор мэлишъ, чэмишъ, хэкIуапкIэхэу шыбзишъ аIоу, джа лаузэр елтымэ хъунэу тыхэпплэе Іофым, — къираIуагъ, упчIэжъэгъумэ.

Лыжъым ритыхэрэр риIуагъ. ЗыреIом:

— Сэ сщэнэу шыкІэр къыпфэсщагъэп, сщэштыгъэмэ мыш сыкъэмсысуй сщэныгъи, съразэу къостыгъ, былым мафэ тхъэ фешI, — ыIуагъ лыжъым.

— Хяу, тэри отэты нахь, пшытшэфэу тIорэл, джыри пфэфынхэу пшIошIымэ къыпфыхэдгъэхъон, — къираIуагъ.

КъышIомыкIыхэ зэхъум, былымхэр къаIихи къифыхи, нахь тхъамыкІэми афигощыгъ, ежымы къызыфигъэнагъ. Чылэгъунэми унэ щаригъэшIыгъ.

II.

Пакукъом иш итетIысхъагъу зэхъум, уанэр тырильхъи: «Сэ ар шы хъущтымэ къычIэзгъэкIыщт», — ыIуи, тигъэр къызыкъокIым дэкIишъ, шым чъэу иIэмкIэ тигъэр къохъажыфэкIэ чъагъэ. Ау шым ытхъакIумэ лъапшъэ пIантIэ къыригъэдзын ылъэкIыгъэп.

Джаш фэдэу мафэ къэси къычыхъэу хэтызэ, зы мафэ горэм къыздизыгъери ымышIэу шыу горэ къыголъэдагъ. Ліэу къыголъэдагъэр шэу зытесыр ежь Пакукъор зытесым фэдэкъабзэу хэкIошхощтыгъэ. Уятэпсымэ, мы лыр зытес хакIор арыба мы шыр зыхэкIыгъэр пIонэу Пакукъо иш уригъэплъыштыгъэ. Джарэу хэкIунтIур зэфэдагъэх.

Къыгольэдагъэр лы къопціэ лъхъэнчэ цыкIоу, нэмийтIэу щытыгъ. Ар къизэрIолъадэу:

— Сыд анахъэу узгъэгумэкIырэр, Пакукъо Тэтэршъау? — ыIуи къеупчIыгъ:

— СызгъэгумэкIырэ хъати щыIэп, сиш сыуплъэкIунэу сыкъежьагъэ нахь, — риIожыгъ.

— Ашыгъум къеу! — къыриIуи, еомэ зырагъэхымэ чъэхэзэ, бэрэ чъагъэха макIэрэ чъагъэха, мо си Пакукъоу пльэгъурэм иш тхъурбэу къыпызырэр шъхъэнтэжъем фэдэу укоу хъугъэ.

Лы къопціэ цыкIум иш ау къодыеу ытхъакIумэ лъапшъэ пкIантIэ къыдэзыгъэп. ИтIанэ, бэрэ пэмылъыжъэу нахьыпэ адыгэм унэгъожъ псэуаль зыфайштыгъэм фэдэхэр дэтыхэу, пэнэпціэ сэраишхо горэ апэ къифагъ.

А Iагур зэгорэм адыгэ унэгъожъ къижъукIыштыгъэ горэ ба мыр, уйтъэIонэу гъэпсыгъэ: пэнапціэм хъакIэшымрэ унэшхомрэ зэпэшIодзыгъэхэу дэтых. ИгъэкIотыгъэу Iаш къакъыр убгъоу сэрай пхачIэм егъэзыгъэм ипчэгъушхъапэмэ, шышхъэ къупшхъэхэр япылъагъэх. Кон зэжIэупкIагъэхэмрэ, кIэкIыхэмрэ зэбгъутыхэу, конэшэу хъашпэкь зыптым бгъодетых. ШышIоIур къэлапчъэмкIэ нахь къэдзыгъяIоу хъакIэщим пэIут. Щагум дахьэхи яшымэ япсыхыхи, шышIоIум шIуадзи, ежыххэр хъакIэщим ихыагъэх. Сэхътан цокъэ плокIитIум арытэу, тыжын бэшьшхо ыIыгъэу, хъакIэщим зы лыжъ цыкIу къихьи, шIуфэс къарихыгъ.

Мыдырэ лIитIур тэджыгъэ.

— ШъуIыстых, сикIалэх, — бысымым къариIуи хъакIитIур ыгъэIыстыгъ, ежь ыгъэзэжьи унэм икIыжыгъ.

ТэкIурэ къэтыгъэу Iанэ зэгъэзэфагъэ къыхьи «шъуIахIэх», — ыIуи лIитIум апашхъэ къыгъэуци, ыгъази икIыжыгъ.

Шхэу щысыхэзэ, лыжъым икъихъакIэрэ икIыжыкIэрэ шIомытэрэзэу хъуишь, Тэтэршъау изын къисэптымэ зыгорекIэ сюупчIышт, ыIуагъ лы къопціэ цыкIум. Тэтэршъао нахьыжъэу щытыгъ.

— Бэу игъу, бэу дэгъу къеупчIэба, — ыIуагъ Тэтэршъау.

— Мы тибысым икъихъакIэрэ икIыжыкIэрэ сшIотэрэзэп, сэ ашкIэ сеупчIын сыту, хэлъ о узэреплъирэр сшIэрэп нахь, — ыIуагъ.

— Игъо дэд, еупчI, — изын ытыгъ Тэтэршъау!

Ар аIуагъэ къодыеу, лыжъым Iанэр рихыжынэу

къихъагъ. Къызэрехъэу лы къопцIэ цыкIум къыригъажъи:

— Тят, емыкIу сыкъэмымышымэ, зыгорекIэ съоупчыщт.

— КъаIo, сикIал, емыкIу усшIыхэнэп, — ыIуагъ лыжъим.

— Сызэрэоупчыщтыр ары. Мы унэм укъызихъэкIэ а сыхъатым уекIыжъи, етIани укъехъажъы, ау зытепшIыхъэрэр къыталау, — риIуагъ.

— Арэу сзыкIэзекIорэр, сикIалэх, ыIуагъ лыжъим, — шъузибл сиIагъ. Апэрэ шъузыр къызысещэм, кIалэ къытфэхъугъе къодыеу иныжъимэ сшIуахъыгъ. Ащ ыужи шъуз къесщэжъыгъ, апэрэм фэдэкъабзэу ари хъугъэ. Арэу хъумэ хъузэ шъузибл къесщагъэти иныжъимэ сшIуахъыгъэх. Зым нахьи адырэр нахь цыкIоу кIэлэцIыкIуибл къысфэнагъэу сиIэх. Ахэмэ уакъызыхъэкIыкIэ мэгъых, джары сикIалэх сыкъихъами сыкIыщымысырэр, — ыIуагъ лыжъим. Адэ а иныжъхэм такIэ агъэзэжъыщтгъя, тят? — ыIуишъ КъуапцIэр упчIагъэ. «Мо тыгъэ къохъапIэмкIэ шъузыкIокIэ къушъхъэшомэ шъуаIукIэшт, — ащ дэхъапIи дэкIыпIи яIэп, ежыхэр кIочIешхохэшь блыпкъыкIэ зэгуашышь дэкIых, ыкIи дэхъажых», — къариIуагъ. Ашыгъум тхъэ уегъеун, бысымым къыраIожъи, кIалэхэр дэкIыжъыгъэх. КъохъапIэмкIэ кIохэзэ, къушъхъэшхохэм анэсигъэх. Къэуцугъэх. «ЫIхы джы, Тэтэршъау, шыхэр дэпщыштха, хъаури къушъхъэр зэгопщышта?» — къэуучагъ КъуапцIэр. «Шыхэр къыдэсщыштых», риIохъыгъ мыдырэм.

КъуапцIэм былыпкъышъхъэкIэ къушъхъэр зэгуицыгъ, Тэтэршъаори псынкIэу шымэ ахави дишыгъэх. Иныжъихэр унэгъуиблI хъухэу, къушъхъэ гузэгум исыгъэх. Апэрэ унагъом дэхъагъэх, яшыхэр шышIоIум рапхыхи, унэм ихъагъэх. Унэу зэрыхъагъэхэм мэхъаджэ шIыжъыгъэу, иныжъ джадэ мэджэгушь пIэкIорым илъ. Зэрихъагъэхэм тетэу лы къопцIэ цыкIур ащ текууагъ: «Тэдж, джаур делэшху, хъакIэ къихъагъи щыIэп, оджэгушь пIэкIорым ухэлъ, модэ зыгорэ къахьи тэгъэшхы», — ыIуишъ. Иныжъщтагъэр кIэзээзызэ:

— Сыда къесхыштыр: цыфыла, хъаури мэлыла? — ыIуи къяупчIыгъ.

— Шъхъэхэр умыубатэу модэ псынкIэу кIори мэлыл Iанэ къытфягъэхь, — ыIуи пхъашэу зытекуом, иныр илъэти, псынкIэу Iанэ къыгъэси икIошъыжъыгъ.

Шхэхэзэ КъопцIэ цыкIур шъхъаныгъупчъэм зеплъым,

иным иш уанэ зэтырилъхъагъэу, ешесыжы пэтэу ылъэгъугъ. Ар зельэгъум псынкIэу ики, адырэр ежъэгъумыфээ суюшъ ыукIыгъ. ЗеукIым, шыр IапыкIишъ, унэгъублым ахэлъэдагъ.

Тэтэршъау а зэпстэури ылъэгъугъети:

— Дадэ моштэу зытепшIыхъагъэр, бысымэу тызыхъакIэ пэтырэр зытеуукIыхъагъэр? — ыIуишъ, игъусэ еупчIыгъ.

— Мыр моущтэу сымышIыгъэмэ, ышнахъыкIэмэ ма-къэ аригъеIунти, ахэр зэкIэ къызэдэжъэхэмэ чIапIэ тыра-нэштыгъэ, — къыриIожыгъ. — Мы ин Iаэм ишэу ахэлъэдэжыгъэм къымыгъэбырысырыхээ псынкIэу мэз Iушъор ашIотэгъэубыт, — ыIуагъ КъуапцIэм етIани къэгушы-Иишъ. ХъункIэ зэдасти Iагум къыдэкIыжхи, псынкIэу нэсхи, яшихэр мэzym хашагъэх. Ежыхэр къыхэкIыжы-гъэх.

Мэз Iушъом якIакIохэр щаубгъухи, щэхэр атыратакъохи загъэхъазырыгъ. Загъэхъазырыгъэу щысхээ, иныжъыхэм машIор къаIуустхъукIэу «хъаххай» аIоу зэтезэ-рэгукIэхэу къэсыгъэх. А чIыпIэм зэоныр щаубли ежыхэр мыфыкъо шIагъохэу иныжъхэр щаукIыгъ. Заор аухи, иныжъ хъаблэм хахъанхэ зэхъум, КъуапцIэм ТэтэршъауриIуагъ:

— Ыджы мы иныжъ зэшиблэу тыукIыгъэмэ анахы анахь пхъаш анахыжъым ишъуз. Хъор-шэрыгъэ горэм тусэу ыгу тымыгъэкIодыштымэ, ори сэри кIочIэгъу ты-фэхъущтэп, — ыIуи.

ЗэриIуагъэм фэдэкъабзэу, чIэу зэрыкIорэ ыутэзы-жьеу «Сызгъэунэхъугъэхэр тхъэ егъэунэхъух!» — ыIозэ, анахыжъым ишъуз къапэуцугъ.

Арэу зельэгъум, КъопцIэ цIыкIур еджагъ:

— Зэ уцу, зэ уцу, бзылъфыгъ! Тэ тызыпылъыр уиса-бый къэуухъумэнэу ары, — ыIуи бзылъфыгъэм екIуалIи, ельэгонджаун, Пакукъом фидзыгъ. Адырэри къельэгон-джеожьи, фэзыдзыгъэм къифидзыжыгъ.

Арэу ашIызэ, ыгу агъэкIоди, шъузыр зэхагъэфагъэ. Аш лъыпытэу иныжъмэ якухэр къызэкIашIэхи, шъузи-блыр ку зырызмэ къарагъэтIысхъагъэх. Мылъкоу яIэри кумэ къараугъуай, Iахъогъу шэхъогъоу яIэхэри къыра-фыжъэхи, Тэтэршъаур ауж итэу, КъопцIэ цIыкIур апэ итэу къежъэжыгъэх.

КъакIохээз, къяхъулIагъэмэ ягупшыси, зэрыулэугъи зэхахъэхи, онэгум зэрисэу Тэтэршъао шъхъаукъагъэ.

ОшІэ-дэмьишІэу зы шыу горэ къыгуахы Тэтэршъаор къыІэтыгъ, онэгум къырихи ыгъеуцугъ.

Шэу зытесыгъэр рищажы ежъэжыгъ.

Мыдырэр еуагъэмэ ыукІыштыгъэу ежъ ыдагъэп. Къе-жъэжы лъэсэу къакІозэ аужы къинагъ.

Шъузыхэр къызызэплъэкІыхэм, ауж итыгъэ шыур имытыжъэу залъэгъум апэ ит шум макъэ рагъэIугъ:

— Тауж итыгъэр тлъэгъужырэп, тэ хъугъэна? — аIуи.

Ар зэрэзэхехэу, КъопцІэ цыкІум зыпэ итхэр псынкІэу къызэтыригъеуцохи, къакІомэ зыкъыригъэхызыэ игъусэ лъэсэу къакІожъэу ыпэ къифагъ.

— Сыд къэхъугъэр, Тэтэршъау? Уиш тэ щыIа? — еупчIыгъ мыдырэр.

— СшIахэрэп зыдэнцыIэри, сыубэлэрэгъыгъэу сикъа-кIозэ сышъхъаукъагъэу, зыгорэм цыкІу-цыкІоу, иягъ къысимыгъэкІыхэу къэIаби, онэгум сикъырихи чыгум сикъытиригъеуци сиш ращэжъагъ. Сеуагъэмэ тезгъэфэ-щтыгъэу сеон сыдагъэп, — къыриIуагъ.

— Ашыгъум кIогу о, — ыIуишъ шыр зышэрэм мыды-рэр ыужы ихъагъ. Еомэ зыригъэхызыэ кIэхъагъ шыр зы-щэрэм.

— ХьитIум азыфагу къикIыгъ, пшIагъэр сыда? — ыIуи исэ къыриихъоти еонэу тыриубытагъ.

— Ей, укъисэмьу, зыгъэсамбыр, сэ сыбзыльфыгъ, — къыриIуагъ.

— Адэ, хъамэ укъырафыжъагъа, убзыльфыгъэмэ убзыльфыгъапIэ узыфимысыр?! — ыIуишъ техъупкIагъ лIы КъуапцIэр.

Адырэм ауштэу еIо:

— Сэ къалмэкъ хъаным сиринхъу. Тэтэршъау шэнышIу аIоу зэхэсхыгъети, сыуплъэкIунэу сикъежъагъ. Зэра-Иуагъэм тет. Шъузыхэрэ сицэмэ сидэкIощт. Зэрсишъып-къэм ишыхъатэу ма мы Іалъыныри, Іэужышъ сфетыжъ, мыш фэдэ мафэр пIалъэшъ шъукъекIулIэмэ сыха-зыр, — къыриIуи, нальмэс-налькъутэ Іалъын къырити, шыри къыритыжъышъ, кIэш огъу иш рихишъ ежъэ-жъыгъ.

ЛIы КъопцІэ цыкІур Тэтэршъау къыкIэхъажъышъ, иш къыригъэшэссыжъыгъ. КъакІохэмэ зыкъырагъэхызыэ, лIыжъы цыкІум дэжы къэссыжъыгъэх. Аш дахъэх ишъузыгъэхэри, аш мылъкоу былымэу акIыгъуй раты-жъыгъэх.

III

Кіэлітіум ешхэ-еңъо джэгушхо къафишіи чәц ренім зәхігъесыгъәх. Нәф зәштым къежъәжынхәу рауагъ.

— Шъузэрәсфәуләугъәмкіә тхъә шъуегъәпсәу, шъуе-жъәжыштыми гъогумафәх, — къариіу, лыжъ цыкіум ихъакітіу къытіупщыжыгъәх.

Къакіомә зыкъырагъәхызыз Пакукъо Тэтэршъау адыжъ къесыжыгъәх. Мазәрә загъәпсәфәу щысыгъәхәу:

— Некіо, Тэтэршъау, — ыңу ежъагъәх.

Кіохәмә зырагъәхызыз, хъазырәу іукіыгъәхәу: «Тызда-кіорәр ошіа, Тэтэршъау?» — къеупчылыгъ Къепциә цыкіур.

— Сшіахәрәп, — ыңуагъ Тэтэршъау.

— Къалмәкъ хъаным ыпхъу дәжъ къещакіо тәкіо. Джа уиш езыщәжъәгъәр ошіәжъа? Джары ар. Мы Іалъыныр Іаужәу с къыуитыгъ. Къапщәмә къыбдәкіошт, — ыңу, Іауж Іалъыныр ритыжыгъ.

Тэтэршъау щыхыпциыгъә нахь, Іофым зи къипиүхъа-гъәп. Кіохәмә зырагъәхызыз нәсихи, пшъашъәр къащи къекіожыгъәх.

— Тхъам шъузәдегъәжъ, шъузәдегъәкі! — къариіу, а Іапәхәр къыбытыжықи, Къопциә цыкіур ежъәжыгъ. Лыр зегъәкіотәжым, Тэтэршъау къыгъәзәжъи, зиті-кіыжы гъолъыжыгъә. Къәгъолъыжъ риңу шъхәем, къышагъәр фәгъолъыгъәп.

— Мы ләзу икійжыгъәр хәтымә ашыща? — ыңуишъ къеупчылыгъ.

— Сшіахәрәп зыщышыр, — ыңуагъ лыим.

— Адә джар къызәмәгъашізу уадәжъ сыйкәгъолъы-жыштәп, — ыңуагъ шъузым.

О зыфапіорәр шъыпкъәм! — ыңу, а дәдәм зифапи, иш уанәр тырилъхы, шәси, Къопциә цыкіу ыуж къи-хъагъ.

Кіомә зыкъыригъәхызыз, нәм фәмымплъәу шәхъогъу-шко горәм іукіагъ.

— Мыхәр Къопциә цыкіу иех, — къызыраіом, иунә къызәраригъәлъәгъуи, зәрыкіорәм тетәу Іәгум дәхъагъ. Ар лы Къопциә цыкіум къызелъәгъум, къипәгъочыи, лыр онәгум рихи, чыгум нимыгъесәу хъакіәщим ри-хъагъ.

Къәбархәр зәфаіуатәу щысхәз пчыхъә хъугъә. Тыгъәр къуахъә пәтәу Тэтэршъау шъхъаныгъупчъәм зеплъым, ыжакіә ыныбыджы къесыгъәу ицие ІакІапәхәри, ицокъи-

Түүи ибырынхы дэгъэнагъэхэу, ылъэкIоpIэ дэшэягъэу, зыллыжьы цыкIу горэ Iагум къидэльяди унэм илъэдэжьыгъэу ылъэгъугъ. Нэф зэшым дэлъэти, нахьперэм фэдэу, ятIонэрэ пчыхьэм а лыжь цыкIур къидэлъэдэжьыгъ.

Арэуштэу мэфэ зытIу тешIагъэу:

— Адэ сыд бэлахьа мыш тифагъэр? Дэуи гузэжъогъу хэта? — ыIуи Тэтэршъау бысымым еупчIыгъ.

— Ар сэ сят, — ыIуагъ адирэм. — Ащ ятэ лэн зэхъум, ыкъо ыгу къебгъэжьыгъагъэти: «Тэтэршъау къэхъоу, унунэ къакIоу къыпкIэупчIэфэ, пчэдыжым ебгъажьэмэ пчыхьэ охъуфэ чьапIэ уйтэу огъашI», — къыриIожьыгъагъ. Ар къитефагъ. Джащ къыщегъэжьагъэу джы нэс, джа зэрыплэгъоу хэтыгъ. Тятэ хазабэу телъигъэр непэ тезижьыгъэшь, ар тэрыкIэ хъярышху. Тхъэ угэгъэлсэу укъызэрэрыкIуагъэмкIэ, ыджафэдизим уауж сыйетым тадэжь укъызэрэсщэштыр сшигъэп, — ыIуагъ гушIогъошхом хэт лы КъопцIэ цыкIум.

АгъашIоу щызэпекIохэу, Пакукъор тхъамафэрэ щысыгъэу, къежьэжьынэу хъугъэ. Зэхъум:

— А шы отэрэу укъызыблэкIыгъэр зытекIыгъэр мыры, алл шы лъэпкъ, мазэрэ узытетыгъэм зы чэшциIэ уихыжьыщт, ау чылэм дэмыщэу, уанэр техи, хэгъошьхъаIум къышытIупшыжь, — ыIуи зы шыбзыжь уанэ телъэу къыритыгъ. — Сэ ятIонэрэ чэшцими, уиши зэрахэтэу, шишъэ къынфэсфиинхи, уикъакъыр чIэзгъэзыхъаны, сыйкъэкIожьыщт, — къыриIуишь, къыгъэкIуати Тэтэршъау бысымым къытIупшыжьыгъ.

Уанэр тырихи шыр ытIупшыжьыгъ. Ежь уанэр ыплIэIу илъэу къэкIожьызэ, ядэжь шъуз уды горэ исыгъэти, ащ къылъэгъугъ. Къызелъэгъум, унэм илъэдэжьыгъэшь Тэтэршъау къышагъэм аштэу реlo:

— Одэ плъэль, одэ плъэль, укъэзыщэгъэ лы къабзэм ионэжь ыплIэIу идзагъэу лъэсэу къэкIожьы!

Дэхъашхы зэхъум, зэриIуагъэр батыр лъэпкъэу щытыгъэти, къеуи шъуз удым ыжэпкъ къырифэкIыгъ. Шъузыр ащ тетэу жакъэ хъугъэ.

Чэшцим гъолъыжьыгъэхэу лы КъопцIэ цыкIум Тэтэршъау иш зэрахэтэу шишъэ къыфи, шэшцим къычИи-гъэзыхъахи, ежь къожьыгъэ.

Пчэдыжым къызэтэджыжым, Тэтэршъау ишнахьыкIэхэм яупчIыгъ: «Шыхэмэ шъуалъыплъагъа?» — ыIуишь.

— Сыд шыха? Талъыплъэнэу шыхэр уиIагъэха?! — къыраIуагъ ышнахьыкIэхэм.

— ТиIэх, адэ шэшцим шъукъакIохи, — ыIуи шэшцим

зычIахъэхэм, о къэплъэгъугъэм анахь шы къабзэхэу шишъэ алъэгъугъ.

АркъынымкIэ къаубыти, зы шы ерагъэу шэщым къычиашыгъ. Пкъэум рапхыгъ. Ар зельэгъум шъуз уд жакъэр кIэрылъадишъ, шыр ыгъэштагъ. Шы щтагъэр зыкIэпкIэтым, пкъэур хиути дифинишъ къызефэхыжым удым ышъхээ къытефэжки, «Пикъ» къыригъэIожыгъэп зыфаIорэм фэдэу, зэозапсэу ыукIыгъ. Тэтэршъао дыхэм шыхэр нахь тхъамыкIэу къуаджэм дэсымэ афагошыгъ.

531. ПАКЮКЬО ТЭТЭРШЬАУРЭ НАТ ІЭПШЬАЦЭРЭ

(Шапсыгъэ текст)

Зы хъохо горэ нарт Iэпшъацэ къырифыжки, ШъхьагошэркIыы къыфыгъагъ. Хъом къыкIахьи ыукIыгъэу, ышъо тырихи пэтзэ ПакЮкъо Тэтэршъао, кIэлакIыэ нэмыIэу, рихылIагъ.

— Хъакъошы!¹ — ыIуагъ Тэтэршъао.

— Къеблагъ, сишъао, — ыIуагъ, — Хэты урикIал?

— ПакIу, — ыIуагъ.

— Ашыгъум сшыпхъу урикIал, — ыIуагъ нарт Iэпшъацэ. — Мыр уянэ фахь, — ыIуи, блантхъэр къыритыгъ.

Тэтэршъао хъо блантхъэр фэIэтышъугъэп.

— Е сишъау, сишъау, — ыIуагъ нат Iэпшъацэ, — о узылъэгъугъэм: «Нарт слъэгъугъэп», — ыIонэп, ау укIэлаш, — ыIуагъ.

КъекIуалIи, блантхъэр ионэ къуап э къыфыпильхъагъ.

— УкъэкIошьущтмэ, тадэжьы къакIори Саусырыкъо къыкIэнэжыгъэхэу псырыкIо цуакъэри, нэпх паIори, шъоIэнэжъыри, къамыш пакори къыостыжыных, шъхьапэ къышъуфэхъуных, — къыриIуи, кIалэр къыгъэшсыжьи, къытIупшыжьыгъ.

532. ПАКОКЬО ТЭТЭРШЬАУ

(Шапсыгъэ текст)

Ныо цыкIу горэм пIынэ ышъхээ тэлъэу псыхъэ рэкIоэ, кIалэхэр щабзэджьэ джэгухээ, ныо цыкIур залъэтгъум: «Тежъугъяуи щабзэджьэ пIынэр тэтэжъугъэх», —

Кіалэмэ аIуагъ. А кіалэмэ Пакокъо Тэтэршъао икіалэ джъягоу ахэтыгъ. Кіалехэр щабзэджъэ зеохэм, Тэтэршъао икіалэ ищабзэ тэфагъ, ышъхьи тIЭКIу хыриутыгъ, Іэплъэ-КIы цыкIури тыригъэхыгъ.

— Шъуашыщэу хэт къыссауагъэр, — ыIуи ныор яуп-кIыгъ.

— КъатшIэрэп - тшIажырэп, — кіалэмэ къаIуагъ.

Ныо цыкIур багъэ, шъо шъумышIеми алахъэм ар ышIэн, къэлэсэрэиблымэ азфагу исы гуашэр ымыгъотмэ зэгоутэу, лъымыIэсри фэмыгъотэу, гуапэу тхъам ышъин ыIуи, тхъам ныор ельIугъ, къеуагъэм ебгыгъ.

БэшIагъэ, ныоми ышъхъэ хъужыгъэу, кіалэмиикъэ-щэгъу хъугъэ. Кіалэр сымаджъэу хъугъэ, пэу зэгоутэу, ышIештыр ымышIеу, кіалэм зи Iэзэгъу фагъотыгъэп, уши фэшъхъафы ишIуагъэ зэкIын. Ныори хэты ыгу къэкIыни. Тэтэршъао икIэлэ закъуи цыфы хъужыштэп, лIэшт нахъ хъужыштэп сIыфымэ аIуагъ, аш джарэу ругущаIэ-хэштэгъ.

Ныо сIыкIум ахэр зэхихы зэхъум, егупщиши, ежы кіа-лэм ыдэжы сымэджаплъэ рэкIуагъэ. ЗэкIом:

— Сыд уилажь, сикIал? — ыIуи, еупкIыгъ. Ау ныоми кіалэмиикъашIажырэп, джъа зэрэшIыкIэягъэр арми, зэ-рэбгэгъягъэр арми. Кіалэм ыгу зэрэпэрэ шIыкIэр къиз-реIом, ныом къышIажыгъ. КъызешIажым, ар сэ сIогъа-гъэ ыIоу аш игугъу ышIыгъэп, ау етIуанэ ятэ янэмэ адэ-жы къикIыжы, кіалэм фэIэзэгъур ариIуагъ.

— ШъуикIалэ бэу къин фэшъухъушт, шъори шъу-хъушт, Хым уимыкIэу уIукIештэп, хым узикIыджъэ а хэгъэгум щыгъу щыIэпи, щыгъу куахь фызэбгъэгъотыни, сIыфэу аш IэпыIэгъу фэхъущтхэри матросхэри фызэбгъэ-гъотынихи, уикIалэ хым икIынэу птIупшышт. Хым зикIы-джъэ, ныожъы тхъамыкIэ сIыкIу, къэзэхъоу станцэм пэ-гъунэгъоу щыс. Адрэ гуашэуи къэлэ сэраиблым дэсри аш пэмычыжъэу ыпашхъэджъэ щыс, ныом къыIуагъ. Аш икIэу зыкIоджъэ кіалэм а къэзэхъо ныо сIыкIуи пэмыкI бысым ерэмыши. ЗикIыджъэ мыш фэдэу щыгъу къыши сIыф горэ къэкIуагъ аIони, сIыфыхэр щыгъу щэфакю къэкIоштых. Ныор кіалэм ыдэжы ихы риIуагъ.

— Мыш фэдэу хым уикIэу къэзэхъо ныосIыкIум дэ-жы узихъаджъэ, аш пIээрэ плъэккуасIэрэ тэтхагъэу мы-хъур Iэллыныр ети, къазэхъо ныосIыкIур пшъаштээм дэ-жы гъакIо. Ныом ежь къолай къыгъотыни, пшъаштээм дэжь кIошт.

Пшъашъэр о къыпфае зыхъуджъэ Іэлъыныр ныом Йихыщт, къыпфэмые зыхъуджъэ Йихыщтэп.

Кіалэр ежъи хым икІи, ныом дэжъ зэрэнэсыгъэм тэтэу илъэгъун риуагъ.

— Сикъебар хэты къыуеІуи, тхвар къысауи, ныбжъи а пшъашъэм сырагъблэгъэнэп, ар къэлэпчэ зэкІосІытиблымэ укІыбзэхэр (уткІубзэ къэбыхэр) аІулъэу дэс, — Іуи ныор тхваусыхагъэ.

ЕтІуанэ ныосІыкІур егупщыси, ынэгу шІои-бжъэихэр шифэхи, пшъашъэр зыдэсы къэлапчэм кІуи ІутІысагъ.

Пицыр нэмэзышІэ кІоштыти, укІыбзэхэр къыІухымэ жъыдэкІызэ, ныор зыдэшысым къызэсым къеупкІыгъ:

— Шъыда мыш узфышысэр, — Іуи.

— Мыщ фэдэу узы къысэкІугъэу синэгу узэу сыйсамджъэу сышыти, пшъашъэм ыІупс синэгу къынэсымэ сыхъужьыщт ыІуагъ.

Ныом ар зеом, пшым уткІубзэхэр къэлапчэмэ аІуихээ ныор къалэм дищаагъ, пшъашъэм ыдэжъы ихъагъ.

Зехъэм кІалэм пшъашъэр шІу зерильэгъурэр, ар ымыгъотымэ зэрэлІэштри зэрэзэгоутри риуагъэх. Мыри къысигъахыгъ, Іуи мыхъур Іалъыныри пшъашъэм ритыгъ. Пшъашъэм Іэлъыныр ыштагъ. «Олэхъа сыгу зэрэхъугъэри сымышІэрэ, а дэдэр кІалэм емыІотэжъ», — Іуи, пшъашъэм къыриуагъ. Ежыррэ сэрырэ тызэІукІэн тлъэкІынэу амалэу щыІэ закъор, ежъ ІэпкІорэу зытэльымрэ си-ІэпкІорырэ азфагу дитІыкІэу кыкІэгъымджъэ укІон илъэкІынэу тызэІукІэнэу ышын ылъэкІымэ тызэІукІэнэ нахь, аш нэмыкІ амал щыІэп, ыкІи Іэзэгъу сыйфэхъун сльэкІынэу сышытэп.

Ныор къэкІожьи пшъашъэм къэбарэу ыкІи Іофэу щы-Іэу къыриуагъэр кІалэм риІожьыгъ. КъэкІожьи зэхъум, зэрэдэхъэгъагъэм фэдэ къабзэу хаджъэм укІыбзэхэр къыфыІухымэ ныор къалэм къыдигъекІыжьыгъ.

Бэрэ пэтыгъэха, макІэрэ пэтыгъэха, кІалэм гүусэ дэгъухэр иІэхэти, пшъашъэм къызэриуагъэм тэтэу кыкІэгъыр атІымэ ятІэр хатакъозэ пшъашъэр зэрысым кІуапІэ фашыгъ. КІуапІэмджъэ пшъашъэмрэ кІалэмрэ зэ-ІукІэхий, зэдэгушыИагъэх, хаджъэр мэштым нэмазышІэзыкІоджъэ кІалэмрэ пшъашъэмрэ зэІукІэхэу ашІыштыгъ.

КІалэр хъакІэ аІоти сыйфхэр ыдэжъы кІоштыгъэх. Ахэмэ афэдэу хаджъэри аш ыдэжъы кІоштыгъэ.

Зы мафэ горэм, пшъашъэр кІалэм ыдэжъы къэкІуагъэу щысизэ, хаджъэр кІуи кІалэм ыдэжъы ихъагъ.

Хаджъэр къызехъам пшъашъэр кІалэм игуашэ фэдэу

зийшэу укытэу унэм икыжки, игъогуджэ къекложки илэхэри итыхсхажыгъ. Хаджээр къежэжки къекложки пшаштэм ыдэжки ихи риуагь: «Мыш фэдэу хяким дэжки сывэком ош фэдэ къабзэу ислэгъуагь, ар сывехам укыти икыгъ», — ыи, шюгэшэгъонэу кыгуагь. Ар ори пнонах фэдэ щиэп, пшыхьаци, уицгынхэри, унэгуджки ар о пфэдэкъабз.

— Сэ сцыпхъугорэ бэ шагъеу ахыгъагь. Ар сэц фэдэ къабзэу щитыгъ. Ар зыхыгъэр джы нэсфэджээ тшэу щитыгъэп, аарынджы мэхъу, — пшаштэм ыиуагь. Шыд ильэгъукэу хуми ар слэгъугъемэ дэгъугъэ. Лыжым: «Ар дэгъу, бэу плэгъунба», — ыиуагь. Хаджээр нэмазышэ зэком, пшаштэр кыкэгъымджээ киу калэм дэжки киуагъэ. Калэм пшаштэри, къазэхъо ныосыкюри къуахым къиригъэтыххэхи, къежэжки, хым кытхажыгъ. Кызтеххажым шхончиджээ лъэщэу уагъэх. Калэм къуахыблыдже пэгъокыгъэх. Калэр къизэхжым, джэгуфо фашыгъ. Къазэхъо нью сыкюмрэ, пшаштэм икъэбар езыгъэгъэ ныосыкюмрэ ыдэжки ыщэжыхи, тхэхэу псэухэу егъашэм ыыгъыгъэх.

533. ПАКОКЬО ТЭТЭРШЬАО КЪЕХҮЛЭГЪЭР

(Хатикье текст)

Хэгъэгум лыгъэ щизезыхъэу итыгъэмэ Пакокъо Тэтэршьао зэу ашыгъ. Зекю кюмэ гүсэ ымышэу, изакьоу ижьыгу итэу лыгъэхэр зэрихъэу икэлэгъум щитыгъ. Ау жы хазэры хуугъэути: «Джы сышэсэу хэгъэгу сихажынэп», — ыи, мышэсыжынэу тхарью ышинистыжыгъэ.

Пакокъо икъэбар дэгъуджэ зэхахэу щитыти;

— Зекю зедгээшэн, — аиу куп хью шуухэр къекюлагъэх.

Пакокъом дэжь дэхъэхи «жьэу» аиу джагъэх.

— Шуеблагъэх, — ыи Пакокъор унэм къижыгъ.

— Теблэгъагь, ау тышысын хякисэп. Лъэгъуч ти: зекю түпшэмэ тшигъу, ар тыкъыкыюкюлагъэр, — аиуагь.

— Хяким, сэ зекю сыйхажырэп. Зы емыкю горэ къисэхъулагъети, зекю сымыкюжынэу тхэ сиуагъэ, — ыиуагь Пакокъом.

— Адэ, ар сыдра, мышъэфымэ? Ай пае зекЮ умыкЮ-жынэу кIепIуагъэр да? — ыIуи хакIэхэр еупчIыгъэх.

— Ар шъушIэ шъушIоигъомэ, унэм шъублагъи, ны-чэпэ тызэхэсын, — ыIуи лIыхэр унэм ригъблэгъагъэх.

ХакIэмэ Iанэ къафахьи агъашхэхи, Пакокъом икъэ-бар къыригъэжьагъ.

— Сышыу закъорыкЮу, гъусэ сымышIэу зекЮ сикЮ-нэр сикъаигъэу сыхэтыгъ. Егъэзыгъэ сапэ къифэмэ, шъхъафиты сымышIэу сикIыжытыгъэп! Сышысу зекЮ сежъагъэу, мафэри фабэу, гъэмэфэ мазэу, уцыхэр шхъуантIэу, гъемафэм идэхэгъу шынкъэу щытыгъ.

Сеомэ зезгъэхымэ сикIозэ, зы мэзышхо горэм синэ-сигъ. Ахъшам хазэры хъугъэти, зы чыгышхо горэм се-кIуалIи, сиши уанэр тесхи, щэлъахъэ сши сунтIупицы-гъэ.

Сэри сикIакЮ сунбгъуи, ащ дэжым чэшым сищы-лъыгъ. Пчэдыжым нэвшъагъомди сикъэтэджи, сиши къэ-сиубытыжьи уанэр теслъхьи, сищэссыжьыгъ.

Пчэдыжь пщагъор мэzym хэгъолъхъагъэу Iэмэктэ-лъэмакъэ зи мэzym къыхэмIукиIэу щытыгъ. Мэzym сихэ-тэу зезгъэхымэ сикIозэ, а мэз гузэгум Iошхъэшхо горэ итэу слъегъугъэ. Чыгы хъати кIэлъырымытэу, а Iуашхъэм зы лIышхо дэдэ горэ тет. Иниагъэ сшиогъэшIэгъонэу, сикIолIэнIи тIэкиIу сикъигъаштэу сикIозэ, мо мэзы-шхоу сизыхэтыр зэпигъэджэжьэу, шъукIаеу ар шуигъэ. Ар зэрышьуигъэм нахь нахь лъэшэу зыгорэ къылэкIы-жьыгъ.

Зэхэсхырэр сшиогъэшIэгъонэу сикъеуцугъэу, сунпльэу сищытээ, зы мэзыкъошхо горэ, занкIэу цэу тетэр къеублэ-блэхэу, ыцэлышхъэхэр зэригъэшхэу гъуахъоу, чыгур лъабжэджэ къыритхъэу, шъуигъэм къыфачъэу слъэ-гъугъэ.

СшиогъэшIэгъонэу ышIэштэр сымышIэу сеплъэу си-щытээ, къор щэогъу къызехъэм къытыриубыти къеугъ. Къом ынэтIэгу шынкъэм щэбзашэр къытыригъяфи ыукиIыгъ.

Къор зыукIыгъэм сикIолIагъ:

— УИоф шIу, тхъэмэтэмад!

— Тхъэуегъэпсэу, Пакокъо Тэтэршъау! — ыIуи сэлам къысихыжьыгъ.

Ащ сэ сциIэ езгъэшIагъэр сымышIэу, сшиогъэшIэгъоны хъугъэ. СыдэIэпаIэзэ къор дызэIысхыгъ. Лэр къабзэу хи-хи, шъом кIоцIищахыжьыгъ.

Пхъэ цэцэшхо къышИи, къо блантхъэр къыпиIуи къис-
фищэигъ:

— Ори гъогу урэкIошъы уищыкIэгъэшт, — ыIуи.

КъыIысхын сIуи сывэIабэм, сIатынэу къаруу сыве-
хъугъэп.

— Пакокъор, зэрфэмIатыгъэмджъэ шъхъакIо умы-
ши, — ыIуи зэкIихъажьи, сэ сфеIатыщтым фэдиз къы-
пиупкИи къиситыжьыгъ.

— Пакокъор, сэ сывзфэдэ цIыфэр умышиIэнкИи мэхъу,
сэ синарт лъэпкь. Нартхэр мы хэгъэгум екIыжых. Сэ
сятэрэ сэрырэ ауж тыкъинагъ. Сятэ ильэс шъиш ыныбжь,
кIон икъаруу къыхъырэп. Ащ къэбар пылъ, моу къедэIу,
Сятэ сакIыб изгъэгъолъхагъэу схывэ, лъэшэу хэшэты-
кIыгъ. «Сыда, тят, укIыхэштэтикIыгъэр? Сэ мы хэгъэгум
укъисынэштэп», — есIуагъ. «Арэп, сикIал, сэ сикIыхэш-
тэтикIыгъэр, — ыIуагъ. — Мы кIэишихом зы къо пIэшъэ
закъо исыжь. Ащ ыл сIумыфэу сывэрикIыжырэр ары
сыгу къеорэр», — ыIуагъ. «Ащ ыл сэ озгъэшхын» — сIуи
мыщ сикъакIуи къор сувукIыгъэ. Джары мы къор сувукIы-
нэу зыкIэхъугъэр. Джы схывныш тятэ езгъэшхыщ;
етIанэ хэгъэгум исцыжьыщ», ыIуи шъо цыпилIэр зэты-
риубити ежъэжьыгъ.

Сэри згъази, сигъогу сүтехъажьыгъ.

Мэзым сыхэтэу сикIозэ чэц сыхэхъуахьыгъ. Чэцым
мэзым сыхэлгыгъ. Пчэдыхжым сикъэтэджи сиши уанэ
тесльхъажьи, сышэси сежъэжьыгъ. Сеомэ зезгъэхымэ
сикIозэ, саужыдже къэки зы шыу горэ къыскIэхъагъ.

— Гъогу мафэ уежь, Пакокъо Тэтэршъяу! — ыIуагъ.

— Тхъауегъэпсэу.

— Пакокъор, тэдэ укIоми сикъэкIот, сывдащ, — ыIуи
къисэлъэIугъ.

— НекIо, сикIал, — сIуи кIалэр зыдессажьи еомэ
зедгъэхымэ тыкIозэ, зы псы шъугъэ горэм тынэсыгъ.
Шымэ татесэу тикIын тIуи шъхъае, зи икIыпIэ фэтимы-
гъоты зэхъум, псы Iушъом унэжъ цыкIоу Iутым теблэ-
гъагъ. Ащ зи цIыф исыгъэп.

Сеui къисыупкИи къамыл къуашъо сши псым сүте-
хъагъ. КIалэм сикъэкIожьыфэ а унэм исынэу, шыхэмэ
анаIэ атыригъэтынэу унашъо къыфэсши, псым сикIыгъ.

Псым сикIи, нэпкъым гъогужъэу иIэм сүтехи, сеомэ
сикIозэ, зы чылэ горэм сувукIагъ. Анахь зэгъэфагъэу
шыт щагу горэм сүдэхъагъ. Щагуу сывыдэхъагъэм, зы
хъакIэш цIыкIу гори дэт, шышIоуи ау пчэгум итэу щыт.
ЗанкIэу хъакIэшым фэсүузэнкИи сихъагъ.

Сыщысызэ, унэшхом къикИи лыжъ жэкIэ фыжь цыкIу горэ хъакIэщым къихагъ.

— О фэсапши, Пакокъо Тэтэршъау! Зигугъу тигъалIэу зышъхъэ тымылъэгъурэр, зэ укъесыгъэмэ зыдгъепсэ-фыжын, — ыIуагъ.

Зы къаумэрэ тыгущыIэу тыщысыгъ. Лыжъэр икIыжыи унэшхом къожыгъе. Ащ ыужым нэрэ напэрэ зиIэмэ анахь дахэу, зы пшъашъэ горэ къубгъан-лэджэнэры ыIыгъэу унэм къихагъ. Псыр къистырикIэзэ зысигъэтхъакIыгъ. ЗызысэтхъакIыхэ ужым Йанищ, ателъхэр зэфэмы-дэу, къыхы дэгъоу сышхагъ.

Хэгъэгоу сыздикIыгъэм къебарэу илъыхэр лыжъым къысигъяутэу мэфищэ сыщысыгъ.

— Пакокъор, хъакIэр мэфищэ зыщысыдже илъэгъун къеIуатэшъ, о уилъэгъун къемыIозэ, сэ сильэгъун къэ-сюн. Иофэу сызэрэолъэIутэр ощ нэмикI зэшIуихышунэу зи щыIеп. Арышьы, къайо зыпIоджэ, къэсюн, — ыIуагъ лыжъым.

— Къайо, тят. Сыдырэ Иоф сыфэбгъэзагъами фэзгъэ-цэкIэн, узгъеукиIытэжынэп, — есIуагъ.

Лыжъым илъэгъун къыригъэжьагъ.

— А сикIал, тэтиунаагъоджэ цыф тиягъэ едгъэкIыгъэп, цыф ягыи къитэкIыгъэп. Сэ пшъешъитIурэ кIэли-шрэ сиIагъ. Нэбгыритфэри бынэу сиIэу сыщысызэ, бэла-хъэр тефагъэу зы иныжъ горэм сипшъашъэ ымыхымэ мыхунэу укIакIохэр къысищалIэу фежьи, сикIэлэ нахын-жьитIу ахэмэ язаозэ, тIури къаукIыгъ, сипшъашъи ахыгъ. Захыгъэр илъэс хъугъэ. А пшъашъэр язгъэхыгъэ иныжъыр мэхъаджэ: цыфхэр ехых, ешхых. Лъесэу мэзаох, шыхэп. Джи сызэрэолъэIурэр сипшъашъэ къыс-фэпшэжынэу ары. Лъэгъунэу сиIэри арышъ, джары сфеэбгъэцэкIэнэу сызэрэпишыгугъурэр.

Лыжъым игущыIэ кIэкIэу къуухыгъ.

— Арымэ укъызэрысцыгугъурэр, тят, сэ зы мафи шъхъадэзгъэхынэп, — сIуи сиIашэхэм сателъэкIахыи унэм сикъикIыгъ.

Лыжъэр шэсэмэ зытетIысхаштыгъэ шы дул-дулэр шэщым къычIащи, уанэри тыралъхи сыкъэшсэыгъ.

— Къыпшышире ѢыIэмэ ылъэгъун, — ыIуи икIалэ ари къыздыригъэжьагъ.

Теомэ тыкIомэ зедгъэхызыэ, чэш-мэфитIо тыкIуагъ. Ящэнэрэ мафэм пшъашъэр зыхыгъэр зыдэс къэлэ-сэра-ер тыпльэмэ тльэгъоу текIолIагъ.

Шъофым ямэлахъоу итыти, ау тыкIэлъырыхъагъ.

— «Пый шъуиIэшты шъукъыдэкI шъузэоштымэ!» —
еIошъ, мы хэгъушхъэм зы шыу горэ ит» — Iори еIу
инижъым, — сIуи Iахъор сIофтағъэ.

Къэбарэр иныжъым зызэхехым, хъэхай Iоу къидэ-
кыгъ.

Бысым кIалэу сиғъусэр къаплъэмэ сыкъилъэгъунэу зэ-
кIэзгъэкIотаIуи; сэ сакъыпэгъокIыгъ. Шэу сзытесым
къамыш огъуиш есхи, машIом фэдэу зэкIэзгъэплъахыгъ.

Шэу зытесэр уалъэу, машIор ыпэ къирхэу, гъогу
напцэр ылыгъоу иныжъэр къэсыгъ.

— О пыеу укъэкIуагъэшты, зэуакIэу тиIэтэр къаIо!

— ЗэуакIэу тиIэттыр шыбгъэджэ тызээзэт: риутэхы-
рэм, ышъхэ пытыупкыт! — сIуагъэ.

Теui тызэзаозэ хъазырэу тызэрэгъэпштыгъэу, сиuanэ
къопэ пхэндж сши сыкъыдечъэкIи, ишыплIэ сэшхомджэ
сыкъыдэуагъ. Лъэрыгъыпсэр зэпысытути, зэпэчэрэгъужьэу
къезгъэфхыгъ, сыкъеIэбэхи ышъхэ къипезгъэлъесы-
кIыгъ.

Шэу зытесыгъэр кIожыгъэ.

Шым ыуж сытехни сыкIозэ, шэр пэнэпцIэ сэраем дэ-
хважыгъети, сэри ащ езгъалты, сыдэхъагъ.

Шэр щышIоIум еспхи, зэрыс унэм сихъагъ.

— Усыд цыфа? Мыш таущтэу укъихъанэу хъугъя?!
ИкI! — ыIуи лъэшэу унэм ис иныжъэр къэгъохъуагъ.

Зи сымыIоу, сисэшхо тыку фэзгъази, ышъхэпхэтыку
сыкъеуагъ.

— АI, мыш къисишиагъэр да? — ыIуи лъэшэу кууа-
гъэ. ПIэлъеринэ сши, пшъаштэу ахыгъэр зэрыс унэм
къисцыхы, сиши къезгъэкIэси тыкъежъэжыгъ.

Бысым кIалэр зыдэшыт чIапIэм тыкъекIуалIи, ащ дэ-
жым тIэкIу зыщидгъэпсэфи, тыкъежъэжыни тыкъэкIо-
жыгъ.

Пшъаштэер къизэрэсцэжыгъэм пае ешхэ-ешъошхо
ашIыгъ, цыфэу къекIолIагъэмэ пшъаштээм икъэкIожы-
кIэ лIыжъым ариIуагъ.

Ешхэ-ешъори аухи, къекIолIагъэхэри зэбгырыкIыжы-
гъэх.

— ТихъакIэ, уулэугъ. Ау зыхъуджэ, мэфибгъу-мэ-
фипши горэм зыбгъэпсэфын. ЕтIанэ укIожын, — ыIуи
мэфишIэ сищағъэсыгъ.

— Пакокъо Тэтэршъау, джы уежъэжын фае. Сип-
шъэштээ нахыкIэ бынджэ осэты, сикIали тIэкIу шъуи-

536. ПАКОКЪОМРЭ НАРТ Я УАЧЭРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

Нарт я Уачэ анахь нартышкомэ ащышигъ, Пицьщэ псыгушъом дэжь, Гъобэкъуае чыгум пэмчыжъеу щысигъ.

Нарт Уачэм ежь шэу зытесымрэ зы къорэ нахь зи къыфэнэжыгъагъэп, илэжыгъэп. А къоу плъэгъурэр Пицьщэ Гушъо Уачэм щиукыгъ. Шъор тырихызэ, Пакокъо Тэтэршъао нартышкор ылъэгъугъ. Уцугъеу, чыжъэджэ еплъы пэтызэ Нарт Уачэм гу къылъти:

— Мыдэ къакло, къеблагъ! — ылу къеджагъ.

«Пакокъо Тэтэршъао зылъэгъугъэм нарт слъэгъу-гъэп ерэмыгу» алоу, ащ фэдизэу иныгъэ нахь мышлэми, Уачэр ежь нахьи нахьы иныжъти, лые къырихыкъомэ ылу, щыщынагъ, къеджэгъэ лым екюллагъэп.

Нарт Уачэм къом ышъо тырихи, зыкъо кіэпц ащ къыниупкигъ. Къо кіэпцэр, Пакокъо Тэтэршъао ылъэгъоу, къыфигъэйлъи, адирэ къоу ышъо техыгъэм ил къуашъом клоцлищахыжыгъ. Ишыплэ лэр дилъхи, Нарт Уачэр шэсыжыгъэ.

Хазырэу куагъеу къызызэплъэклым, Пакокъо Тэтэршъао къо кіэпцэр къыфэмийэтэу ылъэгъугъ.

Нарт Уачэм къыгъэзэжьи, иши къемынсыхеу, къамыш утлонкіэгъэ пакіэджэ къо кіэпцэр къышти Тэтэршъао ишыплэ къыдилхъагъ.

— Мыр осэты хъэкъуашэджэ! Шэклюйтгу зызэлукіэджэ зэратынэу, ащ фэдэ унашъо пылъэу, — къырилуагъ.

Арэущтэу Нарт Уачэм къызыщиуагъэм щегъэжьагъеу джы тимафэхэм къанэсэу, нартмэ — адигэмэ яшаклохэр зызэлукіэхэдже зэтэжыхэу хабээ ахэль.

Нарт Уачэр зежъэжыхэ нэүжым, иши къыжэдай къызэтыригъэуцуагъ. Зыкъызэригъэзэкли:

— Пакокъо Тэтэршъау! Гъомылэу къысфэнэжыгъэр мы къолымрэ мы шэу сзытесымрэ ары... Зы мазэджэ садэжы къаклоу сихъадэ гъэйлъыжь, сикъонтхьи (сиэшэ-штуашэхэри) зыдахыжых, — къырилуагъ.

Ежъэжын ихьисапэу ишкомлакиэ шым зытретлюнчи-хъажь къинэужым, етланы зыкъызэригъэзэкли:

— Мазэм къинэужжи мэфэ зытлющ тегъэшлэжь, — къырилюжыгъ. Ар зытырилуахынэу хъугъэр: зыгорэджэ ыпсэ хэмэкыгъахэу нэсүмэ, лые къырихыжыхыкъомэ ылуу ары.

Мазэрэ мэфищрэ тыригъашИи, Пакокъо Тэтэршъаор Нарт Уачэм дэжь кIуагъэ. Ихъадэ къыгъэIылъижки, икъонтхъэр къыздиши къекIожыгъ.

537. НАРТ ШЬЭОИЯСЭ КЬОР КЬУШХЪЭМ ЗЭРЭДИХЫЖЫГЪЭР

(Абдзэхэ текст)

Пакокъо Тэтэршъао шыу щэI фэдиз игъусэу зекIо ихъагъэу итэу, купэу зыхэтым ахэИи, къушхъэ щапэм Iухагъ ЛъыкIуатээ, зы лы горэм иш онэкъопэ пхэнжэу щытэу, къошхс горэ зэIихэу шъхъащыхъагъ. Зэрэшъхъащыхъагъэм тетэу уцугъэу еплъызы щыт нахь, зириорэп. Кьор зэIихи, ыныбэ хъаткъуртэу илъхэр къыридзыгъ, лыр къызэплэIи, Пакокъом къеплъыгъ.

— Ихъэкъуажэ¹ уфая, сиIял? — ыIуи, кьор зэIызыхырэр къеупшIыгъ.

— Сыфай къысэптымэ, — ыIуагъ Пакокъо Тэтэршъао.

Ежь лым, а нартым мырэущтэу къыугупшысыгъ: «мы Цыф цыкIур хъор-шэр аIоу зэхэсхыгъэзы, зэрэнихыжырэм сеплъэкIон» ыIуи, шыгэе шIанэр² къуфи, зы къо блантхъэр пилти ытIупшыжыгъ. Адэ къэнагъэр зэкIоцIиихи, шыщэпэлъэхъу ышIыгъ, еуи шэсыжки, ежъэжыгъ. «Мы къо блантхъэр зэрэпихыжырэм сеплъэкIон» ыIуи, нартыр шыг къогъу горэм къоуцуагъ.

Пакокъо Тэтэршъао обзэгъу лъэныкъуацэ ыIыгъити къышти, шыгыр хъураеу къыгуIухагъ обзэгъуме, моу къэлкъудымэ къипшIын фэдэу. Пакокъом шыгыр къуфызи, къо блантхъэр къылигъэзыжки, шыгум къытргъэфэжыгъ.

Нартым къыгъэзагъ. Къыгъази, Пакокъом къекIолIэжыгъ.

— Цыф цыкIур хъоршэр аIоти, сыкъиоплъэкIуагъ, сиIял. ФэIэтыштэп ар, сиIял, гъусэ уиIэмэ къащи, зыдегъэхь нахь, — ыIуагъ нартым. Хэт ушыщ, сиIял? — ыIуи, къеупшIыгъ.

— Пакокъо Тэтэршъаор сэры, зэхэпхыгъэмэ, — ыIуагъ.

— А сиIял, Пакокъо Тэтэршъаор орымэ, Пакокъо Тэтэршъао «нарт слъэгъугъэ» зиIоIе, цыф къаигъэ къып-фэрэмыхъу — ыIуагъ. — Нартхэр, мы къушхъэм яIоф

¹ Хъэкъуажэ — лэу-чэцIым щыцмэ «жъагъэ» зыфаIорэм фэд.

² Чыгэе шIанэр-пхэджашъом фэд.

темылъыжы хъуи зытейижыхэм, лыжъ дэдэ горэ, набгъэ хъужыгъэу адыдэйижыгъагъ. А лыжъым «сынэ набгъэ хъугъэу сымылъэгъужьэу зы къо къышысынагъ, ары нахъ, а къор ашкъисынэныеп» ылозэпытэу зэхъум «Ашыгъум, а къышыунагъэу узыфэгумэйирэр сэ къылфэсхыхын» сюи, сыйкъекиуагъэзы фэсэхыхыжы, — илуагъ.

— Адэ, о хэт ущыщ? — илуи Пакокъор еупчийгъ.

— Нарт Шъэойяс зыфайорэр сэры, зэхэпхыгъэмэ сшиэрэп нахъ, — илуагъ. «Пцы, нарт тэдэ щыплъэгъун» зылоу къыпэуцурэм, къушъхъэм сэ сидэйижьэу хъумэ гъотогу къыхиутырэр егъэлъэгъу, о узылъэгъугъэми нарт слъэгъугъэт ерэмыиу, — илуагъ Шъэойясэ.

Нарт Шъэойясэ шэси йукыжки, къушъхъэм дэйижыгъ. Гъогоу зэрыктюжыгъэр, хъалыгъуанэм фэдэу къыдитхъуи, нафэу къэнагъ.

Пакокъор игъусэмэ адэжь къеклюжки, нэбгырипшийгорэ зыдиши, нарт Шъэойясэ къор зехыхыжым зэрыдэйижыгъэ гъогур аригъэлъэгъугъ. Купыр зэдэйи, къо блантхъэр къахьи, къеклюжыгъэх. Къо блантхъэр, а купымэ щэш-мэфитио ашхи икъугъ.

Джы дэдэми «къошхо дэйигъу» айозы, а нарт Шъэойясэ къыхиутыгъэ хъалыгъуанэр ил. Кюхэрэмэ къалъэгъужы.

538. ПАКЮКЬО ТЭТЭРШЬАО ИШ

(Хьатикъое текст)

Пакюкъо Тэтэршъао шы дэгъу илагъ, непэренэ рыхъагъэми ытхъакиумэхэр мыуласансэхэу, пкантээ къямыхэу щытыгъ. Арыти, иш илъэки ыушэтынэу тетысхьи, ичъэ ритиупщигъ.

Мэз гъунэ горэм речьекиизэ — бэрэ чъагъэу къичиэкиин — лээр бэлэрэгъыгъэ. Арыти: «Тэкиу зызгъэпсэфын», — илуи, къеуцуи шыри ытиупщигъ. Ежь джау зыригъекиыгъ.

Бэрэ чъиягъа, макиэрэ чъиягъа, — макъэ горэм къыгъэлъэтагъ. Къызэлъятэм, тыгъужъхэм къадзахыгъэу, иширагъэзыгъэу къичиэкиыгъ. Къызшыльэти иши зыридзыжыи, ичатэ къирахи дэгъоу ахэжъахыгъ. Ау мош фэдиз уукын плъэкина? ежыри, иши къагъэпшъыгъ, лымыгъу къагъекиодыгъ.

«Гур кIодымэ, шэр чъэжкырэп» адыгэмэ аIo. Ар шъыпкъэн фае, — лIым ыгу зэкIодым, шыми нахь къыхэIагъ.

Иофы зи хэкIыпIэ имыIэжкы зэхъум, еу чъиг горэм ежь дэкIоекъи, шэр ытIупицыгъ. Тыгъужкыхэр шым пыланэхи ракIи, пкъы-рыпкъэу зэIатхъыгъ.

А пстэори къыльзгъоу ПакIокъо Тэтэршъао чъигым тесзыз, тыгъужкъ кIако горэ гъумыгъузэ къахэкIошъи, лIэр зытес чъигэр къышIи, чъиг лъапсэм лъабжъэджэ къетхъоу ыублагъ. Аузэ, чъигэр сысэу, моу ушъушашъоу хъугъэ.

Зы быу макъэ горэ къэIугъ. Тыгъужкъ кIаком ытхъакIумэхэр цацэм фэдэу къыгъай, хъаллъэ-къуаплъээ мэзым хэхъажкыгъ.

— Зэ IукIыжкыгъэхэмэ Iофэп, — ыIуи Тэтэршъао онэзэкIэлъыр ыплIэIу илъэу къыридзи къежъэжкыгъ. Лъагъо горэм техъи, къырыкIозэ, мэлэхъо пшыпIэ горэм къытехъагъ.

Хъуапщэм лIэр къышIэжкыгъ.

— Фэсапщ, Тэтэршъау! — ыIуи, — еблагъ, — ыIуи, — ригъэблэгъагъ.

Чэц-мэфищэ Тэтэршъао щысыгъ, гъомлапхъэджэ къегугъыгъэх.

Чэц горэм бысым лIыжъым пкIыхъапIэ ылъэгъүгъ. ПкIыхъапIэм хэтызэ: «УипкIэгъуалэ шыкIэ къыкIэхъэот. Ар шыбзым ищэ емыгъашъу. Ар ПакIокъо Тэтэршъао иешъ, етыжъ».

ПкIыхъапIэр нэфапIэ хъужкыгъэ. Хъуапщэм ипкIэгъуалэ шыкIэу къыкIэхъуагъэр ПакIокъо Тэтэршъао къыритыгъ.

ЕтIани хъакIэр щигъэсыжкыгъ.

Шы-онэ зэтель къырити, шыкIэ цыкIори игъусэу ПакIокъо Тэтэршъао ядэжж къэкIожкыгъ.

ШыкIэр шы хъугъэ, гъусэ хъалэлэу, рышэсэу бэрэ ПакIокъо Тэтэршъао иIагъ.

539. ПАКОКЬО ТЭТЭРШЪАО АФЕРЭМИЩ КЪЫЗЭРИХХЫГЪЭР (КIемыгуе текст)

Пакокъо Тэтэршъао Шъхагуашэ идзыгъэу Мыекъо-нэ кIахэ Iусыщтыгъэ.

Пакокъор лIы зишIугъоу, пчыхъэнэ чэм къыдэхъажкыгъом чэмымэ алъыдэкIыгъэу лIыжъ купэу Iошгъхашъо

горэм тесыгъэмэ ахэсызэ, кІэлэпшырыхъэр къылъычье-шъы:

— Тэтэршъау, зы хъакІешхо горэ къэкІуагъешь къио-джэжых, — риуагъ.

Пакокъор къыздэхважым, шышоЯум епхыгъэ шымэ яинагъэ шІогъешІэгъонэу яплызы, хъакІещым нэсы-жыгъ. Унэм зехъэм лІэу щысым иинагъэ шІогъешІэгъон, сэлам зырехим, лІэу щысир къызыщытІысыкІынэу фе-жыи шъхье, ышъхъэ кіашъом еутэкии къыгъэтэджыгъэп.

Итланэ Пакокъор унэм къикІи, зиджыхаешы кІэлэ заулэ къыугъой, шитІумэ язырем тель хылъешкор ера-гъэу къытырахи бэбикІэ агъеукІорэизэ хъащылэкым чIагъеукІорэягъ. Итланэ адырэ шым тель уанэм кІэлиш зэдэи ерагъэу къирахыхыгъ. Уанэм шышъо сулыкъу цыкІу пылъэгъагъ. Шышъо сулыкъум Іэдэуадэрэ шыкІэ-пшынэрэ илъыгъ.

Шыхэр шэцым ращэхэшьы, зы мэкъу кухъэ къари-гъаши шхынлъэм дигукІэзэ афыдильхыи, иным зы гъэ-лъэхъу фиукІи зи химыгъэзэу, аш кыгъун фэе пластири зэрэкІыгъоу къифахыи ахъекІагъ. Гъолъыжыгъо хъу-гъэти, ежыхэр зыхэлтырэ пIэм фэдэ къифахымэ нар-тымкІэ хъурэлти пIоблитІу зэпилъхыи, джэхашъом тыра-лъхагъ, ошкуритІу зэпиidi, аш тырилъхагъ, чэхІени-ттуи зэпиди, техъоны фишІыгъ. Чэцыр кІуагъэ. Пакокъор жъэу хъакІэр ымыгъэгумэкІэу къэтэджи, шэцым зэкІом, мэкъури ашхи, шхынлъэри ашхи, щылкъури дагъекІо-жыгъэу, пчэгъухэр къенагъэу ылъэгъугъ. Аш Пакокъор къыгъашти, тубгъэны сыхъугъ, ыIуи псынкІэу нартым дэжь ихъагъ.

Нартыр пIэм къыхэтІысхыи: «Пакокъо Тэтэршъау, ны-чэпэ тилІырэ тиширэ ныбэкІэ къинэу тэбгъэлъэгъугъэм игунахъэ тхъа къипIоремыгъакІ, арышы, Пакокъор, мэ-фэ 15 уадэжыы сыйшиІенэу сыйкъекІуагъешь сыйфэхъакІэ-штымэ къаIо. СыйфэхъакІэштымэ сыйэрэпхъакІэштыр мырары: пчэдыхыы пэлчыы зы цукІэ, щэджагъо пэлчыы зы чэмыйкІэ, пчыхъэ пэлчыы зы гъэлъэхъуми сезэгъышт. Сишимэ чэш-зымафэм мэкъу кухьиш — джар сишихэкІэ-штышь сыйфэхъакІэштымэ къаIо», — ыIуагъ.

Пакокъом: «Олахъэ сымышІэрэ, тихъакІэ, сегупшысэ-жын», — риуи, хъакІещым къикІи, унэшхом къакІуешь егуупшысэу тIысыгъэ. Итланэ Пакокъом дэжыы бывымы-гуашэр къихыи: «Тибысым, сыйдэу мо хъакІешхом пшъэ къышIуигъэзыгъа?» — ыIуи, къеупчIыгъ. Пакокъом: «КъышIуигъэзыгъ ХъакІэ хыльэ хазэр. Пчэдыхыы зы

цукІэ, щэджагъом зы чэмыйкІэ, пчыхъем зы гъэльехъу ишымэ мафэ лепчы мэкъу кухьищ ашхыщт мэфэ 15 сферхъакІэнэу сеуцуалІэмэ щыІэшт, ау сферхъакІэнкІэ сыгутъэрэп», — ыIуагъ. Бысымгуашэр къэгущыИ:

— Тэтэршъау, пхакІэн фае. Тэ тиІэр имыкъумэ чылэмэ ахэдгъотэн. Арымырымэ Пакокъо Тэтэршъао зы шыу хъакІэ фэхъекІагъэп къыгуаIожын. Цыфыхэр лЫим епльыштыхэп зы шыу алошт нахь, — къыIуагъ. Пакокъом тэрэз къызыфэпIуагъэр ыIуи, инарт хъакІэ дэжкы клоjьиешты:

— СыкъеуцолIагъ, сыщиІэн Помэ, — риIуагъ.

Къыгъэзэжы унэм къикIыешты цукІэр фиукIыгъ. Шыми мэкъу кухьищыр аритыгъ. Нарт инир шыкІепици нэм еокІэ Іазэти шыштю сулыкъоу уанэм пышIагъэм илъ шыкІепици нэр къаригъэхыешты пищнэм еоу, цыфыхэр къыцизэIукІэмэ щычэфыхэу, нартыр мэфэ 15 щысыгъ. Псэушхъэ 45-рэ, мэкъу кухъэ 45-рэ пигъекІодагъ. Нартыжьыри шъошIэ Іазэти, кIэлэгъуалэхэм онабэ афызэ-Килъхагъ. Итланэ нартыр къэгущыИ:

— Джэупым аферым, Пакокъо Тэтэршъау, узэрало-рэм урилый, сэ уадэжбы сыкъызыкІэIуагъэр Ioф гузэжъогъу горэ сиIэшт, гъусэкІэ сымфаешт ары. Арышъ укъыздежьешта? — зеIом, Пакокъом:

— Олахъэ сымышIэрэ зэ сымкІэупчIэжын, тичилэмэ сяулчIыжын, — къыIуагъ.

Пакокъом чылэр зэIуигъакИ:

— Нарт инэу къэкIуагъэм шIэгъо-шIапIэ сывдищэнэу гъусэкІэ къысфаеу къисело. Арышъ, чылэкІэ сымшоупчIыжы: сымкІона, сымкІона?

КIалэхэр къэгущыИ:

— Мо ныбэштүшхом удежье хъуна, зы чIапIэ горэм ушишхын, — аIуагъ.

Итланэ зы лЫижьы горэ пчэгум къихьи:

— КIалэхэр, а зыфашьуIорэр хъущтэл, Пакокъо Тэтэршъао дэигъэмэ ар къылъыкІоштыгъэп. Аш Ioфышхо горэ иIэти, Пакокъор лЫи алоу зызэхехым къэкIуагъешт, укъэкIодыми уидэгъугъэ кIодыщтэл. Цыфымэ аIотэжьищт, къэбгъэзэжьими, орыкИи насыптыгъ, тэрыкИи гүшIогъошхо. Арышьы, удэкIонаны фае. Пакокъор, — зеIом, зэдашти, дэкIонэу хъугъэ.

Пакокъор ядэжкы къэкIожьи, бырулэ зекIошэу иIэм уанэр тырильхьи, ишышхомэ ахигъэуцуагъ. Ежьыри зызэтыригъэпсихьи, «Сыхъазыр, тихъакІэ», ыIуи къашыщыр ыIапэ шIодзагъэу хъакІещым ихъажьыгъ.

Нартышхор къэтэджи, унэм къикӣ, шымэ адэжъы къызэлгъэм, ишымэ шы цыкӢу горэ ахэтэу ылъэгъугъ.

— Пакокъо Тэтэршъау, мор сыйди шы цыкӢуа? — ыӢуи, къеупчыгъ.

Пакокъом:

— Ар сэ сизекӢошэу сыйкъызэрэбдежъэштыр ары, — ыӢуагъ.

ИтӢанэ нартыр къэгущыӢи:

— Пакокъор, ар тэ тызыдэкӢоштымкӢэ шы хъуцтэп. Ар ахэшьри, модэ модырэшым тель хылъэм зы къуапэ горэмкӢэ къыхэтӢисхь риӢуагъ.

Пакокъори шым тель хылъэм зы цыпэ горэмкӢэ хэтӢисхъяешъы ежъагъэх. Къуштхъажъы, мэзыхэмэ ачӢэтхэу бэрэ կӢуагъэх. Ижъигужьы нэкли къихъагъэх. Бэрэ կӢуагъэхэу, шыбызьбэ итэкӢуагъэу аӢукӢагъэх, — ащ адэжъы унэ фыжъышхори щытэу, а унэм псынкӢэу нарт иныхэр къихъушъути:

«Алахъ-алахъ тилӢишхъэу тызиер къэсыжъыгъ», — аӢуи, нартыр шым рагъэпсихыгъ. Пакокъом дэжъы зы нартышхор горэ къэӢаби, «Цыфы цыкӢу» ыӢуи, шым риҳыхыгъ. Унэм рагъэблагъэхи емылычэу шиш къаубыти аукӢиешъы щыуанышхокӢэ ажъуагъэх. Чэщым а чыпӢэм зышагъэпсэфыгъ. ИтӢанэ зы мэфакӢо аӢугъэу былым бэу тетэу зы унэ фыжъышхори тетэу аӢукӢагъэх. Аши адырэм фэдэу къашыпэгъокӢыхэешъы, чэмиш щаукӢи щашхыгъ. Зышагъэпсэфыгъ. Ящэнэрэ мафэми гъогу риҝӢуагъэх, мэлы Ӣахъогъумэ адэжъы къэсыгъэх. Аши афиқъуны мэл щаукӢи, чэщым зышагъэпсэфыгъ. ИтӢанэ ежъэжъыхэешъы, կӢохэзэ, нартыр къэгущыӢиешъы:

— Пакокъо Тэтэршъау, джы мо къэплъэгъугъэр зэужэ сэсиех, мо чылэу плъэгъурэри тятэ зыдэс чылэр ары, ари тэ тичыл, — ыӢуагъ.

ИтӢанэ կӢохэзэ, Пакокъор зытес шым тельгъэр гъогу гъомылэштыгъэти, Пакокъор шхэ зэпытыштыгъэ. Нартым мафэ къэсы зы гъомылэ Ӣихыэ гъогу риҝӢоштыгъэх. Ауээ нартым ихэгъэгу къызэранэкӢиешъы нэмыкӢ хэгъэгу ихъагъэх. КъызыдэкӢоштым къэсыгъэх, пыйхэр зыдэшь-Ӣэм. Чэщныкъо хъугъэу мэз шүүнкӢым щепсихыгъэх. ИтӢанэ нартыр къэгущыӢи:

— Пакокъо Тэтэршъау, чэщ мэфэ 41-рэ хъугъэ шъудаёжъы тыкъызыдэкӢыгъэр, джы тыкъэсигъ иныжъэу сипимэ адэжъы. Сэ мо хытӢуалэу зымакъэ зэхэпхырэм сыйдэхъашт. Мыщ къолэнишъэрэ ҹӢэф шъиирэ иныжъымэ яеу дэтышъы къесфыжъэшт. Ахэр къызесфыжъэхэкӢэ,

жъот мэкъэшхо апыIукIыщт. Аш мы шыхэр ыгъэштэшт. Арышь, о моу къеуци, шымэ унаIэ атегъэт. Сэ сыкъызы-
сыжыкIэ шыхэр мыш IубгъэкIыгъэхэу мы чапIэм узи-
смыгъотэжыкIэ дунаим утетымэ укъэзгъотынышь усы-
куIыщт, — ыIуагъ.

Нартыжъым зызекIиупкIи хытIуалIэм зэпырысы-
кIыгъ. Шымэ макъэ аришъи, фэжъу мэкъэшхо апыIукIэу
къоленишъемрэ кIэф шъинимрэ къызэпирифыгъ.

Мэзым шыхэр къичIигъэзыкIыешьы, ыгъазэшьы, Па-
кокъом екIолIэжыгъ. Пакокъоми шэу къыфищынагъэхэм
сыдэу зызашIыми зы чыпIэ римыгъэкIыгъэхэу, чапIэу
къыздигъэуцугъэхэм Iутэу къичIэкIыгъ.

ИтIанэ нартыр къэгушыIи:

— Джэуапымэ аферым, Пакокъо Тэтэршъяу, узэрайорэм
урилый, — сывэрэпцигугъугъэр бгъэцэкIагъэ, — ыIуи,
ятIонэрэ аферэмэр къыритыгъ.

НекIо джы аIуи къэшэсихи, шымэ адэжы къэкIуа-
гъэх. ИтIанэ нартым къыригъажы:

— Пакокъор, джы мо шыхэр иныжъ зэшиблэу типын-
мэ яших. Тэри нартыхэр зэшиблы тыхъущтыгъэ, иныжъы-
хэмрэ тэрырэ пыеу тызэшыхи, сшынахыхжъих къау-
кIыгъ. Ежымэ ашыщэу нэбгыриплыр тыукIыгъэ, джы
ежыхэр иныжъишэу къэнагъэх, сэ сизакъу Арышъ, ахэр
смыукижыхэ хъущтэп. Аш пае джынджыфы хэкIо-
жыр стIупшижынышъ, джыдэдэм зэшищымэ анахы-
кIэр къэсышт. О шымэ къяу, сэ шыпэм сышыIэшт. Ины-
жъэу къакIорэм: «Кори къисфедж» зиIокIэ, укъыфэмы-
кIу. УкъызыкIокIэ усыукишт, — риIуи къежъагъэх.

КъэкIожыхээ япыи иныжъыр джынджыфы хакIом
тесэу нэцIуцэжъэу къэсыгъ. Пакокъом къеплли:

— О, сикIал, сикъыпIумыкIагъэмэ нахьышIугъ. Ау
сикъыпIукIагъешьы шыхэр зыфырэм дэжы кIори къис-
федж, — къыриIуагъ.

Пакокъом мо нэцIуцэжъыр зельэгъум къэшынэе-
шьы:

Мыш сиукIыны нахьи, сэ сигъусэ сиукIымэ нахьышIу-
ыгукIэ ыIошьы игъусэ нартым дэжы къачьышьы, ины-
жъыр къэсыгъешьы къуаджэ риIуагъ.

Нартэр къэгушаIэшьы:

— АI — анасын, Пакокъор, усыукишы сюнышьы щы-
гъу пастэу сэбгъэшхыгъэм ихъэ сикъешхы, — ыIуи къы-
гъэзагъ.

Иныжъымрэ нартымрэ зэзаохышьы, иныжъыр ыу-

кыгъ. Итланэ нартыр джынджыфы хакъом ешъутыпауи» джыри шылэ иныжъир къахъ» ылу, ытупщижыгъ.

Паксъом зыкъыфигъазеши:

— Пакокъор, джы къэкюштыр сыйкулыгъэм нахь нахь шынаагъу. Ащ укъызыфакюкі эусукушт нахь укъэзгъэнхэштэп. Арышъ укъыфэмекіу, — ришу, ягъогу төхжыгъэх.

Къэкюжыхээ, иныжъир къесыгъ. Пакокъом къеплъи:

— Кіэогъу апчи, модэ кюри мо шыхэр зыфырэм къысфедж, — къыриуагъ. Пакокъор лъешэу къыгъаштэеши, нартым дэжы къэси, «Иныжъир къесыгъашты къыоджэ» риуагъ. Нартым «АІ-анасын, сидэу зысшиин, укъэмекіу ослогъагъеба» ылу, къыгъази, иным дэжы къэкюагъ. Къизэрэнэсэу иныжъымрэ нартымрэ зызэрадзи зэбэныхэшты, иныжъир ыкулыгъ. Нартыри үзгъяе къышыгъ. Ешъутыпауи джынджыф хакъор» къенэгъэ иныжъир къахъ» ылу, ытупщижыгъ.

Нартым Пакокъом зыкъыфигъази:

— Пакокъор, джы къэкюштыр зэшиблыми анахы шынаагъу, анахы кючюшху. Арышъ, ащ укъыфэмекіон тулъэкюштэп. Ыки сэ үзгъяеу сыхъугъашты ащ сыйфиркуштэп. Себэнызэ сыгу къызыкюдирэм:

«Марджэ хъужын, Пакокъо Тэтэршъяу, непэ фэдэ мафи» къызысюкі, о чатэмкі эслэхъеуїери ар сэ къызэхэсціыціэшт ришу, къежъэжыгъэх.

Къэкюжыхээ, ящэнэрэ иныжъир къесыгъ. Пакокъом къеплъи: «Кіэогъу апчи, сышнахыкі, сышнахыкітиу ууклыгъэ, сегъашіэм згъотыгъэ былымыри оғы. Модэ кюри а сышнахыкітиу алъ изышъугъэм къысфедж», — ылуагъ.

Пакокъори псынкізу нартым дэжы къесишъ:

«Иныжъир къесыгъашты къыоджэ», — риуагъ. Нартым ыгъази иныжъымрэ ежырэрэ шыбгъэзбэныкі эзбэныгъэх. Нартыр зытесыр шыбланэти джынджыф хакъор етїзгъоим фэдэу зэшиутыгъ.

Иныжъым: «хыитум агу къикілыгъ, сиши иуутыгъэми сэ сиуутынэп. Къепсих», — ылу, нартыри епсихи, танджыхэр, ашъохэр ашыгъэу батырыжъитур зэбэных. Анэбыдзыщэр къаузэрэфэу яхаз яхази римуутызэ бэрэ зэбэныгъэхэу нартым ыгу къыгъэкиди: — Марджэ хъужын, Пакокъо Тэтэршъяу, непэ фэдэ мафи! — ылу, къызэкуом Пакокъор лъес благъэти, чатэр ышти еон ихьисалэу зыщикиэрылъадэрэм, иныжъир къепши Пакокъор

жым къыIуригъэхыгъ. ИтIани нартыр къэкууи: «марджэ хъужкын, Пакокъо Тэтэршъау, сыйкъырекIы», — зеом итIани Пакокъор кIэрэлъадэ, ау къепщэшъы жым къыIурегъэхы.

Яшанэуи нартыр къэкуо. Иныжъыр къепщэ, ау нартым ышъхъэ иныжъым ыжэ Iуилъхишъы, жым Пакокъор ымыгъэохъоу къыкIэрэлъадэшъы, къеошъы еуIэ. ИтIанэ нартым иныжъыр рекIышъы, ыжэкIэ пэпкъ еубытышъы чатэмкIэ шIуебзы. Лъыр сулыкъум регъэлъадэшъы, «сшинахыжъих алъ изышъугъэм ылъ исэшъужы» елошъы, кIэгъуалъхъэ ешъо. Къэнагъэм ышъхъэ пепхыкIышъы мыр сята резгъэшъужыщ» елошъы онекъуапэм шешIэжкы.

Пакокъом зыкъыфегъазашъы:

— Пакокъо Тэтэршъау, джэупым аферым, сшинахыжъих алъ сэзыгъэшIэжкыыгъэр оры, — къырею.

Пакокъом ящэнэрэ аферэмыр джащ къыщыретыжы. ЕтIани нартыр къэгуIэшъы «Пакокъор, сыуIэгъэ дэеу, сэ сиIофы Йогъахэ», — ею, — арышъы, сэ спсэ хэмыхызэ, сэри сыкъыбдээзэ псынкIэу шыпхъаблэ сышI. Амырымэ сылIэмэ сылфэIэтыжыщтэп ыкIи сэ сиIоф зыуухыкIэ ори зытепхыхъажь. Гъомылапхъэ пIыгъэп, арышъ ныбаджэ ухъумэ шым укъефэхъычышъ губгъом укIодэжкыщт. Монихэу къэтфыхэрэмэ зи ямыIу. Ахэр зи зэрэбылым щыIэп. Ащ фэдэ Iаджи тэ тиI. ЫкIи щэу узытесымэ зи ямыIу. Ахэр кIожкыщтых, — елошъы, нартым шыпхъаблэ зыргъэшIы. ЫкIи шIэхэу малIэ.

КъэкIожкыхэзэ, чъынемрэ ныбэджэнэгъэмрэ зэхахъэшъы Пакокъор зэрымыры мэхъу. Гъогум мэфэ 12 теты. Шыхэр нартымэ адэжкы къэсыжых. Чэщыр хэкIотагъэу бысымыр чышецтыгъэ. Шыхэр щагум къызыдэхъажкыхэм Пакокъор зытес шыр шышIоIум Iоуцо. Нарт укIыгъэр зытельыр хъакIэщым Iоуцошъы, лъапекIэ кIэсэним «тIакъ-тIакъ» ыIоу тео.

НысакIэу хъакIэщым илтыр къекIы. Шым еплъыемэ, илI укIыгъэу шым тель. Нысэр игуашэрэ ипшырэ зэрылъы унэм макIошъы, «хъакIэхэр къэкIуагъэхэшъ ежъутгъэблагъ», — арею.

Лыжъыр унэм къикIыемэ, зы шыр шышIоIум Iут. Адырэ шыр хъакIэщым Iут. Ащ ыкъо укIыгъэу тельэу елъэгъу ШышIоIум Iуты шым екIуалIэшъы, лIэу тесыр къирехыхышъы «къэнэхъэжкымэ шъунаIэ тежъугъэт», — елошъ, унэ нэкIымрагъэгъуалъхъэ.

Ыкъо шым къирахыхышъы, агъэтIылъы. Хадэр

агъэтЫлъыгъахэу нахь кым-сымы хъугъэу Пакокъор къеушыжы. Къызэплъэм, иниши пкъеужъыхэр аыгъэу дэпкъым кіеритыхэу елъегъушы къэштэ.

Нартэу щытыми «умышт, умышт укъесыжыгъ» раю. ЫкИ лыжъым «къеушыжыгъ алош», — макъэ рагъэу.

Лыжъымрэ ныожъымрэ къекложыхэшы, къяхъулагъехэмкIэ къяупчыгъ. Хъугъэр зэужэу ареуатэ.

Итанэ лыжъымрэ ныожъымрэ къэгущыIешь:

— Тэ джы непэ ткъомэ алъ зышIэжыгъэр орэу тэлъытэ, арышъ, ткъуиблы о уряе. Сыкъеуцужын зыпIокIэ, мо пльэгъурэр зэужэу о уй, нысэхэри отэтижы. Сыкложын зыпIокIэ, мо къакъырэм дышъэр изышъ зы дышъэ кухъэ, хэкIокИбл, шэу узытесыгъэр алоу остыштхэшъ, ахади, пиIонигъор шIэ! — раю.

Мыш укъеуцумэ тэ тылIэмэ тызэрэбгъэтЫлъыжытыр ары тызэрэпшыгугъурэр, арышъ къаю пиIонигъор къыраю.

Пакокъоми олахъэ сымышIэрэ зэ сегупшысэжын елошьы, егушьысэ:

— Сыкложын, цыфэу сыйкъызыхэкIыгъэмэ сахэхъажын. Мощ фэдизы былымыр къиситымэ икъун, — елошъ, кложынэу тыреубытэ, — армырымэ Пакокъор зы бэшхы горэм диши кIодыжыгъэ къысаIон», — ыIуагъ. Сыкложыщт, тят зеюм.

Ныомрэ лыжъымрэ мэфибл джэгу къифашIышьы, былымэу зыфаIуагъэр къыратышы Пакокъор къеежьэжы. Нарты лыжъым инысибл данэр апыублэблэу Iэпэ зэрэIыгъыхэу, ачий псэу ехырэ пльэгъоу дэхэ дэдэхэу, ти лымэ алъ зышIэжыгъэм тыдэкIотэн — аIуи къызежъехэм, Пакокъор ахаплъи нысэхэр шIодэхэ зэхъум: «Тят, сыйкIэгъожыгъ», — ыIуагъ. Ау лыжъым ар зыпIон фэягъэр блэкIыгъ, ащ амал иIэжьэп, гъогумафкъызыреюм», къекложыгъ.

* * *

Пакокъор лыжъ тыйсажыгъэу, лыжъэу чэм къидэхъажыгъом чэмымэ алъидэкIыгъэмэ ежыри афэдэу, апэу лызишIугъоу, нартыр къызылъэкIом зыдэшцысыгъэ чыпIэм куп икъоу щысыхээ, кIэлэцIыкIу заулэ а купымэ апэблагъэу кIэн ешIэныхэу аублагъ. КIэлитIоу зэгъусэмэ язырэр кIэнымэ адэжы къеуци, адырэ кГалэр кIэнныр къытыриутынэу зэкIэкIуагъэ. КIалэр кIэным къеомэ къытыриутэу, къытыриутырэм пэпчъ игъусэ кIэлэцIы-

кіум «аферым» риІозэ, кіэніпшіыри къытыриутышыи, аферымипшіыри къыгъехъагъ. Ар Пакокъом зельэгъум, цыфымә зыдэхъашхыгъэр амышІэу щыхыгъэ. Итіанэ «узыфәщхыгъэр къытап», — аІуи зырагъэзим: «Сә сыйнабжым аферымиш нахь къесхыгъеп, мо кіеләшікіум піші къыхыгъ», — ыІуи къыригъажыи, къехъуллағъехэри, аферәмишыр къызәрихыгъэ шыкіэри цыфымә аІапіэм къафиіожыгъ.

540. ТЭТЭРШЬАОРЭ ЛЫЖЬЫМРЭ

(Бжъедыгъу текст)

— Чәшым сыгъолтыжыгъэу сыйылтыгъ, — ыІуагъ Пакокъо Тэтэршъао. Чәшэр тіу зыщыхъуным пәнәпциә чәоу хякіәшым ешІекіыгъэм зыгорә къышхъедрәпкіыгъэм фәдәу «дымпі» макъә къысәІугъ, — ыІуагъ. — А чәум къыдахъэмә, хәэу дәлъмә аІекіәмкіынәу, ацутхъенным фәдәу, ай фәдизәу хәэ пхъашәхәр дәлъигъәх.

Хәэу дәлъыми зи рамыІоу, пчъем къыІухыишь а къыдәпкіагъэр къеуагъ, ыІуагъ.

Къызәреуагъэм лъыпытәу, сәри псынкіэу сыйәджишь пчъэр Іусхыгъ. Пчъэр зыІусәхым, къихъагъэр лыжъ жәкіә ныкъотхъу цыкіу, ыІуагъ. Ежь нахьи нахь кіахъэу зыбәш ыІыгъыгъ, ыІуагъ. Лыжъэу къихъагъэм:

— Пакокъо Тэтэршъау, мыш фәдә Іашхъэр пІуалъә фәсәшішь, елыбәтәу къекІуалI, — ыІуишь, къисиІуишь, ыгъазиши, унәм икійжыгъ. Сә сидәкіотәндже сызежъэм:

— Баш, баш, укъемыкіу, — къисиІуи, пчъешхъаІум синәмисыгъэу, гъогупчъемрә чәум шхъедрыпкіыжыгъ, ыІуагъ.

Къәзгъазиши, сәри унәм сыйкихъажыгъ. ТІекІурә сегүпшысагъ, ыІуагъ. Еспәсын сымышІэу, хъехәми къамышІэу, сәраим къызәредәпкіэгъэ шыкіэм сыйегупшысәм: «Мыр цыф тәрәзыхәп, джынәу къычІекіын нахыджәрә, — сІуагъе. — Хъунәп, шыыд илІэужыгъоми зәзгъешІэн мыр», — сІуишь, сиши уанәтеслъхыи сиІашәхәри зыгуаслъхыишь, елыбәтәу сыйчъээ, Іашхъэм секІолІагъ, ыІуагъ.

Іашхъэм сыйынәсүм, зегъечәрәзышь, Іошхъә гузэгүм ліэр тет, — ыІуагъ.

— Ыхы, Тэтэршъау, укъесыгъа ыдж? — ыІуишь къисиІуагъ.

— Сыкъесыгъ, — сІуагъе.

— Аңыгъум осіотәр ары, — ыІуагъ у лыцікіум. —

Мы়щ фэдэу щыты горэм ыпхъу лы ритыгъэу мэфиблы-
удж фешы. НеущымыкІэ аужыпкъэрэмаф. Ау зыхъуджэ-
рэ аш текIун сиунашъошь, занкІэу уиш зэрэпфакIоджэрэ
еори чылэм екIу, — ыIуагъ. Чылэм узинэсайджэрэ бысым
нэгъуаджэ шы, — ыIуагъ. — ХъакІэ имыIэу, зэгъокІэу,
аи узыдахъеджэрэ, сэ сыйкъоолIэншь, ай узэрещызекIо-
тэр къышыосIот.

ЗанкІэу сеуишь, чылэм сыйкIуагъ, ыIуагъ.

Чэцым сыйнэсым, чылэгъунэр сыйбути, сырекIо-
кIызэ, хъакIи шыди имыIэу, шышиIоу дэтэу, хъакIэши
дэтэу, пчыхъашхъэ мэл къидэхъажыгъом унэм исэр зэ-
кIэ зэфэдэджэ къикIыгъэу, зым—шынихэр ыIоу, адрем—
мэлыхэр ыIоу, къезэрэфэкIэу бынэр дэтэу зысэлтэгъум:
«Мы়щмэ хъэкIэлоф яIэн, мы়щ нахь нэгъуаджэ бысым
згъотынэп», — сIуишь, сеуи сидэхъагъ, ыIуагъ. Сызэрэдэ-
хъагъэм лъыпытэу къисплэгъокIишь, ащыы горэ, сиши
сIихишь шэцым чIицагъ, сэри хъакIэшым сихъагъ. Мой
сихи унэм сыйэрещыIыстыгъэм лъыпытэу, а лыжы
цIыкIоу бэшкIахъэ зыIыгъэр къэсигъ ыдж (къэзыIуватэ-
рэ мэшхы).

— Ыхы, Тэтэршъау, укъэкIуагъа ыджы? — ыIуи,
къисиIуагъ.

— СыкъэкIуагъ, тхъэм игъо щыхъумэ! — сIуагъэ.

— Аферым, бысым дэгъу пшыгъэ, — къисиIуагъ. —
Мой къакIо, Тэтэршъау, ыдж, — къисиIуишь, шэцым
сицагъ. Тэтэршъау, уасIорэр ары, — ыIуагъ ыджы. —
ОсIотэр бгъэцэкIэны фае, — ыIуагъ. — Нычэпэ мы়щ
уисыт, пчэдыжы нэф шъэу, «хъэу-жъэу» зикIыджэрэ, уиш
уанэ къителлъхъанышь, уибырыпхи лъэшэу къэбгъэп-
тэн, зыкъзэтебгъэпсахынышь, джэгор зызэхъажыххэ-
джэрэ, джэгум хэты шыухэмэ уахэмыхъэу, къэблачъэм
ылъеныхкIоджэ пIу гъэзагъэу ууцут. Еонышь джэгуакIо-
хэр къамылым епщэх зыхъуджэрэ, сэ зафезгъахынышь,
къамылэр цIыкIу-цIыкIоу къизIэкIэзгъэхъанышь сепщэт,
— ыIуагъ. — Зэ сэ сикъамыл епщэ макъэ зэхэзыхрэр цIы-
фыми, джинэми къемидэIун ымылтэкIынэу, аш фэдэу ба-
лахъэу къезгъэIот, — ыIуагъ, — сэ. А гуашэу, а джэгор
зыфашIырэри щагындаакъым зыкъыригъэлэлхэу, къис-
лъыпльэу ауштэу сшIыт. Купымэ сыйкъызыщызэхашы-
кIынэу, лъэшэу яшъыпкъэу къизыщызэплъынхэм къамы-
лэр згъэIылъыжыт, — ыIуагъ, — сэ. «Ey!» — алонышь
къисплыхъатых, — ыIуагъ. «Сеотэп» сIонышь, сэ семьюо
сашIоуцужыт, — ыIуагъ. «Шыда узыфемыорэр?» —
къизысаIоджэрэ: «Ситхъэмэтэ урары, аш «еу» къисимы-

Юу сеотэп, — сюнышь о укъязгъэлъегъут, — ыIуагъ. Күпэр къеонышь, къыолъIуутых. КъызыолъIухэджэ къя-
пIотэр ары, ыIуагъ: «Сэ сипщэрахъ къамылым езгъэпищэ-
тымэ, шъо шъуигуаши къажъугъэшъот», — Йори яIу.

А гуашэр къешъоны зыхъуджэ, сэ къэзгъэшъонэу, къа-
мылыми сепщэнэу, а унашъор адэшI, ыIуагъ. А гуашэр
къызготэу, къамылыми сепщэ зыхъуджэ, цыфэу дэтэр
ашъэ икIыжыгъэм фэдэу зэсфэкIуутых. Уджэр тIо къес-
кIуахъеу, ящэнэрэмджэ о сыкъызыонэсыджэрэ:

Ешкэ-ешъо нахь шыу джэгу сюнышь, къэспхъотэ-
нышь а гуашэр къыостыт ыIуагъ. — Сэ къызыостыдджэрэ,
о ашлыпытэу къызэрэпфахыдджэ къекIожь. Сэ угу къыс-
фэмыгъэгъу. СаукIэу плъэгъугъэджи, сатхалэу плъэгъу-
гъэджи сэ Йофы сзыщымыгъэхъу, ай сэ къисашIешъун
шыIэп.

ЗанкIэу пишашъэр къахь ЙоштхэпIалъэм къекIо-
лIэжь, — ыIуагъ. Ыджары, Тэтэршъау, унашъоу бдэс-
шIырэр, хъакIэщым кIожь, — ыIуишь, шэщым къыгъа-
зи, къикIыжыгъ.

Тэтэршъао хъакIэщым къихъажки чэщым щысыгъ,
лъешэу бысымэр къешъхъэкIэфагъ.

Пчэдыжым шыу шэсыгъоу зыфиIуагъэм къэшэшишь,
джэгум къекIуагъ, зэриIуагъэм фэдэуи уцугъэ. Лыжъ
цIыкIор ибэш кIахь-кIахъэу ахэт. Аузэ къамлапщэхэмэ
зафригъахьишь, къамылым псы рагъечъахын, загъэпсэ-
фын аIуишь загъэтIылъим, къамылэр къыштагъ лы-
жъим. Къышти, къамылым епщагъ. Зепщэм, къыздэIу-
рэр амышIэу купэу зэтээрэгоу къамыл макъэ къыздэIу-
рэм ылъэныкъоджэ къежъагъ кIэльэныкъоу.

Купэу къэзэрэгъэбырысырыгъэм лъыпытэу къамылэр
ыгъэIылъыжыгъ. Гуашэу щагъындакъим исэри къизыны
фэдэу зыкъыригъэлэлэхи къеплъыгъ.

— А епщэгъагъэр ежъугъапш, марджэ хъужьын! —
ыIуагъ гуашэм.

Лыжъ цIыкIор афемьюжъэу уцугъэ.

— Уемью хъутэп, — аIуи лыжъим щыхъагъэх.

— Сеоны сыйфитэп — ыIуагъ.

— Шъыда узыфемытэр?

— Ситхъэмэтэ изин къисимытэу сэ сепщэн сыйфитэп,—
къариIуагъ, Пакокъо Тэтэршъао къаригъэлъэгъугъ.

Тэтэршъао къекIуалIэхишь, етIанэ къелъэIугъэх:

Гуашэри къыолъэIу, тэри тыолъэIу, къамылым уип-
щэрахъ тфебгъэпщэндджэ, — къыраIуагъ.

— Шъуфезгъэон зышIыкIэджэ.

— Шъыд? — аIуагъ.

— Кореныгор ижъугъэIот, — ыIуагъ, — инэу. Гоцэ-уджы къыригъэIот. Мы гуашэр щэгъындакъэм къешьущэхыныш сипщэрахы Iэпэгъэуджэ къешьутыт, ар ыIыгъэу еот. Бджащ тетэу къэжъугъэшъоны зыхъуджэрэ, шъуфезгъэот, — ПакIокъо Тэтэршъао ариIуагъ.

— Хъун, — аIуи, купымэ зэдашти, гуашэм раIожыгъ.

— Ащ папкIэджэ къэзгъэнэнэп, — ыIуишъ, гуашэр щагъындакъым къехыгъ.

Лыжъым къыгохъагъ. Къыгуахыи, бэшы кIахъэр ыб-лыгу чIэлъэу, Иэлъэныкъомджэрэ гуашэр ыIыгъэу, адэр Иэлъэныкъомджэрэ къамылэр ыIыгъэу епщээ, уджэр ригъажьишь Тю къыкIуахыгъэу, ященэрэмджэ Тэтэршъао ичЫнатIэу къызэхъум:

Пшъашъэр къызэрэритыгъэм лъыпытэу, ай фэгъэпсы-гъэу щытыти, Тэтэршъао къыкIагъ.

— Ешкэ-ешъо нахьи, шыуджэгу, — ыIуагъ.

Тэтэршъао зызэплъэкIым, бэми, макIэми дэтэр лы-цикIум тебэнагъэу, къызэфадзэу, зэфадзыжъэу, раутэ-кIэу ылъэгъугъ.

«Ащ егъашIэм о уакъыхэкIыжынэп, ау сэ сыкIо-жын», — ыIуишъ, Тэтэршъао къежъэжыгъ. Джэгум бэми макIэми шыухэу къекIолIагъэр зэфэдэджэ Тэтэр-шъао къылъежьагъ.

КъыкIэмыхъэхэу Тэтэршъаор къэкIожыгъ. Йошхъэ пIальэм къызекIолIэжым, лыжъ цыкIум зигъэчэрэ-гъоу тетэу къыкIукIэжыгъ (къэзыIотэрэ Хьамтэхъор мэ-шхы).

Лъэшэу сигъэштагъ, — ыIуагъ Тэтэршъао, — ащпэрэ-ми фэмыйдэу.

— Укъэсыжыгъа, Тэтэршъау? — къысиIуагъ.

— Сыкъэсыжыгъ, тхъам игъо щыхъумэ, — сIуагъэ.

— Аферым! — ыIуагъ, Тэтэршъау. — Бдж уасIорэр ары, — ыIуагъ лыжъ цыкIум. — Мы пшъашъэр шъудэжы пхынышь, сэ сыкъылтынэссыфэджэрэ уишъузы, пIур зэрэIыгъэу, ебгъэIыгъыт, — ыIуагъ. — Сэ сыкъэIот ипIуалъэ къызысыджэрэ.

«Схынэп сIоу зэ сшиогъуи шъхье сышычишиш пшъашъэр къесхыгъ», — ыIуагъ.

Пшъашъэр къызысэхы ужым мэфэпшIыкIутфы непэ мэхъу зыщысIорэм, зэ чэщым а къызэрэкIогъагъэм фэ-дэу «дымпI» ыIоу чэум къыдапкIишъ, хъэхэмэ къамышIэу пчъэм къеуагъ, ыIуагъ. СыгуаIэзэ пчъэр Iусхи, къизгъэ-хагъ.

— Тэтэршъау, уипүуры шъыд иишиак? — ыПуи, къысэупчиыгъ.

— Ышкытымджи тегугъу, щыгъытымджи тегугъу, — есIуагъ.

— Ащыгъум, Тэтэршъау, а пшъашъэр епхыжъэныш къуахыIум пхыйт, — ыIуагъ. — Пхынышъы, уасэу кэпхырэм уемынэцIэу къэпхыжъыт, укъызысыжъыдже сэсыкъекIот, — ыIуагъ.

— Хъун, зесеIом, аи лъыпштэу ыгъазишъ, унэм икIыжыгъ. ПчъашъхъэIум синэмисызэ, ежь чеум шъхъадырэпкыжъыгъ, сэри унэм сыкъихъажыгъ.

Шъузэр фезгъажьишь, гъомылапхъэхэр итIуанэ езгъэшIыгъэх. Сиш уанэ теслъхи, у гуашэр сштишь, къуахыIум схыгъэ, ыIуагъ. Къуахым зыIусэхъэм, байхэр къырихылIэхи, зэнпеохэзэ уасэмджэ, дышъэрэ тыжынырэджэ онекIэ IэлъмэкъитIу арыз кэсхыгъ.

Къэзгъазишь, сыкъекIожыгъ, сышынапэзэ, — макIэу кэпхыгъ ыIотымэ сиIэрэп, боу кэпхыгъ ыIотымэ сиIэрэп.

Пчыхъэм сыкъэссыжьишь, сиш уанэ тесхыжы, сывыгъольжыгъэм, бэрэ пэмитэу, а кызыериджъэгъатгъэм фэдэу «дымылI» ыIоу сиIэту къыдэнкIагъ. Пчъэм къыIухьи къеуагъ. Пчъэр Iусхи, къизгъэхъагъ.

— Ыхы, укъэссыжьыгъа, Тэтэршъау? — къысиIуагъ.

— Сыкъэссыжьыгъ, тхъам игъо щыхъумэ! — есIуагъ.

— Ащыгъум къыкIэпхыгъэр къаштэ, — къысиIуагъ.

РиIолIэтэр сымышIэу сыштэзэ, Iалъымэкъэр къасштишь къэзгъэIыстыгъ.

— Дэгъоу къыкIэпхыгъ, Тэтэршъау, — къысиIуагъ. — Зыджи уемынэцIэу къэпхыжъыгъ. Бэджи моу Пуаблиш къэгъэIылъ, — ыIуи, Iэлъмэктым илъ дышъэмрэ тыжыннымрэ къыригъэтэкъуишь, еуцуалIишь Iэхъици ышIыгъ.

— Шъузэу гуашэм дэлэжъагъэм мый иIахь. Мыдрэр — оуIахь. Мыдырэ къенагъэр — сэ сштэн, — ыIуагъ.

— Ар хъуна, тхъэм семыукIи! IэхъитIу пшыгъэм хъуни, ящанэрэ къисэптыгъэми хъуни! Мы заулэм сифаеп, — есIуагъ.

— Ихъэу, Тэтэршъау, — ыIуагъ лыжъым. — Мыш сэ дышъэрэ тыжынрэ кэсхыгъэм папкIэджэрэ мы гуашэр сэ сшагъэп. А гуашчу сшагъэр а зышэфыгъэхэмэ зэратыгъэ лым нахьышIуIу аш лы ахигъотэт. Ар сэ зыфэсшагъэр ослон: а джэгум а бзылъфыгъэ хытер хэкIодэнэу щытыгъ. Арыти псаоу къэдгъэнэжыгъ.

Аш фэтшIагъэр о усимыгъусагъэемэ сизакъоу фэс-

ШІЭН СЛЪЭКІЫТЫГЬАГЬЭП. УИЛЫГЬЭ КЫЗЭРАЛОУ ЗЭХЭСХҮГҮМ ЭЗИКІАГЬЭУ УЗЕКІУАГЬЭШЬ, ТХҮЭУЕГҮЭПСЭУ ОСЁЮ. СЭ СЫЗЭРЭОЛҮЭІУТЫМЭ АПЭРЭРИ АУЖЫРЭРИ НЕПЭШЬ, УЗЭПЭШ, — ЫПУИШЬ, ДЫШҮЭМРЭ, ТЫЖЫНЫМРЭ ҮЗҮШАНЭУ А ІУКІАГЬЭР ҮШТИШЬ, ЕУИШЬ, УНЭМ ИКІЫЖЫГЬ. ПЧЬЭМ ҮКІЫБЫ ЗЭХҮУЖЫМ ҮҮЖЫ, СЕГ҃АШІЭМИ СЫТЕПЛҮЭЖЫГЬЭП.

СЭ КЫСЫНЫБЖЫМ ЛІЭУ СЫЗЫІУКІАГЬЭМЭ АНАХ СЫЗГҮЭШТАГЬЭР А ЛІЭР АРЫ. ДЖЫНЭМИ ТШІАГЬЭП, ЦЫФЫМИ ТШІАГЬЭП, ПАКІӨКЬО ТЭТЭРШЬАО ҮПУАГЬ АЛОУ ЗЭХЭСХҮГҮЭ.

541. ТЭТЭРШЬАО ИХЬИШЬ

(Бжээдигъу текст)

Тэтэршъао мафэ горэм шэси дэкіыгъэу Пшызэ Йухыя, кіозэ, чыжьэджэ зыгорэ къэбыбы фэдэу ылъэгъугъ. Енлээзэ къэссыемэ, мэз пчэнэр ыпэ итэу тюри Пшызэ къыхэпкіагъэх. Шыур тэкіурэ къичіетыгъэу үшъхъэ къызхэщым плъэу пчэнэр есэу зельэгъум үшъхъэ ыгъэссыешь, лъежъягъ. Шэр ытхьали, нэнкъым пчэнэр зыныдэкіыным кіалэр кіахьиешь пчэнным ылъакъо къуубытыгъ.

— Тхъэм ыціэджэ осёю, Тэтэршъау, — кыриїуагъ, — укъемый.

Тэтэршъао еплъэу щытыгъ.

Тэтэршъао зэкіакіу үцужкыгъэ.

Кіалэм кіапсэу ыбгы илъэр къырихыгъ, пчэнэр ыпхыгъ, ыгъэтійсыгъ.

Кіалэр мэzym хахьи, пцелэу пхъэтэкъэжэ гъутгытту имайтэджэ къыририупкіи тедзэ фишіи, пчэнэр тырилхъягъ.

Тэтэршъао кіуати: «Кіалэ, иджырэ щэхъу пчэн плъэгъугъэба?» зыреюм

— Пчэныбэ слъэгъугъэ. Сэ лы байм сиршиахъу. Сятэ нитіу-нешъу: Къэбарыжкдэжэ Іазэу зыгорэ игушыїэгъу. Зы мафэ горэм лы байм ичъыг хатэ къакіу мы пчэнным чыыгхэр зэхишкахьыгъ. Іэнэйэн имыїэу къэзыубытырэм сипшъашьэ естьн, — ыпугъ.

Цыфыбэ ыужы ихни шъхье, афэубытыгъэп. Лы байм пчэнным итхъэусыхэ тятэ къыфиотагъ.

— Пчэнэр къугубытын ылъекіинэу шэхъо кіэлэжъэу үиїэм ифэшхъяф.

— Ар о пкъуа?

— Ары, — ыпугъ.

— Ашыгъум, къегъэубыт! Къызимыубытырэм ори, ари шъуязгъэукЫт, — ыIуагъ.

Тятэ хъапсэ аригъэшIыгъ. Тятэ сщэфыжыным пае мы заулэ къинэр зээгъэлъэгъугъэ нахь, пишашъэм паеп.

— Адэ, шыд уишэхъошIыкIэр?

— Сэц фэшхъафэу шэ пчъагъэу яIэр ышIэу ахэтэп, бэми-макIэми мэц фэшхъаф шэу къэтэр ышIэнэу щыIэн. Тятэ пчэн Iэрыбыт бэрэ къэсхъэу ылъэгъугъ. Ай пай сцIэ риIуагъети, тятэ хъапсэм чIаригъэдзагъ. Зыгорэджэ мы Iофым Iоф къыхэкIынэу хъумэ, плъэгъугъэр къепIо-тэнджэ сыолъэIу.

— Сэ слъэгъугъэр кIодынэп, ау пчэнэр шыдэуштэу пхьыт, уиш псым ытхъэлагъ.

— ЗэрэслэкIыдже схьыт, — ыIуагъ.

— Лъесэу фахынэп,

Шъыпкъэ Тэтэршъау, ицIэ бэрэ зэрэзэхэсхыгъэм къы-хэкIыдже, осIогъагъ нахьджэрэ, усшIапэрэп, — ыIуагъ.

КIалэм иш рити пчэнэр ригъахыгъ.

Тэтэршъауи лъесэу кIожыгъэ. Нартэр шым зырадзы-хыдже, ихъакIыщи ратхъыжъэу, хадэIуси фашIэу хабзэ-ти, щыIэр фашIагъ. Тэтэршъауи зигъалIи зи ыIуагъэн.

КIалэм пчэнэр ыхьи зэкIожым, цыфэу лы байм иIэмэ кIалэр ашIотхъамыкIэти махълъэджэ рапэсые-пышь:

— Шыр мы кIалэм къуубытыгъэн, ау сэ сзыльэгъу мыхъурэ горэ шъэфыдже IэпэIэгъу къыфэхъуи къыри-гъэубытыгъ. Ау зыхъудже, Пакокъо Тэтэршъао тхъэрыIо шъхъэлъэу къызыфэхъудже, амал иIэн, — ыIуагъ лы байм.

— Тэдэ къырихын, егъашIэм ыцIэ аIоу зэхихыгъэн! — аIуагъ игъусэмэ.

КIалэм ахэр зызэхехым:

— Сэ тэди къэсэрэх, къэсшэнышь сыкъэкIожыфэджэ шъузэхэмыхыкIындже сышъольъэIу, — щысхэмэ ариIуагъ.

Ар хъундже къыдашти, кIалэр кIуагъэ Тэтэршъао дэжь.

Мэлахъо горэм къуаджэм нэсыгъэу IукIагъети еуп-чIыгъ:

— Тэтэршъао псауа, шыдэу щыт? — ыIуи.

— Тэтэршъао лIагъэ, — ыIуагъ.

— Шыд илIакI?

— Лъесэу къыздэхъажым ши, зэрэрадзыхыгъэм пай, фашIэн фаеу щыIэр фашIагъэу щыт, лIэгъэ пылъйт, — ыIуагъ.

— Ар Йофэп, иунэ сэгъэлъэгъу, — ыIуи, иунэ къыри-
тъэльэгъугъ.

Кіалэр щаум дахьи джагъэ. Тэтэршъао пчаблэр къы-
убыти:

— Къеблагъ. Сэ сылIагъэшъ, ащ нахь чыжъэ сыкъэ-
кіонэу хъутэп, — ыIуагъ.

— Адэ, о улIэгъэ губзыгъи! — кіалэм ыIуагъ.

Кіалэр унэм ихни къехъулIагъэр риIотагъ.

— Сэ сылIагъ шъхъэджэ, ымыш афэдэ лымэ изын
къызсатыджэ, сыкъэкіон, — ыIуагъ.

Лэу зыфиIуагъэхэр Тэтэршъао иунэ кіалэм къыща-
гъэх.

Кіалэр яупчиIыгъ:

— Шъыд Тэтэршъао къехъулIагъэр? — ыIуи.

Тэтэршъао иIоф зэрэхъугъэр къыраIуагъ. Азыфагу
щызекIуагъэр къабзэу кіалэм ариIотагъ.

— Ащыгъум лIэр непэ нэсыдже тыукIыгъэу щиты-
гъэшъ, иджи пишIэн зыфапIорэмджэ фит утшиIжыгъ.
Тэри губгъэнэу тшIагъэмджэ къителлхъэрэр тихъылъэ,
— аIуагъ.

— Ащ игъон, сыкъэкIожымэ ащ тырыгущэIэн, — къа-
риIуи, Тэтэршъао дежьи кIуагъэ.

Тэтэршъао кіалэм тхъэрыIошхъэлъэ фэхъуи, лы ба-
им ишиашъэ кіалэм къырати, тынхэр къафаши къа-
тIупщижыгъ. Мэфиблэ уджи фашиIыгъ. Лыжъым:

— Тэтэршъау, непэ къытфэшиIагъэмджэ берчэт босын.
Сэ мылькоу сиIэм ибагъэ сшиэрэп, зышIэрэр кіалэр
арышъ къедгъэIонышъ ыныкъо остыт, — ыIуагъ.

Тэтэршъао:

— Тхъэм пишхъэпэ ешI, зы мэли пIысхытэп, слъэгъу-
гъэр сIостэжыгъэ. Ау сэ сзыфаер непэ Йофым рыхIуа-
гъэр итэу ыIотэнэу, пкъо сигъусэу тадэи сыкIожымэр
ары, — риIуагъ.

— Боу игъу, — ыIуагъ лыжъым. Тэтэршъао ишэу ри-
тыгъагъэр шэсыдже ыIыгъыгъэу щитыти, ари къызгуу-
бытэжьи, кіалэр игъусэу Тэтэршъао иш ыIыгъэу цыфы-
мэ аахьи, Йофым рыхIуагъэр къабзэу ариIотэжыгъ.

542. ПАКОКЬО ТЭТЭРШЬАОРЭ ЗЫ АДЫГЭ ШЬУЗЫРЭ

(Шансыгъэ текст)

Зы мафэ горэм Пакокъо Тэтэршъао ишэогъумэ ашы-
щэу нэбгыритIу гъусэу ышIи: «Зэ зыкъэтплъахын, зыго-

рэ къэдгъотыми къэтхын», — түүи тышэси тежи, тыкто-
зэ чыжьагъ. Хэгъэгухэр къэткүа хыгъэхэу, зи къэтмы-
гъотыгъэу тыкъэкүжызэ, зи хъэкоши горэм зи бзылъ-
фыгъэ орэд мэкъэфо горэ къиүкүйэу, ужгъ макъэри а
орэды макъэм күэкүйтэу зэхэтхэу къэлоу зэхъум тыуци,
бэрэ тэдэгүгъ.

— Мы шъузы чэфэу орэдыфо къэзылоу мы хъэкошым
исэр тэжкүгъахы, мыш нахь дэгъу тэ дгъотынэп, — сүүи,
сигъусэмэ засэлом, хъундже къиздаштагъэ. Сигъуситуу
зысэгъякюм къагъэзэжыгъэп. Хъэкошым сывехъэм, си-
гъуситуу зэкюцүпхагъэхэу шысыхэу, зи шъузы фыжы
дахэ горэ, ныбжыкэ нэмийэу ынэхэр инхэу, шхуантээ-
хэу, шъузы къоданэу ынэшье-лъапашхэхэр гъумыхэу, зи
пхъэ ужгъы ины горэм ыкүйэ лъэшэу күахъэу, у шъузэр
ащ тэсэу слъэгъугъэ.

Шыид къышъохъулагъэр? — сүүи, сигъусэмэ сяуп-
кыгъ.

— Мы шъузэр итшын түүи ынапэ къэтыубыти нэкю
зетэлом, кызышхымъэти шыбылыкъэу аркъэн тыбгъэ
дэлхэхэр къидитхыи тызэкюцүпхагъэу тышыс, — агуагъ.

Сигъуситуу апэу стээтэжьи, у шъуз дахэм дэжы си-
түхьи: «Къэтэджь!» — сүүи, лъэшэу сымакъэ Иэтгъэу
инэу ситекууагъ.

— Пакокъо Тэтэршъау, уцу. О зыфаплоу узышыгугъ-
рэр нэпэ къохъулэштэп! «Къэтэджь» зылорэмэ сафэтэ-
джьэу сэ мыш сиычысэп, — къисиуагъ.

— Укъэмитэджын плъэкүйшта, сүүи у шъуз инэр
ыбгыдже къэсүубыти кызесэхъижъэм, у пхъэ ужгъ
иням ыкүйэу пытэр шъузым ыкохэмдже пытэу ынгыти
шъузэр ужгъым къыпыстхыи слъэкүйгъэп. Хъэко-
шым къислъэшъуи, тишихэр зыдэштым нэсыдже къы-
зысэлъэшъуми, ужгъым ыкүйэу дэгъэнагъэр
къыпыстхыи сымылъэкүйштэу, къолаеу сыйфэмы-
хъуухштэу зэхъум, шхъаклоу слъэгъуи, лъэшэу инэу си-
къигъэгубжыгъ. Сисэфо къисхи сеони, у шъузэр сиу-
күйин сүүи шхъаджъэ, псынкүйэу сиакъыл къэдгъоты-
жыгъ. «Мыш фэдиз зильэшыгъэ адигэ бзылъфыгъэ гээ-
шИэгъонэр сиукүйинэп», — сүүи, сисэфо исльхъажыгъ.

Шыидэу-шыидэу зытэши у шъузэр ужгъым ыкүйэм
къыпытхыи тымылъэкүйхштэу хъуи, тыкъыбгъодэ-
күйжыгъ.

А бзылъфыгъэм ар къитишИэгъагъ. Бэу күокүйэфо
иИэу, бэу зи бзылъфыгъэ дэгъуи ар! — ыЮти, Пакокъо
Тэтэршъао къиЮтэжъэуштыгъэ.

543. НАРТ ПАГУЭРЭ ХҮЭНЭЖЬРЭ

(Къэбэрдэй текст)

«Нарт Пагуэ зылъэгъуам нарт слъэгъуакъым жыре-
мы!» — жаIэу посушац Пагуэ. «Пагуэ книжъ шылъ-
хущ» — хужаIэу, адрей нартхэм нэхърэ ИэфрэкИшциЭ
нэхъ ину шыташ.

Зы маxуэ гуэрым Пагуэ деж къэкIуаш зы нарт гуэр,
зы шы гъуабжэм тесу адрей шы гъуабжэр Иэдэжу иы-
гыну. «Пагуэ!» — жери къышыджэм, Пагуэ щIэкIри и
цIыхугъэхэм ящыщтэкъым.

— Еблагъэ! — жиIаш Пагуэ, нарт хабзэкIэ.

— Себлэгъэнут ики сыхъещIэнут. Аүэ япэ щIыкIэ си-
гъэхъещIэкIэн хуейр бжесIэнши, апхуэдэу сыбгъэхъещIэ-
фынум, себлэгъэнщ, сумыгъэхъещIэфынум, себлэгъэну-
къым, — жиIаш.

— Иэу, сэ сынарткъэ, — жиIаш Пагуэ, — узгъэхъе-
щIэнщ.

— АтIэ сыбгъэхъещIэнумэ мазищкIэ сыпхуэхъещIе-
нущ. Мазищым и кIуэцIкIэ маxуэ къэсихукIэ си шыгъуа-
бжитIым ху нэдитIрэ мэкъу ИэтитIрэ яшхын хуейщ. Сэ
мэлми, гъэлъэхъуми зы пшерых нэхъ ин сихын хуейщ,
абы хуэфащэ Пластэ, нэгъуэщI дэшхын щIыгъуу, — жи-
Iаш хъещIэм.

Пагуэ еплъыхри гупшиысац.

— Хъунш, — жиIаш Пагуэ.

Пагуэ хъещIэр къыдишэри хъещIэшымкIэ ишац. Къуа-
жэр къызэхуишэри хъещIэм и унафэр щажыриIэжым,
къуажэм дэсхэм хэт мэлитху, хэти мэлищ, хэти ху гулъэ,
хэти мэкъу къыхуашац. ХъещIэм и шитIым фIэкIа Йуэху
ямыIэу лIитIи бгъэдигъэуваш. ЗылIи мэл укIын фIэкIа
Йуэху имыIэу игъэуваш. Езыми пхъэ пшынэр къицтэри
хъещIэм бгъэдэтиысихъэжац.

ХъещIэр мазищым и кIуэцIкIэ, къубгъан щыщIихынум
фIэкIа, къыщIэкIакъым. Жэш къэсихукIи щхъэлъакъуэм
фIэкIа къимыгъанэу мэл ишхац, нэгъуэщI къаххэри абы
дигъакIуэу. Мазищыр ирикъуа нэуж:

— НакIуэ, Пагуэ, деплъынщ шыхэм, — жиIаш хъе-
щIэм. Пагуэ шыхэр къыщIыригъэши хъещIэр иригъэп-
лъаш.

— Мис уишхэр, си хъещIэ, еплъ! — жиIаш Пагуэ. Хъе-
щIэм пэрылъэщI хужь къырихри шым телъэшIыхыаш,
еплъижри:

— Афэрым, Пагуэ, — жиIаш.

Шы гъубжитІым я кІэпкъитІым къеІэри, етІуанэуи:

— Афэрим, — жиІаш.

— Иджы, Пагуэ, дежъэнущи уи шыр дэнэ щыІэ? —
къеупщиаш хъэшІэр.

Пагуэм и пщІэгъуалэр къафэу къышІыригъэшац, еп-
лым и нэр тепщиышІэу. ХъэшІэр пщІэгъуалэм и кІэл-
къым еІэри, пщІэгъуалэр пхэшІкІэ игъэтІысац.

— Ухуейкъым мыпхуэдэш, шэс си шы гъубжэм, —
жери Пагуэмрэ хъэшІэмрэ зэшІакъузэри дэкІаш.

Куэд якІуа, машІэ якІуа, ахэр жэш-махуэ куэдкІэ
кІуаш. Тенджыз Іуфэм Іухъэри хъэшІэм жиІаш:

— Иджы, Пагуэ, сэ мы тенджызым сыхыхъэнущ. Ноби,
пщэдэй сыкъэсынукъым. ПщэдэймышкІэ пщэдджыжым
сыкъэмисым, кІуэж, укІуэжыфым. Сыкъэсым, сыпсэуущи
дизэхуэзэжынщ. АпишІондэхукІэ шым уемыпсых, уи лъа-
къуэр лъэрыгъым къуумых. Уемызэш, умышынэ!

— Захуэш, ауэ уи цІэр къызжэІэ, — жиІаш Пагуэм.

— Си цІэр Хъэнэжьш, — жиІаш дыхъэшхри. Хъэнэжь
псым хэпкІэри икІаш. Пагуэ зегъэкІэрахъуэри псым
Іутш.

Апхуэдэурэ жэши хъуаш, махуи хъужаш, аргуэрү жэ-
ши хъужаш. Жэшри кІуэри пщэдджыжым, кІэху къицІу
щыхуежьэм, шы гъубжэм и тхъэкІумитІыр зэблигъэплъу
псым хэплъэу Іидзаш. «Мыбы зыгуэр къокІуэ», — жиІэри
Пагуи хэплъэу хуежьаш.

Абы хэту къэрэкъуэлэнэбэм кІэрэ пэрэ имыІэу къи-
кыу хуежьаш. Шыхэм тенджызым къикІын яухри Хъэнэ-
жьи къикІыжац.

— Упсэу, Пагуэ, — жиІаш Хъэнэжь.

— Сыпсэуущ.

— Упсэумэ, уэ шы ужым къинэ, сэ шыпэм сыкІуэнщ.
Мыбы зыгуэр къэкІуэнущи ущымышынэ, уэ уи гугъу къи-
цІынукъым. Ауэ, укъыхигъэзых хъумэ, къамышы, тІуа-
щІэр си дежкІэ нэшии сэ сегъельтагъу, — жиІэри, езыр
шыпэм кІуаш, Пагуэ шыкІэм къанэри шыр къирахужье-
ри къежьэжаш.

Пагуэр зэплъэкІыурэ къакІуэурэ, ильэгъуаш мафІэ
къыурихым гъуэгу напшІитІыр илыгъуэу, уафэ хъуэпс-
кІым хуэдэу зыгуэр къакІуэу. Пагуэм и джатэр къурихи-
ри зигъэхъэзыраш пэувыну. АршхъэкІэ Пагуэм блэлъэтри
Хъэнэжь и дежкІэ иунэтІаш. Пагуи абы кІэлъышІэпхъу-
аш. Хъэнэжьи къызэплъэкІри, къажэр щилъагъум, и джа-
тэр къурихи къышІэпхъуаш, и бийм и дежкІэ. Зэхуэжэу-
рэ шыбгъэкІэ зэжыхэури зэригъэкІуэтыжац.

Аргуэрү зэжыхэлъэдэжри джатэкіэ зэуэри түүри өхүэ хааш. Пагуэр нэсаш. Пагуэр еплъри къэжар Хъэнэжым иуклауэ щылт. Хъэнэжым еплъри, лъыр къежэхыу лэрт.

— Пагуэ, сэ соліэ, аү си шы гъуабжэм сулыкъу кэрышлаши, ар къыкіэрятістыкіи абы изу си бийм и лъым щыц къигъэлъади къызэт, — жилаш.

Пагуэ сулыкъум из лъы иригъэлъадэри ириташ. Хъэнэжь дригъэзейри зыри къыримынэу ирифащ.

— Иджыри къигъэлъадэ, Пагуэ! — жилаш. Пагуэ аргуэрү сулыкъум из иригъэлъэдаш. — Иджы и щхъэр гъэбидэжи си шы гъуабжэм кэрышлэж. — Пагуэ сулыкъум и щхъэр игъэбидэжи кэришлэжаш.

— Афэрым, Пагуэ, уэ къысхуэпшіар пхуэзмышлэжыфауэ сыліенущи, абы нэхъ гукъеуэ сиэкъым. Сэ ми си бий сыукыжам къуэших сиэти иуклаш, иджы езыр сэ сыукыжаш. Сэ си уэсятыр зы закъуэш: и щхъэр къыпыупшіи си шы гъуабжэм кэрылхэ. Сэри Нэхуш вагъуэжыр къышыщлэкіим деж сыліенущи си хъэдэри си шы гъуабжэм телъхъэжи и пхэшлышхъэм теулуути утЫпшыж. Уэри ар зыдэкіуэм и ужь иуви кіуэ, аращ си уэсятыр, — жиэри, Нэхуш вагъуэжыр къышыщлэкіим, Хъэнэжь и псэр хэклаш.

Пагуэ иныжым и щхъэр къыпиупшіри шы гъуабжэм кэрипхаш. Хъэнэжь и хъэдэр трилъхъэжри шы гъуабжэм и пхэшлышхъэм теулуути иутыпшыжаш. Езыми шыхэр къигъанэри шы гъуабжэм и ужь иувэри ежъэжаш.

Шы гъуабжэр кіуэжурэ къурш зэхуакум дыхъэжаш. Чэшсанэ закъуэ дэтти абы и деж къэувыэри щыщаш. Узыримыгъэпльу дахэу зы тхъэлухуд къышлэжри гъузгыу щлээдэжаш: «ди дэлъху закъуэ къэнар щылэжкъым», — жиэри. Пагуэ кэлъыдыхъэри епсыхаш. Хъэдэри иныжым и щхъэри къыкіэрятістыкіаш. Тхъэлухудыр аргуэрү къышлэкіри Пагуэр щишаш.

Гъуэгыурэ и нитыр нэф хъуауэ я анэжым гъуэлъылээм исти къеупшіаш:

— Си къуэм сулыкъу къуимытыжауэ піэрэ? — жиэри.

Пагуэ щлэкіри сулыкъур къыхуихъаш. Фызыжым сулыкъум итым щыц и нэм щихуэри хъужаш. Къинар зыри къэмийнэу ирифащ.

— Атіэ, си щалэ, си къуэр симылэжми уэ узиш. Уигу ирихъмэ, си пхъу закъуэ къыхуэнар узот, — жилаш фызыжым.

Пагуэ Хъэнэжь и шыпхъур фызу къишащ. И фызри, я анэжьри зышІигъури я унэ къэкІуэжащ.

544. НАРТ ШЬЭОЯС

«Къошхо дэкыгъом» ехылІагъэ хъиншъ.

(Абдзэхэ текст)

ПакІокъо Тэтэршъао шыу щэль игъусэу шэкІонхэу шъофым къихъагъяэх. А купыр щапІэ горэм щысыхэу ПакІокъо Тэтэршъао къахэйи, лъэгу горэм, мэзи дэтэу, дэхъагъ (нартхэр исыжыгъэхэп джы, ошІа?) Инэу иинагъэе инэу, къо горэм ыныбэхэр къырадзэу шъхъаштэу, лышиго горэм шъхъашыхъагъ. Мо къор зэкІоцІипхэн исапэу щытэу, Тэтэршъао къеупшЫыгъ.

Хъакъуажэ уфая¹? — ыIуи.

— Сыфай, — ыIуагъ.

Къо блантхъэр къыгуиупшИизи, мы цыф цыкІур хъор-шэр аІозы, мыр зэрэпихыжырэм сеплъынты ыIози, шыгыр къыуфэзи, лантхъэр пильгатъ, шыгыр зеутІупшыжым дихъяягъ. Ежь къор зэкІоцІипхи, къэшэси къыIукIыжыгъ. Джау мышыжъэу зыIокIым къепсыхыгъ. Шыгыр, обзэгъу лъэнкъоцэ цыкІу ыIыгъыти, къыриупшЫи, лантхъэр къпиыхыгъ, ау къыхынэу къарыу фэхъүгъэп.

ШъэоЯсэм къыгъази къыбгъодэхъажыгъ.

— О Іял, мый илыхыжыIеу, къулаеу къэбгъотырэм сеплъын сисанэу сиоплъэкІогъагъ, — къыриIуагъ.

— Нарт ШъэоЯсэм зыфаIорэр сэры, синарты нахь, сэ сицыф цыкІоп, — къыриIуагъ.

— Мы къор зы лыжъ хъафизэ горэм, зыкъо къисынагъ ыIоу сиғъалІэти фэсхыжынэу сиқъекІуагъ, — ыIуагъ.

— О хэт ушыш, Іял? — ыIуи, къеупшЫыгъ.

— ПакІокъо Тэтэршъаор сэры, — ыIуагъ.

— ПакІокъо Тэтэршъау, нарт слъэгъугъэ зыпIоIе, плъэгъугъэп ыIоу цыф къыорэммынкъоу, — ыIуагъ.

— Гъусэ унIэмэ къашэ нахь ар уизакъоу фэхынэп, — къыриIуагъ.

— Къор къыIати ыIхэI тирильхъи ШъэоЯсэм шэсыжыгъэ, ПакІокъори еплъыщтыгъэ. Къор къушъхам дихъжыгъ, иш хиутыгъэ гъогур джыри иГ «Къошхо идэ-

¹ Хъакъуажэ! — къэсыушэкІугъэм укыIукIагъ, осэты зыфэпIонным фэд.

Інгъу» аюзы. «Къошхо идэИнгъор» джы нартхэр зэрьсыгъэу къушъхъэмэ я!.

Джащ фэдэу нартыхэр тишигу ымынатахъыхэ зэхъум иНижныгъагъэх, ары нахь, зыгорэм щынэнхэ иНижныгъагъэхэп. Шъеоясэ тишигу иНижныгъахэу, къом наде лыжъ нэшъум къыфэкіогъагъ. Нартхэр зыдэкіожыгъэхэр тишиэрэп.

545. НАРТ ШЫУЖЬҮЕРЭ ПАКОКЬОМРЭ (Кіемыгүе текст)

Нарт Шыужые нартымэ анахь цыкіугъ. Ащ нахь цыкіу ахэмтыгъэу аю. Нартхэм гъаблэ къафэхъу, лэучэціэу агъотырэр ашхызэ, ыпхэкіэ къикіыхи ыпшъекіэ къыдэкіоягъэх. Фышты¹ къызэсихэм, ашхын амыгъотыгъэу гъаблэ къафэхъу, ащ блэмыкіыххэу тысыгъэх. Етланэ нарт Шыужые къирауагъ:

— Мы Чэмидэжым тетысхъэри, къолъэфыжъыр къытфэгъотыжыри, тэгъэшхыжь.

А лъэхъанэм, а къолъэфыжъыр къо шъхъарытишицэу Нарт хэгъогум итыгъ. Етланэ нарт Шыужые къэшэси, къо лъэужыр къирифыжы, Шъхъэгуашэ къызэпирифыгъ. Мьеңкъопэ жэтгүум къидифи, Улэкіэ лъэужыр къирифылли, Улэ зыщигъазэрэм дэжь къолъэфыжъыр Улэ мыйбэ дэлтээу къышигъотыгъ.

Шыужые еуи, ащ къолъэфыжъыр щиукіигъ. Пчэнкіэс ыши къирихъыжъэжы, Мьеңкъопэ жэгъу къехыжыгъ. Хъаджужь бжъапэм джы Белореченскэм дэжь, Чэмлъэкъу Чыхэмьбэ (чи хамыбзыштыгъэу, хэмийэштыгъэхэу къекы) зыфаюрэм Пакокъо Тэтэршъао тесыгъэти, къаплъи, нарт Шыужые къылъэгъугъ.

Хъэджешьо фыжыитур игъусэу, пкіэгъуалэм тесэу Пакокъо Тэтэршъао къынэгъокли, нарт Шыужые нархыжьти, исэмэгукіэ къыгуахы, джабгъур ритэу къыгууциагъ.

А лъэхъаным нартхэм джабгъу-сэмэгу жъым ратэу яхэбзагъэп, ащ фэдэ хабзэ ахэлтыгъэп. Апэу джабгъур жъым езытыгъэр Пакокъо Тэтэршъау ары. Ащыгъум, джыре фэдэу, дунаир чытугъэп, мыжъозакіэштыгъ. Пакокъо Тэтэршъао зытес пкіэгъуалэр иши лъэгу къитэкъоу, шыр мыжъом къыгъэлтэштыгъ.

¹ Фыщт — Мьеңкъуанэ пэблэгъэ къушъхъэм ыц!

Нарт Шыужъые зытес Чэмидэжъ—тхъэпабгьюу къор ыхынырэр лъэшэу хъалъети, иши лъэлагъу (лъапшъэ) къэсэу мыжъогъоу лъагъом щызэбгыритхымэ хифээ, кюштыгъэ. Шъхъэгуашэ зынэсым (а лъэхъаным мыш фэдэу Шъхъэгуашэ иныгъэп) Шыужъые зытес Чэмидэжъ—тхъэпабгьюу псы ешъо зэхъум, псыхэмкіэ къечэхырэр псышхъэмкіэ дищэжкыштыгъ, псыр блимыгъэ—кіэу ришьущтыгъ. Аш Тэтэршъауу еплъэу готыгъ.

Еланэ, джы нэс къемылъыгъэу нарт Шыужъые нэбгъунджыкіэ Пакокъом къеплъыгъ.

— А сикіэлэціыкіу, непэ нартхэр мэкиоды, ау таужкіэ бэдээ цыкіу фэдэу цыф горэ къэхъыекыштэу агуагъэшь, ар орэу кычіэкин. Ау Кырым ылъэнкъокіэ аш фэдэу цыф цыкіу горэ къышыхъяни шъуззукіэшти, жъалымагъэкіэ удэмызекіу. Аш фэшхъафырэмкіэ, сыйд унитыкіэ мы шъолъырым?

— Мой сэри сэшакіо сит, сянэ закъо сиіэу сышы, — ыуагъ Тэтэршъао.

— Ашыгъум нарт горэм сиукіэгъатъ пожын, погажын. Сэш фэшхъаф о нарт утеплъэжкыштэп. Нарты-мэ аужырэр сэры. Нарт Шыужъые аужыре къор рихыжъэу сиукіэжкыгъагъ Йори Йотэжъ. Адырэмкіэ сыйд іэпэшисэ остына? Дышыи сиіэп, тыжыни сиіэп. Нартхэр гъаблэм ригъэзыгъэхти, аужыре къо хэтакіоу къафэ—нэжыгъэр афэсэхыжы ашхынэу. «Сыйд къуитыгъ?» айони цыф цыкіухэр къуюупчыжыных. Сыйд остыхэна? — ыуун икъамэ къурихи, къо блантхъэр къутиупкіи, къэмапэм зэрэпильзэу къутищэигъ.

Пакъокъо Тэтэршъао йаби къызылехым, шыри лыри зэхигъэтайсхъагъ.

— А сикіэлэціыкіу, ар о уикъаруу къыхынэпэу къычіэкин, — ыуун, Шыужъые йаби, блантхъэр къэмапэм пылъэу къудихыежкыгъ.

Адырабгъукіэ псым зекіым, чыгэе кіанэу щитыр, Шыужъые дэїбаишъ къууфагъ. Чыг шъхъапэр къамэмкіэ пиупкіи, къо блантхъэр пигъэзыхъагъ. Чыгыр зэрэуфагъэу къенагъ къо блантхъэр къелэлэхэу.

— А сикіал, мы къо блантхъэм тіэкіу-тіэкіузэ пыуупкызэ зэрэпахъэу шъуадэжкы хы, — къуриуагъ.

Нарт Шыужъые къор шым зэрэгопхагъэу Шъхъэгуашэ псыхъом рихи, икыжыгъ.

Пакокъом къыгъэзэжкыгъ. Джа, нарт Шыужъые зыщикіыжыгъэр ары джыри Къользэф икыгъор зыфаю иіэр.

Джыри Мыекъуапэ пэмымчыкъэу джа «Къольэф» икЫгъор» зыфайорэм екІоу иш Чэмидэжъ-тхъэлабгъор зерыкІуагъэр къыдиутыгъэу псы дэгъехыпІэ и. Шыужые иш Шъхъэгуашэ къызэрэдэкІыгъэри, зэрэдэхъажыгъэри диутыгъ.

Шыужые зытесыгъэ Чэмидэжъ-тхъэлабгъоу ытхъакІумитІу азыфагу ІашъоракІэ пшЫкІутІу (Іэдэкъэ зечіэльымрэ Іэнтэгъу къэуфапІэрэм азыфагу) икЫхъагъагъ, аІуагъ.

546. ПАКІОКЪО ТЭТЭРШЬАО НАРТ УАЧЭ ЗЭРЭЛҮКІАГЪЭР (Бжъэдыгъу текст)

Нарт я Уач къо горэ ыукІыгъэу ПакІокъо Тэтэршъао ІукІэгъагъети къыритын фаеу щыт хэбзэгъэ копкъэ къыригъягъ, ау мыдрэм фэїтыгъэп. Ар шошъхъакІоу гыгъэ:

«Умыгъ. Нартмэ аужырэр — сэры, къомэ аужырэр—мыры. О узылъэгъурэм нарт слъэгъугъэп ерэмыу», — къыриІогъагъ алошь, къалотэжы.

547. ТЭТЭРШЬАО ГУЗЭЖЬОГЪУ ЗЭРИФЭГЪАГЪЭР (КІэмыйгу текст)

ПакІомкъо Тэтэршъао мэzym къырекІыжызэ, тыгъэри цІэо-шъуаou, тыгъужъыхэр ыпэ къифагъ. Тэтэршъао язаоу ыублагъ, ау тыгъужъыхэр бэу къебекІэу щытти, апырикъун ылъэкІыгъэп. Тэтэршъао иш шура-кІыгъ. Ау щыт нахь мышІэми, уанэр шым къашІутырихъгъ. Онэ ныбзихър къычИгъэзи, чыгэу игъуныгъум ашІудэкІоягъ. Чыгым ашІудэкІуани тетІысхъагъ.

Тыгъужъымэ сэмэр-кІакІоу, зи, ныбгъэшъу пшэр бэлахъэ фэдиз плонэу ахэтыгъ. Анахь инэу ар ахэтыгъ. Ар чыгым къетІыхъэ сэмэр-кІакІор. ЗыбыукІэ тыгъужъхэр къетІэштыгъэх. Етланэ чыгэу Тэтэршъао зытесыр къэсисэу, лыр гузэжъогъу хагъэфагъ. ЗэкІэм хья хъакъу макъэ къэлугъ, тыгъужъымэ загъэбылъэу фежьагъ. Аузэ нэф шыгъэ, тыгъужъыхэр мэzym хэхъажыгъэх.

Нэф зэшъым Тэтэршъао чыгым къехыжьи, уанэр ыыгъэу, хьари кІыгъоу къежъэжыгъ. Хьар кІыгъоу кІозэ, шэхъо пшыпІэм техъагъ, иш ашхыгъэу иуанэ ыкІыбы илъэу. Арэуштэу лъэшэу чэфынчъэу къахэхъагъ.

Къеплъ-къеплъыхи:

— Адэ, сыд къыпщышыгъэр? — ыIуи хъуапщэр къе-
упчыгъ. Къаlо узыфае щыIэмэ.

Зи сищыкIагъэп, — ыIуагъ.

— Хъау, къаlо, — ыIуагъ хъуапщэм.

— Сэ сызфаер—уихъэ. Аш сэ тыгъужымэ сакъIакIи-
хыжыгът, — ыIуагъ. — СегъашIэми згъашIоу сыгъышт.

— Арэу щитмэ, сихъэ остышт. Ау, сыолъэIу, аш фэ-
сакъ. Сэ сихъэ тыгъужжъ къелырэп, ау мы тыгъужымэ зы
сэмэр-кIакIо ахэт, — аш анахъэу фэсакъ.

Хъар зыдиши къамыл-орыжъым хиутIупщхъагъ. Хъар
зыхеутIупщхъэм, тыгъужжъхэр къыхифыгъэх, еуй ылIы-
гъэх. Адрэ тыгъужжъ самыр-кIакIори хъам къыхифыгъ. Зэ-
пэуцугъэх, зэбэнин яхыисапэу. ПакIокъом хъэр ымыутIу-
пищынэу хъуапщэр къызэрелъэIугъэр щыгъупши:

— Ыт, марджы хъужын! — ыIуи, ПакIокъом хъар
ыутIупщиgъ.

Адрэ сэмэр-кIэко—тыгъужым ыжэ къыукъи, хъар зы-
Iосом, ышъхъэ ытыкъын нэсэу ыубытыгъ. Тэтэршъао зе-
лъэгъум, гуIэжжыгъэ. Хъам дэIэпыIэнэу фежжи, тыгъу-
жым ыжэпкъитIу ыубыти ыкъудыигъ. Тэтэршъао кIуа-
чиэти, тыгъужым ыжэпкъитIу зэрэцIынэу зэритхъигъ. Ар
зэхъу нэужым, ПакIокъом хъар къыфищэжжыгъ хъуа-
пищэм.

— Тхъа уегъэпсэу, сихъэ псаоу къысфэпщэжжыгъ! —
ыIуи хъуапщэр гушIуагъэ.

548. ПАКЮКЪО ТЭТЭРШЬАО КЪЕХЪУЛАГЪЭР

(Абдэхэ текст)

Хъаным изэманэу цыфымэ яунэшьшIэу зыштэм
Пшымыщхыр ыIоу пицы горэ иIофтабгэштгъэ. Тхылъы
горэ мый фэдэ щилэ торэм кIуи, мый фэдэ лыым ижэуап
къегъетижж, ыIуи риIуагъ. Къежжагъ а лыр а зыфиуа-
гъэм. Шъофымie шыу горэ къидэIигъэу къырыкIоу
ылъэгъугъети, ежэу ушугъэ. А лыр къэсизи, сэлам къы-
рихыгъ.

— Еблагъ, ухъай, мы хэкум ущыщэп о, — риIуагъ
хъайем.

— Себлэгъагъ, тхъа уегъэпсэу, — ыIуагъ Iялэм, хэ-
гырэй ухъун плъэIина яунагъюе? — ыIози, шыур ришэ-
жжагъ.

Пицымышхым иунэ щылэгъунэм щытыти, джау унэ Йибым!е пэнэ пырыпыцу т!эк!у гори щытыти, шыр джау панэ горэм шъуй!угъ.

— Джау щыт, си!ял, мы шым дэжь щытыгу, сэ джы Пицымышхым адэжь сидэхъатызы, ы!ози, лыр унэ Йибым!е пэнэ пырыпыцум хэй, шагум дэхъагъ.

Лыжъыр къек!ожьыгъ.

— Укъызэзгъажагъ, си!ял, тхъа уегъепсэу укъызэрэсэжагъэм!е, мы Пицымышхым ягуаш! т!эк!у си!ясэти, за-гъорэ сыкъак!оштыгъэ, си!оф дэгъоу згъэш!ягъэ, тхъа уегъепсэу, — ы!ози, лыжъыр шым ешэсныжьыгъ.

Шыур къырищэжъэжы, а шыур къызызы!у!ягъэ шып!эм къызэсым;

— Гъогу маф! — ы!ози, шыур ыут!упицыхъыгъ.

Иялэр к!ози, тхылъыр къыригъэтэрэзи, къек!ожьыгъ.

Хъаным мо къехъул!агъэр ш!омытэрэзэу, хъаным иунэ илъын!е ымыдэу, шагум дэлъынэу ыгу къыгъэ!игъ.

Хъаным дэй имыхъау щылъызэ, шагум гумэ!ь горэ щен-зэхихыгъ. Лъэгу-лъэхъу макъэ горэ зэхихыгъ.

Хъаным ишахъо къак!ози къыдэхъагъ, Хъаным ишъ-хъаныгъупши ек!уал!эзи теу!уагъ, а фэдэу щэ еу!угъ.

Къийгъэп хъаныр. Къийгъ шъузыр к!уаблэрэ шъхъантэрэ ы!ыгъэу. Мо шъузыр къызейим, джанэ нахь щымыгъэу къалмэкъ къамыщэу ы!ыгъым!е къеуагъ щэ:

— Хъабз уд ежъагъ, сывэбгъажэу ныщэпэ сидэбгъети! — ы!ози.

— Жъэгъол!ыр сфергъэшныерэпти ары нахь, узэз-гъэжэн!е арап, — ы!уагъ шъузым? Ежымэ аш!эшт!офт-хъабзэхэр зэ!е аш!агъ. Ари дэйжъыгъ.

Хъаным ишэ, нэф шъызи, къызэ!уахыхъыгъ, ежыри шхынльэм дэлъыгъэти къэтэджыхъыгъ. Ашыри ихази, джау пхъэц!эле халъым дэй хэ!ысхъагъ.

Етланэ хъаным тхылъыхъу къыхыгъэхэр ритыжы-гъэх.

Хъаным зитхъа!изи дэнэ блатыку горэ!е зильэ!и-жыхыгъ. Зильэ!ижъизи, шъузым зыфедзыжым, шъузым ыбгъэ дэй тыригъэфагъ.

— Блатыку цынэм!е укъысаози, сыбгъэ иууты тетыгъ, — ы!уи, шъузыр гъыгъэ. Пицымышхэу, дунаем къызытехъуагъэм щегъэжъагъэу мышхыгъэр къыхидзи щхыгъэ.

— Уздэхъащхыгъэр си о, егъаш!эм умышхыгъэу? — ы!уи, шъузыр къеупши!ыгъ.

— «Мо шъузыр зэгъым егъаш!эм умышхыгъэу ущ-

хыгъ» ебгъэЮнызы сишъуз штэжкын оюзы ары,—ыIуагъ хъаным.

— Хъау, арэп Юфыр зыдэшыIэр, —ыIуагъ пицым.

— Адэ си уздэхъашхыгъэр? — зеIом,

— Къюсюшт, некю къэшэс, ары нахь мый къищосюштэп, —ыIуагъ Пицымыщхы.

Хъаныр къыгъэшэсизи, пицым къирищэжъагъ. А лышикIур къызищыIукIэгъэгъе чылпэм къызынысым, къигъэуцугъ. А хъанэу шышигъымIе хъаным кунэ зэрихъэгъэгъе кIуапIэмIе кIуаблэм епIэстхъязи тырагитъэхи рищагъэх. Рищагъэх хъанымрэ пицымрэ.

— Ольэгъуа джы? —ыIуи, еупшигъ хъаным пицыр. Къылчижыгъэх. — Уиунэ тыкIожымэ къюсюшт нахь, мый къищыосюон слъэкIиштэп, —ыIози хъаныр унэм къищэжъыгъ.

— Мы шъузым иджанэ зыщегъэх, ар зыщимыхэу къиосюштэп, —ыIуагъ пицым. Джанэр зыщимыхынэу удушихъае, лыгъэе зыщригъэхыгъ. Джанэр зыззехым, мокъамыщым шуцIэхэу кунэлтъым фэдэу хиутыгъэхэр шишигъом къещэйтъэу тельэу ылъэгъутъ.

— Мир си? — хъаным зеIом, риIуагъ.

— Мы фэд, мы фэд, щэшым шахъор къакIози, къитеучи шъузыр къызырецым: «Си джы нэсэ сзыкIызэбгъэжагъэр?» —ыIуи, къамыщымIе щэ къызеом: «ЖъэгъолIыр сфергъэчтыерэти сыктиIигъэп нахь, укъызэзгъажаIе арыгъэп» —ыIуагъ нахь, гыыгъэп. Ау дэнэ платыкум ыбгъэгуриутыгъэу ыIуи зэрэгтыгъэм сыкъызэщиутызи сышхыгъ, —ыIуагъ пицым.

— Адэ хъанэу щыIэмэ сэ санахы дэгъу, пицэу щыIэмэ о уанахы дэгъу. Ареу зыхъуIе, дэй нахь дэеу щыIэмэ яшъузыхэр дэу хъужыхэр? Арызы, тишъузыхэр тыукIыжылшт, — шъузэу щыIэр тыкIышт, — аIуагъ.

Ежь яшъузыхэр апэу аукIыхи етIанэ щылэм дэс шъузыхэр аукIыгъэх. Хэгъэгум шъузэу исыр аукIынэу фежьягъэх. Ежь ящилэ дэсыр заухым, Iэргъэджан Пэнайукъом ищилэ нэсыныIе зи щылэ нахь имыIэу: «Мый фэдэ щылэм къинэсигъэх шъузуукIыхэр, си тишIэштыр?» аIози, Iэргъэджан Пэнайукъом еупшигъыгъэх.

— Дэгъуба, нуюжъхэр тиIэ зэпытынIе дэгъоп — ныIа, дэгъуба нуюхэр аукIыжымэ! —ыIуагъ.

Iэргъэджан Пэнайукъом ищилэ шъузуукIыхэр къинэси къидэхъагъэх. АжаIехэр фыжыхэр лыжъ къабзэ дахэхэу нэбгрэ 30 къакIози хъаным дэи къихъагъэх шуфес къирахыгъ. АжаIехэр ныкъотхъухэу нэбгырэ щэIе къи-

хызи шүүфэс кырахызи нэбгыритуу къинэзи, нэбгырэ тюкйирэ тирэр ийжыхыгъ.

Ажаемэ тхъугъо ахимыдзагъэу нэбгырэ 30 къихъази, шүүфэс кырахизи, нэбгыритуу къинэзи, нэбгырэ 28-рэ ийжыхыгъ. Етланэ ёшхэ-ешъом хахъэхизи агъашхатъэх. Иргэдэжан Пэнэукъор къэктуагъ хяаещым, шүүфэс къарихыгъ. Къеупшигъ, хэку къэбарэу зыпылтыхэу лъэтгүнэу ялэр къаригъетуагъ. Хъаным ытуагъ.

— Иргэдэжан Панаукъор, хъанырэ пишыре таурыхъижъ яйсэзы, къытфа туу таурыхъижъ горэ, — ытуу къелътгүнэх.

— Цыфымэ къяхъулагъэу къайотэжыхыгъэ гора, хъауми синитуу слъэгъугъэ къэбара къышъуфэслютэшты? — ыози Иргэдэжанэ Пэнэукъор къяупшигъ.

— Адрэми уедэтуу хъущт, ау, о плъэгъугъэ шынпкъэ горэ къытфэлтэнэу ары тызыфаер, — купым къыритуагъ.

— Хъаныр, таурыхъыр къызфасборэр орызы, къедэтуутэрэзытуу, — хъаным фигъази къытуагъ Иргэдэжанэ Пэнэукъом.

— О хъаныр, силялэу, сишигъоу шыгэе-клиаер, чым фэдэу жъэсыуфэти, къискийкынчтыгъэ. Бишхъэ уашъом фэтъэзагъэу лъэкъуитуу чыгум тетэу сэ нахьи нахьы дэгъоу, сэй нахьи нахь дэгъоу дунаем цыф къытхуагъэп. Джай тетэу зытшюдэгъугозэ щэц хъугъэ. Сигъолъыжыгъэу сищылъэу, сишиягъэу сищылъэу, зыгорэ къисэджагъ.

— Иргэдэжан Пэнэукъожы цыкайур, Пакокъо Тэтэршъао о пфэдэу шыу миным зэрязеоштыр ошиа? — къыритуагъ.

Сыкъэущымэ пийхъап! Ай щегъэжьагъэу сишиежыгъэп, къыси туагъэр сишигъэштэгъонэу, сэй нахьи нахьлы дэгъу темытымэ къызэришлагъэм!

Хяаещыхо горэ шылэм дэтыти, сибу зэгоуты нэмын ээкээ, сиши туагъ. Мой къыси туагъэр тишигъэштэгъонэу хъааещым сихъагъ. Пакокъо Тэтэршъаом игугъу дэгъу чынтуу зэхэсхыгъэ. Сикъийжыхыгъ, мый алорэр сиц гъэнтэгъон сиози.

Сыкъэклюжыхыгъ. «Пакокъо Тэтэршъаоу мыхэр къызтегушилагъэу сэ пийхъап! слъэгъугъэр дунаем тетымэ къызэсмыгъэгъотэу сицкъидэмыхъаны!» — сибүй тхъа, сежъагъ. Ильэсирэ сильтыхъогъагъ, згъотыгъэп.

— Щынэп ар, сэй нэпэмий дэгъоу щынэ! — сиози, сицкъежьэжыхыгъ. Сыкъежьэжыи зы хъоу горэм сицкъидэхъажыхыгъэу, а лъэгум зы мэлахъо торэ гъогум къыдэдзыхы-

гъэу щытэу слъэгъугъэ. Мэлахъом секЮлIагъ, мэлахъоу сызэКЮлIагъэм ишъюIе зы хэпхыни хэплъхьани щымы-
Iэу дышъэ къамылырэ, дышъэ пхъЭичырэ ыIыгъыгъ.

— Еблагъ, сиIял, о мы хэгъэгум ущыщиnэп фае, —
ыIуагъ лыжъым.

— Себлэгъени арэу, мыр сид щыл? — сIуи, сеупшIыгъ.

— ПакЮкъо Тэтэршъао зыдэс щылэр ары, сиIяу, —
къысиIуагъ лыжъым.

— Иунэ тэIе щыIа? — сIуи, сеупшIыгъ.

— ИчэпшиIу-чэупшэр ары, плъэгъумэ къэпшIэшт,
щылэгъунэ дэдэм Iус, — ыIуй къысиIуагъ.

Ишэхэр зысэлъэгъум сыкъэгушIуагъ яинагъэм пае.
Щагум сидэхъанIе сшъхъэ есымыпэсыжъэу, чэупшэм дэжь
сүуци сыплъагъ. Сидэхъагъ.

КъыспэгъоЯхи сирагъэблэгъагъ. Шхэгъум ситефа-
гъэу къышIэигъ, Iанэ шIэх дэдэу къахьи сышхагъ. ЕтIа-
нэ шъхъаныгъупшэмIе сизэплъэм, ынатIэ напцэхэм щэ-
рэч язэпэшыжъагъэу Iялэ орэ къэптан IипцIэу къакЮу
слъэгъугъэ. КъакIуи унэм къихъагъ.

— Iэргъэджан Пэнauкъожы цыкIур зыфайорэр ора
сэIо тихъаIер, — ыIози унэм къихъагъ.

ШIуфэс къысихизи иIижъыгъ. Зэо бэлахъэ горэм Iухъэ-
мэ зэрэхъазырынэу, иIашэIи ишъуашэIи, къамыщири
ыIыгъыжъэу къакЮу етIани слъэгъугъэ.

— «Мо къакЮорэ сэ къысэонIе енэгуягъэ», — сIуагъэ.

— Iэргъэджан Панэукъор, сэ джы мэзищэ сыкъэты-
нэу зекЮ сежъагъ. Джы о унагъом укъесэнэ, былым
къэпхыштыми бгошыштыми уфит, — ыIози иIижъыгъ.

ДэIигъ ПакЮкъо Тэтэршъаор мэзищэ къэтынэу.

Ар зыдэIигъэр апIэдиз нахь мыхъугъэу, щылэр гумэ-
Iеу чылэгъунэмIе плъэу фежъагъ. Зэплъэхэм, къакЮорэр
инижъ шыоу къыIекIыгъ.

— ПакЮкъор дэса? — ыIуи къэджагъ.

— Дэсэп, мэзищэ къэтынэу дэIигъ, — раIожъыгъ.

Арэу гузажъо зэхъум, ПакЮкъо Тэтэршъао ягуашэ,
раригъэIуагъ:

— Къерэблагъ, лъэгъун иIэмэ ежэшъущтыба мэзи-
шым?

— СихъаIешъущтымэ, сиkъеблэгъэн, — ыIуагъ иныжъ
шум.

— ЗэрысхъаIешт шыIер къысерэIуи, схъаIешт, —
ыIози раригъэIуагъ иныжъым.

— Шхэгъу пэппы щэмыйгъ, — ыIуагъ иныжъым.

— Къеблагъ, — ыIуи къыраигъэблэгъагъ. Мэзищым шхэгъу пэпши щэмыйбгэ рагъэшхыэ щыIагъ иныжъыр.

Иныжъыр хъаIешым къызехъэм, къысиIуагъ:

— Иэргъэджэн Пэнauкъоу, зигугъу тигъалIэу, зышъхъэ тымылъэгъурэр ора? — ыIуи, шIуфэс къисихызи, ыIысыгъэ.

Мэзищэ къэти, ПакIокъор къэкIожыгъ.

— Иэргъэджан Панэукъор, хъаIер тарэштэу пхъаIягъа? — ыIози къысэупшIыгъ.

— Унагъом ахъаIягъэ нахь, ай сэ хэсхъяIижъыгъэ щыIэп, — сIуагъэ.

Иныжъэу къэкIуагъэр ПакIокъомрэ сэрырэ тизакъо зэхъум:

— Шъукъыздежъэу тильэIу къыздашьушIэу былым къыздашъухынэу ары сывэрэшъолъэIурэр, — ыIуагъ.

— Боу дэгъу, тыбдежъэн, — тIуагъэ.

Пщэдыжым нэбгырищыми тежъагъ. Былым, ши, дышъи сыди зэIе къэтхымэ иныжъым иунэ текIолIэжъэу щытыгъ. А фэдэу, тыхэтэу иунэ текIолIэжъызи тикъэшэсигъахэу тышысыэ:

— Джы нэсыIе, гъэшигъоныби тшIагъэ арэу, ау джы тызыдэкIоштыр ахэм адыIе гъэшигъон дэд, егъашIэм кIуагъэ къыздимыIижъыгъэм тыкIошт, — ыIуагъ иныжъым.

— Дэгъу! — ыIуагъ ПакIокъом, сэ зыпари сIуагъэп.

Пщэдыжым а зекIокIуапIэм тежъагъэх нэбгырищыми. Мэфищэ гъогу тырыкIуагъэх. Мэзы горэм тынэсыгъэх. Гъэхъунэ горэм тихъагъ.

А гъэхъунэм Iуашъхъэ жъадэ гори, шыгэе-кIае зэетIуаехэри итыгъэх. Иныжъым исэшхо къырихызи шыгэйтIум ашъхъашьо еоси пыригъэхыгъ. Мэз пырыгыцу горэм хахъази IалъмэкъитIу къыхихыгъ. Иныжъым иши пишъэхъублыIе рипхыгъ. Аш фэдэ къабзэуи ПакIокъом иши рипхыгъ.

— Моу уиши плъахъэу уутIупшымэ зыпарыми кIоштэп, Иэргъэджан Пэнauкъор, — ыIози сиши ылъахъи ыутIупшыгъ.

— Зэралорэм утетымэ, ПакIокъо Тэтэршъау, мы Iуашъхъэу щытым сэ сиIехъаштызы, сывыIяхъэIе сиши Iалы хъущтызы, зэрэбгъэIесэшъу, — ыIози ежъагъ иныжъыр.

Бзээ тэмэкъиблыр ПакIокъо Тэтэршъаом къыритыгъ:

— Ушъхъамысэу шыр гумэIи хъумэ еу, — ыIози. — СыкъызэрыIетыштыр сыхъатитIу, сыхъатиш, Сыхъати-

щым зышЮкЫе шъукъысэмыжэу шъукЮжь, — ыЮзи къытиЮагъ иныжъым.

Іэргъэджан Пэнauкъом иш, Тэтэршъаом иш фэдэ къабзэу, пшъэхъуиблые рипхыгъ иныжъым. Бзэе тэмэкъиблыри сэри къыситызи:

— Мы ПакЮкъор мы Йашъхъэм къыеIижыфэ нэсIе иш гъяIасэ, — ыЮзи, — ежъагъ иныжъир.

Иныжъир Йашъхъэм Йехъагъ. ЗэрыIехъам тетэу иш Iалы хъузи, оныр дэтыублагъ.

БлэIигъеу бэ тешIагъ иныжъир къызыIетыр. ПакЮкъом шэу ыIыгъым пшъэхъуитфыр зэпиутыгъеу зым нахьымыIыгъыжъэу, сэри шэу сIыгъым пшъэхъуитфыр зэпичызи, зы пшъэхъум нахь сымыIыгъыжъэу сIахэри Йильшъугъеу, иныжъым, Лъэгуцы-жаIем ышъхъа чэтацэм пылъагъеу къыIихыгъ. Шхъар Йидзызи IаплI къытищэIигъ: «джоп аферым!»¹ къытиЮзи.

— Ioф тиIажъэп, — аЮзи къэкЮжыгъэх.

Тигъэшхагъ, тызэшхэх ужым:

— Тэ къэдгъэхъэгъэ лаузэм гъэшIэгъонэу щышъулъэгъугъэм нахь нахь гъэшIэгъонэу джы мы сыхъатым шъулъэгъушт, — къытиЮагъ иныжъым.

— Дэгъу тльэгъущтымэ, — ыIуагъ ПакЮкъом, сэ зыпари сIуагъэп.

Унэ горэм Йахъази, зыкъитIэIи къыIекIыжыгъ. Ай фэдизы мо лIыгъэр зыгъэхъагъэр плъэгъумэ шIу умылъэгъун умылъэIинэу бзылъфыгъэ дахэу къыIекIыжыгъ.

— Сы адэ мыр зыфэдэр? — ыIуагъ ПакЮкъом.

— Мо шъукъэтэдж ПакЮкъори, Іэргъэджан Пэнauкъори, — ыЮзи тырищажъэхи нэмыIу унэ горэм тырищагъ. ЙакЮор ынэIу идзагъеу, непэ лIэгъэ хъадэм фэдэу зы хъульфыгъэ щылъыгъ.

— Мыр сэ силIы, — ыIуагъ бзылъфыгъэм, — Сэ сидэхагъэм пае, мы лIыр ыуIимэ сэ сигъотын ышIошIызи ыукиIыгъ мы лIыр а Лъэгуцы-жаIеу зышъхъа къэсхыгъэм. Ар сиукIыжынэу, ылъ тшIажъынэу сибу хэлъызэ пкIыхъаIе шъукъысагъэлъэгъугъ шъуитIо, арьти бо бэрэ шъуихэгъэгу сибугъ, бэрэ шъусымыгъотэу. Ыхъы, джы шъо дэгъоу шъукъыздэIэпыIагъ, лъы тшIажъынмIе, тхъэ шъуегъэлсэу, джы мыр силIызы сэри зысыукIыжышт, мы ЙункIыбзэр къызежъугъэтыхъе пабжъэ горэм хэшъудзэжь. Ащ ыужым мы мылъкоу, дышъеу къэтхъыгъэр зэIе

¹ Джоп - а ферым! — дэгъоу джэуап шъукъысфэхъугъ, тхъашъуегъэлсэу, шъуишIуагъэ къысекIыгъ, зыфэIощтыр къекIы.

шъо шъуйй, — ыIози, чатэр ыбгъэгум хисэзи, лIым гофэжыгъ.

Бзылъфыгъэм къызэриIуагъэм тетэу тшIызи, дышъэрэ мылъкурэ дгъотыгъэр зэIе къэтхьи, тыкъекIожыгъ.

— Былымэуи, дышъеуи, шэкIеуи, шэуи къэтхьыгъэр зэIе тиIэх, пшиш мыхъумэ къыодгъэлъэгъун, — ыIуагъ.

— Мары ПакIокъом иши слашъо зэрыIильэшъугъери, ыIози Iагушъо пцIанэр фыжъеу къыригъэлъэгъугъ.

— Алэу къихъагъэ лIыжъ щэIир сэ скъох, — ыIуагъ Iэргъэджан Панэукъом. — Ай аужие къихъагъэ ныкъотхьу щэIири скъомэ акъох, ай аужие къихъагъэ нэбгырэ щэIи, а скъомэ акъоу къихъагъэ нэбгырэ щэIимэ акъожых, — ыIуагъ. — Үнэгъю тIоIиплIырэ пшикIузырэу мызы шагум тыдэс, етIанэ апэу уукIыштыр сэ синибжыы, щиI а ныожъыри, — ыIуагъ. — Ай аужие, унэгъю тIоIиплIырэ пшикIузырэр мый дэбгъотэштызы, улIэу лIыгъэ пхэлтымэ, зэIе шъузыхэр укIы, — ыIуагъ Пщымыщхы.

— О уишъуз къахьпэ шъхьаем, хитIум азыфагу къиIигъ, щылэ шъузыр уукIынэу ара? — ыIуагъ. — А зы шъузым илI паеIе лIыгъэу джа лаузэр зэрихъагъэ, — ыIуагъ.

— ХитIумэ азыфагу къиIигъ дэкI джы дэдэм, — ыIуагъ

— КIо сиольэIу, мы зы щэщым сиғъэлъыжъ, — ыIуи къельзэIи, джащ щигъэуцужыгъ шъузукIыныр.

КъекIожыгъ щылэу зыдэсыгъэм.

549. НАРТ ПШЬАШЪЭМКИЭ ТЭТЭРШЬАО КЪЕХЪУЛАГЪЭР

(КIэмыйгуе текст)

Пчыхъэ зыхъукIэ ябылымхэмэ цIыфхэр апэгъокIхэти, Iошъхъэ хъураем тесхэу къэбархэр къаIуатэштыгъэх. ПакIукъо Тэтэршъауи аш фэдэ купым ахэсныр икIэсагъ.

Джащ фэдэу зэгорэм зэхэсихээ, тыгъэ къохьапIэмкIэ къикIи шыу горэ Iуашъхъэм къыдечъягъ. Купым хэс Тэтэршъао къызешIэжым, ичатэ шыум къырихи, Тэтэршъао ыпшъэ къышIуидзэгъахэу шыум чатэр зэкихъажыгъэ. Купым Iошъхъэ хъураем зыритэкъохыгъ, ау Тэтэршъао зыки хъяягъэп. Шыур ечъехыжыгъ.

— Сыда адэ мы лIым чатэр къызыптырещаем къызыкIыомуагъэр? — аIуи, купыр Тэтэршъао къеупчIыгъ.

— Ар къышъосIон, — Тэтэршъао ыIуагъ. — Зэгорэм мэзым сыхэгъошихъагъэу сиқIоу сыхэтзэ, мэзым сзыщыхэкIыным, къушъхъэ чапэм унэ Iутэу слъэгъугъэ. Гъоплъэ шышIоу шагум дэтыгъ. Ар хъурэябзэу шы лъаб-

жъэкІэ иутыгъагъ. Сиши шышІоіум еспхи, хякІәшым сихъагъ, ау зи имысы зэхъум унэшхом сихъагъ.

Нэрэ напэрэ зыфашигъэмэ анахь дахэу пшъашъэ горэ исти, үкъэтэджи — Къеблагъ, ПакІукъо Тэтэршъау! — ыIуи пшъашъэр тэджи, сигъэтIысыгъ.

Гъэлъэхъу псаур жъуагъэу Iанэм тельэу къыхьи, си-гъэшхагъ. Санэр изэу бжъэ мыйрышIу къисити, сыри-гъэшъуагъ.

Чэфым къыхэкІэу пшъашъэм сэмэркъэу дэсшигъ. Ащ сыхэкІи сижэхахъэу сүублагъэ. СызыльэIабэм къа-тхъуи сывэкииубыти, пчэблыпкъыр хысигъэтхъэу унэм сиридзыгъ. Ар сшишхъакІоу сеуи пшъашъэр зэпысы-упкIыгъ.

Сыкъежъэжьи сыкъэкІожьзэ, кІэлэ шыу зэтегъэпсы-хагъэ горэ сапекІэ къикIи къисекІолIагъ.

«ПакІукъор, о пшIагъэр сымышIэу къызшIомыгъэшI. Уимыльэгъугъагъэ нахь мышIэми, сышпхъу шIу уильэ-гъуштыгъ. «ПакІукъо Тэтэршъао дунаимкІэ сымыгъоты-ми, ахърэтымкІэ тхъэм насынэу сфишигъ» — А пльэгъу-гъэ шышIоIур машэ зышIыгъэхэр, нарт шъаохэу псэлъы-хъоу кыпекІокIыщтыгъэхэр ары. Ош нэмийкI зыми фэя-гъэп. Арэу къыфыщтыгъэр о уукIыгъэ. Сышпхъу шIу узэрильэгъуштыгъэм сывьеубыти нахь, о осшиэн фаер сэшигъ», — пшъашъэм ышы къисиIуагъ.

Джары къызыкIысэмыуагъэр. Ау сизилъэгъукІэ ышы-пхъу ыгу къекIыжы къызэкІэнэ. Алерэ хэукъоныгъэу джары сшиагъэр.

Пшъашъэр зиукIыгъэм щегъежъагъэу олIэжкыфэкІэ ПакІукъо Тэтэршъао шъыгъоштыгъэу ало.

550. ПАКІУКЪО ТЭТЭРШЬАО ЯТІОНЭРЭ ХЭУК҃ОННЫГЪЭУ ЫШЫГЪЭР

(КІэмыйгүе текст)

Нэгъой хъаныр зэлIэм, ащ ыпхъу хъаныгъор ратыгъ. Блэгъуапльэхэр пшъашъэм къыугъоихь, мэуштэу яуп-чIыгъ:

— Тятэу чIычIэгъым чIалхъагъэм анахъэу джыуап фэхъущтыр сыда? — ыIуагъ.

— Гъогушибл зыццызэхахъэрэм нашэ щыпшигъ, гъо-гуркIомэ ар гъомылэ афэхъумэ, ары уятэ джыуапы фэ-хъущтыр, — анахыжъэу блэгъуапльэмэ ахэтым къыри-Иуагъ.

Хъанием нашэ аригъэшIагъ. Нашэр къэкIи, плъижъышхэр къыхэкIыхэ зэхъум, нашэм гъуанэ фэхъумэ шьоу ригъэжъагъ.

Нашэм икIодыкIэу хъурэр пшъашъэм раIуагъ.

— Нашэр зэкIодылIэрэр къэзыгъотэу, аш ифэшъуашэ зылъэгъурэр лIыкIэ сштэшт — пшъашъэм ыIуи, унашъо зешIым, аш икъегъотыны цIыфыбэ щызэблэкIыгъ, ау зими къыгъотын ылъэкIыгъэп.

Нэгъой Къэрбатыр дэмысыгъэу къызэкIожым, къэбарэу чылэм дэлтыр раIуагъ.

Хъанием дэжь Къэрбатыр кIуи, «сэри зэ сеплъын аш»—риIуагъ. Иши екIэси, ихаджэшъуитIу гъусэ ышIихи ежъагъ.

Бырыулэм тесэу, хаджэшъуитIур ыужэу нашэм хахьи, чэшым хэсигъ. Пчэдыжь нэфшъагъом дэжь нашэм зыгорэ хилъэгъуагъ. Ар тхъакIумкIыхъэ шъэфыгъ. Мэз-пчэнным фэдизэу, тхъакIумкIыхъэ пэпцIагъ. Хъамэ пшъэрылъхэр яIагъ. ХытIур къыIэтхи, тхъакIумкIыхъэу мэzym экIужьрэр аригъэлъэгъугъ. ХытIур лъежъагъэх. Ежыри щэеогъу бырыулэм рихи альежъагъ. Еомэ зэрэфыхээ, хыми къызэпырифи, Хаджэуз бжъапэ къырифылIагъ. А бжъапэм зиплъыхъэу ПакIукъо Тэтэршъао тетыгъ. ПкIэгъолэ есым тесэу, ихытIуи кIыгъоу тхъакIумкIыхъэр къызелъэгъум, ари къылъежъагъ. Шъхъагуашэ нэмысызэ, Къэрбатыр ихъэрэ Тэтэршъао ихъэрэ тхъакIумкIыхъэм кIахъэхи, тIури зэдэIагъэх. ЛИтIур тхъакIумкIыхъэм зэдыеIагъэх, ау Тэтэршъао ыIэ ыпэу ыщэигъагъ. Джар иубытыкIэу тхъакIумкIыхъэр аубытыгъ.

— Тэтэршъау, мы тхъакIумкIыхъэм унашъоу пылъыр мыш фэд ыIуи, унашъоу пылъыр зыфэдэр Къэрбатыр къыIуагъ.

ТхъакIумкIыхъэр пчэнкIэс Къэрбатыри ышIи, зэрэпсаоу хъанием фихыгъ. ТхъакIумкIыхъэм убытыкIэу фэхъугъэр зыреIом, «Тэтэршъао къашэри къегъэушыхъати сшIошты хъущт — пшъашъэм ыIуагъ.

Ежь Къэрбатыр лъыкIуи Тэтэршъао ышагъ. Хъанием дэжь ихъэхи Къэрбатыр къыригъэжъагъ:

— Джа зэрэсIуагъэм тетэу тхъакIумкIыхъэм апэу зыIэ нэсыгъэр Тэтэршъау — зеIом, шыыпкъэти Тэтэршъауи «шыыпкъэ» ыIуагъ.

Къэрбатыр ихъакIэ ыгъэшIуагъ, ылъытагъ. Къызэжъэжъым ежыри къыдежьи хым нэсыфекIэ къыдэкIотагъ. Хым къызынэсхэм, загъэпсэфынэу къэуцуhi, яшхэр чыыгым рапхыгъэх. Къэрбатыр бгъунджэу щылъзэ

хэчъяягъ. Тэтэршъао псыныбэм дэтэу Къэрбатыр къизеплъым, иджэнэ чIэгъы къычIэшырэ ашъор тыгъэм пэжъьюу къыльэгъугъ. «Мы ашъо кIэфыр сельэIукIэ къыситынэп, сэ ар сымыгъоты хъухэнэп» — зыфэпIоныр Тэтэршъао ыгу къихъагъ. Къэрбатыр ыукиIынэу гухэлъ ышIыгъ. Ичатэ къырихи Къэрбатыр ышъхъэ еуагъ, ар зэфэдитIоу зэгуиупIыгъ. ЗэкIэм ышъхъэ етхъуи Къэрбатыр ышъхъэ зэкIиубытагъ.

— Е зэраIорэм темытэу, Тэтэршъау, гухэлъэу сиIэм сиIенбгъесыеp. Мы ашъор ары сызкIэуукиIыгъэр. Мыщ нахъ мыдэйхэу сиунэ тIу иль. Щыри зиIешIагъэр Лъэпшь. Мы сцыгъыр уиши узекIэссыжъэу, тызызэгокIыжъынэм остын сихыисапыгъ. Джи сцыохыжъыкIэ былым пфэхъужьыщтэп. Ау зыкIэ сиольэIүжкы. Сиши кодэгъым-кIэ сытепхыхъи, еIэбэхын ымылъэкIынэу онэкъуапэм шхомлакIэр кIэкIэу епхыри сиIупицьжы — къыриIуагъ. Ауштэу ышIи, ытIупицьжыгъ.

Ар ятIонэрэ хэукуньоныгъэу ПакIукъо Тэтэршъао ышIыгъэр ары.

551. НАРТ ШЫУЖЬҮЕРЭ ТЭТЭРШЬАОРЭ

(КIэмыгуе текст)

Аужырэ нартхэр зыщылIэнхэм, нарт Шыужьые мырэу къыраIуагъ:

— УлIымэ, Шыужьый, тиаужырэ мафэхэм тыгъэтхъэжьба! Къолэфыжъыр къытфэукиIыри тытхъэжьын!

Ащэгъум нартхэр Нэкуай бжъапэм тесыгъэх. Ар Мыекъуапэ ичIынатIэу Шъхъагощэ кIыб ары. Ишыгчэмыйдэу ТхъакIумэбгъожъым ёшэси, Шыужьые къолэфыжъым ыужы ихъагъ. Къолэфыжъыр ин дэдагъ. Ащ нэскIэ нартхэмэ амал фагъотыштыгъэп. Шыужьые Шъхъагуашэ зэпырыкIи, Терсэрмэ ячIыгу зыдэцьылтыгъэм дэжь, Улэ къор хэлъэу щигъотыгъ, ащ хиукиIыхъи, къор пчэнкIэс къышIи, къекъажьыгъ. КъакIозэрэ ПаIукъо Тэтэршъао къыкIехъагъ. Тэтэршъао янэ нэмькI имыIэу иунагъюкIэ Хъаджэуз бжъапэ тесыгъ. Тэтэршъао жьабгъур Шыужьые рити, ежь исэмэгукIэ къыбгъодэхъагъ. Ащ нэскIэ нартхэмэ жьабгъу-сэмэгу ямыIэу зекIоштыгъэх.

Шыужьые иш мыжъоу зытеуцорэр чIым хигъэзыхъэу, ау ежь Тэтэршъао зытесышыр мыжъом теуцоми къэлъэтэжъэу зэрэштыр ыгъэшIагъоу, Тэтэршъао макIэу Шыужьые фычIэплъыгъ. Ар Шыужьые къышIагъ.

— Хэтмэ уащыщ? — ыIуи къеупчIыгъ.

— ПакIукъо Тэтэршъау зыфаIорэр сэры, тхьаматэ маф, — Тэтэршъао ыIуагъ.

— Ары Iолъ. Орыштын тэ Нартхэмэ аужыкIэ бэдзэ шыкIоу къэпIэтIэрэожыщт зыфаIорэр? — ыIуи къеупчIыгъ. — Ау зы къыосIощт. Кърым щыщэу зы лы горэ къыоолIэштышь, ащ жъалымагъэкIэ удэзекIокъон» — къыриIуагъ.

Псыхъом къынэсхи ащ къызэпырыкIыхэзэ, яшыхэр псырагъэшъонхэу къэуцугъэх. Шыужъые иш псыр ешъо зэхъум, псыхъомкIэ къачъэрэ псыр псыпшъэм дишэжэхъэу Тэтэршъао ылъэгъугъ. Ар ыгъэшIэгъуагъ.

— Адэ хэт Iахыл уи? — ыIуи къеупчIыгъ.

— Зи, тянэ нэмых, сиIэп, — Тэтэршъао ыIуагъ.

— «Нарт Шыужъые узыIокIэм, сыд къыфишIагъ?» шыфмэ аIон. Сыд остына, сикIал? — Шыужъые къеупчIыгъ.

Шыужъые икъамэ къырихи, къом ыблашхъэ къыгуигъэчыгъ. Ар къэмапэм пыльэу Тэтэршъао къыфищэнгъ. Iаби къызыIехым, иш псым хигъэтIысхъагъ. Ар Шыужъые зелъэгъум, икъэмапэ блантхъэм хиIуи къыIэтыгъ, Тэтэршъао иш къэтэджыкъыгъ.

— Уфае зыхъукIэ пыуупкIызэ пшын, — ыIуи, — чырг къутэмэшхо горэм блантхъэр Шыужъые пиIугъ. Джаш нэбгыритIур щызэгокIыжыгъэх.

552. ПАКИУКЬО ТЭТЭРШЬАО ИМЭШ

(КIэмыгье текст)

Тэтэршъао мэц бэгъуагъэ иIагъ. Ар къыугъоижын, иунэ къэкIожыгъэу, янэ къеупчIыгъ:

— Сыд, сишъау, непэ къэпшIагъэр?

— ИэкIоцIишъэр зы бганэу,

Бгенишъэр зы Iатэу,

Iэтишъэр зы шэнджэу,

Шэндж шыйй къэсшIыгъ, — Тэтэршъао ыIуагъ.

ПакIукъо Тэтэршъао янэ — нартыпхъугъ, ежь нарт пхъорэлъфыштыгъ.

— Адэ сыдэуштэу уеплъырэ, тфэхъунба, тян? — ыIуи, янэ еупчIыгъ.

Шытхъалэ дэжь.

— «Мин хъугъагъэмэ тфэхъункИи хъуни! Ауми «хъантфы-фынты» тIсми идгэжтүн, — янэ ыIуагъ.

Ащ Тэтэршъао къыгъэгубжыгъ.

— Тхъэм Курджыпс мыжъуакIэ ешI, — ыIуи, мэшыр Курджыпсы инэпкъы ритэкъохыгъ. Мэшыри мыжъуакIэ хъугъэ.

Абдзахэмэ гъучI дэгъу зыхашIыкIыштыгъэр а Курджыпс мыжъор арэу аIо. Ащ хахырэ гъучIыр Ерэджыбэ Хъаджмыстафэ Iашэ рагъешIыштыгъэ.

«Ибгъу мыжъуакIи», «Тхъагъэлыйдж ихамэ лъапний» аIо.

553. ПАКИУКЬО ТЭТЭРШЬЛОРЭ НАРТ ШЫБАЙРЭ

(КIемыгуе текст)

Зэгорэм мэzym сыкIуагъэу сышакIозэ, сыхэгъошихъагъ. Къамыл торэшцыжъ тIокIэ Iаеу, шIункIымэр зидихырэм пчыхъэм сидэхъагъ. Ар мэшысхом къыпылыгъ. Тыгъэр къуахъэ зэхъум, тэ сыкIония, IаплIэкIо пшIыкIутIу зигъумэгъэ чьыг горэм чэцым сытесинэу сидэкIое-гъагъ. Тыгъэр зыкъохъэм самыр кIакор ин дэдэу къамылым къыхэкIыгъ. Сыкъызельэгъум мо тыгъужъыр бьюу, бьюу, бьюу, хъугъэ. Чьыгэу сзытесым ылъабжъекIэ кИти-ИыкIынэу кИтхъоу ригъэжъагъ. Сео шхъаекIэ, зи сфе-шIэрэп.

СызыдаIокIэ, хъэ хъакъу макъэ чIапIэ горэм къыхэIу-кIы. Ар къэхъакъу зыхъукIэ, къамыл торэшым самыр кIакор дэлъэдэжъы. Ау хъэ хъакъу макъэр зызэпүүжъырэм, итIани къыхэкIы, чьыгым ылъапсэ къетхъо. Къетхъо зы-хъукIэ, чьыгышхор къегъэссы. Нэф къызыштыным чьыгыр къебэджыним нэсэу сысы хъугъэ.

Нэф къэшыгъ. Чьыгым сыкъехыжъи, хъэр къызшы-хъакъуштыгъэр надзэ сши, а лъэнныкъомкIэ чэш-мэфитIо си-кIуагъ. ИтIанэ къушъхъэ тIосэкушхоу къушъхъэ тIуа-кIэ горэм сидэхъагъ.

Сызыдэхъагъэм ыгъунэ сымылъэгъоу мэлэр шъи-шьы-шьэу дэтыгъ. Къушъхъэ лъапэм си-рекIокIи гозэ гъочIэгъ горэ слъэгъуи, си-ЧIэхъагъ. Ащ зы лIыжърэ зы ныорэ ЧIэсигъ.

«Шъуимафэ шIу охъу!» — ясIуагъ. Ащэгъум «сэлам» аIоштыгъэп.

«Тыс, сикIал!» — ыIуи лIыжъым сигъэтIысыгъ. Сы-

щысызэ, илъесиц гъэльэхъур Іанэм тельэу щитыти, Іанэр ныом къышти, сигъэшхагъ.

— ПакIукъо Тэтэршъао мэзекIо алоу зэхэсхыгъэти, сыфэхъазырэу сыщысыштыгъ. Нарт Шыбаир сэры, — лыжьым ыIуагъ.

— Ашыгъум ПакIукъо Тэтэршъаор сэры, — сэри сIуагъэ.

— Ашыгъум, сикIэлэхъу, узгъотыгъ, — нарт Шыбай ыIуагъ. — Мары, сикIал, сыныбжы ольэгъу, мылъкоу сиIери ольэгъу. Ош нэмикI а мылъкур зэпэсигъэ щиIэп. Сыуажэштыгъэ, — Нарт Шыбай ыIуагъ.

— Джы, тят, сэ шъхъакIо горэ къисэхъулIагъ, — самыр кIакомкIэ къисэхъулIагъэр есIуагъ. — Хэу къэхъа-къуштыгъэр къэсмыгъоты хъуштэп.

— А сикIал, а хээр сэсий. Самыр кIакор къызыкIокIэ, сихъэ къышщэйтэ, сибылымхэмэ къякIолIэн ылъэкиIрэп. Хьари самыр кIаком щэштэ, Нарт Шыбай ыIуагъ.

— Ашыгъум, тят, уихъэ къисэтри, сэ самыр кIаком дэжь сыкIошт, — есIуагъ.

КIэмыйкIэ гъэрищым фэдиз зинагъэ хээр гъочIэгъым къычиIишигъ. Аш пшъэхъушо тельтигъ. ИтIанэ гъочIэгъым чIэхъажыи, шыкъэрэ лъэбыцэм мыстхъэ онэшхо тельэу къычиIишигъ.

— А сикIал узэрэнэсэу самыр кIакор ыжэ зэрыгъэлэлыгъэу гъогэу къэуцущт. Хьари аш фэдэу уцущт. ЛъабжъэкIэ ятIэр зэфыратхъущт. СикIалэ, «щымыр!» по хъуштэп. Ар зыпIокIэ, самырым ыжэ зыдидзэшт, — нарт Шыбай къисиIуагъ.

«Аш сэ сызэрэдэзекIон сшIэшт», — сIуи, шытм секIэси, хьари сыубыти сежьяагъ.

Тыгъэр лы щизэу къызыщикиокIырэм, самыр кIакор зэриIуагъэу къежъагъ. Сэ пшъэхъур сибгы епхыгъэу хээр сэгъэкIуатэ, ау «щымыр!» сIорэп. Аузэ хээр пэблагъэ зэхъум, пшъэхъур сибг нахь пытэу есщэкIи» «щымыр!» зысэIом, хьэм самыр кIаком ыжэ зыдидзагъ. Сэ пшъэхъур пытэу сIыгъыти, хээр есмыгъэдэрэу ыжэ дээгъэнагь СеIи, самыр кIаком ыжэпкъитIу сиубыти, зэрыскIыгъэ, хьэри къыдэзгээзыжыгъ. Мо хьэшхор ебэнмэ сэри сичатэкIэ сеозэрэ самырыр сиукIыгъэ. ШыкIэм къисшIи, нар Шыбай дэжь самыр кIакор къэслъешьугъ.

«А сикIал, джы сипIэшхъагъ си tegуалхъэмэ, сымыщынэжкы сыхъугъ. Аш нэмикI сихъэ пыримык'унэу мыжкушхъэм зи къык'окIыштэп, — Нарт Шыбай ыIуагъ. — Джы мылъкур зиер оры, сикIалэри оры».

Нарт Шыбай гушлоу ЙаплI къысищэкIыгъ.
Непэ рыгъунэу нарт Шыбайрэ ягуашэрэ сятэ-сянэу
сыубытыгъех, ренэуи салъэкло.

Мыр ПакIукъс Тэтэршъао жъы хъужыгъэу, ежь къе-
хъулIагъэу цыфымэ къафиIотэжыгъагъ.

554. ПАКОКЪОМ ПКІЭГЪУАЛЭР ЗЭРИГЪОТЫГЪЭР

(Бжъедыгъу текст)

Нарт шыуиц псыхъом къыIухъагъ. Щыуищэр псыхъоу
зыдэхъагъэм зы нысаIэрэ зы пшъашъэрэ псы дахэу
IукIагъэх. Адырабгъуджэ къуашъор щыIэти:

— Мо къуашъор къытфишъуф! — щыумэ заIом.

— Къаз бгъэлыбэм блэкIырэп мы псэр, — пшъашъэм
ыIуагъ. — ШъулIымэ, шъукъикI.

— Псэр чъыIэ, лые къытишIэн! — щыумэ аIуагъ.

— Машло тиI, тиунэ мары благъэ, зыжъугъэчъэхъы-
жын, пшъашъэм ыIуагъ. — КIалэу къизыфын згъотынэп
сэ, — ыIуи къуашъор къытIати лъэкъо лъэныкъоджэ еIу-
кИи адэр псы Iушъом къуашъор тыригъэлъэдагъ. Къуа-
шъор псым ешъумыгъахь, ыIуагъ.

Псым къызэпырыкIыхи, хэгъэрэу акIыгъу кIалэм
емыжэхэу, хъэкIэ тхъэмэтитIор бысымэу бзылъфыгъэм
къаригъэлъэгъэдэхъагъем дэхъагъэх.

Хэгъэрэим иши уанэр къытырилъхважьи, еIэбэхи къуа-
шъор къышти, бысымым ишэшыпчэ дэжь Iуусэягъ. Ар
пшъашъэм зыреIом.

Аш фэдизэу ар гъэшигъонэп, — ыIуагъ.

А чэцым пшъашъэм хъакIэр зэригъэгъотыгъэ. Хъа-
кIэр гъогу рэкIоти, шэси ежъэжыгъ. Пшъашъэр гъумы
хъуи, кIалэ ыгъотыгъ. ХъакIэм ыцIэ ашIэрэпти, пшъа-
шъэм ыцIэр Пакоти, Пакокъо Тэтэршъау кIалэм фаусыгъ.

Тэтэршъао лы къэхъуешь, цIэрыIоу, цыф пеIэн ымы-
лъэкIэу, пелыуанэу хъугъэ.

Пчыхъэм ихъакIэщи ишъэогъумэ ахэсэу щысзэ, шы
Iадэжь ыIыгъэу хъакIэ горэ къэджагъ. Къызэджэм,
«еблагъ» ыIуи хэгъэрэир пэгъокIыгъ.

— БысымIтхъаматэр ора? — къеупчиIыгъ.

— Сэрэп.

— Бысым-тхъаматэр къигъэкI, — ыIуагъ.

Бысымэр къикIи: «Еблагъ» зеIом.

— ХъакIэджэ сыпштэмэ, себлэгъэт, — ыIуагъ.

— Еблагъ, усмыштэ хъуна, усэштэ, — ыIуагъ бысымым.

— Себлэгъэт, ау Йофэу спыльэр ары: сишитIу чещзы мафэм мэкъу кухьиц ашкыт. Сэ сышкэмэ зы гъэлъэхъу сшкыт. Илъэрэ сышысытми сшIэрэп чещ-зы мафэ сышысытыми сшIэрэп.

— Еблагъ, тхъам ыIуагъэр хъун, — ыIуи бысымым ригъэблэгъагъ.

Иашэхэр зыгуимыхэу тъысыгъэу шыс. Цыфхэр еплъых, рапэсын ашиIэрэп.

Пшэрахын фаеу унэм иси, чылэм дэси рищэлIагъэш гъэлъэхъор аргэгъэшIы. Шымэ уанэу ателъхэр къытырахынэу фежъэхи шъхье, хэгъырэимэ уанэхэр къытырахын алъэкIыгъэп.

— Шъо шъухъутэп, — ыIуи, Тэтэршъао къытырихыгъэх.

Гъэлъэхъор аухъазыри Iанэхэр къахьи зыхаплъэм бысым Йофым, ичатэ къызгүхих заретым, пелуан пкъэужкыем ымыIэтэу ыцIыцIыгъ, иамит ыIэтыгъэп.

— Ащ фэдиз Йоф апылъа мынц, — ыIуи, Иашэхэр унэ плIэнэпэм ежь къуитэкъуагъэх.

Ащ тетэу ыхакIэу тхъамафэрэ щысыгъ.

— Тхъэмафэрэ зесым, уифарэхэр къягъэфыжки, тягъэплъ, — хъакIэм ыIуагъ. Шыхэр къыфыжыхи, хъакIэмрэ Тэтэршъасрэ дэкIыгъэх яплъинхэу. Шэхъогъум ыпчэгү икIыгъ, къикIыжыгъ, яплъыгъ. Зи ымыIоу къыгъази, къызэдэкIожыгъэх унэм.

— Йдж лъэгъунэу о бдысиIэр: зы ильэс гъогу тытэхъат, укъыздакIомэ уздэсщэт, — еIo хъакIэм.

— УдэмыкIу, — цыфмэ раIуагъ.

— Сыдэкт, сишкытыми, — ариIожыгъ.

— Шы хъун уиIэпти ары, шыри Iэдэжъэу къызыкIыдэсщагъэр, — хъакIэм ыIуагъ.

Зызэтырагъэпсахьи, гъомыллэри зыдашти, псышъонтэри онаплIэм пильэжки, шэсихи ежъагъэх. Зы мазэрэ кIуагъэхэу чылэ горэм бысым щашIыгъ. Бысымэу ашIыгъэм: танэ горэ ышэнэу мы чылэм къыдэкIина? — еупчIыгъ хъакIэр.

— Мы Iэгум къыдэкIыт, — ыIуагъ бысымым.

— Тибысым, танэмджэ укъытэмьинэцI, тэ тфикъутэнышь.

Танэр ашиIи, Тэтэршъаорэ хъакIэмрэ ашкыгъ.

— УкъытэнэцIыгъэп, тибысым, — ыIуагъ хъакIэм. Шымэ уанэхэр ателъхъажь, тэ тежъэжьыт.

— Пчэдыжкышкэ шъумышІэу шъудэзгъэкіжытэп, — ыIуагъ бысымым.

— Хьяу, тхъаугъэун, тэ бырысырэу къитпыкІырэр бэ, нычэпи удгъэулэугъ, — аIуи, ежъажкыгъэх.

Алэрэм фэдэу чIэпищи бысым щашIыгъ. Ау гъогумрыкІо зыхъуджэ, ащ фэдэу шкэрэп, шкэним фэсакъы.

УкІозэпытымэ унэмисы хъуна, яхэгъэгу зынэсим, ежъ хэгърэи зишIи, Тэтэршъао хъакІэ ышIыгъ.

Ядэжы нэссыжкыгъэх. Зы мазэрэ загъэпсэфыгъ, а шкакІэмджэ ябынмэ икъэбар ашIэти, ренэу агъашкэтыгъ.

Зы мазэ зэхъум, яшымэ уанэхэр атыралъхи нэбгыри-тю шэси ежъэхи, ильэсрэ кIуагъэх. ЧапІэ горэм, чыл псыхъом Iутэу агъоти, ащ чэц-зы мафэ зыщагъэпсэфыгъ.

— ЫIдж, Тэтэршъау, сэ мы псыхъом сикIыт, — ыIуагъ хъакІэм. — Мэшишхъэ шъитIу мы псыIут Iупшахьыт. Мэшишхъэхэр зыбгъэкIуасэхэджэ ащ ехъулIэу, укІожын уфит, — ыIуагъ.

ПсыIушъом рекІокIи, топ омакъэм фэдэу псым зыхидзи, икIыгъ.

Мэшишхъэ шъитIор Тэтэршъао ышIыгъ. Нэфылъы нэсү щытыгъ. Ащ нэс зыщэтим, фэжъу макъэ зэхихыгъэ.

Шыхэр къыхэкІымэ заутхыпкІымэ уцухээ, пчъагъэшко хъоу къизэпрыкIыгъэх. Тэтэршъао а чапІэм щытыгъ. Игъусэ къизэссыжым:

— Джоп аферэм! БгъэцкIагъэ, — риIуагъ.

Шымэ ахэIаби ильэсищ ыныбжъэу зыш къахихи ышъо къигъекІэпIи техыгъю имыфэу тыритхъыгъ. Ар ажъуи а чапІэм щашкыгъ.

— ЫIдж хъэбарэу щыIэм къедIу, Тэтэршъау. Мы джы къекІотым нахь ин цыф хъужкырэп. Ащ ыуж къизинэрэм — сэры. Ау щытми, мыр цыфы мыхъужынэу сэ сышыт, ау уепхъешекІэу о уемыкIуалI, — ыIуагъ. — Сэ сиIсф хэкІымэ, ежъ цыфы хъужкытэпыш щыхэр зан-кIэу пфыны шъуадэжы укІожыт, — ыIуагъ. — Шэу сэ сывтесым гъогор ышIэжыт.

Къэсигъ, бэрэ пэмылъэу инэр.

— Мы шыхэр зыкІэмыгупсэфырэр шыда? Фыжыхэ-ри зыдэштыгъэм гъэуцужь! — еIо иным.

— Ахэр о ттепхыгъагъэх, зэрэсмыфыжытэр ошIэ, пцIэпIэ бэшк, пшIэтэр къяIо, — риIуагъ.

— Мы къекIуагъэм сэ сегъяу, — Тэтэршъао зелом:

— Шъхъэр умыубатэ, мэшишхъэ шъитIу пшIыгъэмэ икъут, — къыриIуагъ.

НэбгыритЮр зэпэуцуи зэзэуагъэх. Инасын къуубыти, хэгъэрэим инэр ынукIыгъ. Къызежкъэжыхэм:

«Сэ шыпэм сыкIот, о шыужым ушыIэт», — ыIуи, къе-жъэжкыгъэх. КъэкIожыхээ, хъаджырэт хэтакIоу гъогум тетмэ къаIукIагъэх. Шыу бзэджашIэу къаIукIагъэмэ яза-охээ, Тэтэршъауи уIэгъешко хъугъэ. Шыхэр зэкIэкIэхэ зэхъум, Iофэр зэрэмьтэрэзэр ышIи, шыпэм щыIэм къы-гъэзагъ. А шыу бзэджашIэхэр зэпэзэлдажэ, ышIи, Тэтэр-шъао иуIагъэ ыпхи шыпэм ыгъэкIуагъ.

Лым къеплтьихэмэ ишынагъо ашIэу щытыти, зи къя-мыхъулIэжкьэу ящысынIэ къэсыжкыгъэх. Ядэжы зы ма-зэрэ дэсигъэх.

— Шэу къэтфыгъэр зэкIэ шъуадэжы пфыт, Тэтэр-шъау, — ыIуагъ.

— Сфытэн, ызыныкъо къисэнтими хъун, ызыщанэми хъун. Шыхэр оры зиягъэхэри.

— Умыфымэ усыукIыт, — зеIом:

— Укъысаомэ съюожкын, — ыIуагъ Тэтэршъао. — ыIшIошъы зэхъум, къыфимыфынэр.

— Джоп аферэм, улI! — ыIуи, ыныкъо къипиути къиритыгъ.

— ТыщэIэфэ нэсы орырэ сэрырэ тызэблагъ, улI, лым-мэ урялый. Шыхэр къирафыжкъэжки Пакокъо Тэтэршъао иIэгъо-Чыгъо нэс къэсыжкыгъэх.

— Мы ПкIэгъуалэр умыгъэкIоды, мыр шы пфэхъут, — ыIуи, къиритыгъ. Джар игъотыкIэу шы ПкIэгъуалэр ыгъотыгъагъ.

555. ПАКОРЭ ҮКЬО ТЭТЭРШЬАОРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

Пако пшъэшъагъэ.

Лъэрхъэу, пэлыуанэу щытыгъ. Хъуватэр ягъунэгъоу щытыгъ, аш псыхъэ кIотыгъ.

Пчыхъэшъхъэ ахъшамы хъугъэу, Пако псыхъэ дэхъагъ. Пако зыдахъэм, адырабгъурэ нэпкъым шыу горэ тетэу ылъэгъугъ.

— Пшъэшъэ хъупхъэ, къуашъор зы кIалэ горэм къис-фырегъэф, — зеIом, зыпари ымыIоу, псы тенэчэр къышти псынэлкъым тыригъэуци дахьи къуашъор ытIати, лъа-пэджэ зеIукIым, адырабгъурэ нэпкъым нигъэсыгъ.

— ХъакIэ, — ыIуагъ, — къуашъор пытаIоу епхыжь, — ыIуагъ. ЕтIуани тIэкIу къызылъэкIуатэм:

— Къуашъор пытаю епхыжь, — ыIуи кIэлъиIуагъ.
— ХъакIэр Iутыти, къуашъом къимыIыстээ, Iагоу зыдэхъажырэр зэригъэлъэгъугъэ.

ХъакIэр къуашъом къийсти къизэпырыкIыгъ.

Иш ыфызыжьишь, еIэбэхи къуашъор къыхихишь, Iэлъэныкъоджэ къуашъор ыIыгъэу Iэлъэныкъомджэ шэр ыIыгъэу Пако иунэ Iухы:

— Пшъэшъе хъупхъэр иса? — ыIуи джагъэ.

Пако къикIыгъ.

— Ма, пшъэшъе хъупхъэ, лъэшэу къуашъом ущыштаждыгъэшь, — ыIуи, зыретым, мэкIэ-мэкIэжъыеу ыгъэтIылъыгъ нахь ридзыхыгъэп.

А чыпIэм Iаби, шкомлакIэр ыубыти:

— Нычэпэ удэкIыжы хъутэп, — ыIуи щигъэси, а чэшым лIэр гохъагъ.

Шъао къафэхъугъэти, цIэ фаусын зэхъум «Пакокъо Тэтэршъау» фаусыгъ.

Пако пшъэшъе лъэрыхъэу, цIэрыю щытыти, шъаор пIуры ахыгъ. Зыхыгъэр Шэуджэнхэм ащышэу Алэбий.

Хэтыго лIы къехъугъ.

КIалэм изекIуакIэ агъэшIагъоу, нахь цIыкIухэри, нахь инхэри фыримыкъоу кIочIешкоу Тэтэршъаор хъугъэ.

— Мы кIалэр зыгорэу хъут, мыр зыгорэу щытын фаешь, ши хъаджашьуи фэдгъэсэн! — аIуагъ. Шэри хъаджашьори фагъэсагъ.

556. ТЭТЭРШЬАОРЭ ЩОРЭМРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

Щорэ цIыкIу Нэчрае хэгъэгу кIуишь, шэкI куахышко къышэу къэкIожызэ, псыхъо горэм IукIагъ. Псым къизыхъэм, псыорэу къычIэкIишь, Iашэу голъи, ГапIэу къыщи мэхъанэ ямыIэжъэу псым къыхэкIыжыгъ.

Зифызыжьэу щытэ, ПакIокъо Тэтэршъао кIуи Iухыагъ ипкIэгъуали тесэу.

ЛитIор зэрэшIэу щытти, шIуфэс зэрахыгъэ.

— ШэкIхэр къэоцэ-оцэжы, арыба?! — ыIуагъ Пакокъом. — Мой къисэтых!

— ЗэкIэ остышьуна, ау тIэкIу остын, Тэтэршъау, — ыIуагъ Щорэ цIыкIу.

— Ихьау, зэкIэ къисэптыт.

— Остытэп, плъэгъурэба сиIоф зытетэр?

— Сэ аш сыпылъын слъэкІытәп, — ыIуи, иш ельәдә-
къаui, шэкІэр зэрәкуахъяу къырифыжъагъ.

— Тэтэршъау, мы пишIэрэр хъуна? — ыIуи, къеджагъ.
— Мыхъутмэ сшIена?

ШэкІ куахъэр ыщи клюжъыгъэ, зы тIэкIу нахь къыфи-
мыгъанэу. Ядый зынэсыжым мэкъуштэ куахъор кIигъе-
лъахъэмэ ахитакъозэ шэкІэр еухыфә нэсы цыфхэмэ афи-
гошыгъ.

— Пакокъор бэу хъаләл, лIэблан! Мош фэдиз шэкІ
къыхъыгъ! — аIуагъ цыфхэмэ.

Илъэс зытешIэм, къежьи, Щорэ цыкIу къэкIуагъ.
Къуаджэм къэсыгъ, хэгъуашъхъэм Тэтэршъао Iусэу, лы-
мэ ахэсэу къылъегъугъ.

Къэуучи, кIалэ горэм еджагъ:

— Тэтэршъао, мохэмэ ахеса?

— Ахэс, мо лышкоу щысэр ары.

— Мой къысфедж Тэтэршъао, — ыIуи, кIалэр ыгъэ-
кIуагъ.

КIалэр Iухьи.

— Мо кIалэр къыуаджэ, — риIуагъ.

КъызыIохъэм, Щорэ цыкIу ары. КъыриIуагъ:

— Пакскъо Тэтэршъау, умысыс. КIалэ горэ дэгъахын
уипкIэгъуалэ къыдегъещ.

ЛIэр шIонагъ, зи ымыIоу щытыгъ. КIалэ горэм шэр
къыдыригъещыгъ. Щорэ цыкIу шэр ритыгъ.

КъэIаби, нахъутэджэ шэр ыбыти, къыIуагъ:

— Пакокъор улъэш аIуагъещ, шъузмэ тамэджэ пхъэ
къафахь, — ыIуи шэр Iуищи ежъэжъыгъ.

Пакокъом хъугъэр купым риIуагъэн.

ПкIэгъуалэр зицагъэр непэ илъэс мэхъу зыщаIоним
Щорэ цыкIу пкIэгъуалэр къыщэжъинш, къэкIуагъ. Пак-
окъо Тэтэршъау, ыпэрэм фэдэу, кIалэ фиIопши къыда-
ригъещыгъ.

— КъысэпшIагъэр осшIэжъыгъ, — уишы къыфэчэ-
жъыгъ, ихъяр олъегъу. Сэ шы пае сыкъанэу сшIагъэн, —
ыIуагъ.

ЛIэри ригъэпсихи ригъэблэгъагъ. Чылэм акъыл зиIэу
дэсхэр къыхаригъещыгъ.

— Мы лыIимрэ сэрырэ тызэпий. ТызэшIужъын фае.
Сэш нахь нахь лы дэен. Ау лIэр Iешэнчъэу сзыIокIэм
шэкІэр къытесхи къесщэгъагъ. Сэ синахь мысэджи хъун.
Сэ хважь-быжь зещэнэр хезгъэнэн сыгу хэлъыгъ. Лы
Iофеp ар... Шъулъегъузэ сиш ежь ышэгъагъ. Үдж гъэ-
шIожъэу къыстешIульхъэрэр сихылтэ.

Хъугъэри, ар зыфэхъугъэри цЫфмэ къагурыIуагъ.
ЛитIор джар язэшIужыкIэу зэшIужыгъэ.

557. ТЭТЭРШЬАОРЭ НАРЫЧЫРЭ ЗЭРЭЗЗИУКЛАГЪЭХЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Нарыч чIапIэ горэм шэкI куахьибл къырищэу къэкIо-
жызыгъю, псыхъю горэм къикIыжыны фае хъуи псыхъом
къыххъагъ. Псыхъор ежь зэриIоу мыхъоу, къин хилъэ-
гъуагъ, IупIэ-пшъапIэджэ шэкI куахьиблэр къыришыгъ.
Иашэхэри уцIыныгъэу, щыгъынэу щыгъыхэри уцIыны-
гъэу къэкIожыхээзэ Пакокъо Тэтэршъаор апэдже къэ-
кIишь къайкIагъ.

— Тэтэршъау, — ыIуагъ Нарыч къэгушаIишь, —
уакъыIукIагъ!

— СакъыIукIагъэми сфиын, сакъыIумыкIагъэми
сфиын, — ыIуагъ, Тэтэршъау къэгушаIишь.

Куйблэр ынэ къыригъэзыхъэишь Тэтэршъао Нарычым
иIашэхэр уцIыныгъэ, доу зишIын, Тэтэршъаом шэкI куа-
хьиблыр къифишь къэкIожыгъ. ЦЫфэу ежь иIэмэ шэ-
кIээр афагошынэу ариIуагъ. «Ар дэгъу» зыIуагъэри къахэ-
кIыгъ, ау ашыц горэм:

— Ауштэу тэштумыгъэшIы шъесфым цЫфэу уиIэр зэ-
кIэ дэбгъэкIын, кухэри дэпцын бгъэуцун, куахъор пишэн
кум уиуцонышь куахъомджэ къилтэкъузэ ежь зинасыл
хэлтэйм ыштэн. Пакокъо Тэтэршъаом цЫфыхэм куахъо-
джэ шэкIээр афигошыгъ аIони егъашIэм ашыгъупшэжы-
тэп, — къыриIуагъ.

— Олахъэ тэрэзым къысэпIуагъэр, — ыIуи, кумджэ
даригъэщи, цЫфэу ежь иIэхэри еуи дигъэкIыхи, Тэтэр-
шъаом куахъор ышти кумэ арыуци, еомэ къахитакъого-
зэ, шэкI куахьиблэр ицIыфымэ афигошыгъ. Къидэхъа-
жыхыхи Iыстыжыгъэх. Ар зыхъугъэр илъэситIуа нахыба
ащ фэдизы хъугъэу Нарычы зызэтыригъэпсахи ишыджи
иIашэджи дэгъоу, пчыхъэшхъэ мэл Iухъажыгъом зыты-
ригъафишь, Тэтэршъаом ихэгъуашхъэ Нарыч шыу за-
къоу къыIухъагъ.

Чэмы пэгъокIыхэр къидэкIыгъэу щысихэу Пакокъо
Тэтэршъауи азыфагу исэу (Пакокъо Тэтэршъао зыIсты-
джэ щытымэ афэдэу ыджай фэдиз иинагъэу щытыгъ)
Нарычэр у купымэ анэмысэу кIуишьи уцугъагъэ.

— А, кIал, у шыум лъэгъун горэ иIэн фае, къызэ-
гъашI, — аIуи зыхагъэкIи зы кIалэ горэ агъэкIуагъ.

- Къеблагъ, хъакI, — ыIуагъ кIуагъэм.
- Тхъам уегъеун, Тэтэршъао сильэгъунышъ, моу къэ-
кIонэу сфеIу, — риIожьыгъ кIалэр кIожьишъ.
- Тэтэршъау, хъакIэм урилъэгъун, — ыIуи риIуагъ.
Тэтэршъао тэджи, еуи шыум дэжъ кIуагъэ.
- Нарычым ичатэ къирхишъ:
- Зыкъэбгъэсыси, зыкъэбгъэхъий хъутэп! Уиши
къыдябгъэшыни, джыдэдэм къысэнтэйт, — риIуагъ.
- Лым амал ИЭпти, кIалэ горэм къеджи:
- Сиш моу къыдэшъуш, шко горэ къитешъулъхи, —
ыIуи риIуагъ.
- Еуи кIалэм шэр къыщишишъ, шыум шэр ритыгъ. Нары-
чым шэр къызгуиубыти, Тэтэршъаор кIэлъыплъээ шэр
къыщи ядэжъ къэкIожьыгъ.
- Тэтэршъао лыI пцIанэу къэнагъ, дунаим а шым нэпэ-
мыкI ыIэтынэу щыIЭп. Ильэсиблэ шэр Нарычэ къыгъэ-
тыгъ.
- Пчыхъашъхъэ горэм зыкъытыригъафи Тэтэршъасм иш
Иадэжъэу ыIыгъеу, пчыхъашъхъэ чэм къэгъэзэжыгъом
къыIухыагъ Нарыч. Тэтэршъауи дэкIыгъэу лымэ ахэсэу,
а зыдэуцугъэгъэ дэдэм етIани кIуи Нарыч уцугъэ.
- Мы хъакIэм зыгорэ ильэгъун, къеупчI, — аIуи кIа-
лэ агъэкIуагъ, етIуани.
- Еблагъ, хъакI, — риIуагъ.
- Тхъам уегъеун, моу Тэтэршъао къысфедж, — ри-
Iуагъ.
- КIалэр къэкIожьи риIуагъ.
- Тэтэршъау, къыуаджэ, — риIуагъ.
- Тэтэршъао тэджишъ кIуагъэ.
- Еблагъ, ухъакI о, — ыIуагъ Тэтэршъао.
- Тэтэршъау, тхъаугъеун. Мы уиш сибылымджэ
сщэгъагъэп, ау сиыцIанэу, сиIашэхэр уцIыныгъэу укъы-
зысIокIэм шэкIэу къасщэрэмэ «ахад» зысIом, уфаеми
үфэмыееми сфыт, — сиIашэхэр уцIыныгъэти пфыгъагъэ.
Уиши сэ есшIэн щыIЭп, ма осэтыжы, — ыIуагъ.
- Тэрэз, еблагъ, Нарыч, — къыриIуагъ.
- Хъау, тхъам уегъеун!
- Хъау, укъеблэгъэт, — ыIуи Нарыч ыдэй къыригъэ-
гъэзагъ.
- Шыхэри Иэгум къыдащэхи, унэм Нарыч ригъэблэ-
гъагъ. Лъэшэу къыгъэтхъагъ, къыгъэшIуагъ. Пчыхъэм
шкэн Иофэр зыхэкIым цIыфыбэ къызэIумыкIэ хъуныя,
Тэтэршъао ихъакIэшы исымэ зафигъази:
- СыкъэгущэIэт, гущэIэ заулэ къесIот, — ыIуагъ. —

Пак^Іокъо Тэтэршъао шэ^I куахъибл къыщи цыфымэ куахъоджэ афигошыгъ а^Іо. Мы л^Іым шэ^I куахъибл къышэу псыхъом къызэпрык^Iыжы зэхъум, уц^Iыныгъэу си^Iук^Iагъ. «Укъы^Iук^Iагъ», — къыси^Iуагъ.

«Сакъы^Iук^Iагъэми — сфын, сакъы^Iумык^Iагъэми — сфын», — с^Іуи, шэ^I куахъиблэр, ежыр п^Іланэти, къитесхи къесфыгъ. Мыры нахь ар зыер, с^І си^Iоф хэлъэп. Мыр сэш нахь нахь л^Іы дэеп, нахь мыдэгъумэ. Джы ежь гуша^Iэр есэты, — ы^Iуагъ..

Джащ тетэу Нарычырэ Тэтэршъаорэ зэблагъэхэу зэныбджэгъухэу къызэфэнэжыгъагъэх.

558. ТЭТЭРШЬАОРЭ ШОРЭРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

Чэшым гъолъыжъагъом дэжым уаер оешкоу ш^Iун^Iк^Iэу Тэтэршъао иши уанэр тырилъхи:

— Шор мэзек^І, бзаджэр мэзек^І, зыкъэсплъахъын, — ы^Iуи, шэси дэк^Iыгъ.

Ежь зэри^Iуагъэм къыщымыуцуу, Тэтэршъао чыжъэу Иук^Iотыгъ. Чэшым лъэмидж горэм къик^Iыжъэ уаэм ыгъэш^Iугъэу щыгъынэу ы^Iыгъыри пшъхъэмплэжынэу Нарычкъо Шорэ къо Іэхъогъу ыфызэ къы^Iук^Iагъ.

Иашэджэ зыгорэ ыш^Iэнэу л^Іым амал и^Iагъэп. Шъыда п^Іомэ, ищэгъынхэр зэ^Iк^Iэ ш^Iугъагъэх. Л^Іым и^Iоф зытетэр къыш^Iагъэти къо Іэхъогъум ыныкъо къынифи, къыфи къек^Iожыгъыгъ. «Куахъоджэ мылъкор Тэтэршъао ыгощыгъ» аригъэ^Iуагъ.

Хэтхэзэ, непэ илъэсы мэхъу зыща^Iуагъэм, чэм пэгъо^Iк^Iэу дэк^Iыгъэ нэж^I-^Iужхэмэ Тэтэршъао ахэсэу къэбархэр афи^Iоу щысхэзэ, апэджэ шыу джадэ ш^Iофым къитэджагъ. Къафиузэн^Iыгъэу къак^І, гъуч^Iэу щыгъэр пчыхъэшхъэ тыгъэм пэджэгутыгъ.

Л^Іыжъ купмэ апэш^Iодзыгъэу к^Iэлэ куп щысыгъэти, аш шыор къя^Iулли:

— Мы л^Іыжъ купмэ Тэтэршъао ахэса? — ы^Iуи яупчыгъ:

— Ахэс, — а^Iуагъ.

Нарычкъо Шорэ л^Іыжъимэ адэжь нэси ш^Iуфэс арихи Иухъагъ.

— Еблагъ, шъау, — къыра^Iуагъ.

— Тхъашъуегъун, — ыIуи, ипэкIэхъу къыздихи Тэтэршъао фигъэпсыгъ.

— Усысы хъунэп, унэбзыц бгъеупIапIэ хъунэп, уипкIэгъулэ къыдягъещ, — риIуагъ.

КIалэ горэм еджи пкIэгъуалэр Тэтэршъао иIэгу къыдаригъэшыгъ. Къыздащым, Нарычыкъо Щорэ аIихыгъ. Ежъэжъын зэхъум:

— Үджы шъузымэ пхъэ къафахъэу щыс, — риIуагъ.
Шэр ыши Нарычыкъо Щорэ кIожьыгъэ.

Тэтэршъао къыдэхъажи ихъакIэшчи иIыстэжыгъ, къыдеушъэкIытыгъэхэри ыуж икIыжыгъэх. Ежь Тэтэршъауи къырихъакIынэу шы иIэжыгъэп.

«Непэ илъэс мэхъу Тэтэршъао зышысэр» зышаIорэм, чэм къэкIожьыгъо дэдэм, ынэрэм фэдэу, чэмымэ лыжъхэр апэгъокIыгъэхэу, Тэтэршъауи ахэсэу щысхээ, Нарычыкъо Щорэ пкIэгъуалэр иIэдэжьэу шьофым къитаджи къакIэлъырыхъагъ. ШIуфэс къарихи, Пакокъом къекIолIагъ.

— Тэтэршъау, шъузмэ пхъэ къызэрафхыгъэр икъун. Уиш сэ сицыхъакIэгъагъэп, ау шъхъакIоу къысэпхыгъагъэм ипэгъокIыгъ. Ари мэкIашэ о къысэпшIагъэмджэ, — ыIуи шэр къыритыжки IукIыжыгъ.

Тэтэршъао къыдэхъажи пчэдыжым цIыфхэр зэIуигъакIи, утыгум ихьи:

— ШъукъедэIу, Нарычыкъо Щорэ къысишIагъэр маIэ, икъурэп, сэ сшIагъэмджэ, — ыIуагъ. — ШъошIэжъя, «куахъоджэ Пакокъо Тэтэршъао мылъкор къытфигошыгъ» зышъоIор! Нарычыкъо Щорэ амал имыIэу сиринхылIи, шъостыгъэгъэ мылъкор аары егъэзыгъэджэ къызыIысхыгъагъэр! Үдж сэ сицэIэфэ нэс сэ сиIизын хэмийлъэу цIыф дэкIы хъунэп. Къэзыщетым къыщэ хъунэп, дэкIотэр дакIо хъунэп, — ыIуагъ Пакокъом.

559. «КЪОШКО ДЭКИЫГЬОР»

(Бжъэдьгъу текст)

Бгышкоу, Пицыхэ адырабгъуджэ Гъобэкъуае изанкIэу, «Къошко дэкIыгъоджэ» еджэхэу дэкIыпIэ горэ иI. А чIапIэм нарт я Уач шакIоу итызэ, къошко горэ риукIахыгъагъ. Къо укIыгъэм шъхъарытэу щытызэ, Пакокъо Тэтэршъао, хъарышэу а хъэнэ-гъунэм итыгъэти, къакIуи къышхъарыхъагъ.

— Къоцы пэпчъ нарт я Уач! — ыIуагъ

— Къеблагъ, Тэтэршъау, укъыIукIагъ, — риIожыгъ.

Къо блатхъэр гуиупкIи Тэтэршъао зыретым, адрам фэIэтыгъэп. А чыпIэм дэжым Тэтэршъао инэу шъхъакIо щыхъугъ.

— Тэтэршъау, зышIомыгъэшъхъакIо, о узылъэгъугъэм нарт слъэгъугъэп ерэмыIу. Нартмэ аужэр сэры, къошкомэ — мыри ауж, — ыIуагъ.

Ыгъэшэси, блатхъэр ышти, щыплIэм фыдилхъи ытIу-пщыхъыгъ. Нарты я Уачэ къэнэгъэ лъэкъуицэр зерипхи, шконч пакIэм пилъи ыкIыбы рилъхьи ежъэжъыгъ.

Нарт Уачэ Пищэ бгышъхъэ тесыгъ.

560. ПАКЭКЬО ТЭТЭРШЬАУ

(Еджэркью текст)

Пакэкью Тэтэршъао лъэсэу мэзым чIэхъагъ. Нартым мэзыкьюр къырифэкIэу къылъэгъугъ. Къор къыубытыгъ нартим. Къеджэмэ ымакъэ къызэхихынэу щытыгъэти, къеджагъ, ечъэлIагъ. — Усыд цIыф, — ыIуи еупчиIыгъ.

— КIо сэри сзыциIыф, сыкъэхъугъ.

— Тятэмэ цIыф цIыкIу къэхъущт аIоштыгъэ, ар орэу къэхъугъэу къычIэкIын, — ыIуагъ.

— Хэтымэ ащыщ? — зеIом.

— Пакэкьюмэ сащыщ, — ыIуагъ.

— Ащыгъом, зыгъэбыяу, сикIал. Мэзыкьюр зэIытхыжын, зэ зыгъэбыяу, сикIал, — ыIуагъ.

Къом ышъю тырихыгъ. ЕтIанэ блатхьюр къыгуигъэчий, Тэтэршъао ишыплIэ къыдигъэцохъуагъ, шыр тIысыгъэ.

ШошъхъакIо хъуи, еIи шыр къыгъэтэджыжыгъ. Тэтэршъао епсыхи, ыккууапэ зеIэм, къифэIатыгъэп.

Нартым къыреIо:

— Шъуиши икъарыу дэу макIэ, ори дэу уикъарыу ма-
кIа? тхъам шъурихъакI, бэу псэугъуаеу мы хэгъэгум шъу-
щыпсэун!

Мо къор зэхиупкIати:

— Сэ мы хэгъэгум секIыжы, ауж къинагъэр сэры, —
ыIуагъ. — Ку къэфи, лыр ягъаш, сзыэреплъэгъугъэмкIэ
шыхъат ар хъужын.

Пакэкью Тэтэршъао зылъэгъугъэм, нарт слъэгъугъэп
ерэмыIу.

561. ПАКЭКЬО ТЭТЭРШЬАУ

(Еджэркью текст)

Пчэдыжым Пакэкъо Тэтэршъаом чэмыхэр дифыгъ. Адрэ лыжъеу дэзыфыгъэхэм калэхэр зэрагъэбэнэу ахэхъагъ. Калэу агъэбанрэм игъусэ зыреутым:

— Джол аферым! — раIуагъ. Аш пэмыйкI калэ горирагъэбэныгъети, ари зыраутым:

— Джоп аферым! — етIани раIуагъ. Ященэри зыраутым аши:

— Джоп аферым! — раIуагъ.

— Джоп аферымышыр калэм ыхыгъ. Пакэкъо Тэтэршъау къэгущыIи, — «Мы калэм зы сыхватым ыгузэгү аферэмиш» къыхыгъ, сэ илъэс токIиплI лыгъэшIагъэ зылъыхъугъеу къэзгъэшIагъэм аферымиш нахь къэсхыгъэп, — ыIуагъ. Купэу щысым: Пакэкъо Тэтэршъау, оущымыIэжы зыхъукIэ къэбарэу къытфэнэжынэу, аферэмишыр къизэрэпхыгъэр къытфаIу, — ауи раIуагъ.

— Пчэдыжым чэмыхэр дэсфыгъеу, калэ горэ пчэн дифэу сапэ ит. КIэлакIэ горэм шы Iадэжь ыIыгъеу мьоу къекIо. Чэмыр дэзыфыгъе калэр нахь пэгъунэгъуми:

— О сикIал, мы чылэр хэт ичыла? — ыIуи къызеупчым:

— Пакэкъо Тэтэршъау ичыл, — риIуагъ.

— Дэс — шъуIуа? — зеIом:

— Дэс, — риIуагъ.

— Хэгъэрэй укысфэхъуна адэ? — ыIуи къызеулчым:

— Сыпфэхъун, — ыIуи, сэ садэжь къымышэу, унэм ышагъ хякIэр.

Пакэкъо Тэтэршъау къэкIожьи, хякIещым къихъагъ:

— Лъэгъун сиI, Тэтэршъау. КъэсэбгъяIомэ сильэгъуни къэсIотэн, — риIуагъ.

СильэгъункIэ сыйкъызыбгъэтугъэкIэ. Мэлиш непэ сшышт пчэдыжым, щэджагъом, пчыхъэм. Сы сиш псы ешъо къэс зэнтхъ четверть Iуупхъэшт, гъажъоу адрэшими ар Iуупхъэшт. Аш фэдэу мазэрэм сыйIыгъышт. Макъэ згъэIужын ыIуи, чылэр къызэIуигъакIи ариIуагъ. ХякIэ горэ сиIэти, мыры-мыры къысиIуагъэр зеIом. Адэ ылъэгъункIэ умышынэрэмэ ишиIу мазэрэ тэ фэтIыгъын къыраIуагъ. Адэ шъуIыгъыштмэ сэ илъэгъункIэ шъусэгъэгүгъэ, — ариIуагъ. Непэ мэлиш фиукIеу мазэрэ джащ фэдэу ыIыгъыгъ. Мазэр пчыхъэм зекIум, зыгъэхъазыр Пакэкъо Тэтэршъау къыриIуагъ:

КъещэлIэжьи, аIуи шыр шышIоIум къырапхыжыгъ.

Уиуанэ зэтельхъэ къыриIуагъ. Уанэ Пакэкъо Тэтэршъао зытырельхъэм, уиш шы хъущтэп къыриIуагъ. Телъхь мо шы пцIэгъопльым къыриIуагъ.

ЛитIур шэсхэшъи, ежъагъэх. Еомэ кIохэзэ, псы горэм Iухъагъэх, псэу зыIухъагъэм хэхъагъэх. Псым хэтхэзэрэ кIуагъэх хъазырэу. Ыхы Тэтэршъау къеуцу, сэ сыйсэумэ сыкъэкIожын, — ыIуи кIуагъэ. Тэтэршъао псы гузэгум къыхинаагъ. Псыр къеу джы, Тэтэршъао иунэ гъэгупчэмэ къарнуагъ, псым хэт зигъэхъыерэп ыкIи.

Шэхъогъу къыфи къэсыжыгъ адрэ кIалэр.

— Ущыта?

— Сыщыт.

— Джоп аферэм къыриIуагъ.

Псым къыхэкIи къызыхэкIым, Тэтэршъао шыужым итышт, адрэ кIалэр шыпэм щыIэшт. Иныжъ горэ къэсыгъ. Шыхэр зыфре тэ щыI, — зеIом.

Шыхэр зыфре сэрба? — ыIуагъ.

Иныжъыр ыблыпкъ къызэIэм бидзыщэр къыIуифыгъ. Ео-ой гүц бидзыщэу уянэ къыуитыгъэр къыпIуифыгъ, уигонахъэ къэсхыгъ. ЕтIанэ шыпэм щыI риIуи ыгъэ-кIуагъ.

— Саугъэт къысэт зеIом, —

— Тызэпий, саугъэт осты хъущтэп, — къыриIуагъ, — Тызэпий срырэ сэрырэ, шэу узтесыр къыхэтIупщхь. Сибылым зыщыкIодырэм сэ сшъхни щэрэкIод, — ыIуи, нэбгыритIур зэбэнэгъ. Чым зет, ыIуи, — къыриIуагъ. КIалэм ылъакъо еорэ иныжъыр риутыгъ. Джы үвашIэу сэ сиIэр мары ыIуагъ. Модэ мо унэм цоккытIур къих, — риIуагъ, — къызыхэрэ Пакэкъо Тэтэршъау. Къыхымэ тхылъыпIэ цоккытIу. А иныжъым лъы къыкIигъэчъыгъ. Лъэу къыкIигъэчъыгъэр ригъахъуи ришъугъ КIалэм. ТхылъыпIэ цоккытIур щитIагъи, къырищэкIхэзэ, кIэтэу ыблыгучIэ цуакъэр олэжъэфэ къырищэкIыгъ.

Еплъ лэжъагъэмэ ыIуи къызрэIом, — зылажъэкIэ лIэнэу щытыти ыгу егъуи лэжъагъэп риIожыгъ.

Хяу зэрэлэжъагъэр сэ сэшIешъы, спсэ ащ щыхэкIы-щтыгъэ. Шым сытепхыхни шэхъогъури сауж къитIупщхьи шыр зыдакIорэм фы. Шыр рифыжки чылэгъунэ горэм Iухъагъэх, шэхъогъур къыгъэуци шыр зыдакIорэм ыуж риIуагъ. Шыр дэхъажки шышIоIум зыIоуцом, тигъужъы-шъо джэдигур ытамэ техъуагъэу бэщыр ыIыгъэу шым хадэр тырихи, унэшхом хадэр ыхъыгъ. Пакокъо Тэтэр-шъао дэхъагъ. Зыдахъэм а лIыжъ цыкIур къыпэгъокIи,

— Еблагъ, Тэтэршъау, — къыриIуагъ. Ригъэпсыхи,

хъакІәшым ыщагъ. ХъакІәшым еблэгъагъ етІанэ. Сыд сэ-нэхъат дэвшагъ мы калэу ткІыгъугъэм зөлөм, зи сэнэхъат дэсшагъэп, къэхъугъэмэ цыф зэрыхэкІыщтыгъэр дэсшагъ, — кыIуагъ, кынэу сэ дэслэгъугъэ щыIэп, сывэригъэгумэкІыгъэ щыIэп аш.

Мыдэ къакІо ыIуи рищажы бзыльфыгъэ хъар горэ щылъ. Мары о уигъусагъэр, — кыIуагъ. Пакэкъо Тэтэршъау, мышшиц иIагъ, шищри иныжъмэ аукІыгъ, тибылымхэри афыгъ. ЕтІанэ иныжъхэр хэгъэгум римыгъесэу Тенэ рифыгъэх. Гъусэ мыш фэхъуи тIуи шхъаекІэ къэдгъотыгъэп. Ежыри къежьиш укъыгъотыгъ. Иль ебгъэшIэжьыгъешты, джоп аферым! — кыриIуагъ. — Джарышъ, Пакэкъо Тэтэршъау, ори хэгъэгум укъикІыгъ, Папэ тылъэу шэхъогъур фыжыкIожь.

— Ар уильзэуасэшты, — уадэжь ар щэрэкІодыжь, — ыIуагъ Пакэкъо Тэтэршъао. Армэ мы шэу узтыригъэИыстагъэм уемыпсыхыжь уабэкъу дэллэу кIожь къызреом:

— Джар фэсшIэн, — ыIуагъ.

Шым тесэу къекIожьыгъ.

Джары джоп аферымиштыр къызэрысхыгъэр.

552. ПАКІОКЪО ТЭТЭРШЬАО ИКЪЭБАР

(Шапсыгъэ текст)

ПакІокъо Тэтэршъао щыу зэкъорыкІоу лы дэгъоу щытыгъ. Зэ горэм щыу куп къежьи Тэтэршъао дэжь къекIолIагъэх.

Тэтэршъау, зекІо тыпщэнджээ тыпщыгугъоу уадэжь тыкъекIуагъи, тепщэжьэн фае кыриIуагъ.

, — Сэ зекІо сыкIожьырэп, зэ ныкъо укъы зысшIыжьыгъ, зэ зысыукIыжьыгъэп, — ыIуагъ адрам.

— Мы къапIорэр шъыда? Тэу хъумэ ныкъо-укъы зыпштыгъа, тэу хъумэ зыуукIыжьыпагъа? — аIуи къеупIыгъэх.

— Шъуепсыхи унэм шъуеблагъи, нычэпэ къышъуфэсIотэн, — ариIуагъ щыу купмэ.

Ригъэблэгъагъэх. Цу гъашхэ илъэсиблэ ыгъэшхагъэу, афиукIыгъ.

Ащ ыужым къэбарыр къафыригъэжьагъ.

— Ныкъо укъы зызэрэсшIыгъэр ары. Щыу зэкъо рыкІоу сежьагъэу сыкIозэ мэзы горэм сыхэтэу зи шIуие макъэ ин орэ мэзыр зэпигъэджьэжьэу къэIугъ. ШIуе макъэм ыужж къофо къый макъэ мэzym къыхэIукIыгъ. Чыжьэ-

джьэ къушъхэ лъагэм тэтэу нэбгырэ закъо горэ слъегъүгъэ. Къор губжыгъэу а нэбгырэ закъом фиузэнкІынгъэу речээ, щихчыджьэ къеуи къор къыхигъэфагъ. Лыщхор зытетыгъэм икІынатІэу сикІозэ къощхор зэІихэу сиу-кІягъ.

«Фесапши, ПакІокъо Тэтэршъау!» — къисиуагъ аш сиzekІуалІэм. Сэри сидаІэпыІэзэ, къом ышъо тэтхыгъ.

Джы ори угъогу рыкІу мы блантхъэр зыдехыжы зызщыбгъэпсэфырэм щыгъажъ ыІуи къысфизыгъ. Сигъэ-щэсыжки, блантхъэри къиситыгъ.

Блантхъэр къызсетым, кІуакІэгъу сифэхъугъэп зыдэсхынэу СИхыжки сэ сфэІэтыштэм фэдиз къыпиупкІи, лы пхъэ цацэм къыпиІуи, къиситыгъ.

— Джы уасІорэр ары Тэтэршъау, — ыІуагъ аш, — шъхъакІо умышЫ о уадыг, сэ синат аш аужыпкъэрэ сэры. Натхэр мы хэгъэгум икІыжыхэ зэхъум сятэ ильэс шъитІу ыгъэшІагъэу есхыжъэжыгъагъ, адэкІонэу гъэретыгъо афэмыху зэхъум сятэ сакІыб ильэу лъэщэу гыза-гъэ:

— Шъыд, сят, узфэгызэрэ, сэ осэхыжыри, укъыщи-сынэхэштэп»:

— А сикІал, сэ сиизфэгызагъэр, мы хэгъэгум къысІэ-кІахъэмэ сшІоигъоу зы закъо къисэнэ. Аш ыл щыщэ къысІакІажьмэ сшІоигъу. Ар къо пшэшэжъ закъор ары. Аш фэшъхъаф итыжъэп. Джар сэбгъэшхыгъэемэ арыгъэ сиизфэягъэр — ыІуагъ.

— Адэ озгъэшхынба, зыдэшыІэр къысаІуи, — есІуагъ.

— Мый фэдэ кІэим дэтышъ, инэу узышъуиджээ шъуй макъэм ыгъэгубжыни, къыочэшт. Ау зэогъум емы-гъэхымэ, укъукиІышт.

Джары, ПакІокъо Тэтэршъау, Іофыр зэрэштиэр. Шъор ыубгъуи, плашъэр аш тырильхъагъ. ЛъэкъошъуиплІыр ыубыти, кІыб зэуи щымыхъоу рилъхи ежъэжыгъ.

Сэри сигъогу сырэкІо. Чаш зыщыхъугъэм сищи слъахъи, чыги горэм сиқІэройтІысхъагъ. Сыщисызэ, зы тигъужъ торэ гъэхъунэм къихыи быкІыеу быугъэ. Тыгъужъихэр аш ымакъэ бэу къекІугъэх. Сищ аубыти ашхыгъсэри, сибу кІоди чъыгым сидаІоежыгъ.

Щэр защыхэм, сэ къысфежъагъэх. Чыиг лъапсэр кІатхъукъэу рагъэжъагъ. Чыгыри къэсисы рэхъугъэу нэфильэ къызэкІичыгъ. Зы хъафо горэ ин дэдэу къэхъакъугъ. Тыгъужъхэр аш ыгъаштэхи чыгым дэй тысыгъэх. Хъафор нахь къызэблахэр тыгъужъыхэр ІукІыжыгъэх.

Чыгым сыйкехыжки сиuanэ сакЫб ислъехьи, гъогу лъагъо горэм сыйтехъагъ. Гъэхъунэфхо горэм сыйнэсым, щэхъогъу итэу слъэгъугъэ. Щахъор згъотымэ сийонгъоу сиЭджъэ-лъаджы шъхьаем, зи згъотыгъэп.

Ахэр къесыхьи, гъогу лъагъо ащ хаутыгъэм сыйтехъагъ. Щэхъо пшыпИэ горэм сыйтехъагъ. «Уи!», — сиу сыйзэджъэм, лыжъы орэ къикЫи: «О фэсанщи, Пакокъо Тэтэршъяу!» — къисиIуагъ.

Лыжъым сиригъэблагъи, чэш — зымафэ сыйзыщэсым, къисэхъулагъэхэм нэIуасэ афэсшигъ. ЩакІо зэ мэзым сыхахъэ сийонгъоти: «Тхъамэтэ маф, зэ уихъэ гъусэ сэгъешИ щакІо сыйгъакIу, — есIуагъ.

— Сихъэ гъусэ къынфэсшиин, ау зымни ептиупщи хъу-хэштэп, — къисиIуагъ. — Шъыд фэдэми ежь-ежырэу къуубытышт, ау зептиупщиджъэ къыхэIэшт.

ЩакІо сыйIуагъэу, тыгъужъ къыхэкIыгъ, хъам аррифыжъагъэу «хышт» сиу зесэтиупщими, хъэр къизэтеуцожьыгъ.

Къэзгъотыгъи щымыIэу сыйкъыхэкIыжыгъ.

— АI анасын, чэф имыIэу къэбгъэкIожыгъ, — ептиупщиgъ, — ыIуагъ... — Мы щыхэр зыIыгъыри, зыухъумэхэри ары шъхъам, къыхэбгъэIагъ, лые къисэпхыгъ. Ош фэдизэу щы зимыIэмэ щы ястэу щити, щы къистын ори уежъэжын.

Щэцым сыйIищи:

— Узыфаер къахэш, — ыIуи, сыйфаер къахысигъэхыгъ.

— Угу къимыубытэрэмэ зэблэхъу, — ыIуи къисиIуагъ. — Щы уфэнныкъо къесыми къакІо.

СкъэкIожыи, етIонэрэ горэми зекІо сежъагъ. Сеомэ сыйIозэ, къэлакIэ горэ суажыиджъэ къакIи къыскIэхъагъ.

— Гъогу мафэ уежь апщи, ПакІокъо Тэтэршъяу! — къялэм къисиIуагъ.

Къялэм ар къызэрэсИорэр, лыжъыми сыйэришIэрэри згъешIагъоу сэкІо. Къялэр зэзгъэгъуси сапэджъэ езгъэхъоу сежъагъ.

Чэц-мэфэ заули гъогу тырыкIуагъэу, гъогужъ хэнэжъыгъэ горэм тытэтэу тыкIозэ, зы псыфо горэм унэжъ бгынэжъыгъэ Iутэу тыIухъагъ. Къамылхэр къегъэкIэ-кIыгъэхэу псэр ин дэдэу, икIыпIэ имыIэу щитыгъ. Къамылэр къитииупкIи, зэкIоцIытпхи, сикIыгъ. Къялэу сигъосэр щымэ къапэснынагъ.

Сызэпырыкъи, шъоф горэм ситеу сыкIозэ, чылэ горэ слъэгъи, чылэгъунэм унэгъо зэтэгъэпсэхъыгъэ горэм ишагу сидэхъагъ. Сыдахъи, хакIьэшым сыIухы: «Уи!»— сIуи сиджъагъ. Ли горэ къикIыагъ.

— Фэсапчи, ПакIокъо Тэтэршъау, — къисиIуагъ.

Сырагъэблагъи, мэры напэрэджээ къэхъугъэмэ анахь дахэу зы пшъашъэрэ зы кIялэрэ исэу, унэ горэм сыралагъ.

Лъэшэу дэгъоу сахъэкIыагъ.

Чэш хъуи гъолъыжъагъо зэхъум, бысым лъижъэр унэфом зэкIожым, пшъашъэр къэкIуагъ. Сицокъэ-маистэхэр сцихыгъэх, зысигъэтIэкIыжыгъ. СакIыбыджээ къакIуи пшъашъэр къыдэгъолъхъагъ.

«Гъэунэфальэджээ къыздэзекIохэу къыкIьэкIын», — сIуи, сэфор къисхыи, тазфагу дэслхъагъ.

Джьаштэу чэшэр рэкIуагъэ. ЯтIуанэрэ чэшими джьаштэу къыздэзекIуагъэх. Ящэнэрэ чэшыри джьаштэу рэкIуагъэ.

Чэшицы зэхъум:

— Ыхы джы, о уинасып къыубытыгъи, джыа бзылъфыгъэр уигъусэу сыкIожым тIомэ, гъогу маф, ПакIокъо Тэтэршъау, — Iуагъ лъижъим.

Щэу зыфэдэ щымыIэ къиситыгъ, дышъеу сэ сфэхъун къиситыгъ. Пшъашъэм ыщи тыкъигъэкIотэжынэу къыддежъагъ.

Щым тытэсэу пшъашъэр сэ сIыгъэу, ыщи тигъусэу хым тыкъикIыжыгъ. КIэлэ хэгърэем щыхэр къезгъеубыти, тыкъежъэжыгъ. Чэш тыхъуи, кIялэрэ горэм тытIысигъ, чэшым тышысынэу...

Сигъусэ кIялэм щиплIэри ыгъэхъунэу кIуагъэ. Сэри сикIакIо сиубгъуи тытэтIысхъагъ. Пшъашъэм ыщи табгъуджээ тIысыгъэ. Чэшэр хэкIотагъэу аштэу сибу къэкIыгъ: «СыкIожымэ сиэдэхъажышт щагур шъой-циеу, сиэдэшыIагъэр дышъэ унагъоу, ыщ къакIоу ар къылъэгъумэ ышыпхъу ыщэжын. КIалэр сиукIын, — сIуи сиэтэджъигъ.

Ышыпхъу гу зылъетэм, кIыеу къызшылъэтыгъ, кIялэри къэущыгъ. Аш ыужым кIялэм Iофэр зытэтэр зыгурэIом, ышыпхъу гъусэ ыши ежъэжыгъ. Зыдиши кIожыгъигъэ.

Ауштэу тхъамыкIэу сыкъэнэжыгъ, щи мылъкуи симыIэжьэу, ашджээ сэ ныкъо укIи зысIыжыгъ.

Сэ сищэIэфэджээ дышъэр сипчаблэу сищыIэштыгъэу

бзылъфыгъэр зыІәкІъэзгъэкІыгъ. Джъаш тэтэу сэ сыйІы-
сижыгъ. Ащ ыужь зымы сымыкІожынэу исхъуахыгъ:
шъугу къисәшъумәгъабгъ, сижъудәкІошъущтэп...

563. ПАКОКЪО ТЭТЭРШЬАО ИОРЭД

(Иорданием щатхыгъэ адыгэ текст)

ПакокъокІэ Тэтэршъау, орэда
«Тэтэршъао зылъэгъугъэм»
Нарт слъэгъугъэп ерәмыІу»
Адыгэмэ язэгъаІор
ПакокъокІэ Тэтэршъау.
Іошъхъэ-Іалъэ къызыратым,
Нарт — хабзэм емыпцЫижъэу,
ІашәкІэ зызәдилхъи,
Іошъхъэ-Іалъэм екІолІагъ.
Хъурәябзэу ар къыкІухъи,
Іошъхъэ-шыгум дәкІоягъ.
Тандж чыер зыщигъэкІоти,
ЫІәдакъэ жъау ышІи,
Бгъу пстэумкИ зиплъыхъагъ,
Инәплъэгъу зи къимыфэу
Мафэ—ныкъор щигъэкІуагъ.
Тыгъэм тІэкІуи дичэхыгъэу,
ЫзыбгъукІэ къызеплъэкІым,
ХъакІэ ыІонкІэ шІобаІоу,
Дзэ ыІонкІэ шІомакІэу
Іуашъхъэм къекІоу ылъэгъугъ.
Тыгъэ бзыим ар фыкІәплъи,
ГуфаплъэкІэ къызәхаплъэм,
Лъхъулъэушъэу шыу-купым
Іуашъхъэм зэкІэм зыкъырати,
Татбырыгоу ащ зыкъишиІи,
Іуашъхъэм хъункІэ кърадзыгъ.
«Е, гъорыкІоу бзәджэ куп,
Щэрэ-бзэрэ сэри сиІэу,
Іэрыибытэу зышъостыны?!» —
Тэтэршъао къариІуи,
ЗэкІэм закъыфигъэпси,
Сэгъындакъыр къызәфищи,
Япщыгъуазэ къыфигъэпси,
Жъагъэм дысэу къыритІуащи,
Чыртыпшыри зегъэфэхым,

Іуахыжынэу игъусэхэр
Пиши фэхыгъэм тебэнагъэх.
Іухыжыгъо имыфэхэу,
Аш исэшхо къафырихи,
Шыу-купым къыхэлъади,
Тыгу, тыбгъэ аригъаю,
Лыгу зиіэу Тэтэршъао
Зытфы-зых зэхеутым,
Пиши-фэхыгъэм шъхъэштыхэр
Тэтэршъао шъхъэштфыхи,
Шъхъэштохыным фежьагъэу,
Сэгъындакъыр къыфагъэпси,
Сэсэгубгъум къитефи,
Тэтэршъао фэмыхъоу
Чыртыпшири зэрахэтэу
Лызытфыхэр ипІэлъапэу,
Іошъхъэлъапэм щепсихыгъэр —
ПакокъоکІэ Тэтэршъау.

564. ПАКОКЪОМРЭ НАРТ ШЫУЖЬҮҮРЭ

(Кіемыгуе текст)

Нарт Шыужьые нартмэ анахь цыкIу дэдэу щытыгъ.
Нартмэ гъаблэ яІэу, агъотырэр ашхэу къакІохэрэ, Фышт
къэсыгъэх. ШъхъагуашцІэ къикIхи, Шъхъагуашэ ыпшъэ-
цІэ къакІохэрэ, Фышт къызэсихэм, аш дэжым щизэхэ-
тIысхъагъэх. Аш нэмыхI амал амыгъотыжъэу, а чыпIэм
щытIысыгъэх. ЕтIанэ нартмэ раIуагъ Шыужьые:

— Мы Чэмыйдэжъым тетIысхьи, къолъэкъофыжъыр
къытфэгъотыжьи, тэгъэшхыжьи. А лъэхъаным а къолъэ-
къофыжъыр дэгту дэдэу шъхъарытIупшэу хэкум итыгъ.
ЕтIанэ Шыужьые къэшэси, къолъэкъофыжъыр рифы-
жьи, ежъэжьыгъ. Лъэужыр Шъхъагуашэ зэприфи, Мы-
къуапэ жэгту къыдахьи, УлэкIэ лъэужыр къэси, Улэ зы-
щигъазэрэм дэжь, мэзы тIуакIэм дэлльэу къышигъотыгъ.

Еуй аш дэжым щиукIыгъ. Ылъакъохэр зэрипхыхи,
иш къыкIериипхагъэу къыхырэ, Мыекъопэ жэгту, бгым
къехыжыгъэу, Хъаджыужъ ибгы Пакокъо Тэтэршъао те-
сэу (аш щыпсэути) къаплъи, нарт Шыужьые къылъэ-
гъугъ.

ХъаджэшъуитIур игъусэу, пкIэгъуалэм тесэу, Пакокъо
Тэтэршъао исэмэгубгъукIэ къыбгъодахьи, Шыужьые на-
хыжьыти, иджабгъукIэ ыгъэуцугъ.

А лъэхъаным нартхэм джабгъу — сэмегур жъымратту яхэбзагъэп.

Апэу нартхэмкіэ ар къезгъэжъагъэр, зиджабгъу жъымезытыгъэу, Пакокъо Тэтэршъау. А лъэхъаным, джы фэдэу, чыгур чыгуу щытыгъэп; зэкиэри чыгур мыжъо закіэу щытыгъ.

Пакокъо Тэтэршъао зытес пкіэгъуалэм иш ылъэгү маштор къычихэу, шыр ыгъэлъатэу щытыгъ. Нарт Шыужъые зытес Чэмидэжъыр, ащ фэдизэу хъальэти, ылъэдый нэс чым хахъазэ, кюштыгъэ. Шъхьагуашэ зынэсым, а лъэхъаным Шъхьагуашэ джы фэдэу иныгъэп, ащ дэжъым Чэмидэжъыр псы щешъуагъ, псыкіэмкіэ къечъехырэр псышхъэмкіэ дицэежъэу псым зэрешъорэр зы пстыкіопсы блимыгъэкіэу, Пакокъо Тэтэршъао къыльэгъугъ. Етланэ Шыужъые Пакокъо Тэтэршъао нэбгъунджыкіэкыфычіэплъыгъ.

— А сикіэлэ цыкіу! Непэ нартхэр мэкиодыжых, ау «таужыкіэ бэдээ цыкіум фэдэу зыгорэ къэхъыежьышт» аюагъэшъы, ар орэу къычікіин. Ей, си кіалэ, Къырым лъэнныкъоокіэ с фэдэу зы бэдээ цыкіу горэу къышыхъыещт, ащ уукіэмэ жъалымыгъэкіэ упэмыгъо. Сыд уишилак? Хэта уиэхъылхэри? — ытуу, Шыужъые Пакокъо Тэтэршъао еупчыгъ.

— Сэ сянэ си, нэмыкі зи сиіэп, — ытуагъ Пакокъо Тэтэршъао.

— Нарт горэм сиуукіагъ пложын, къор иш кіэрыпхагъэу ыхъэу, нарт Шыужъый зыфаирэр угу игъэлъ, ащ нэмыкі о нарт плъэгъужьыштэп, тапэ къифэрэм ар япістэжьышт. Сыд саугъэтэу остын уянэ фэхъыжынэу? Дышши, тыжыни сиіэжъэп. Нартмэ якъолъэкъофижъ заекъо сэхъыжы ашхынэу. Сыд саугъэтэу къууитыгъ аюу къуюупчылхэмэ, сэ остын сиіэп, — ытуу икъамэ къырихи, къом иалэрэ лъэкъуитур къыпиупкіи, къемапэм шолъэу къифищэигъ. Мыдырэр Ыаби къызылхэм, шыри лыри псым хигъэтлыхъагъ афэмийгъэу.

— А си кіэлэ цыкіу, уикъарыу пэлъэшьыштэп, — ытуу, Ыаби къемапэкіэ къыдихъыежьыгъ.

Адырабгъукіэ псым зызэпрэкіхэм, чыгэе ин щытыти, чыгышхъэр къырищэхи, къутамэхэр гуиупкыхи, ащ къом ыпэрэ лъэкъуитур пильхъагъ, ыкыи ыутупчижьыгъ. Чыгэе иныр къызыэрэрищэхыгъэу къенагъ.

— Мэкиэ-макіэу зэрыпфэхъэу пхымэ утекуагъ. Зы ильэс зыхыблэ фэхъушт, — ытуагъ Шыужъые.

Нарт Шыужъые къор ыхъи, нартмэ адэжь клюжыгъэ.

Къори аригъэшхи, нартхэр ац ыужыкIэ шхын паекIэ лIэжыгъэх. Къо закъом зи къафишIэжыгъэп. Джыри Мье-къуапэ дэжь Чэмидэжъыр зыдэкIыми, къызыдэхважы-ми, ышIыгъэ хъадрых лъагъор иI, — зереджэхэрээр къо лъэкъофыжъ ильагъу. Шычэмидэжъым ытхъакIумэ IэшъорэкIэ пшIыкIутIу икIыхыагъ.

— Нартхэр джащ фэдэу кIодыжыгъэх,—ыIуи, Пако ыкъо Тэтэршъао ынэгу кIэкIыгъэр къыIотэжыгъ.

565. ТЭТЭРШЬАОРЭ ШЫУЖЪЫЕРЭ

(КIэмыгүе текст)

Нартымэ илъесибл гъаблэ къяхъулIи, агу кIодишъы, Нартхэр ежкэжыгъэх. ЛэучэцIхэр аукIымэ, ашхымэ кIо-хэзэ, Шъхъэгуашэ икIыгъэхэу чIэхъажынэу, ашкIэ Нарт-мэ иинагъекIэ анахь цIыкIоу Шыужъый аIоу ахэтыгъ. Нартхэм зыхаши Шыужъые къельэIугъэх: «Маджы хъун Шыужъый къо лъэкъофыжъыр тэгъэшхыжы, тыпфэрэ-зэн. Шыужъые къэшэси, къо ужым къихы, къо лъэкъоф икIыгъор зыфаIорэм къикIи, къо ужым рыкIозэ, Улэ кIуа-гъэу хэлъэу къо лъэкъофыжъыр ац щиукIышъы, пчэн кIэс къышIышъи, къырихыжы къыгъэзэжыгъэу къэ-кIожызэ, Шъхъагуашэ къэсыжы фежьагъэу Тэтэршъао Iуашхъэ горэм тетэу, хъаджэшъо фыжьитIуи игъусэу мо-инир къакIоу ылъэгъугъ.

— Уимафэ шIу охъу, апши! — ыIуи, Тэтэршъао Шыу-жъые къекIолIагъ. МакIэу нэбгъунджыкIэ къычIэплъи, опсэужь ыIуи, къыриIуагъ. Иджабгъуи мо инэу къакIо-рэм ритыгъ. Апэ дэдэ джабгъур зытыгъэр ПакIокъо Тэ-тэршъау. Шыужъыерэ Тэтэршъаорэ зэготэу къакIозэ, Шъхъагуашэ къэсыжыгъэх. Иным иш шылъэ тхъацум къэсэу ылъабжъэхэм чIыгур хачэу щытыгъ. Тэтэршъао иш хъашъо тырагум фэдэу лъаеу щытэу, Шъхъэгуашэ къыххэхъагъэх. Яшыхэр псы рагъашъозэ, Тэтэршъао къе-упчIыгъ: — Хэт ушыщ, сикIал? Тинартхэу тилIыжъихэмэ бэдээ цIыкIу горэ таужыпкъэкIэ къэбыбышт аIоштыгъ, — ыIуагъ. — Орын фае, сикIал, — къыриIуагъ Нарт Шыужъые.

— СшIэрэп ныIа, сэрыми. — ыIуагъ Тэтэршъао-Ся-нэжъ закъо сиI, — ыIуагъ.

— Адэ сыд фэозгъэхын, сикIал, — ыIуагъ Шыужъы-ем.

— Сшиэрэп, — ытуагъ Тэтэршъао. Шыужьые къэмэ чиэтгъым чиэлаби, ишъэжьые къычихи, къо блантхъэр къыгуифыгъ. Шъэжъялпэм къышюхилъи, Тэтэршъао къыритыгъ. Къызыретым, зэрэзэтесэу фэмынатаеу псым хиклагъ. Ау сид фэдизкээ къо блантхъэр Тэтэршъао чи-дзыгъахэл. Нарт Шыужьые шъэжъиеекээ лабышьи, къо блантхъэр къытихыжьыгъ.

— Джолым аферым! О узылъэтгъум Нарт шыу слъэгъугъэп ерэмыту, — ытуагъ Шыужьые. Аперэу аферымыр Тэтэршъао къызящихыгъэр джа чыпээр ары. Къо блантхъеу Ихыжьыгъэр чыыгэр къууфи, икъамэкиэ къыупэцли, къо блантхъэр къыпилъагъ.

— А сикэл, джай пыупкызэ, уянэ фэхьи егъэшх. Амэ зыгорэ осымыгъехыхэмэ емыкту хъун, — ытуагъ.

Нартмэ якюодыжьыкээ джары. Пакюокъо Тэтэршъауи аш дэжьым къынчиинэфагъ зынчыпсэущтыгъэри.

565. НАРТ УАЧЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Нарт Уачэр Иэлэдж лъэпкъеу Рэзанскэмди щысыгъэмэ аашыщэу, нартэу щынэр зэкюодым аужы къинэгъагъ.

Тэтэршъао Шъхъэгуашэ къикий, Дэнджыу Иушъо къырекюгозэгъо, шыушко горэм къо Иэе джадэ горэ къырифыжьагъэу ылъэтгъугъ. Тэтэршъао ылъэныкъоджэ къызынэснынм къо Иэлэр ыкугыгъ. Тэтэршъауи лээр зэрэлышком пae, щынэу, ары—мырэу, ау Тэтэршъао зынэсигъэм ди уцуугъагъэ.

Шыор шым епсыхи, къо Иэлэр шиубзи:

— А фэмыф, моу къакю, — ытиуи нарт я Уачэ Тэтэршъао еджагъ. Тэтэршъао къытихъагъ.

Къо киепцэр къыгуупкыши:

— Ма, фэмыф, мыр хыы, — ытиишь, Уачэм зыкъынэти копкъэр Гакукъо Тэтэршъао къыритыгъ.

— Сикэл, тхьам урихъаки, укъэхъумэ олы ухъун. Гүщээ заулэ осложьинишь, ай уфэмыбэлэрэгъэу гъэцэ-кээжь, — къыритуагъ Уачэм Тэтэршъао.

Джэуап ритыжыгъ:

— КъаIo, тхъэмэтэ маф.

— СикIал, нарт лъэпкъэу мы хэкум къинагъэр сэры ныIэп. Сэри пIалъэу сиIэр — мы къор сэшкыфэ нэс. Мы къор зэрэсфэхъут мэфэ пчагъэр — мыш фэдиз. Мы къор зысыухыдже, сэ дунаир схъожынэу щыт. Сэ дунаер зыщыхъожыт мафэр — ми фэдэр ары. КъакIори нарт кIэнэр, ош нахы ифэшъуашэу зи къэхъунэп, хыжь, — ыIуи къыриIуагъ Уачэм Пакукъо Тэтэршъао. — Ау, сэIo шъхъаеджэ, зэгорэджэ спсэ хэмийгъэу хъадэгъум сиригъэзыгъэу укъысшъхарьхъакъомэ, усIэкIэкIодэнджи мэхъушь, мэфэ зы-tIу горэмджэ а зыфэсIуагъэм ыуж къигъан.

Ахэр нарт я Уачэм Пакукъо Тэтэршъао къыриIожыгъагъ.

— СыкъэкIон, тхъэмэтэ маф. Ау, сыкъэкIон сэIоджэ, сыздэкIотэр сшIэрэп, — ыIуагъ.

— Морары, фэмыф, о Пищыщэ нэпкъы тет унэшкор ары, — къыригъэлъэгъугъ. Къыригъэлъэгъугъэ унэр зыдэштыгъэр джы Рэзанскэмрэ ГЭС-мрэ азыфау Йошхъэ хъураешхоу иIэр ары.

— КIо, гъоумаф! — ыIуи, нарт Уачэри ежъэжыгъ.

Тэтэршъауи къо кIэпцэр ишыплIэ дэлъэу къежэжыгъ. Ау IэкIэцIэнлъишь къо кIэпцэр ефэхыгъ. ЕIэбэхи шъхъае, къыфыдэмыхъыеу Уачэр къызэплъэкIи, къылтэгъугъ. Арыти, къыгъазишь:

— А фэмыф дэд, — ыIуи къо кIэпц къатыуанэм къамышыкIэр ригъэчъэхи къыIэти ишыплIэ къыфыдилъхъажыгъ.

— КIо, гъогумаф ыдж! — ыIуи, ежь кIожыгъэ.

КъэкIожьи, пIалъэри къеси, Iалэдж бын яхэкужь джы зыфаIорэм Тэтэршъао къэкIуагъ.

Шэр шышиIум шIуидзи, Тэтэршъао унэм ихъагъ. КъызэриIогъагъэу, Уачэри лIагъэу джэхашъом тельэу, нарт кIэнэри зэхэугъоягъэу джэхашъом тельэу рихылIагъ.

Иэгу кIоциым бэнэр щишиIыгъ, Уачэм къыгъэIылъи, нарт мылькор къышти Тэтэршъао ядэжь къежъэжыгъ.

Аужыпкъэрэ нартэу къэнэгъагъэр Уачэр ары, ямыльку къэзыхъыжыгъагъэр — Пакукъо Тэтэршъау.

Лыжъмэ джэрары къэбарэр къызэралтэжъэр.

567. ТЭТЭРШЬАОРЭ ЛЫ ЦЫКИУМРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

Тэтэршъау къэхъуи, лы хъугъэ, кючIешко пельуанэу хъугъэ, ылъепкыдже нарт лъэнкъ, — цыфымэ аIуагъ.

— ЧапIэу зыдышициагъомэ анахь щынагъоу узы-
IукIагъэр шыыд илIэуж.

— Анахь сзыыштагъэр зы цыф лъэс цыкIу, —
ыIуагъ. Пытэу сищау сэрай дэгъуджэ къесшахыгъагъ,
хъакIешцэр щагу гузэгум дэтыгъ. Ащ нахь пытэу хъакIеш-
цым чэу къешIэжIыгъагъ. Ащ дэбгъэкы мыхъунэу хъэ
пхъашэ сэраим дэлъыгъ. Къыдахъэрэр IэлымыкIынэу
хъэр пхъешагъэ.

Сыгъолъижыгъэу хъакIешцым силъэу, «Тэтэршъау»
ыIуи хъакIешэу сзыэрлым зыгорэ къеуагъ. Хъэм къы-
зэрIэпкIыгъи, чэум къызэрэшхъадырэкIыгъи сиша-
гъэп. Пчъэр зыгусэхим Iэшэ пчъагъэу зыпыслхъатэр зы-
пыслхъхи пчъэр Iусхыгъ.

— УкыныкI сэ сыкъихъэт, — ыIуи, зыгорэ унэм къи-
хъагъ. Къихъагъэр лъэс цыкIу ежь илъэгагъэ фэдиз
къабзэу икIахыгъэу зы бэш ыIыгъ.

— Тэтэршъау, зэраIорэм фэдэу улIымэ, Iуашхъэу хэ-
гъуашхъэм Iутым пчэдыхжым, тыгъэр къыкъомыкIэу,
къекIуалI, — ыIуагъ лъэс цыкIум.

Лъэс цыкIор унэм икIижыгъ, хъэми къышIагъэп, сэ-
раим елъэжжыгъ. Пчэдыхжым зиухъазыри, Тэтэршъау
Iошхъэ Iалъэм екIолагъ. ЗекIуалIэм лъэс цыкIор Iуа-
шхъэм тет.

— УлIэу зэраIорэм утетымэ, — лъэс цыкIум къыIуагъ,
нэгъой хъаным джэгу иI, а джэгум непэ нэс.

А нэгъой хъанэр Тэтэршъау ипигигъ. Iуашхъэм лъэс
цыкIор къытыринаагъ. Тэтэршъау нэгъой хъаным иджэгу
кIуагъэ. Тэтэршъау джэгум нэсыгъ. Iухьи ахэуцуагъ.
Лъесы цыкIор къахэкIыешь.

— Фэсапши Тэтэршъау, — ыIуи, цыфмэ зэхамыкэу
макIэу къыриIуагъ.

— Джыдэдэм мы джэгор зэбгырыкIижжыт. Пчыха-
шхъэ бысым нэгъуаджэ шы.

Шыумэ хъут алоешь джэгор зэбгырыкIижжыгъэ. Зы-
дэкион Тэтэршъаом ышIэрэп. Чылэгъунэм хотэу чылакIэм
илъэныкъоджэ макIю. Ыгъунэ дэдэ шысэу зы унагъо го-
рэм, былым бэу дэтэу, — хай, сай, — алоу унагъор зэ-
кIэ былымымэ апылIэу Тэтэршъау Iэгум дэхъагъ. Зы кла-
лэ горэ щагум дэтыти къыпэгъокIыгъ.

— Тхъауегъэпсэу, тихъак! — укъызэрэдэхъагъэмджэ, —
къыриуагъ. — Тэ а былымымэ тахэк! — тыздэк! —
шы! — къыриуагъ.

Тэтэршъау хъак! — шы! —
ч! —
ищау. Тэтэршъао йэстыгъэу шы! —
шы! —
ищау.

— Зэрауагъэм урилый, Тэтэршъау. Бысым дэгъу
пшыгъ, — иуагъ. — Пчэдыхы бысымым иоф зыхэ-
кыдже, уиуан къытырятгъэлхъажи, уикак! гъэчэрэ-
зыгъэу уионак! — епхыгъэу, шыгъупшагъ эжэмышиэу,
джэгум къекол! — иуагъ.

Тэтэршъао зылъэгъурэм ышэнэу лышкотыгъ. Нэ-
гъой хъаным ипий. Еуй шым уанэ фытыралхъажи диж-
гум еккол! — жыгъыгъ. Джэгум мэджэгу, зэхэт, лъес цы-
кюор къакбу и къыбгъодэхъагъ. Тэтэршъау шумэ акы-
быджэ уцугъэу изакъоу щит. Лъес цыкюум къирн! —
гъэр:

— Ул! — эхъупхъ, зэраорэм урилый, къедэу джы уас-
рэм. Тэтэршъау. Нэгъой хъанымрэ сэрыре тызэпий. Нэ-
гъой хъаным ипшашъэ лы ритыгъэш джэгум фешы. А
пшашъэр тхъинэу ары. Джы, сэ сыххъажыт, — иуагъ.
— Къамылапщэм къамылэр йысхыт. Къамылым сепшэт.
Цыкюу инн сепшэ зыхъуджэ эзк! — къэштот. Къамылэр
къамылапщэм естыжыт.

Хъаныеу хъаным лы ритыгъэр, шэндакъэу зэрысым
зыкъыридээу хъут, ымакъэ зэхихыгъэу. Къэмисыгъэу
цифэу къыкюкагъэм: «А къамылапщэр ежкугъапш» аю-
ныш уцут. «Епш» айнышъы сэ ет! — сирагъэзит. Се-
пшэнси сифитэп, сиши изын къысимиштэу», — сиот. Хэта
уипшэр? — айны къысэупчытых. Оде у шыоу щитэр», —
айныш укъязгъэльгъут. Къэкюнхэш «тфегъапш»
айныш къыольеутых.

«Хъаныеу тысып! — лъагэм исэр къашьущи, ар иэлэ-
гэгъоу къыдашъозэ, уджэр жъугъэуджынэу зыхъуджэ
едгъэшт яу», — лъес цыкюум Тэтэршъао риуагъ.

Лъес цыкюор джэгум ахэхъажыгъ. Къамылэр айни
епшагъ. Зэужэу цыфэу джэгум хэтэр къеукъуагъ. Къа-
к! тетэу къэмисыгъери, йыстып! — лъагэм ис Хъаныемрэ
емыши хъутэп айни, уцугъэх. «Сишиизын симы! — се-
пшэн сифитэп» яу и уцугъэх. «Хъаныем ыапэ ыыгъэу
къыдэшьсон хъумэ езгъэот», — иуагъ.

Хъаныеер щэндакъэм къыращэхыгъ, иэлэгэгъу фа-
шыгъ. Уджэр ежкаагъ.

— Тю къыкюахымэ, ящэнэрэм ешкэ-ешъо нахьи шыу

джэгу, — Йори къахэлъад, — ыIуи Тэтэршъао лъес цыкIум къыриIогъагъ.

Къэлапчъэм ыIу гъэзагъэу Тэтэршъау уцугъэу щытыгъ. Лъес цыкIум ыкIыб къэгъэзагъэу уджэр ежъэгъагъ. Ящэнэрэм къыкIуахызы къызэссыжым, Тэтэршъао шыоу къахэлъади, Хъаныер къыпхъуати къахэкIыжыгъ. Лъес цыкIор аубытыгъэу ацунтхъэу къылъетгъугъ. Ар ащ къаIэпыкIыжыхэнэп, — Тэтэршъао ыIуагъ.

Тыгъэр къохъагъэу Йоштхъэ пIалъэу яхэгъоштхъай ыIутым нэссыжыгъ. Лъес цыкIор тетэу ЙукIэжыгъ.

— Зэралорэм урилый, Тэтэршъау, — ыIуагъ.

— Тхъауегъэпсэу, сильэгъун бгъэцэкIагъэ, — Тэтэршъау. Джы уипIурмэ узэрегугъунэу, егугъузэ ыIыгъ Хъаныер. Сэ сыкъэкIот.

Тэтэршъао пшъашъэр ядии къыхыиешь къэкIожыгъ. Лъес цыкIори хэхъажыгъ.

Мазэ фэдизы хъугъэу, а къэлэ пытэм чэщэу къышхъадэнки:

— Ей, Тэтэршъау! — зеIом, пчъэр Тэтэршъао ыIихыгъ. Лъес цыкIор унэм ихъагъ.

— УипIур къащи зэрэпIыгъ шыкIэм сегъэплъ.

Тэтэршъао Хъаныер къыщаагъ.

— Зэралорэм урилый, — лы цыкIум ыIуагъ. — Дэгъоу пыгъ.

Тэтэршъау ягуашэ Хъаныем кIыгъугъети, унэм къызырашэм, ащи: «Тхъауегъэпсэу», — къыриIуагъ.

— Джы шъущэжки зыдэшсыгъэм жъугъэтIысыжь, — лы цыкIум къызеIом, Тэтэршъао ягуашэ Хъаныер унэм рищыхыгъ.

— Тэтэршъау, Стамбулы пхыни мы Хъаныер пшэн фае. — Бэми макIэми къыкIэпхытэр сэ сэшIэ. КIэпхырэр псаоу къахыижки къэкIожь. Сэ джыри сыкъэкIот, — лы цыкIум къыIуи кIожыгъэ. Чэу лъагэм епкIэхыжыгъ, хъэри емыхъакъоу дэкIыжыгъ.

— КъыкIэпхыгъэр макIэ ыIон сюешь лъешэу сыштагъ, — Тэтэршъаом къыIуагъ.

Тэтэршъаом Хъаныер рихыижки Стамбулы ыхыгъ. Дышъэрэ тыжынырэ онэкIэ Iалъмэкъым изэу къыхы къэкIожыгъ. КъызыкIожыгъэр бэ мышIагъэу, пэнэпцIэ сэрайм къышхъадырэпкIыгъ.

— ыIхы, джы къэссыгъ! — Тэтэршъаом ыIуи джы нахь лъэшыжьэу щтагъэ.

— Ей, Тэтэршъау, — ыIуи лъес цыкIор пчъэм къеугъ. Къызеом сыштагъ. КIэпхыгъэр макIэ ыIон сюешь пчъэр

зыIусэхым: «ҮкъимыкI, Тэтэршъау, сэ сыйтихъат», —
ыIоешь лъес цыкIор унэм къихъагъ.

— Ыхы, Тэтэршъау, Хъаныер пхыгъагъа?

— Схыгъагъе.

— ҚыкIэпхыгъэр къаштэ моу. ОнекIэ алъмэкъитIумэ арылъэр, зы лъеныхъом тыжынэр илъеу, адрэ кIэлъеныхъом дышъэр илъеу ыпашхъэ къэзгъэIыстыгъ.

— Тхъаугъэпсэу, Тэтэршъау, — къисиIуагъ. — Зэра-
Iорэм урилый. Моу пIоблищ къэгъэIылъ, — лъес цыкIум
ыIуагъ.

Дышъэр пIоблэ зырызмэ атыритэкъуагъ, тыжынэри
къирихиешь ари пIоблищмэ атыритэкъуагъ.

— Ыхы, Тэтэршъау, мы пIублэм телъэр, — о уий.
Мыдрэ пIублэм телъэр — уибысым гуашэ ий. Мы яща-
нэрэр — сэ сый, — лъес цыкIум ыIуагъ. Щыгъу-Пастэр
ригъешкыгъ, дахэ риIуагъэмэ, ащ папкIэджэ уибысым
гуашэ—ыщанэр ий. Джы былымэу хэсхыгъэр арэп нэгъой
хъанэр сипыгъэ, Хъаныер зэрэшIозгъэIодыгъэр ары, сэ-
рыджэ былымэр. О усимиgъусэу сфергъэцэкIэшъутэп.
Тхъаугъэпсэу, мыш ыужым зыджи сиплэгъужытэп.
УсшIэрэп, — кыIуи лъес цыкIор хэхъажыгъ.

Сызыфыщищтагъэр, чэу сэраеу сиIэм, къизэрэшъ-
хъадэкIырэр, хъэу сиIэм зи зэрэrimыIорэм апаеджэ джа-
рары сзыфаштэгъэр, джыри ащ нахъ щынагъуи
ныбжы сирихылIагъэп. Зыгорэджэ къисфэгубжымэ се-
кIодылIэжынджэ сищыщтэгъагъ, — ыIуи, арэущтэу
цифхэм Тэтэршъао къафиIотэжыгъагъ.

Пакокъо Тэтэршъао пчэнэу хым хэхъажыгъэм лъы-
хахыиешь, ащ хэкIодэжыгъ ало.

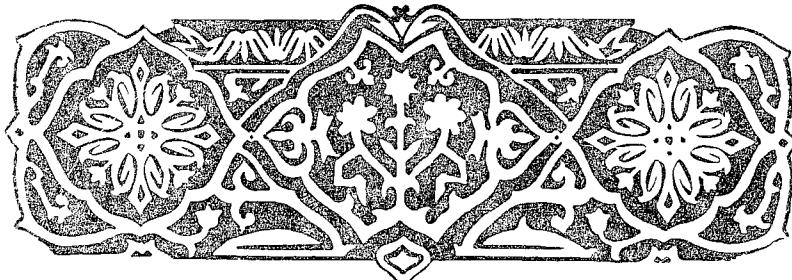
568. ПАКОКЪО ТЭТЭРШЬАО ИКЮДЫКИ

(Иорданием щатхыгъэ адыгэ текст)

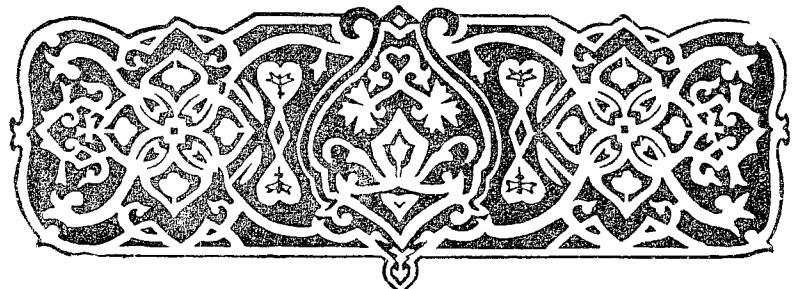
Пакокъо Тэтэршъау, орэда!
«Тэтэршъао зылъэгъугъэм
Нарт сльэгъугъэп» ерэмыIу, --
Адыгэмэ язэгъяIор
ПакокъоkIэ Тэтэршъау!
Иошхъэ-Палъэ къызыратым,
Нарт-хабзэм емыпцижъэу,
ИПашэкIэ зызэдилъхи,
Иошхъэ-Палъэм екIолIагъ.
Хъурэябзэу ар къыкIухи,

Іошъхъэ-шыгум дэкІоягъ.
Тандж чыер щигъэкІоти,
ЫПэдакъэ жъау ышІи,
Бгъу пстэумкІи зиплъыхъагъ.
Инэплъэгъу зи къимыфэу
Мэфэ ныкъор щигъэкІуагъ,
Тыгъэм тІэкІуи дичэхыгъеу,
ЫзыбгъукІэ қъизеплъэкІым,
ХъакІэ ыІонкІэ шІобаІоу,
Дзэ ыІонкІэ шІомакІэу,
Іуашъхъэм къекІоу ылъэгъугъ.
Тыгъэ бзым ар фыкІэплъи,
ГуфаплъэкІэ қъизахаплъэм,
Лъэхъу-лъэушъэу шыу купым
Іуашъхъэм занкІэу зыкъырати,
Табырыгоу ащ зыкъишІи,
Іуашъхъэм хъункІэ қъырадзыгъ.
«Е, гъогурыкІоу, бзэджэ куп,
Щэрэ бзэрэ сэри сиІэу,
Іэрыйбытэу зышъостына?! —
Тэтэршъао къариІуи,
ІукІэ закъыфигъэпси,
Сэгъындакъыр къызэфиши,
Ягупгъуазэ зыфигъэпси,
Жъагъэм дысэу къыритІупши,
Чыртыпцыри зегъэфэхым,
Іуахыжынэу игъусэхэр
Мо фэхыгъэм тебэнатъэх.
Іухыжыгъё имыфэхэу,
Ащ исэшхо къафырихи,
Шыу купым къахэлъади,
Тыгу, тыбгъэ ригъаІоу,
Лыгу зиІэу Тэтэршъао
Зытфы-зых захеутым,
Мо фэхыгъэм къышъхъэштыхэр
Тэтэршъао шъхъэшифыхи,
ШхъэшІохыным фежъагъэу,
Сэгъындакъыр къыфагъэпси,
Сэмэгубгъум къыпхырали,
Лы зытфыхыр ипІэлъялэу,
Іошъхъэлъялэм щепсыхыгъэр
ПакокъокІэ Тэтэршъау.

АДЫГЭ НАРТ ОРЭДХЭУ
МАГНИТОФОНКІЭ
ТТХЫГЪЭХЭМ
ЯОРЭДЫШЬОХЭР

1. НАТ ГАШЭМЭЗ ИОРЭД

псынгээу

3

жынхээз.

О си-лаш-Га-щэ - уи

жынхээз.

3

си ла-щэ - мээ Нар-ты и - сы

3

кіа-лэ-мэ ніэнү уа-иъы - де-шіэ.

0 - рэ - ри - рэ

0 - - - - 0 0 - ри-дэ ра - ра

2. ИАШЭМЭЗЫ ИОРЭД

самбырэу

3. НАТ 1АЩЭМЭЗЫ ИОРЭД

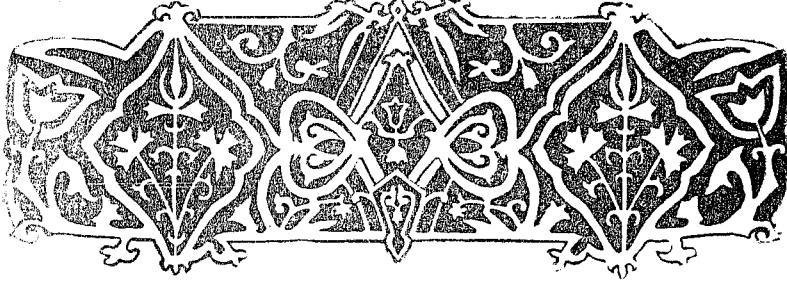
жважэу

срэдны у о - дэ-да о - рэ-да

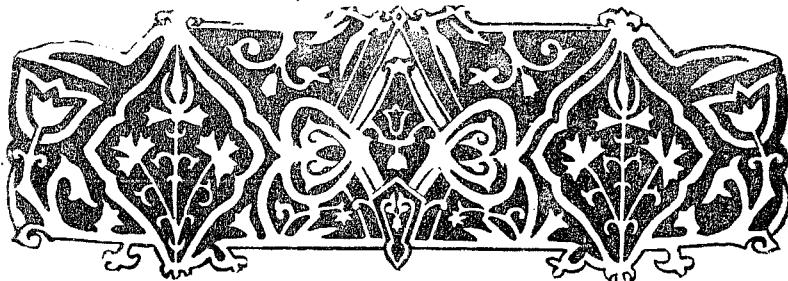
о - - - - о о-ра - дэ ра - ра.

о, си 1а-щэ - 1а-щэу, о си 1а-щэ-мэ-за

о-рэ-да о - - - о о - ра-дэ-ра.

АДЫГЭ НАРТ ЭПОСЫМ ДЭЛЭЖЬАГЪЭХЭР

Алыгэ :научно-исследовательского института предполаге «Нартхэм» в VI том тегүнгэ, Сурэгтый и их эр
(Сээдүүкээ Кийбэгэжээнлийн): Хүйт Цамсун, Хөдөлгөө Аасэр, Кэцүнэ Дмитрий, Мэрэгжээ Квасин (Мартуунай, 20.1.1971).

Адыгэ жарт орэдхэр атхых. Сурэтым итхэр (сэмэгумкіэ къебгъэжъенышъ): Дэхъужь Л., УдыкІаку М., Тхъабысым У., УдыкІаку А. (Адыгэ хэкур, Нэшъукъуй, 20.XI.1959).

Хъатыу Фатимэт адыгэ нарт хъиши
Дэбагъо Саринет регъэтхы.
(Краснодар край, ч. Шъхьашэфыжь, 20.VII.1962).

Тхыдэјотэ Іазэу Акъушъ Аслъанчэрье адыгэ хъишъэр Аулъэ Сариет регъэтхи
(Адыгэ хэкур, ч. Еджэркъуай, 10.7.1961).

Зы мафэм къатхыгъэхэм АНИИ-м иэкспедиции хэтхэр тегуущыгъых
(Армавир, 8.7.1962).

Тхыдэлтэ-орэдьио Йаээу Хъаткъо Теуцожь адыгэ нарт хъишъэу «Пакокъо
Тэтэршъау» зыфиорэр Шъаукъо Ж. регъетхы. (Хъакурынэхъабл, 28.V.1958).

БЭРЭТЭРЭ ИСМАХЫЛ

Тхыдэйтэй Йазэу Бэрэтэрэ Исмахыилэ 1880-рэ ильэсүм Адыгэ хэкум щыш къуаджэу Аскъэлае къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Цыф гупкI. Ильэс 50—60-кIэ узэкIэбэжжьмэ зэхихыгъэгъэ хъишъэр (ЧыпIэми, цыфхэми ацIэхэр зэрэхэтэу) IупкIэу къеютэжьы. ИцIыкIугъом щыублагъэу яхъэблэ хъакIэшхэу пчыхъэрэ нарт орэдхэр зыраггъэIэтэу къызыщаю, хъугъэ-шIэгъэ къэбархэр къызыщаIуатэхэрэр икIуапIэу щытыгъ.

Бэрэтэрэ Исмахыилэ аригъэтхыхыгъэ нарт орэдхэри, хъишъэхэри бэ дэдэ хъоу Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтын наархив хэлъых. Ахэм аацыщ текстхэр адыгэ ЙорыIуатэхэр зыдэт тхылъыбэмэ къадэхъагъэх.

Тхыдэлтэ Газэу Бамбэт Ахъльэу адыгэ наарт хьишиэ Къамэкъо Р. регъетхы (ч. Шъхвацэфыжь. 12.VII.1962).

НАТХЬО ШЬАЛИХЬ

(1885—1944)

ХыIушъо Шапсыгъэм щыщыгъэ адыгэ къуаджэу Хъэтрамтыку Натхъо Шьалихъэ 1885-рэ ильэсым къышыхъугъ, кІэлэеgeадж, шапсыгъ.

Егъэджэн-гъэсэныгъэ Йофыгъохэр зерихъэу 1922—1944-рэ ильэсхэм Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Псэйтыку дэсигъ. Хъатрамтыкуи Адэмий кІэлэеgeаджэу Йоф ашишIагъ. Адыгэ хэку музеир апэ, 1925-рэ ильэсым зызэхашэм экспонатхэм яугъоинкIэ джэуапышIу афэхъугъэмэ ащищ.

1929-рэ иль. къышегъэжъагъэу Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым адыгэ ЙорыIатэхэр бэу къыфитхыгъэх. ТхыдэIотэ Iа-зэм хъакIещхэм икІэлэгъум щы, хихыгъэ аыгэ орэд, пщыналъэ. хъишъэ текстыбэ ежъ-ежырыэрэу ытхыхъыгъ. Ахэмэ ащищхэр «Нарт-хэм» яя VI-рэ том къыдэхъагъух.

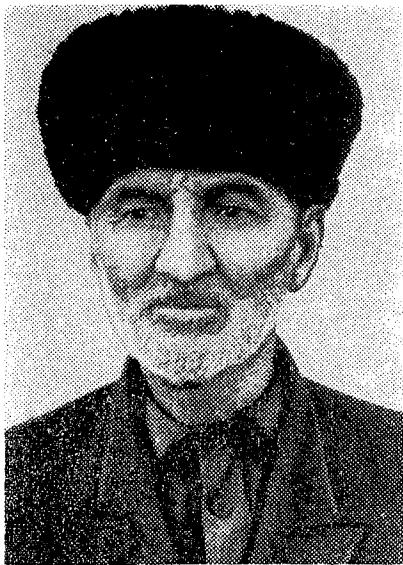
Орэдын-тхыдэйтэй 1961-ийн Чынышх Хъазыу адыгэ нарт хъишъэр Шын Шэбанэ
рөгжүүтхэй (Адыгэ хэкур, ч. Еджэркьюай, 10.VII.1961).

Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым иэкспедицне хэтхэу Тымэ М., Зэфэс Л. адыгэ хъишъэу Выкъо Фыжъ
къыуатэрэр ятхы (Краснодар край, ч. Кургъоқъуай, 10.VII.1962).

Бэчыр Чэусар

Огъурлы Заурбэч

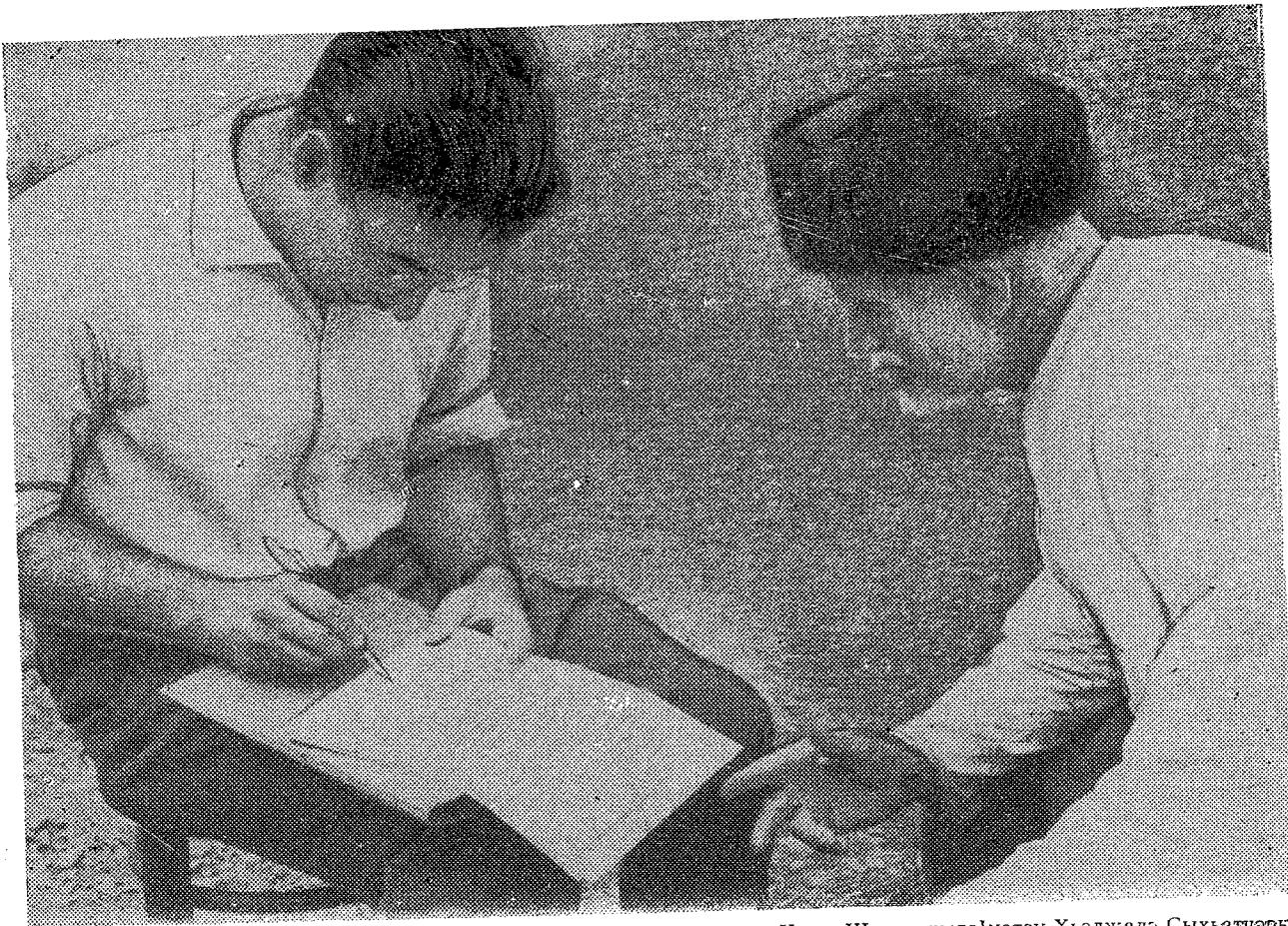
ШЬХЬАЩЭФЫЖЬ ЩЫШ ТХЫДЭІУАТЭХЭР

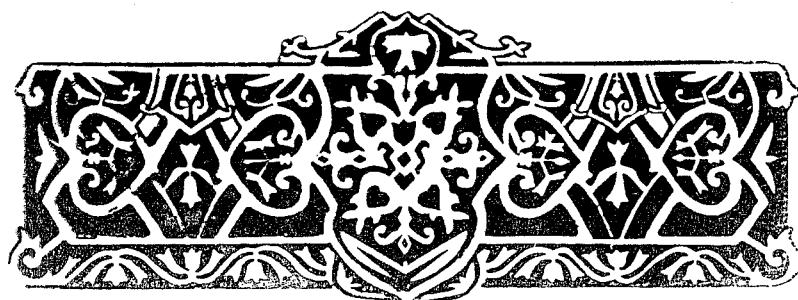
Хъакімаф Шыхъамбэч

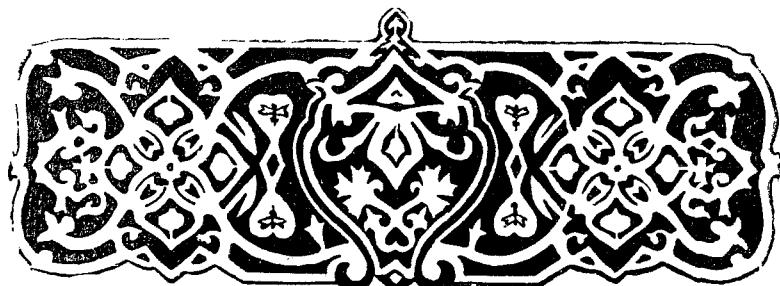
Наныукъо Захьид

Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым иэкспедицие шыщэу Хъут Щ. тхыдэуатэу Хъеджалэ Сыхъатчэрье
адыгэ наарт текст регъэтхы (ч. Шхъашэфыжь, 20.VII.1962).

КОММЕНТАРИИХЭР

ХХ. ЯЩЭМЫКЬО ІАЩЭМЭЗ

Іащэмэз — нарт пхъашэу, чатэм фэдэу нэхэшэнчъэу адыгэ эпосым хэт. Арэущтэу иобраз зэрэштым ятІонэрэцІэу «Кетэон» («Чэтэон») зыфиорэми къегъэлъагъо. Ащ дакІоу, тхыдэјотэ-орэдьлохэмэ арагъэтхыхыгъэ текстхэм зэрахэтымкІэ, Ящэмыкъо Іащэмэз — орэдыр шыу зылъэгъурэ цыф, алэу сырнэр къыхэзыгъэ нарт.

Ящэмыкъо Іащэмэз ехылІэгъэ орэдхэр, пщинальхэр, хъишишъехэр Адыгейми, ХыПушъо Щапсыгъэми, Къэбэрдейми аышээльяшІэ, ау анахэу ар шыу зылъэгъухэрэр, нахыбэуи иорэдхэр къэзылохэрэр шапсыгъэхэр ары. Ежь нартым ыцІи «шапсыгъэ гүщіІэ гъэпсыкІэ» иІ «Іашэ мэз (Іашэмэз — «Іашэ Іэл», е «Іашэ пхъаш»)¹.

Нарт Іащэмэз ехылІэгъэ текст я XIX-рэ ллэшІэгъум Хъатэхъу-шокъо Къази къалэу Тифлис къыщыхаригъэутыгъ («Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», выпуск XII, 1891); Іащэмэз ипщиналь А. Н. Дьячков-Тарасовым нахь кІэса-Іоу Грузием къыщтыраигъэдзагъ («Записки Кавказского отдела Императорского Русского Географического общества», выпуск XXII, Тифлис, 1902). Мы аужырэ илъэс 20—30-хэм Ящэмыкъо Іащэмэзы ехылІэгъэ текстхэр Мыеекъуапи, Нальчики, Москви бэрэ къащыхаутыгъэх. Адыгэмэ мы нартым ыцІэ зэтыраукы: «Іашэмэз», «Іашэрмэз», «Іашмэз».

ТЕКСТХЭР

479. **Ящэмыкъо Іащэмэзы икъэхъукI** — къэзылоtagъэр Цыргъой Сэт, 1868-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Аскъэлае къыщыхъугъ, бжъэдьыгъу.

Ноябрэм и 4-м 1940-рэ илъ. Аскъэлае щызытыхыгъэр Лъэустэн Юсыф, адыгэ писатель. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

480. **Іащэмэз и сабиигъуэр** — Къэбэрдей Балъкъэр научнэ-исследовательскэ институтын (КБНИИ) иархив щыщ.

481. **Нат Іащэмэз ипщиналь** — орэдэу къэзылоагъэр Цушъхъэ Морат 1897-рэ илъ. ХыПушъо Щапсыгъэшком щыщыгъэ чылэу Нэтихъуаджэ къыщыхъугъ, шапсыгъ.

¹ Епль: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, стр. 203—204.

Июным и 20-м 1946-рэ иль. Нэтхъуаджэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

482. **Іашэмэзы иорэд** — орэдэу къэзыІуагъэр Хъушт Ибрахьим, 1881-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Афыпсыпэ къышыхъугъ, шапсыгъ.

Сентябрэм и 22-м 1959-рэ иль. Афыпсыпэ щызытыхъгъэр НэтІэхъо Абдуль. кІэлэегъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

483. **Нарт Іашэрмэзы иорэд** — орэдэу къэзыІуагъэр Күшъо Исмахьил, 1884-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Очэпщые къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Июлым и 16-м 1949-рэ иль.. Очэпщые щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

484. **Іашэмэз и пшыналъэ** — къыздэтхъгъэ тхылъыр: Нарт Хъыбархэр, Налшык, 1945, н. 35—46 КБ НИИ-м иархив щыщ.

485. **Нарт Іашэмэз иорэд** — орэдэу къэзыІуагъэр Ушъый Кыщыкъу, 1883-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Псэйтику къышыхъугъ, орэдэйло Іаз, шапсыгъ. Июлым и 25-м 1958-рэ иль. Псэйттику щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

486. **Нат Іашэмэз иорэд** — орэдэу къэзыІуагъэр Нэгъуцу Ильяс, жъыхухэр: Нэгъуцу Махьмет, Нэгъуцу Сахьид, ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ чылэу Агуе дэсих, илъэс 60 фэдиз аныбжъ, шапсыгъэх.

Июнум и 16-м 1960-рэ иль. магнитофонкіэ Агуе щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

487. **Іашэмэз ятэ ылъ зэришІэжыгъэр** — иунагъю ис бзылъфыгъэхэри хъульфыгъэхэри — ини, цыклюи дежъыхухээ пшыналъэр къэзыІуагъэр Мыгу Хъамид, 1898-рэ иль. Адыгэ хэкум ис чылэу Джэджэхъаблэ къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Ноябрэм и 21-м 1970-рэ иль. Джэджэхъаблэ щызытыхъгъэр Хъут Шамсудин, АНИИ-м иофышI. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

488. **Іашэмэрэ Сыранрэ** — къыздэтхъгъэ тхылъыр: Адыгэ усэхэр, Дамаск, 1943-рэ иль., н. 31—32.

489. **Іашэмэз** — орэдэу къэзыІуагъэр Къат Ахъмэд. 1900-рэ иль. Сирием ис адыгэ чылэу Енэм къышыхъугъ, Тэпадэ дэс, кІэлээгъадж.

Январым и 30-м 1965-рэ иль, Дамаск щызытыхъгъэр Тыгъужъ Фулад. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

490. **Іашэмэзы ятэ къызэригъотыжыгъэр** — къэзыІотагъэр ХъэдэгъэлІэ Юсыф, 1906-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу I Едэпсыкъуае къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Ноябрэм и 19-м 1970-рэ иль. I Едэпсыкъуае щызытыхъгъэр Хъут Шамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

491. **Нарт Іашэ и кIуэдыхъар** — КБ НИИ-м иархив щыщ.

492. **Нарт Іашэмэз Лъэгүц-жакІэм зэрэзэуагъэр** — къэзыІотагъэр Жанэ Шъалихъ, 1887-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къ. I Едэпсыкъуае къышыхъугъ, бжъэдигъу.

493. **Ящэмыкъо Іашмэз Лъэгүц-жакІэм зэрэзэуагъэр** — хъишъэр къэзыІотагъэр Цыргъой Сэт. 1968-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Аскъэлае къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Ноябрэм и 4-м 1940-рэ иль. Аскъэлае щызытыхъгъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

494. **Іашэмэрэ Лъэгүц-жакІэмрэ** — къэзыІотагъэр Нэгъуцу

Сэнцахъ, 1878-рэ илъ. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ чылэу Агуе къышыхъугъ, шапсыгъ.

Июлым и 6-м 1941-рэ илъ. Агуе щызытыхъгъэр Бысыдж Хъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

495. Іашэмэзы ятэ ылъ зэришІэжыгъэр — къэзыІотагъэр Шъхэлэхъо Алый, 1882-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Афыпсынэ къышыхъугъ, шапсыгъ.

Июлым и 31-м 1958-рэ Афыпсынэ щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлЭ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

496. Нарт Іашэмэз Лъэгүц-жакІэм зэрэтекІуагъэр — къэзыІотагъэр Жанэ Заурбэч, 1893-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу I Едэпсынэ къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Январым и 2-м 1947-рэ илъ. Пэнэжыкъуае щызытыхъгъэр Иашынэ Ахъмэт. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

497. Іашэмэз ихьишь — къэзыІотагъэр ЩашІэ Бый, 1874-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Пчыхъалыкъуае къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Январым и 9-м 1935-рэ илъ. къалэу Краснодар щызытыхъгъэр Цэй Ибрахим. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

498. Іашэмэз ихьишь — къэзыІотагъэр Хыагъур Шъэофыжь, 1879-рэ илъ. ХыIушъо Шапсыгъэшом къышыхъугъ, Нэтихъуаджэ къышыхъугъ, шапсыгъ.

Майм и 18-м 1959-рэ илъ. къалэу Мыекъуапэ, АНИИ-м щызыгхъгъэр Цуамыкъо Тыркубый. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

499. Нарт Іашэмэз Лъэгүц-жакІэм зэрэтекІуагъэр — къэзыІотагъэр Натхъо Мыхъамод, 1883-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Псэйтыку къышыхъугъ, шапсыгъ.

Апрелым и 1-м 1959-рэ илъ. Псэйтыку щызытыхъгъэр Натхъо Къырмызэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

500. Нарт Іашэмэзы ипшыналь — орэдэу къэзыІуагъэр Мыгу Хъамид. 1906-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Джэджэхъаблэ къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Июлым и 1-м 1963-рэ илъ. Джэджэхъаблэ щызытыхъгъэр Мыгу Исмахыл. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

501. Нарт Іашэмэзы къамылымрэ пхъэкІычымрэ къызэрэхихыгъэр — къэзыІотагъэр Сыихъу Сэфэрбый, 1890-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Джамбэчье къышыхъугъ, кіэмүгүй.

Майм и 10-м 1948-рэ илъ. къалэу Краснодар щызытыхъгъэр ХъэдэгъэлЭ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

502. Іашэмэз и бжъамийр къызэригъотыжар — КБ НИИ-м иархив щыщ.

Къытырадзагъ: ЛитературэмкІэ хрестоматие, Налшык, 1962, н. 9—19.

503. Іашэрэ Лъэбыцэжъейрэ — КБ НИИ-м иархив щыщ.

Къытырадзагъ: Нарт хъыбархэр, Налшык. 1945, н. 31—35.

504. Іашэмэз и бжъамийр къызэригъотыжар — КБ НИИ иархив щыщ.

505. Ахумыдэрэ Іашэмээрэ я пшыналь — КБ НИИ-м иархив щыщ.

506. Іашэмэз ипшыналь — къэзыІуагъэр Лыф КіэкІ, 1864-рэ илъ. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ чылэу Къэлэжъ къышыхъугъ, орэдыю цэрыгъу, хъакIууц.

Декабрэм и 19-м 1956-рэ иль. Къэлэжъ щызытхыгъэр Хъэдэтъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

507. **Іашэмэзы икЮдыкI** — къэзыЮтагъэр Бракъый Тыу, 1878-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Тэхъутэмыкъуае къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Июлым и 4-м 1960-рэ иль. Тэхъутэмыкъуае щызытхыгъэр Шъхъэлэхъо Абу, Адыгэ къэралыгъо пединститутын щырегъаджэх. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

XXI. ПАКЮКЬО ТЭТЭРШЬАУ

ПакЮкъо Тэтэршъао ехылIэгъэ ЙорыIуатэхэр анахъэу зыхэлъыхэр бжъэдьгъухэр, шапсыгъэхэр,abdзахэхэр, хъатикъуаехэр, кIэмьгуухэр.

Мы нартым зэрэджэхэрэр къэбарIуатэмэ зэтыраIукIы ПакЮкъо Тэтэршъау, ПакЮкъо Тэтэршъау. Нарт ШъэокIасэ ышыпхъу ПакЮ (е Пако) Тэтэршъао ыкъоу адыгэмэ къаIуатэ нахьыбэрмкIэ урэхылIэ.

Мы нартым фэгъэхыгъэ текстхэу джы нэс къыхаутыгъэр маkIэ нахь мышIэми, ПакЮхъо Тэтэршъао ицикл анахь инымэ ашыщэу адыгэ лыхъужъ эпосым хэт.

ТЕКСТИР

508. **Пакокъо Тэтэршъао икъэхъукI** — къэзыЮтагъэр Хъамтэхъу Аюб, 1881-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу ПчыхъалIыкъуае къышыхъугъ, тхыдЮтэ-орэдыIо, Іаз, гупкI, бзэ бай Iулъ, бжъэдьгъу.

Январым и 19-м 1935-рэ иль. къалэу Краснодар щызытхыгъэр Цэй Ибрахим. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

509. **ПакЮкъо Тэтэршъао икъэхъукI** — къэзыЮтагъэр Хъаткъо Теуцожь, 1878-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ, лы Iуш къэбарIотэ — орэдыIо Іаз, abдзах.

Майм и 19-м 1959-рэ иль. Мыеекъуапэ щызытхыгъэр Гъыш Нухь. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

510. **ПакЮкъо Тэтэршъао икъэхъукI** — къэзыЮтагъэр Бракъый Тыу 1878-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Тэхъутэмыкъуае къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Июлым и 19-м 1935-рэ иль. Тэхъутэмыкъуае щызытхыгъэр Цэй Ибрахим. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

511. **Пакокъо Тэтэршъау** — къэзыЮтагъэр Хъаткъо Теуцожь, abдзах.

Майм и 28-м 1958-рэ иль. Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр Шъаукъо Ж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

512. **Пакокъо Тэтэршъао икъэхъукI** — къэзыЮтагъэр Хъэпэе Мыхъамод, 1887-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъатикъуае къышыхъугъ, Хъатикъуай.

Октябрэм и 12-м 1961-рэ иль. Хъатикъуае щызытхыгъэр ХъэдэгъелIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

513. **ПакЮкъо Тэтэршъао икъэхъуIер** — къэзыЮтагъэр Kluай

Исмахыил, 1876-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъакурынэхъаолэ къышыхъугъ, абдзах.

Июным и 19-м 1959-рэ илъ. къалэу Мыекъуапэ щызытхыгъэр Бырсыр Батырбый. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

514. Пакокъо Тэтэршъао икъехъукъе — къэзыЮтагъэр Хъажъекъо Адэм, 1903-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Кощхаблэ къышыхъугъ, лэбэдэс къэбердэй.

Июлым и 22-м 1968-рэ илъ. Кощхаблэ щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

515. Пакокъо Тэтэршъао къехъулагъээр — къэзыЮтагъэр Хъаткъо Теуцожь, Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъакурынэхъаблэ къышыхъугъ, къэбарЮтэ Газ, абдзах.

Майм и 28-рэм 1958-рэ илъ. къалэу Мыекъуапэ щызытхыгъэр Шъаукъо Ж. Оригиналыр АНИИ-м иархив ахэль.

516. Пакокъо Тэтэршъао ихъишъ — къэзыЮтагъэр БжъешЮ Мышъэост, 1888-рэ ильэсем Кіэмыгуе къышыхъугъ, щалПугъ, шапсыгъ.

Ноябрэм и 19-м 1958-рэ илъ. Афыпсыиэ щызытхыгъэр Бырсыр Батырбый. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

517. Пакокъо Тэтэршъао ихъишъ — къэзыЮтагъэр Уджыхъу Щыгъущэ-Хъадж, 1878-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Аскъэлае къышыхъугъ, бжъэдэгъу.

Январым и 17-м 1935-рэ илъ. Аскъэлае щызытхыгъэр Бэрэтерэ Исхъакъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

518. Пакокъо Тэтэршъао къехъулагъэр — къэзыЮтагъэр Хъамтэхъу Аюб. 1881-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу ПчыхъялЫкъуае къышыхъугъ, бжъэдэгъу.

Январым и 17-м 1935-рэ илъ. къалэу Краснодар щызытхыгъэр Цэй Ибрахым. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

519. Пакокъо Тэтэршъаорэ нэгъой къалэмрэ — къэзыЮтагъэр Хъамтэхъу Аюб, бжъэдэгъу.

Январым и 19-м 1935-рэ илъ. Краснодар щызытхыгъэр Цэй Ибрахым. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

520. Нат Тэтэршъао натыфрэ хъо блатхъэрэ къызэрихъыгъэр— къэзыЮтагъэр Ушъый Кыщыкъу, 1883-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Псэйтыку къышыхъугъ, шапсыгъ.

Августым и 3-м 1958-рэ ильэсем Псэйтыку щызытхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

521. Пакокъо Тэтэршъао къызэрищагъэр—къэзыЮтагъэр Джамырзэ Ибрахым, 1887-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Афыпсыиэ къышыхъугъ, шыкІэпшынау, орэдыЮ Газ, шапсыгъ.

Августым и 5-м 1959-рэ илъ. Афыпсыиэ щызытхыгъэр ТІашъу Т. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

522. Пакокъо Тэтэршъао къызэрищагъэр — къэзыЮтагъэр Сэ-мэн Исмахыил, 1892-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу ПчыхъялЫкъуае къышыхъугъ, чылэу Щындже дэс, щапПугъ. бжъэдэгъу. «Мыр ильэс 17—18 фэдиз сыныбжъэу сикІэлэгъум Хъутыжъ Заур-бэч къыЮтэжъэу зэхэсхыгъагъэ», — еЮ Сэмэн Исмахыилэ.

Августым и 12-м 1959-рэ илъ. Щындже щызытхыгъэр Аулъэ Сарет. Оригиналыр АНИИ-м иархив чээль.

523. Пакокъо Тэтэршъао къызэрищагъэр — къэзыЮтагъэр ІэкІэгъу Ибрахим, 1875-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Афыпсыиэ къышыхъугъ, шыкІэпшынау, орэдыЮ Газ, шапсыгъ.

ХъэдэгъэлІ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

524. **Пакокъор нарт я Уачэ зэрэлуклагъэр** — къэзыІотагъэр Стлашъу Нэгъой, 1875-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Гъобэкъуае къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Июлым и 18-м 1949-рэ иль. Теуцожхъаблэ (Гъобэкъуае) щызытыхъыгъэр Кэрим Мухъаз, Къэбэртэе НИИ-м иэкспедиции щыщ. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

525. **Тэтэршъао шакло зэклом къехъуллагъэр** — къэзыІотагъэр Хъэмтэхъу Аюб, бжъэдыгъу.

Октябрэм и 10-м 1958-рэ иль. Пчыхъалыкъуае щызытыхъыгъэр Іашъынэ Ахъмет. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

526. **Тэтэршъао ыкъо къехъуллагъэр** — къэзыІотагъэр АкІэгъу Ибрахим, шапсыгъ.

Майм и 19-м 1959-рэ илъесым къалэу Мыекъуапэ щызытыхъыгъэр Едыдж Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

527. **Паклюкъо Тэтэршъао къехъуллагъэр** — къэзыІотагъэр КІуай Исмахъил, абдзах.

Майм и 20-м 1959-рэ иль. Мыекъуапэ, АНИИ-м щызытыхъыгъэр Шымыгъэхъу С. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

528. **Тэтэршъао къехъуллагъэр**—къэзыІотагъэр ДыдыкI Ерстэм, Адыгэ хэкум щыщ чылэу Джамбэчые къышыхъугъ, кІэмыгүй.

Октябрэм и 10-м 1959-рэ иль. Джамбэчые щызытыхъыгъэр Шъаукъо Ерэджыб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

529. **Паклюкъо Тэтэршъао къехъуллагъэхэр** — къэзыІотагъэр Шъхъалэхъо Али, шапсыгъ.

Июлым и 31-м 1958-рэ иль. Афыпсыпэ щызытыхъыгъэр ХъэдэгъэлІ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

530. **Пакукъо Тэтэршъао къехъуллагъэр** — къэзыІотагъэр Шъэджэшъэ Ныхъу, Адыгэ хэкум щыщ чылэу Джамбэчые къышыхъугъ, кІэмыгүй.

Декабрэм и 1-м 1947-рэ иль. Джамбэчые щызытыхъыгъэр Бахъукъо Ерэджыб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

531. **Паклюкъо Тэтэршъаорэ нат Іепшъацэрэ** — къэзыІотагъэр Шъхъэлэхъо Али, шапсыгъ.

Июлым и 28-м 1958-рэ иль. Афыпсыпэ щызытыхъыгъэр ХъэдэгъэлІ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

532. **Пакокъо Тэтэршъау** — къэзыІотагъэр Хъушт Нашхъо, 1874-рэ иль. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ чылэу ЩэхкІэишхом къышыхъугъ, шапсыгъ.

Октябрэм и 7-м 1951-рэ илъесым атхыгъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

533. **Паклюкъо Тэтэршъао къехъуллагъэр** — къэзыІотагъэр Хъэпэе Мыхъамод, 1887-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъатикъуае къышыхъугъ, хъатикъуай.

Октябрэм и 12-м 1961-рэ иль. Хъатикъуае щызытыхъыгъэр ХъэдэгъэлІ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

534. **Пакокъо Тэтэршъаорэ инысэрэ** — зышIэу апрелым и 7-м 1935-рэ иль. зытхыжыгъэр Натхъо Шъалихъ, Адыгэ хэкум щыщ чылэу Псэйттыку щыщ, кІэлэгъадж шапсыгъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

535. **Паклюкъомрэ нат Іепшъацэрэ**—къэзыІотагъэр Шъхъэлэхъо Али, шапсыгъ.

Июлым и 14-м 1963-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Афыпсыпэ

щызытыхыгъэр Жанэ Чэрым. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

536. **Пакокъомрэ Нарт я Уачэрэ** — къэзытотагъэр Стлашьу Нэгъой, 1875-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Гъобэкъуае къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Июлым и 18-м 1949-рэ иль. Теуцожхъаблэ (Гъобэкъуае) щызытыхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

537. **Нарт Шъэоклас** къор къушхъэм зэрэдихыжыгъэр — къэзытотагъэр Къуай Зэфэс, абдах.

Октябрэм и 5-м 1946-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъакурынэхъаблэ щызытыхыгъэр Къэрэцэ Тембот, доцент, писатель. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

538. **Пакюкъо Тэтэршъао иш** — къэзытотагъэр Хъагъур Исхъякъ, 1893-рэ, иль Хъатикъуае къышыхъугъ, хъатикъуай.

Маим и 15-м 1970-рэ иль. къалэу Мыеекъуапэ, АНИИ-м щызытыхыгъэр Хъэдэгъэлэ Аскэр. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

539. **Пакокъо Тэтэршъао аферемищ** къызэрихыгъэр—къэзытотагъэр Брантэ Ахъмэд, 1898-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Пшыжхъаблэ къышыхъугъ, Къэмигүй.

Февралым и 7-м 1937-рэ иль. Мыеекъуапэ щызытыхыгъэр Къыргъ Мыхамэт. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

540. **Тэтэршъаорэ лыжыымрэ** — къэзытотагъэр Хъамтэхъу Аюб, бжъэдьгъу.

Январым и 19-м 1935-рэ иль. къалэу Краснодар щызытыхыгъэр Цэй Ибрахым. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

541. **Тэтэршъао ихъишь** — зыштэу зытхыгъэр Хъанахэжко Тейцожь, Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъалъэкъуае къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Маим и 19-м 1938-рэ иль. зыугъоигъэр Цэй Ибрахым. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

542. **Пакокъо Тэтэршъаорэ зы адыгэ шъузырэ**—зыштэу зытхыжыгъэр Натхъо Шъалихъ, Псэйттыку, щыщ, шапсыгъ.

Январым и 19-м 1935-рэ иль. зыугъоигъэр Цэй Ибрахым. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

543. **Нарт Пагуэрэ Хъэнэжъэрэ** — къэзытотэжыгъэр Къэнэшъуюй Хъэмэрызэ, 1892-рэ иль. Къэбэрдейм щыщ къ. Къэлэжъ къышыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 22-м 1949-рэ иль. Къэлэжъ щызытыхыгъэр Къэрдэнгъуштэ Зырамыку. Оригиналдыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ Йуэры Йуатэхэр, I том, Налшык, 1963, н. 317—319.

544. **Нарт Шъэоклас** — къэзытотагъэр Къуай Зэфэс, абдах.

Февралым и 10-м 1959-рэ иль. Шэуджэнхъаблэ щызытыхыгъэр Гъыш Нухъ. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

545. **Нарт Шыужыыеэр Пакокъомрэ** — къэзытотагъэр Шъаукъо Ежысыкъу Къэмигүй.

Июлым и 1-м 1949-рэ иль. Хъатыгъужыкъуае щызытыхыгъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

546. **Пакюкъо Тэтэршъао нарт Уачэ зэрэлуклагъэр** — къэзытотагъэр Хъутыжъ Тыгъурыгъу, 1882-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Джэджэхъаблэ къышыхъугъ, бжъэдьгъу.

Ноябрэм и 16-м 1959-рэ ильэсэм Джэджэхъаблэ щызытыхыгъэр Хъут Шамсудин. Оригиналдыр АНИИ-м иархив хэлъ.

547. **Тэтэршъао гузэжъогъу зэрифэгъагъэр** — къэзытотагъэр

Нэджыкъо Аслъанчэрый, 1883-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Пшыжхъаблэ къышыхъугъ, кіэмүгүй.

Ноябрэм и 20-м 1958-рэ иль. Пшыжхъаблэ щызытхыгъэр КІэсбэжъыкъо Къэплъан. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

548. **Паклюкъо Тэтэршъао къехъуллагъэр** — къэзыјотагъэр Кіуй Зэфэс, абдах.

Декабрэм и 13-м 1958-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъакурынэхъаблэ щызытхыгъэр Едыдж Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

549. **Нарт пшъашъэмкїэ Тэтэршъао къехъуллагъэр** — Шъаукъо Емысыкъу, кіэмүгүй.

Ноябрэм и 20-м 1958-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр ШъхьапцІэжъыкъо Шухъаиб. Оригиналыр АНИИ-м хэлъ.

550. **Паклюкъо Тэтэршъао ятлонэрэ хэукъоныгъэу ышыгъэр** — къэзыјотагъэр Шъаукъо Емысыкъу, кіэмүгүй.

Ноябрэм и 20-м 1958-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр ШъхьапцІэжъыкъо Шухъаиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

551. **Нарт Шыужъынерэ Тэтэршъаорэ** — къэзыјотагъэр Шъаукъо Емысыкъу, кіэмүгүй.

Ноябрэм и 20-м 1958-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр ШъхьапцІэжъыкъо Шухъаиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

552. **Паклюкъо Тэтэршъао имэш** — къэзыјотагъэр Шъаукъо Емысыкъу, кіэмүгүй.

Ноябрэм и 20-м 1958-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр ШъхьапцІэжъыкъо Шухъаиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

553. **Паклюкъо Тэтэршъаорэ нарт Шыбайрэ** — къэзыјотагъэр Шъаукъо Емысыкъу, кіэмүгүй.

Ноябрэм и 20-м 1958-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр ШъхьапцІэжъыкъо Шухъаиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

554. **Пакокъом ПкІэгъуалэр зэригъотыгъэр** — къэзыјотагъэр Хъут Шъалихъ, 1885-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Джэджэхъаблэ къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 15-м 1959-рэ иль. Ленинэхъаблэ щызытхыгъэр Хъут Шамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

555. **Пакорэ ыкъо Тэтэршъаорэ яхъишь** — къэзыјотагъэр Сэмэн Исмахъил, 1882-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу ПчыхъалЫнкъуае къышыхъугъэ, бжъэдыгъу.

Сентябрэм и 12-м 1959-рэ иль. Щындже щызытхыгъэр Аулъэ Сарет. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

556. **Тэтэршъаорэ Шорэмрэ** — къэзыјотагъэр Мыгу Нухъ, 1891-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Джэджэхъаблэ къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 19-м 1959-рэ иль. Джэджэхъаблэ щызытхыгъэр Дэхъужъ Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

557. **Тэтэршъаорэ Нарычрэ зэрээлуклагъехэр** — къэзыјотагъэр Мыгу Хъалид, 1907-рэ иль. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Джэджэхъаблэ къышыхъугъ, бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 19-м 1959-рэ илъ. Джэджэхъаблэ щызытхыгъэр Дэхъужъ Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

558. Тэтэршъаорэ Щорэрэ — къэзыIотагъэр Джарымэкъо Зэчэрий, 1892-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Джэджэхъаблэ къышыхъугъ. бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 15-м 1959-рэ илъ. Ленинэхъаблэ щызытхыгъэр Тейцожь Хъабиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

559. «Къошко дэкIыгъор» — къэзыIотагъэр Джарымэкъо Зэчэрий, бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 20-м 1959-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Ленинэхъаблэ щызытхыгъэр ХъэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

560. Пакэкъо Тэтэршъау — къэзыIотагъэр Кобл Къэр. 1884-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Еджэркъуае къышыхъугъ, еджэркъуай.

Июлым и 23-м 1961-рэ илъ. Еджэркъуае щызытхыгъэр Дамыкъо Ю. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

561. Пакэкъо Тэтэршъао аферэмиш къыззерихыгъэр — къэзыIотагъэр Кобл Къэр, еджэркъуай.

Июным и 23-м 1961-рэ илъ. Еджэркъуае щызытхыгъэр Хъуажъ Мыхъамод. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

562. Пакокъо Тэтэршъао икъэбар — къэзыIотагъэр БжъэшIо Мышъэост, шапсыгъ.

Ноябрэм и 19-м 1958-рэ илъ. Афысыпэ щызытхыгъэр Бырсыр Батырбый. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

563. Пакокъо Тэтэршъао иорэд — орэдэу къэзыIуагъэр Мухъэдэжыр.

Январым и 10-м 1956-рэ илъ. Иорданием щатхыгъ. АНИИ-м иархив щыщ. Профессорэу Ж. Дюмезиль АНИИ-м къыфигъэхыгъ.

564. Пакокъомрэ нарт Шыужъыерэ — къэзыIотагъэр Щаукъо Емысыкъу, кIэмыгүй.

Июлым и 11-м 1949-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр КъэрдэнгъушIэ Зырамыку. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

565. Тэтэршъаорэ Шыужъыерэ — къэзыIотагъэр Щарыкъ Сульхаджэ 1893-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Хъатыгъужъыкъуае къышыхъугъ, кIэмыгүй.

Ноябрэм и 15-м 1958-рэ илъ. Хъатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр Дэхъужъ Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

566. Нарт Уачэр — къэзыIотагъэр СтIашъу Мыхъамэт, 1884-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Гъобэкъуае къышыхъугъ, бжъэдигъу.

Июлым и 6-м 1963-рэ илъ. Теуцожхъаблэ (Гъобэкъуае) щызытхыгъэр ГъукIэлI Рэмэзан. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

567. Тэтэршъаорэ лы цыкIумрэ — къэзыIотагъэр Сэмэн Едидж, бжъэдыгъу.

Октябрэм и 2-м 1948-рэ илъ. ПчыхъалIыкъуае щызытхыгъэр Пэрэныкъо Мурат. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

568. Пакокъо Тэтэршъао икIодыкI — къэзыIотагъэр Мухъаджыр.

Январым и 10-м 1956-рэ илъ. Иорданием щатхыгъ. Проф. Ж. Дюмезиль АНИИ-м къыфигъахыгъ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

**АДЫГЭ НАРТ ОРЭДХЭУ МАГНИТОФОНКІЭ ТТХЫГҮЭХЭМ
ЯОРЭДЫШЬОХЭР**

1. Нат Іашэмээз иорэд — орэдэу къэзыңуагъэр Ушъый Кыышыкъу, шапсыгъ.

Маим и 18-м 1959-рэ илъ. къалэу Мыекъуапэ магнитофонкіэ щызытыхъгъэр Хъэдэгъэліэ Аскэр. Нотэкіэ зытхыжыгъэр Хэшхы Индар. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

2. Іашэмээзы иорэд — орэдэу къэзыңуагъэр Хяагъур Шъэофыжь, 1879-рэ илъ. Хыңушъо Шапсыгъэшихом щыщыгъэ чылэу Нэтхъуаджэ къышыхъугъ, шапсыгъ.

Маим и 18-м 1959-рэ илъ. къалэу Мыекъуапэ магнитофонкіэ щызытыхъгъэр Хъэдэгъэліэ Аскэр. Нотэкіэ зытхыжыгъэр Хэшхы Индар. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

3. Нат Іашэмээзы иорэд — орэдэу къэзыңуагъэр Хъущт Ибрахым, 1881-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ чылэу Афыпсыпэ къышыхъугъ, шапсыгъ.

Сентябрэм и 21-м 1959-рэ илъ. Афыпсыпэ магнитофонкіэ щызытыхъгъэр Хъэдэгъэліэ Аскэр. Нотэкіэ зытхыжыгъэр Хэшхы Индар. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

4. Нэсрэн-жакI — орэдэу къэзыңуагъэр Къуныжъ Хваждал, къэбэрдей.

Октябрэм и 20-м 1962-рэ илъэсэм къалэу Налшык магнитофонкіэ щызытыхъгъэр КъардэнгъущI Зырамыку. Нотэкіэ зытхыжыгъэр Хэшхы Индар. Оригиналыр КБ НИИ-м ифонотекэ хэлъ.

Д Э Т Х Э Р

Гүшүлэлт	5
Псэлъялт	7

Т е к с т х э р

ХХ. ЯЩЭМЫКЬО ІАЩЭМЭЗ

479. Ящэмыхыкъо Іашэмэзы икъэхъукI	13
480. Іашэмэз и сабыигъуэр	14
481. Нат Іашэмэз ипшыналь	19
482. Іашэмэзы иорэд	23
483. Нарт Іашэмэзы иорэд	25
484. Іашэмэз и пшыналь	28
485. Нарт Іашэмэз иорэд	36
486. Нат Іашэмэз иорэд	40
487. Іашэмэзы ятэ ылъ зэришІэжъыгъэр	43
488. Іашмэрэ Сыранрэ	45
489. Іашэмэз	48
490. Іашэмэзы ятэ къызэргъотыжъыгъэр	58
491. Нарт Іашэ и кIуэдыкIэр	59
492. Нарт Іашэмэз Лъэгуц-жакIэм зэрэзэуагъэр	61
493. Ящэмыхыкъо Іашмэрэ Лъэгуц-жакIэм зэрэзэуагъэр	63
494. Іашэмээрэ Лъэгуц-жакIэмрэ	72
495. Іашэмэзы ятэ ылъ зэришІэжъыгъэр	75
496. Нарт Іашэмэз Лъэгуц-жакIэм зэрэтекIуагъэр	81
497. Іашэмэз ихъишъ	85
498. Іашэмэзы ихъишъ	88
499. Іашэмэз Лъэгуц-жакIэм зэрэтекIуагъэр	93
500. Нарт Іашэмэзы ипшыналь	96

501. Нарт Iащэмэзы къамылымрэ пхъэкIычымрэ	къызэрэхихъгъэр	99
502. Iащэмэз и бжъамиир къызэригъотыжар		100
503. Iашэрэ Лъэбыцэжъейрэ		112
504. Iашэмэз и бжъамиир къызэригъотыжар		116
505. Ахумыдэрэ Iашэмэрэ я пшыналъэ		132
506. Iащэмэз ипшыналъ		138
507. Iащэмэзы икIодыкI		139

XXI. ПАКЮКЬО ТЭТЭРШЬАУ

508. Пакокъо Тэтэршъао икъехъукI		143
509. ПакЮкъо Тэтэршъао икъехъуи		145
510. Пакокъо Тэтэршъао икъехъукI		147
511. ПакЮкъо Тэтэршъау		149
512. Пакокъо Тэтэршъао икъехъукI		151
513. ПакЮкъо Тэтэршъау икъехъуIер		152
514. Пагокъо Тэтэршъао икъехъукIэ		154
515. ПакЮкъо Тэтэршъао къехъулIагъэхэр		156
516. ПакЮкъо Тэтэршъао ихъишъ		159
517. ПакЮкъо Тэтэршъао ихъишъ		162
518. Пакокъо Тэтэршъао къехъулIагъэр		168
519. Пакокъо Тэтэршъаорэ нэгъой Iалэмрэ		177
520. Нат Тэтэршъао натыфрэ хъо блатхъэрэ къызэрихъыгъэр		187
521. Пакокъо Тэтэршъао къызэришагъэр		189
522. Пакокъо Тэтэршъао къызэришагъэр		191
523. ПакЮкъо Тэтэршъао къызэришагъэр		194
524. Пакокъор нарт я Уачэ зэрэIукIагъэр		196
525. Тэтэршъао шакЮ зэкЮом къехъулIагъэр		197
526. Тэтэршъао ыкъо къехъулIагъэр		201
527. ПакЮкъо Тэтэршъао къехъулIагъэр		202
528. Тэтэршъау къехъулIагъэр		204
529. ПакЮкъо Тэтэршъао къехъулIагъэхэр		207
530. Пакукуо Тэтэршъао къехъулIэгъэр		208
531. ПакЮкъо Тэтэршъаорэ нат Iэпшъацэрэ		216
532. Пакокъо Тэтэршъау		—
533. ПакЮкъо Тэтэршъао къехъулIагъэр		219
534. Пакокъо Тэтэршъаорэ инысэрэ		224
535. ПакЮкъомрэ нат Iэпшъацэрэ		225
536. Пакокъомрэ Нарт я Уачэрэ		236
537. Нарт ШъеоЙасэ къор къушъхъэм зэрэдихъыгъыгъэр		227
538. ПакЮкъо Тэтэршъао иш		228
539. Пакокъо Тэтэршъао аферэмиш къызэрихъыгъэр		229
540. Тэтэршъаорэ лыжъымрэ		237

541. Тэтэршъао ихъишъ	242
542. Пакокъо Тэтэршъаорэ зы адыгэ шъузыре	244
543. Нарт Пагуэрэ Хъэнэжърэ	246
544. Нарт ШъэоЙас	249
545. Нарт Шыужъыерэ Пакокъомрэ	250
546. ПакЮкъо Тэтэршъао нарт Уачэ зэрэIукIагъэр	252
547. Тэтэршъао гузэжъогъу зерифэгъагъэр	—
548. ПакЮкъо Тэтэршъао къехъулIагъэр	253
549. Нарт пшъашъэмкIэ Тэтэршъао къехъулIагъэр	260
550. ПакIукъо Тэтэршъао ятIонэрэ хэукъоныгъеу ышIыгъэр	261
551. Нарт Шыужъыерэ Тэтэршъаорэ	263
552. ПакIукъо Тэтэршъао имэш	264
553. ПакIукъо Тэтэршъаорэ нарт Шыбайрэ	265
554. Пакокъом ПкIэгъуалэ зэригъотыгъэр	267
555. Пакорэ ыкъо Тэтэршъаорэ	270
556. Тэтэршъаорэ Щорэмрэ	271
557. Тэтэршъаорэ Нарычрэ зэрэзэIукIагъэхэр	273
558. Тэтэршъаорэ Щорэрэ	275
559. «Къошко дэкIыгъор»	276
560. Пакэкъо Тэтэршъау	277
561. Пакэкъо Тэтэршъау	278
562. Пакокъо Тэтэршъао икъэбар	280
563. Пакокъо Тэтэршъао иорэд	284
564. Пакокъомрэ нарт Шыужъыерэ	285
565. Тэтэршъаорэ Шыужъыерэ	287
566. Нарт Уачэр	288
567. Тэтэршъаорэ лы цыкIумрэ	290
568. Пакокъо Тэтэршъао икЮодыкI	293

Адыгэ нарт орэдхэу магнитофонкIэ ттхыжьыгъэхэм яорэдышишъохэр

1. Нарт Iашэмэз иорэд	297
2. Iашэмэзы иорэд	298
3. Нарт Iашэмэзы иорэд	299

Адыгэ нарт эпосым дэлэжъагъэхэр

301—314

КОММЕНТАРИИХЭР

XX. Ящэмыхъо Iашэмэз	317
XXI. ПакЮкъо Тэтэршъау	320

ГАДАГАТЛЬ АСКЕР МАГАМУДОВИЧ

Составитель

НАРТЫ. АДЫГСКИЙ ЭПОС. ТОМ VI

(На адыгских языках)

Редколлегия: Д. Г. Костанов (гл. ред.), К. Х. Меретуков,
Ш. Х. Хут

Художник Д. М. Меретуков

Художественный редактор Т. М. Кат

Технический редактор Б. П. Паринов

Корректоры: С. К. Абрегова, К. М. Шиков

Сдано в набор 2.II.1971 г. Подписано к печати 27/VII-1971 г.
Формат бумаги 70x108¹/₁₆. Печ. л. 20,75. Заказ 944. Тираж 1500.
МО 11704. Цена 1 руб. 75 коп.

Адыгейская областная типография управления по печати
Краснодарского крайисполкома, г. Майкоп, Пионерская, 268